

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

**J.X.Yuldashev, J.S.Muxtorov, X.X.Baxramov, A.A.Abdubositov, D.R.Ravshanbekov,
N.L.Melikulov, B.A.Ulugbekov, B.K.Musurmonov, O.S.Subanov, M.I.Suvankulov,
A.S.Vaxidov, J.Q.Xamrayev, S.S.Usmonov, D.J.Eshqulov, X.A.Turabbayev, U.E.Rasulev,
M.T.Ummatov, Sh.X.G‘aniyev, A.A.Gafurov**

YURIDIK
TAYYORGARLIK

DARSLIK

II-qism

TOSHKENT – 2026

***Darslik O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kengashida
ko'rib chiqilgan va ma'qullangan.***

Mualliflar:

- I bo'lim – yu.f.d., prof. **J.Yuldashev**, yu.f.n., prof. **J.S.Muxtorov**, dotsent **X.X.Baxramov**, **A.A.Abdubositov**, **D.R.Ravshanbekov**;
- II bo'lim – **N.L.Melikulov**, yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent **B.A.Ulugbekov**, dotsent **B.Musurmonov**, **O.S.Subanov**;
- III bo'lim – yuridik fanlar nomzodi, professor **M.I.Suvankulov**, dotsent **A.S.Vaxidov**, **J.Q.Xamraev**, **S.S.Usmonov**, **D.Eshqulov**.
- IV bo'lim – Yu.f.n., prof. **X.A.Turabbaev**, dotsent **U.E.Rasulev**, yu.f.n., dotsent **M.T.Ummatov**, **Sh.X.G'aniev**, **A.A.Gafurov**;

Taqrizchilar:

Z.R.Ruziyev, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi mas'ul xodimi, yu.f.d., professor;

S. Allambergenov, O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti, Maxsus fanlar kafedrasida dotsenti, yu.f.n., dotsent.

Yu-70 Yuridik tayyorgarlik: Darslik. Ikki jildli. II jild /M.I.Suvankulov va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti, 2026. – 388 b.

Ushbu darslikning ikkinchi jildi yuridik tayyorgarlik kursi bo'yicha o'quv dasturi, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi va amaldagi boshqa qonunlar asosida tayyorlandi. U «Ma'muriy huquq», «Fuqarolik huquqi», «Jinoyat huquqi» va «Jinoyat protsessual huquqi» nomli to'rt bo'limdan iborat bo'lib, ichki ishlar organlari xizmatlari uchun tayyorlanayotgan bo'lajak safdor va serjantlarda yuridik tayyorgarlik bo'yicha nazariy bilimlar asoslarini shakllantiradi.

O'zbekiston Respublikasi IIV Malakasini oshirish instituti boshlang'ich tayyorgarlik kursi va Serjantlar tarkibini tayyorlash bo'yicha oliy kurslarining tinglovchilariga mo'ljallangan.

BBK 67(yaU)ya73

© O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti, 2026

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
--------------------	----------

Birinchi bo'lim. MA'MURIY HUQUQ

1-BOB. DAVLAT BOSHQARUVINING SHAKL VA USULLARI. MA'MURIY MAJBURLASH	9
--	----------

1.1. Davlat boshqaruvi va uning asosiy prinsiplari	9
1.2. Ma'muriy huquqning mohiyati	10
1.3. Davlat boshqaruvining shakllari	13
1.4. Davlat boshqaruvining usullari	15
1.5. Ma'muriy majburlash.....	17

2-BOB. MA'MURIY JAVOBGARLIK VA MA'MURIY JAZO ChORALARI.....	20
--	-----------

2.1. «Ma'muriy huquqbuzarlik» tushunchasi va tarkibi	20
2.2. Ma'muriy javobgarlik	23
2.3. Ma'muriy jazo choralari	27

3-BOB. AYRIM TURDAGI MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN MA'MURIY JAVOBGARLIK.....	32
---	-----------

3.1. Fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	32
3.2. Aholi sog'lig'ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	36
3.3. Mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarliklar	44
3.4. Qishloq xo'jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya-sanitariya qoidalarini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik	51
3.5. Transportdagi, yo'l xo'jaligi va aloqa sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	57
3.6. Fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	67
3.7. Savdo tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	69
3.8. Jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	71
3.9. Boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	91

4-BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIK TO'G'RISIDAGI ISHLARNI YURITISHNI TA'MINLASH CHORALARI	117
---	------------

4.1. Ma'muriy ushlab turish va shaxsni ko'rikdan o'tkazishning huquqiy asoslari, sub'ektlari hamda muddatlari	117
4.2. Ashyolar, hujjatlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish, olib qo'yish hamda ularning qonuniyligi ustidan shikoyat qilish tartibi.....	119

Ikkinchi bo'lim. FUQAROLIK HUQUQI

5-BOB. FUQAROLIK HUQUQI TUSHUNCHASI. ISHONCHNOMA. DA'VO MUDDATI. MULK HUQUQI VA UNI HIMOYA QILISH.....	123
5.1. «Fuqarolik huquqi» tushunchasi va mazmuni.....	123
5.2. Ishonchnoma, uning ahamiyati, turlari, shakllari, muddatlari va bekor bo'lish asoslari	125
5.3. Da'vo muddati tushunchasi, ahamiyati va turlari.....	128
5.4. Mulk huquqi va turlari.....	130
6-BOB. BITIMLAR TUSHUNCHASI, TURLARI VA SHAKLLARI	133
6.1. Bitimlarning turlari, ularning haqiqiy hisoblanish shartlari va haqiqiy sanalmasligi	133
6.2. Shartnoma, uning turlari, shakllari va ularni o'zgartirish va bekor qilishning asoslari	139
6.3. Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasi va uning alohida turlari	145

Uchinchi bo'lim. JINOYAT HUQUQI

7-BOB. JINOYAT TUSHUNCHASI VA MOHIYAT	150
7.1. Jinoyat tushunchasi, belgilari va tasnifi	150
7.2. Jinoyat uchun javobgarlik va uning asoslari	154
7.3. Jinoyat tarkibi va tuzilishi	156
8-BOB. JINOYAT SODIR ETISH BOSQICHLARI, JINOYATDA ISHTIROKCHILIK VA QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILADIGAN HOLATLAR.....	162
8.1. Qasddan jinoyat sodir etish bosqichlari.....	162
8.2. Jinoyatda ishtirokchilik va uning belgilari	163
8.3. Bir qancha jinoyat sodir etishning belgilari va shakllari.....	164
8.4. Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar	166
9-BOB. JAZO VA UNI TAYINLASH. JAVOBGARLIKDAN VA JAZODAN OZOD QILISH.	173
9.1. «Jazo» tushunchasi, maqsadi va turlari	173
9.2. Jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlari	180
9.3. Javobgarlikdan va jazodan ozod qilishning turlari.....	182
9.4. Sudlanganlik, sudlanganlik holatining tugatilishi va olib tashlanishi	183
10-BOB. VOYAGA YETMAGANLAR JAVOBGARLIGINING XUSUSIYATLARI .	185
10.1. Voyaga yetmaganlar uchun tayinlanadigan jazo tizimi	185

10.2. Voyaga yetmaganlarni javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilish.....	188
---	-----

11-BOB. ALOHIDA TURDAGI JINOYATLARNING XUSUSIYATLARI 191

11.1. Hayotga qarshi jinoyatlar	191
11.2. Shaxsning sog‘lig‘iga qarshi jinoyatlar	199
11.3. Hayot yoki sog‘liq uchun xavfli jinoyatlar	214
11.4. Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlar.....	222
11.5. Oilaga yoshlarga va axloqqa qarshi jinoyatlar.....	227

To‘rtinchi bo‘lim. JINOYAT PROTSESSI

12-BOB. JINOYAT PROTSESSINING ISHTIROKCHILARI 231

12.1. «Jinoyat protsessi» tushunchasi va prinsiplari.....	231
12.2. Jinoyat protsessining ishtirokchilari va ularning tasnifi	236
12.3. Jinoyat ishini yuritishga mas‘ul bo‘lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar.....	237
12.4. Jinoyat ishini yuritishda ishtirok etuvchi jamoat birlashmalari, jamoalar va ularning vakillari.....	242
12.5. Jinoyat protsessida o‘z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar. Himoyachi va vakillar.....	244
12.6. Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar r	248
12.7. Jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiladigan holatlar. Rad qilishlar	252

13-BOB. DALILLAR VA ISBOTLASH JARAYONI 256

13.1. Isbotlash predmeti va doirasi	256
13.2. Dalil, uning turlari va tasnifi.....	257
13.3. Isbotlash jarayoni: dalillarni aniqlash, to‘plash, tekshirish va baholash	259

14-BOB. PROTSESSUAL MAJBURLOV 264

14.1. Protsessual majburlov choralari va ularning ahamiyati	264
14.2. Protsessual majburlov choralarining turlari va mohiyati.....	264
14.3. Ehtiyot choralarining umumiy tavsifi	269

15-BOB. TERGOVGA QADAR TEKSHIRUV, UNING MOHIYATI VA VAZIFALARI 277

15.1. Tergovga qadar tekshiruv organlari tizimi va ularning vazifalari	277
15.2. Tergovga qadar tekshiruvning boshlanishi va muddatlari.....	281

KIRISH

Hozirgi zamonaviy jamiyatda huquqiy bilim va huquqiy madaniyat har bir shaxs hayotida muhim o'rin tutadi. Davlat va jamiyat taraqqiyoti, qonun ustuvorligi va adolatli tizimning shakllanishi ko'p jihatdan fuqarolarning huquqiy ongi va bilim darajasiga bog'liqdir. Shu ma'noda, huquq sohalari bo'yicha puxta bilimga ega bo'lish nafaqat huquqshunoslar, balki barcha fuqarolar uchun zarur hisoblanadi.

Mazkur darslik huquqning asosiy tarmoqlarini qamrab olgan bo'lib, u ma'muriy huquq, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi hamda jinoyat protsessual huquqi kabi muhim sohalar bo'yicha tizimli va tushunarli ma'lumotlarni taqdim etadi. Darslikning asosiy maqsadi o'quvchilarda huquqiy bilimlarni shakllantirish, ularning huquqiy tafakkurini rivojlantirish va amaliyotda qonun normalarini to'g'ri qo'llay olish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat.

Darslikning birinchi bo'limi – ma'muriy huquq davlat boshqaruvining mazmuni, shakllari va usullarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda davlat organlarining faoliyati, ma'muriy majburlash choralari, shuningdek ma'muriy javobgarlik va jazo turlari keng yoritilgan. Shu bilan birga, turli sohalarda sodir etiladigan ma'muriy huquqbuzarliklar va ular uchun javobgarlik masalalari ham izchil tarzda bayon etilgan. Bu bilimlar davlat boshqaruvi tizimini tushunish va jamoat tartibini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi bo'lim – fuqarolik huquqiga bag'ishlangan bo'lib, u shaxslar o'rtasidagi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalarni qamrab oladi. Unda fuqarolik huquqi tushunchasi, ishonchnoma, da'vo muddati, mulk huquqi, shuningdek turli xil bitimlar va shartnomalarning mazmuni va ahamiyati yoritilgan. Mazkur bo'lim orqali o'quvchilar kundalik hayotda uchraydigan huquqiy munosabatlarni anglash va ularda to'g'ri harakat qilish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Darslikning uchinchi bo'limi jinoyat huquqiga bag'ishlangan bo'lib, unda jinoyat tushunchasi, uning belgilari va tarkibi, jinoyat sodir etish bosqichlari, jinoyatda ishtirokchilik kabi muhim masalalar keng yoritilgan. Shuningdek, jazo tushunchasi, uni tayinlash tartibi, javobgarlikdan ozod qilish holatlari va voyaga

yetmaganlar javobgarligining o'ziga xos xususiyatlari ham bayon etilgan. Alohida turdagi jinoyatlar tahlili esa o'quvchilarga jinoyat huquqining amaliyotdagi ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

To'rtinchi bo'lim – jinoyat protsessi masalalariga bag'ishlangan bo'lib, u jinoyat ishlarini yuritish tartibi, ishtirokchilarning huquq va majburiyatlari, dalillar va isbotlash jarayoni kabi muhim jihatlarni qamrab oladi. Shuningdek, protsessual majburlov choralari, surishtiruv va tergovga qadar tekshiruv bosqichlari haqida ham atroflicha ma'lumot berilgan. Bu bo'lim jinoyat ishlarini qonuniy va adolatli ko'rib chiqish mexanizmlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Darslik mazmuni sodda va tushunarli tilda bayon etilgan bo'lib, nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy jihatlarga ham alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa o'quvchilarga huquqiy normalarni nafaqat o'rganish, balki ularni hayotda qo'llash imkonini ham beradi. Shu bilan birga, darslikdagi ma'lumotlar tizimli ravishda joylashtirilgani uni mustaqil o'rganish uchun ham qulay qiladi.

Mazkur darslik ichki ishlar organlari xodimlarini boshlang'ich tayyorgarlikdan o'tkazish, ularni qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki unda huquqning asosiy tarmoqlari bo'yicha tizimlashtirilgan bilimlar jamlangan bo'lib, xodimlarning xizmat faoliyatida zarur bo'lgan huquqiy ong, qonunlarni to'g'ri talqin qilish va amalda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ma'muriy va jinoyat huquqi hamda jinoyat protsessiga oid bilimlar huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va qonuniy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan, ushbu darslik ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash va ularning malakasini muntazam ravishda oshirib borishda samarali o'quv manbai hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, mazkur darslik huquqiy bilimlarni egallash, huquqiy madaniyatni yuksaltirish va qonunlarga hurmat ruhida tarbiya topishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. U o'quvchilar, talabalar va huquq sohasiga qiziquvchi barcha shaxslar uchun foydali qo'llanma sifatida tavsiya etiladi.

1-BOB. DAVLAT BOSHQARUVINING SHAKL VA USULLARI.

MA'MURIY MAJBURLASH

1.1. Davlat boshqaruvi va uning asosiy prinsiplari

Davlat boshqaruvi – davlatning ijro hokimiyati doirasida amalga oshiriladigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan maqsadli va tizimli faoliyatdir. U qonun chiqarish va sud hokimiyatidan farq qiladi hamda asosan qonun va qonunosti hujjatlarni ijro etish, ularning bajarilishini ta'minlash bilan bog'liq.

Davlat boshqaruvi murakkab tizim bo'lib, unda davlat organlari, mansabdor shaxslar, fuqarolar va turli resurslar ishtirok etadi. Uning asosiy mazmuni – qonunlarni amalga tatbiq etish, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishdan iborat.

Davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ijro hokimiyatini amalga oshirish va farmoyish berish faoliyati;
- huquqni qo'llash bilan birga ma'muriy huquq ijodkorligini amalga oshirish;
- davlat va jamiyat hayotining barcha muhim sohalarida faoliyat yuritish;
- qonuniylik asosida ish olib borish;
- vertikal (bo'ysunuv) va gorizontaal (hamkorlik) munosabatlarga tayanish;
- zarur hollarda ma'muriy majburlov choralarini qo'llash imkoniyati.

Davlat boshqaruvi davlat funksiyalarini amalga oshirishning muhim shaklidir. Boshqaruv funksiyalari – boshqaruv sub'ektining boshqaruv ob'ektiga maqsadli ta'sir ko'rsatish yo'nalishlaridir. Ularga axborot yig'ish va tahlil qilish, istiqbolni belgilash, rejalashtirish, tashkil etish, farmoyish berish, rahbarlik qilish, muvofiqlashtirish, nazorat va kontrol, tartibga solish hamda hisobga olish kiradi. Bu funksiyalar orqali davlat organlari o'z vazifalarini samarali amalga oshiradi.

Davlat boshqaruvi muayyan prinsiplarga asoslanadi. Asosiy prinsiplar quyidagilar:

1. **Qonun ustuvorligi prinsipi** – Konstitutsiya va qonunlar barcha uchun majburiy bo‘lib, davlat organlari va fuqarolar ularga qat’iy rioya qilishi shart. Qonuniylik ta’minlanmas ekan, huquqiy davlatni barpo etish mumkin emas.

2. **Qonuniylikning yagonaligi va qonun oldida tenglik** – barcha fuqarolar jinsi, irqi, millati, tili, dini va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar qonun oldida tengdir. Qonunlar butun respublika hududida bir xilda qo‘llaniladi.

3. **Xalq manfaatlariga xizmat qilish** – davlat hokimiyatining manbai xalq bo‘lib, boshqaruv faoliyati inson va jamiyat farovonligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lishi lozim.

4. **Xalqning boshqaruvda ishtirok etishi** – fuqarolar davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda bevosita yoki vakillari orqali ishtirok etadi, referendumlar o‘tkazish, murojaat qilish va o‘zini o‘zi boshqarish organlari orqali faol qatnashadi.

5. **Huquqiy ong va madaniyatga tayanish** – qonuniylik aholining huquqiy madaniyati darajasiga bog‘liq. Huquqiy ta’lim va tarbiyani rivojlantirish huquqiy davlat qurishning muhim sharti hisoblanadi.

6. **Demokratik tamoyillarga asoslanish** – davlat boshqaruvi inson huquqlari, erkinliklari va qadr-qimmatini oliy qadriyat deb bilgan holda amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, davlat boshqaruvi – qonuniylik va demokratiya asosida, xalq manfaatlarini ko‘zlab amalga oshiriladigan tizimli faoliyat bo‘lib, u davlat va jamiyat barqaror rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi.

1.2. Ma’muriy huquqning mohiyati

«Ma’muriy huquq» atamasi lotincha *administratio* so‘zidan olingan bo‘lib, «boshqaruv» ma’nosini anglatadi. Shu sababli ma’muriy huquq davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq tarmog‘i hisoblanadi. U davlat organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyati jarayonida yuzaga keladigan munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga soladi.

Boshqaruv davlat paydo bo‘lishidan oldin ham mavjud bo‘lgan ijtimoiy hodisa bo‘lib, muayyan faoliyatni yo‘naltirish va unga rahbarlik qilishni anglatadi. Davlat boshqaruvi esa ijro hokimiyati doirasida amalga oshiriladigan, jamiyat

hayotining muhim sohalarini qamrab oluvchi maxsus faoliyatdir. Davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan turli ijtimoiy munosabatlar ma'muriy huquq normalari orqali tartibga solinadi.

Ma'muriy huquq – huquq tizimining yirik va murakkab tarmoqlaridan biri bo'lib, uning predmeti davlat boshqaruvi jarayonidagi munosabatlardir. Bu munosabatlarning asosiy belgisi – ularda davlat nomidan harakat qiluvchi organ yoki mansabdor shaxs ishtirok etishidir. Davlat organisiz vujudga kelgan munosabatlar (masalan, ikki fuqaro o'rtasidagi yoki shartnoma asosidagi xo'jalik munosabatlari) ma'muriy huquq predmetiga kirmaydi.

Odatda, ma'muriy huquq predmetiga quyidagi munosabatlar kiritiladi:

1. bo'ysunuv asosidagi davlat organlari o'rtasidagi munosabatlar;
2. bir-biriga bo'ysunmaydigan davlat organlari o'rtasidagi munosabatlar;
3. davlat organlari bilan korxona, muassasa va tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlar;
4. davlat organlari va jamoat birlashmalari o'rtasidagi munosabatlar;
5. davlat organlari va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar.

Ma'muriy huquq normalari davlat organlarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini, ularning vakolatlari va huquqiy maqomini belgilaydi. Shuningdek, fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquq va majburiyatlarini aniqlashtiradi, ularni amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi va huquqlar buzilganda himoya choralarini ko'rsatadi.

Huquq tarmoqlarini bir-biridan farqlashda muhim mezonlardan biri – huquqiy tartibga solish uslubidir. Ma'muriy huquqning asosiy uslubi – davlat-hokimiyat ko'rsatmalari (imperativ) uslubidir. Bu uslubga ko'ra, davlat organi bir tomonlama va majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'ladi. Shu sababli ma'muriy munosabatlarda tomonlar yuridik jihatdan teng emas: bir tomonda davlat organi, ikkinchi tomonda esa fuqaro yoki tashkilot turadi.

Ma'muriy huquqda huquqiy ta'sir ko'rsatishning uch asosiy usuli qo'llaniladi:

- buyruq (majburlash);
- taqiqlash;

- ruxsat berish.

Biroq ular orasida asosiy o‘rinni imperativ, ya’ni majburiy ko‘rsatmalar usuli egallaydi. Bu jamiyatning muhim ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan boshqaruvni ta’minlash bilan bog‘liq.

Ma’muriy huquq tizimi ichki tuzilishga ega bo‘lib, ma’muriy-huquqiy normalar va institutlardan tashkil topadi. U ikki qismga bo‘linadi:

1. Umumiy qism – davlat boshqaruvi tushunchasi va prinsiplari, boshqaruv sub’ektlari, shakl va uslublari, ma’muriy majburlov choralari, ma’muriy javobgarlik, ma’muriy jarayon, qonuniylik va intizomni ta’minlash masalalarini qamrab oladi.

2. Maxsus qism – jamiyatning alohida sohalaridagi davlat boshqaruvini tartibga soladi. Bular:

- iqtisodiyot sohalar (sanoat, qishloq xo‘jaligi, transport, aloqa va boshqalar);
- ijtimoiy-madaniy sohalar (ta’lim, fan, sog‘liqni saqlash, madaniyat va h.k.);
- ma’muriy-siyosiy sohalar (mudofaa, ichki ishlar, tashqi ishlar, adliya);
- moliya, tabiatni muhofaza qilish, statistika kabi tarmoqlararo sohalar.

Ma’muriy huquq huquq tizimida markaziy o‘rin tutadi va boshqa huquq tarmoqlari bilan chambarchas bog‘liq.

Konstitutsiyaviy huquq davlat tuzilishi va asosiy prinsiplarni belgilaydi, ma’muriy huquq esa ularni davlat boshqaruvi jarayonida amalga oshirish tartibini aniqlashtiradi. Fuqarolarning huquq va erkinliklari konstitutsiyaviy huquqda mustahkamlansa, ma’muriy huquq ularni amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi.

Moliya huquqi davlatning moliyaviy munosabatlarini tartibga soladi, ma’muriy huquq esa moliya sohasidagi boshqaruv munosabatlarini tartibga soladi. Fuqarolik huquqida tomonlar teng huquqli bo‘lsa, ma’muriy huquqda davlat organi ustun vakolatga ega. Mehnat huquqi mehnat munosabatlarining mazmunini belgilasa, ma’muriy huquq boshqaruv aktlarini chiqarish tartibini belgilaydi. Jinoyat

huquqi jinoyat va jinoiy javobgarlikni belgilaydi, ma'muriy huquq esa ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlikni tartibga soladi.

Xulosa qilib aytganda, ma'muriy huquq – davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, davlat-hokimiyat ko'rsatmalariga asoslangan mustaqil huquq tarmog'idir. U davlat organlari faoliyatini huquqiy jihatdan ta'minlaydi, fuqarolarning huquq va majburiyatlarini aniqlashtiradi va davlat boshqaruvi samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

1.3. Davlat boshqaruvining shakllari

Shakl – muayyan hodisa yoki faoliyat mazmunining tashqi ko'rinishidir. Davlat boshqaruvi ham muayyan shakllarda namoyon bo'ladi. Unda ko'plab shaxslar, tashkilotlar va, eng avvalo, ijro hokimiyati organlari ishtirok etadi. Shu bois, davlat boshqaruvi mazmunini anglash uchun uning amalga oshirish shakllarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Davlat hokimiyati qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmoqlari orqali amalga oshiriladi. Ijro hokimiyati organlari o'z vakolatlari doirasida turli harakatlarni bajaradi. Ularning kompetensiyasi qaysi sohada qanday harakatlarni amalga oshirish mumkinligini belgilaydi. Ayrim organlar qonunosti normativ hujjatlar qabul qiladi, boshqalari individual ko'rsatmalar beradi yoki nazorat funksiyalarini amalga oshiradi. Ushbu harakatlar davlat boshqaruvining mazmun-mohiyatini ifodalaydi.

Ijro hokimiyati organlari davlat nomidan harakat qilgani uchun ular faoliyatining shakllari huquq normalari bilan tartibga solinadi. Boshqaruv shakllari boshqaruv maqsadi, vazifalari, funksiyalari, vakolat va kompetensiya bilan uzviy bog'liq. Boshqaruv shakllari orqali organlar o'z vakolatlarini amalga oshiradi va boshqaruv maqsadiga erishadi. Shu jihatdan boshqaruv jarayoni mazmuni funktsiya, uslub va shakllar orqali ochib beriladi.

Boshqaruv shakllari qonun ijodkorligi va sud faoliyati shakllaridan farq qiladi. Ular davlat funksiyalarini hayotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Aniq shaklni tanlash organning kompetensiyasi, hal qilinayotgan masalaning xususiyati, boshqaruv maqsadi va ob'ekt xususiyatlariga bog'liq.

Boshqaruv shakllari normativ hujjatlar bilan belgilanadi va ruxsat etilgan shakllarda amalga oshiriladi. Biroq bu boshqaruv sub'ekti ijodiy yondashish imkoniyatidan mahrum degani emas.

Boshqaruv shakllari ikki asosiy guruhga bo'linadi:

1. Huquqiy shakllar

Bu shakllar yuridik oqibat keltirib chiqaradi. Ular orqali huquq normalari o'rnatiladi yoki qo'llaniladi. Huquqiy shakllar ijro hokimiyatining hokimiyat vakolatlarini namoyon etadi.

Huquqiy shakllarga:

- huquq normalarini o'rnatish (normativ aktlar qabul qilish);
- huquq normalarini qo'llash (individual qarorlar qabul qilish) kiradi.

2. Nohuquqiy shakllar

Bu shakllar to'g'ridan-to'g'ri yuridik oqibat keltirib chiqarmaydi, balki huquqiy shakllarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Ularga:

- tashkiliy tadbirlar (majlislar o'tkazish, uslubiy ko'rsatmalar tayyorlash va h.k.);
- moddiy-texnik operatsiyalar (hujjatlashtirish, ro'yxatga olish, axborot bilan ishlash va boshqalar) kiradi.

Davlat boshqaruvining eng muhim huquqiy shakli — boshqaruv huquqiy aktlaridir. Ular ijro hokimiyati organlari yoki mansabdor shaxslarning bir tomonlama hokimiyat ifodasi bo'lib, majburiy kuchga ega. Bu aktlar normativ (umumiy qoidalar o'rnatuvchi) yoki individual (aniq shaxsga qaratilgan) bo'lishi mumkin.

Boshqaruv huquqiy aktlari:

- qonunlarga asoslanadi va qonunosti xususiyatga ega;
- xulq-atvor qoidalarini o'rnatadi;
- ma'muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltiradi, o'zgartiradi yoki bekor qiladi;
- yuridik fakt sifatida xizmat qiladi;

- majburiy ijro etiladi va bajarilmagan taqdirda javobgarlikka sabab bo'ladi.

Shuningdek, ular boshqa huquq sohalari (moliyaviy, mehnat, ekologik va boshqalar) bilan bog'liq munosabatlarni ham tartibga solishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, davlat boshqaruvining shakllari — ijro hokimiyati organlari faoliyatining tashqi ifodasi bo'lib, ular orqali davlat vazifa va funksiyalari amalga oshiriladi. Huquqiy shakllar yuridik oqibat keltirib chiqarsa, nohuquqiy shakllar boshqaruv jarayonini tashkiliy va texnik jihatdan ta'minlaydi. Boshqaruv huquqiy aktlari esa davlat boshqaruvining asosiy va eng muhim huquqiy vositasi hisoblanadi.

1.4. Davlat boshqaruvining usullari

Davlat boshqaruvi jarayonida ijro etuvchi organlar oldida turgan vazifalarni amalga oshirishda muayyan vosita va ta'sir mexanizmlari –boshqaruv usullaridan foydalaniladi.

Davlat boshqaruvi usullari – bu ijro hokimiyati organlari va mansabdor shaxslar tomonidan boshqariluvchi ob'ektlarga nisbatan qonunchilik doirasida qo'llaniladigan ta'sir choralaridir.

Boshqaruv usuli davlat boshqaruvi maqsadlariga erishish, vazifalarni bajarish va funksiyalarni amalga oshirish vositasi hisoblanadi. U boshqaruv shakllari bilan chambarchas bog'liq: odatda muayyan huquqiy hujjat (qaror, buyruq, farmoyish) qabul qilinganidan so'ng tegishli usul qo'llaniladi. Demak, *boshqaruv usuli* – boshqaruv sub'ektining boshqaruv ob'ektiga maqsadga muvofiq yo'naltirilgan hokimiyat ta'siridir.

Boshqaruv usullarining xususiyatlari:

- davlat boshqaruvini ta'minlashga qaratilgan;
- boshqaruv faoliyatida qo'llaniladi;
- maxsus huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiradi;
- huquqiy aktlar bilan belgilanadi;
- sub'ekt vakolatlarini amalga oshirish vositasi hisoblanadi;

- ob'ektning xususiyatini (jismoniy shaxs, tashkilot va h.k.) inobatga oladi.

Davlat boshqaruvida ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari quyidagilar:

1. Ishontirish usuli

Ishontirish – shaxsning ongi va xulq-atvoriga tushuntirish, tarbiyaviy va rag'batlantirish choralari orqali ta'sir ko'rsatishdir. Uning maqsadi — qonun va belgilangan tartib-qoidalarga ixtiyoriy ravishda rioya etishni ta'minlash.

Ishontirish usuli:

- doimiy qo'llaniladi;
- shaxsni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi;
- majburlashga nisbatan iqtisodiy jihatdan tejamkor;
- barcha sub'ektlar tomonidan qo'llanilishi mumkin.

Ishontirish vositalariga o'qitish, tushuntirish, targ'ibot, tanqid, ijobiy tajribani ommalashtirish, rag'batlantirish kabilar kiradi. Agar ishontirish kutilgan natijani bermasa, majburlash choralari qo'llanilishi mumkin.

2. Majburlash usuli:

Majburlash – huquqqa xilof xatti-harakat sodir etgan yoki jamoat tartibini ta'minlash zarur bo'lgan hollarda qo'llaniladigan davlat ta'sir chorasidir. U intizomiy, moddiy, ma'muriy yoki jinoiy shaklda namoyon bo'ladi.

Majburlash usuli huquqiy tartibotni ta'minlash, davlat intizomini saqlash va qonun talablarining bajarilishini kafolatlashga xizmat qiladi.

3. Ma'muriy va iqtisodiy usullar:

Boshqaruv usullari ma'muriy va iqtisodiy turlarga ham ajratiladi.

Ma'muriy usullar - boshqaruv sub'ektining ob'ektga nisbatan bir tomonlama, to'g'ridan-to'g'ri hokimiyat ta'siridir. Ushbu usul orqali majburiy kuchga ega bo'lgan huquqiy aktlar qabul qilinadi. Buyruq yoki qarorni bajarmaslik intizom buzilishiga va javobgarlikka sabab bo'ladi.

Ma'muriy usullar:

- imperativ (buyruq, taqiq, majburlash);
- vakolat beruvchi;

- rag‘batlantiruvchi;
- tavsiyaviy turlarga bo‘linadi.

Ular tartib-intizomni ta‘minlash va boshqaruv maqsadlariga erishish uchun zarurdir.

Iqtisodiy usullar:

Iqtisodiy usullar — boshqariluvchilar manfaatlariga bilvosita ta‘sir ko‘rsatish orqali boshqaruv maqsadlariga erishishdir. Bu usullar imtiyozlar, moddiy rag‘batlantirish, soliq siyosati, ish haqi, mukofot, kredit, narx kabi iqtisodiy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi.

Iqtisodiy usullar:

- shaxslarning manfaatdorligini oshiradi;
- samaradorlikni kuchaytiradi;
- ma‘muriy usullar bilan uyg‘un holda qo‘llaniladi.

4. Ijtimoiy-psixologik usullar:

Boshqaruvda inson ongi, ruhiyati va ijtimoiy munosabatlarga ta‘sir ko‘rsatishga qaratilgan usullar ham qo‘llaniladi. Ular ma‘naviy ta‘sir, jamoatchilik fikri, ruhiy qo‘llab-quvvatlash kabi vositalarni o‘z ichiga oladi.

1.5. Ma‘muriy majburlash

Ma‘muriy majburlash — davlat majburlovining tarkibiy qismi bo‘lib, ma‘muriy huquq normalariga muvofiq qo‘llaniladigan sohaviy majburlov turidir. U ijtimoiy munosabatlarni muhofaza qilish, jamoat tartibi va xavfsizligini ta‘minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va ularga barham berish maqsadida qo‘llaniladi.

Ma‘muriy majburlash davlat boshqaruvi sohasida vakolatli organlar (ayrim hollarda sudlar) tomonidan amalga oshiriladi. U nafaqat ma‘muriy-huquqiy munosabatlarni, balki mehnat, fuqarolik, yer kabi boshqa huquq sohalaridagi munosabatlarni ham muhofaza qiladi.

Ma‘muriy majburlashning asosiy xususiyatlari:

- davlat boshqaruvi sohasida qo‘llaniladi;
- jamoat xavfsizligi va huquqiy tartibotni ta‘minlashga qaratilgan;

- vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan amalga oshiriladi;

- jismoniy va yuridik shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi;
- ma‘muriy va ma‘muriy-protsessual normalar bilan tartibga solinadi;
- qo‘llash tartibi nisbatan sodda va tezkordir.

Ma‘muriy majburlash choralari, odatda, huquqbuzarlik sodir etilganda yoki jamoat xavfsizligiga tahdid yuzaga kelganda qo‘llaniladi.

Ma‘muriy majburlash choralarining turlari

Ilmiy adabiyotlarda ma‘muriy majburlash choralari turlicha tasniflanadi. Ko‘pchilik olimlar ularni uch guruhga ajratadi:

- 1.Ma‘muriy oldini olish choralari
- 2.Ma‘muriy cheklash choralari
- 3.Ma‘muriy jazo

1. Ma‘muriy oldini olish choralari

Bu choralar huquqbuzarlikka yo‘l qo‘ymaslik maqsadida qo‘llaniladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- karantin joriy etish;
- yo‘l harakatini cheklash yoki to‘xtatish;
- hujjatlarni tekshirish;
- shaxsni ko‘rikdan o‘tkazish;
- ashyo va hujjatlarni ko‘zdan kechirish yoki olib qo‘yish;
- ma‘muriy nazorat o‘rnatish.

Ma‘muriy nazorat, ayniqsa, jinoiy jazoni o‘tab chiqqan shaxslarga nisbatan takror huquqbuzarliklarning oldini olish maqsadida qo‘llaniladi. Nazorat sud qarori asosida belgilanadi va muayyan cheklovlar (masalan, belgilangan vaqtda uydan chiqmaslik, muayyan hududdan tashqariga chiqmaslik, ro‘yxatdan o‘tib turish)ni nazarda tutadi.

2. Ma‘muriy cheklash choralari

Bu choralar huquqbuzarlikni to‘xtatish yoki ish yuritishni ta‘minlash maqsadida qo‘llaniladi. Ularga:

- ma'muriy yo'l bilan ushlab turish;
- transport vositasini boshqarishdan chetlatish;
- transport vositasini ushlab turish;
- majburiy davolash kabilar kiradi.

Ma'muriy ushlab turish — shaxs erkinligini vaqtincha cheklashdir. U odatda 3 soatdan oshmasligi kerak, ayrim hollarda qonun bilan boshqacha muddat belgilanishi mumkin.

Transport vositasini ushlab turish — haydovchi tomonidan belgilangan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganda qo'llaniladi.

Majburiy davolash — surunkali alkogolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalo bo'lgan va jamoat tartibiga xavf tug'dirayotgan shaxslarga nisbatan sud qarori asosida qo'llaniladi.

3. Ma'muriy jazo

Ma'muriy jazo — sodir etilgan huquqbuzarlik uchun javobgarlik chorasidir. U qonunchilikda belgilangan tartibda qo'llaniladi va aybdor shaxsni jazolash hamda yangi huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Ichki ishlar organlari faoliyatida ma'muriy majburlash

Ichki ishlar organlari jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashda ma'muriy majburlash choralarini keng qo'llaydi. Ular huquqbuzarliklarning oldini olish, nazorat o'rnatish, ushlab turish, maxsus vositalar va zarur hollarda jismoniy kuch ishlatish huquqiga ega.

Maxsus ma'muriy choralar (qo'l kishanlari, rezina tayog'i, jismoniy kuch, ayrim hollarda qurol ishlatish) qonunchilikda belgilangan qat'iy tartibda amalga oshiriladi.

II-BOB. MA'MURIY JAVOBGARLIK VA MA'MURIY JAZO

CHORALARI

2.1. Ma'muriy huquqbuzarlik tushunchasi va tarkibi

Ma'muriy huquqbuzarlik tushunchasi.

Ma'muriy javobgarlikni qo'llash ikki asosga ega:

1. **huquqiy (normativ) asos** – qonun hujjatlarida ma'muriy javobgarlikning belgilanganligi;

2. **faktik asos** – shaxs tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilishi.

Ma'muriy huquqbuzarlik deganda, qonun hujjatlariga muvofiq ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladigan, shaxsga, fuqarolarning huquq va erkinliklariga, mulkka, davlat va jamoat tartibiga hamda tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi, g'ayrihuquqiy va aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik bilan) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi.

Huquq nazariyasiga ko'ra, har qanday yuridik javobgarlikning asosi – huquqbuzarlikdir. *Huquqbuzarlik* – bu jamiyatga zarar yetkazuvchi, ijtimoiy munosabatlarni buzuvchi va qonunga zid bo'lgan xulq-atvordir. U jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qiladi va davlat tomonidan jazolanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning belgilari.

Ma'muriy huquqbuzarlik quyidagi asosiy belgilari bilan tavsiflanadi:

a) g'ayrihuquqiylik

Qilmish qonunga zid bo'lishi kerak. Qonun bilan taqiqlanmagan harakat huquqbuzarlik hisoblanmaydi. Demak, faqat normativ hujjatlarda belgilangan taqiqlar buzilganda ma'muriy huquqbuzarlik yuzaga keladi.

b) aybdorlik

Huquqbuzarlik faqat aybli holda sodir etiladi. Ayb:

- qasd;
- ehtiyotsizlik shakllarida namoyon bo'ladi.

Ayb mavjud bo'lmasa, javobgarlik yuzaga kelmaydi.

v) jazoga sazovorlik

Qilmish uchun qonunlarda ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan bo'lishi shart. Agar jazo belgilanmagan bo'lsa, u ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanmaydi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning umumiy xususiyatlari.

Ma'muriy huquqbuzarlik:

- ijtimoiy zararli hisoblanadi;
- davlat tomonidan taqiqlangan;
- insonning ongli va irodali harakati yoki harakatsizligida ifodalanadi;
- asosan jismoniy shaxslar tomonidan sodir etiladi;
- javobgarlikka sabab bo'ladi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar ko'pincha davlat boshqaruvi, jamoat tartibi, iqtisodiy munosabatlar va ekologiya sohalarida uchraydi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning boshqa huquqbuzarliklardan farqi

a) jinoyatdan farqi

Ma'muriy huquqbuzarlik jinoyatdan quyidagilar bilan farq qiladi:

- ijtimoiy xavf darajasi past;
- jazo yengilroq;
- ko'rib chiqish tartibi soddaroq.

Jinoyat – ijtimoiy xavfli qilmish, ma'muriy huquqbuzarlik esa ijtimoiy zararli qilmish hisoblanadi.

Farqlash mezonlari:

- zarar miqdori;
- og'ir oqibatlar;
- takror sodir etish;
- ayb shakli.

b) intizomiy huquqbuzarlikdan farqi

- Ma'muriy huquqbuzarlik – umumiy qoidalar buzilishi;
- Intizomiy huquqbuzarlik – xizmat intizomi buzilishi.

Ma'muriy javobgarlik davlat organlari tomonidan, intizomiy javobgarlik esa rahbar tomonidan qo'llaniladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi tushunchasi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi – bu qonun bilan belgilangan va qilmishni huquqbuzarlik sifatida baholash uchun zarur bo'lgan belgilar yig'indisidir.

Agar tarkib elementlaridan biri mavjud bo'lmasa, shaxsni javobgarlikka tortish mumkin emas.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi to'rt elementdan iborat:

- a) ob'ekt
- b) ob'ektiv tomon
- v) sub'ekt
- g) sub'ektiv tomon

Ma'muriy huquqbuzarlikning ob'ekti

Ob'ekt – huquqbuzarlik tajovuz qiladigan ijtimoiy munosabatlardir.

Ob'ekt turlari:

- **umumiy ob'ekt** – jamiyatlardagi barcha himoya qilinadigan munosabatlar;
- **turdosh ob'ekt** – muayyan sohada munosabatlar (jamoat tartibi, mulk va h.k.);
- **bevosita ob'ekt** – aniq zarar yetkazilgan munosabat.

Ma'muriy huquqbuzarlikning ob'ektiv tomoni

Ob'ektiv tomon – huquqbuzarlikning tashqi ko'rinishi.

U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- harakat yoki harakatsizlik;
- zararli oqibat;
- sababiy bog'lanish.

Harakat va harakatsizlik:

- harakat – faol harakatlar (qoida buzish);
- harakatsizlik – majburiyatni bajarmaslik.

Qo'shimcha belgilar:

- sodir etish vaqti;
- joyi;
- usuli;

- takror sodir etish.

Bu belgilar ba'zi hollarda javobgarlikni belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Ma'muriy huquqbuzarlik sub'ekti

Sub'ekt – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs.

Talablar:

- 16 yoshga to'lgan bo'lishi;
- aqli raso bo'lishi.

Sub'ekt turlari:

- umumiy sub'ekt;
- maxsus sub'ekt (mansabdor shaxslar);
- alohida sub'ekt (harbiylar va boshqalar).

Ma'muriy huquqbuzarlikning sub'ektiv tomoni

Sub'ektiv tomon – shaxsning qilmishiga bo'lgan ruhiy munosabati.

Asosiy element – **ayb**.

Ayb shakllari

Qasd:

- to'g'ri qasd – oqibatni istaydi;
- egri qasd – oqibatga yo'l qo'yadi.

Ehtiyotsizlik

- o'ziga ishonish;
- beparvolik.

Ayb mavjud bo'lmasa, javobgarlik yuzaga kelmaydi.

2.2. Ma'muriy javobgarlik.

Ma'muriy javobgarlik – yuridik javobgarlikning alohida turi bo'lib, aybdor shaxsga nisbatan vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy-protsessual tartibda ma'muriy jazo qo'llashdir.

Ma'muriy javobgarlik jinoyat javobgarligi va fuqarolik javobgarligidan farq qiladi: u yengilroq huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi va ijtimoiy-tarbiyaviy maqsadga ega.

Ma'muriy javobgarlikning xususiyatlari

- Davlat majburlovi sifatida qonunbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan qo‘llaniladi.

- Qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar asosida vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladi.

- Sudlanganlik hisoblanmaydi; yengil jazo va qisqa muddat belgilanadi.

- Moddiy zarar yetkazilmagan holda ham qo‘llanishi mumkin.

Ma‘muriy jazo shaxsni tarbiyalash va huquqbuzarlikning takrorlanishini oldini olishga qaratilgan.

Misol: Yo‘l harakati qoidalarini buzgan shaxsga nisbatan jarima qo‘llash yoki ma‘lum muddatga haydovchilik huquqini to‘xtatish.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida sub’ektlar

MJtKning 13-moddasiga ko‘ra, ma‘muriy huquqbuzarlikka faqat **16 yoshga to‘lgan shaxslar** tortiladi. 16 yoshga to‘lmaganlar ma‘muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas. 16-18 yoshdagi shaxslar uchun maxsus komissiyalar chora qo‘llaydi.

Voyaga yetmaganlar.

- 16–18 yoshdagi shaxslarga nisbatan huquqbuzarlik xususiyati va shaxsning holati hisobga olingan holda choralar belgilanadi.

- Komissiyalar shaxsning tarbiya, oila, moddiy sharoiti va ilgari sodir etilgan huquqbuzarliklarini o‘rganadi.

- Alkogolli ichimliklar bilan bog‘liq huquqbuzarlikda iste‘mol va xarid manbalari tekshiriladi.

Amaliyotda misol: Maktabdan chiqib, yo‘l qoidalarini buzgan 17 yoshli shaxsga nisbatan ogohlantirish va jamoat ishlari ta‘inlanishi mumkin.

Mansabdor shaxslar va alohida sub’ektlar

Mansabdor shaxslar – korxona, muassasa, tashkilotda lavozim egallab, rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish va nazorat vazifasi bilan bog‘liq shaxslar.

Mansabdor shaxslar quyidagilar uchun javobgar bo‘ladi:

- qoidalarni buzgan holatda;
- qo‘l ostidagilarga qoidalarga zid ko‘rsatma bersa;
- o‘zlari bo‘ysunuvchilarning qoidalarga rioya qilishiga chora ko‘rmasa.

Misol: Kasbxona rahbari xavfsizlik qoidalarini buzib, xodimlarini zararli holatda ishlatsa, ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Harbiy xizmatchilar va alohida sub'ektlar

Harbiy xizmatchilar va ichki ishlar organlari xodimlari intizom ustavlari asosida javobgar bo'ladi. Ularga ma'muriy qamoq va jarima qo'llanmaydi.

Chet el fuqarolari

Chet el fuqarolari umumiy asoslarda javobgar bo'ladi. Diplomantik immunitetga ega shaxslar uchun xalqaro shartnomalar qo'llaniladi.

Ma'muriy javobgarlik sub'ektlari

- **Umumiy sub'ekt** – 16 yoshga to'lgan aqli raso shaxslar.
- **Maxsus sub'ekt** – mansabdor shaxslar, haydovchilar, voyaga yetmaganlar.
- **Alohida sub'ekt** – harbiy xizmatchilar va boshqa ustav yoki nizomlarga bo'ysunuvchilar.

Sub'ektlarga qarab javobgarlikning qo'shimcha asoslari va miqdori belgilanadi.

Amaliyotda misol: Yo'l harakati qoidalarini buzgan shaxs va shuningdek avtobus haydovchisiga nisbatan turli jazo turlari qo'llanilishi mumkin.

Ma'muriy javobgarlik turlari va jazolar

Ma'muriy jazo turlari quyidagilardan iborat:

1. **Jarima** – eng keng tarqalgan jazo turi. Miqdori qonunlarda ko'rsatilgan.
2. **Ma'muriy qamoq** – odatda 15 kungacha. Jinoyatgacha bo'lmagan, ammo takror huquqbuzarlikda qo'llanadi.
3. **Ehtiyoj choralari** – ogohlantirish, ma'lumot berish, huquqbuzarlikni tuzatishga majburlash.
4. **Moddiy jazo** – zararni qoplash, ustuvorlikka bog'liq ravishda.

Misol: Transport qoidalarini buzgan haydovchiga jarima qo'yish yoki avtomobilni vaqtincha haydovchilikdan mahrum qilish.

Ma'muriy javobgarlikning liberallashtirilishi

2001 yilda MJtKda o'zgartishlar kiritildi; talon-toraj va birinchi marta sodir etilgan huquqbuzarlik uchun yengilroq jazo belgilandi.

2005 yildan davlat rahbarining qarorlari asosida qonunchilik yanada liberallashtirildi:

- ma'muriy organlar ro'yxati qisqartirildi;
- ba'zi javobgarlik turlari mansabdor shaxslarga o'tkazildi;
- eskirgan va og'ir huquqbuzarliklar kamaytirildi;
- sanksiya miqdorlari kamaytirildi.

Amaliyotda misol: Yo'l harakati qoidalarini birinchi marta buzgan shaxs uchun jarima summasini kamaytirish;

Ma'muriy javobgarlikni takomillashtirish asosiy yo'nalishlari

1. Qonunchilikni rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish.
2. Qonunchilikni muntazam monitoring qilish va tahrirlash.
3. Ma'muriy institutlarni rivojlantirish.
4. Liberallashtirish natijasida yuzaga kelgan institutlarni tatbiq etish (yarashuv, jamoatchilik nazorati).
5. Amalga oshirilgan jazolarning ta'sirini tahlil qilish va statistik ma'lumotlarni yig'ish.

Misol: Jamoatchilik nazorati orqali shaharlardagi yo'l harakati qoidalarini buzish holatlari kamaytirildi.

Ma'muriy javobgarlik prinsiplari

1. **Qonuniylik** – barcha davlat organlari va shaxslar qonunlarga rioya qiladi.
2. **Fuqarolarning qonun oldida tengligi** – barcha shaxslar jins, millat va ijtimoiy maqomidan qat'i nazar teng.
3. **Demokratizm** – ish ochiq ko'rib chiqiladi, tarbiyaviy ahamiyat beriladi.
4. **Insonparvarlik** – ayrim hollarda yengilroq jazo qo'llaniladi.
5. **Odillik va ayb uchun javobgarlikning muqarrarliligi** – ish har tomonlama, ob'ektiv ravishda ko'rib chiqiladi.

2.3. Ma'muriy jazo choralari

Ma'muriy jazo tushunchasi

Ma'muriy jazo – bu ma'muriy majburlov choralarining maxsus turi bo'lib, huquqbuzarlik sodir etilganida qo'llaniladi. Uning asosiy maqsadi huquqbuzarni qonunlarga rioya qilish ruhida tarbiyalash va yangi huquqbuzarliklarning oldini olishdir. Ma'muriy jazo qiynoq, zo'ravonlik yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi ta'sir ko'rsatishga qaratilmagan.

Ma'muriy jazo O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksda (MJtK) belgilangan, boshqa ma'muriy majburlov choralari esa turli normativ hujjatlar orqali tartibga solinadi.

Ma'muriy jazoni qo'llash asoslari

Ma'muriy jazo qo'llash uchun quyidagi shartlar mavjud bo'lishi kerak:

1. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir bo'lganligi;
2. Javobgarlikka tortish yoshiga yetish;
3. Shaxs aqli raso bo'lishi;
4. Harakat zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat chegarasidan oshmagan bo'lishi;
5. Ma'muriy ishni ko'rib chiqish muddati o'tib ketmagan bo'lishi.

Jazo miqdori va turi MJtK sanksiyalarida ko'rsatilgan eng kam va eng yuqori me'yorlarda belgilanadi.

Ma'muriy jazo qo'llash prinsiplari

Ma'muriy jazo qo'llanganda quyidagi prinsiplar asosiy ahamiyatga ega:

- Qonuniylik;
- Fuqarolarning qonun oldida tengligi;
- Demokratizm va insonparvarlik;
- Adolat va ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi.

Vakolatli organlar jazoni qo'llashda huquqbuzarning shaxsi, aybdorlik darajasi, mulkiy ahvol va huquqbuzarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga olishadi.

4. Jazoni individuallashtirish

Ma'muriy jazo har bir shaxsga nisbatan individuallashtiriladi:

- Qilmishning xususiyati va darajasi;
- Qilmishni kim bilan va qanday usulda sodir etganligi;
- Qasdli yoki ehtiyotsizlik orqali sodir etilganligi;
- Voyaga yetmaganlik yoki takroriy huquqbuzarlik holati.

5. Javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlar

MJtK 31-moddasiga ko'ra, quyidagilar yengillashtiruvchi holat hisoblanadi:

1. Aybdor pushaymon bo'lishi;
2. Ziyonni qoplashi yoki oldini olishi;
3. Ruhiy hayajon yoki og'ir shaxsiy sharoit ta'sirida sodir etilish;
4. Majburlov yoki qaramlik ta'sirida sodir etilish;
5. Voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilish;
6. Homilador ayol yoki 14 yoshgacha bolani yakka o'zi tarbiyalayotgan

shaxs tomonidan sodir etilish.

Javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlar

MJtK 32-moddasiga muvofiq:

1. Qonunli talabga qaramay harakatni davom ettirish;
2. Bir yil ichida takroriy huquqbuzarlik;
3. Voyaga yetmagan shaxsni jalb qilish;
4. Guruhli huquqbuzarlik;
5. Favqulodda holatlarda sodir etilish;
6. Mast holda sodir etilish.

Ma'muriy jazo turlari

MJtK 23-moddasiga ko'ra ma'muriy jazo quyidagilardan iborat:

1. Jarima;
2. Huquqbuzarlik quroli hisoblangan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish;
3. Musodara qilish;

4. Muayyan shaxsni maxsus huquqdan mahrum qilish (transport vositasini boshqarish, ov qilish);

5. Ma'muriy qamoq.

Ma'muriy jazo asosiy va qo'shimcha bo'ladi. Asosiy – boshqa jazo bilan birga qo'llanilmaydigan, qo'shimcha – asosiy jazoga qo'shimcha ravishda qo'llanadi.

Jarima – ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llanadi. Boshqacha aytganda, jarima – ma'muriy huquqbuzarliklar uchun MJtKning Maxsus qismi moddalarining sanksiyalarida belgilangan hollarda qo'llanadi.

Jarima – moddiy xarakterga ega, davlat hisobiga undiriladi. *Jarimaning miqdori* – ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtdagi, davom etayotgan ma'muriy huquqbuzarlik uchun esa u aniqlangan vaqtdagi belgilab qo'yilgan eng kam oylik ish haqidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Eng kam va eng ko'p miqdorlar:

- Fuqarolar uchun – eng kam oylik ish haqining 1/50 dan 5 baravarigacha;

- Mansabdor shaxslar uchun – 1/10 dan 10 baravarigacha. Ayrim hollarda mahalliy hokimiyat qarorlari bilan miqdor o'zgartirilishi mumkin.

Huquqbuzarlik quroli hisoblangan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish – ma'muriy jazoning turi sifatida faqat ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyolar uchungina tatbiq etiladi. Mazkur jazo chorasi mulkiy xususiyatga ega bo'lgan ma'muriy jazo chorasi bo'lib, faqat ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa sifatida foydalanilgan ashyolar egasiga nisbatangina qo'llanilishi mumkin. Lekin huquqbuzarga tegishli bo'lmagan ashyolarni (masalan, g'ayriqonuniy ov qilish, baliq tutish natijasida qo'lga kiritilgan mahsulotlar: yovvoyi hayvonlar, baliqlar) haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish ma'muriy jazo chorasi hisoblanmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 26-moddasiga muvofiq, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki

bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish – shu ashyoni majburiy tarzda tortib olib, uni keyinchalik sotib yuborish hamda sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga tortib olingan ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlagan holda topshirishdan iboratdir.

O'qotar qurollar va o'q-dorilarning haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish asosiy tirikchilik manbai ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish – ma'muriy jazoning turi sifatida faqat ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyolar uchungina tatbiq etiladi. Mazkur ma'muriy jazo chorasini MJtKning 27-moddasiga binoan ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish – shu ashyoning haqini to'lamasdan majburiy tarzda davlat mulkiga o'tkazishdan iborat.

Mazkur musodara qilish chorasini:

tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan qo'llaniladi.

O'qotar qurollar va o'q-dorilarni, boshqa ov qurollarini musodara qilish asosiy tirikchilik manbai ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi.

Maxsus huquqdan mahrum qilish - huquqbuzarning belgilangan faoliyat bilan shug'ullanishni, maxsus huquqlardan foydalanish huquqini vaqtinchalik cheklashdan iborat bo'lgan ma'muriy jazoning turidir. Qonun chiqaruvchi bu jazo chorasini qo'llashni faqat transport vositalarini boshqarish huquqidan va ov qilish huquqidan mahrum etish hollari bilangina cheklaydi.

Turli transport vositalarini boshqarish hamda ovchilik bilan shug'ullanish – belgilangan yoshga to'lgan shaxsda **maxsus huquq** (tegishli transport vositasini boshqarish uchun haydovchilik guvohnomasi, taloni, shuningdek ovchilik bileti)ning mavjud bo'lishini talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi MJtKda maxsus huquqdan mahrum qilishning eng

ko'p va eng oz muddatlari hamda mazkur jazoni qo'llovchi organ (mansabdor shaxs) belgilangan bo'lib, maxsus huquqdan mahrum etishni tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidagina aybdor shaxs o'ziga berilgan maxsus huquq (transport vositalarini boshqarish, ov qilish huquqi)dan foydalanish tartibini qo'pol buzsa yoki muntazam buzib kelsa, shu huquqdan o'n besh kundan uch yilgacha muddatga mahrum qilish jazo chorasi qo'llanishi mumkin.

Mazkur jazo chorasini ayrim shaxslarga nisbatan qo'llashda cheklovlar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

– nogironligi sababli ana shunday transport vositalaridan foydalanadigan shaxslarga nisbatan transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum qilish chorasi qo'llanilmaydi;

– ov qilish asosiy tirikchilik manbai bo'lgan shaxslarga nisbatan ov qilish huquqidan mahrum etish chorasi qo'llanilmaydi.

Ma'muriy qamoqqa olish – huquqbuzar shaxsga nisbatan uning shaxsiy erkinligini ma'lum bir muddatga (uch sutkadan o'n besh sutkagacha, favqulodda holat tartibi sharoitida esa, jamoat tartibiga tajovuz qilganligi uchun – o'ttiz sutkagacha) vaqtinchalik cheklash va jamiyatdan ajratib qo'yishdan iborat bo'lgan qattiq ma'muriy jazo turidir.

Ma'muriy qamoqqa olish faqat tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan, favqulodda holat tartibi sharoitida esa, harbiy komendant yoki ichki ishlar organi boshlig'i tomonidan qo'llanilishi mumkin.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 29-moddasi ikkinchi qismida ma'muriy qamoqqa olish jazo chorasini qo'llab bo'lmaydigan shaxslar ro'yxati belgilangan bo'lib, ushbu ma'muriy-huquqiy normaga asosan homilador ayollarga, uch yoshgacha bolasi bo'lgan ayollarga, o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarga, o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga, birinchi va ikkinchi guruh nogironlariga hamda kodeksning 16-moddasida ko'rsatilgan harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslarga nisbatan ma'muriy qamoqqa olish jazo chorasi qo'llanilishi mumkin emas.

III-BOB. AYRIM TURDAGI MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN MA'MURIY JAVOBGARLIK

3.1. Fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko'ra, har bir shaxs o'z erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatiga tajovuzlardan hamda shaxsiy hayotiga aralashuvdan himoyalaniş huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning (MJtK) 40–511-moddalarida ham ushbu huquqlar himoya qilinadi. Quyida ulardan eng ko'p uchraydiganlari bilan tanishamiz.

Tuhmat (40-modda).

Tuhmat – ya'ni bila turib yolg'on, boshqa bir shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalarni tarqatish, eng kam ish haqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Uydirmalar tarqatish deganda, go'yo ro'y bergan ma'lumotlar, faktlarni hech bo'lmaganda bitta shaxsga ma'lum qilish tushuniladi. Bunda ma'lum qilish og'zaki, yozma yoki boshqa bir shaklda bayon etilganligining ahamiyati yo'q.

Bila turib yolg'on gapirish shundan iboratki, tegishli ma'lumotlarni tarqatuvchi shaxs ularning haqiqatga to'g'ri kelmasligini biladi.

Xususiyatlari:

- Ma'lumot tarqatish og'zaki, yozma yoki boshqa shaklda bo'lishi mumkin.
- Ma'lumotning yolg'onligini tarqatuvchi bilsa, tuhmat sodir bo'ladi.
- Ma'lumotning noto'g'ri bayoni, lekin faktlarga asoslangan bo'lsa, tuhmat hisoblanmaydi.
- Haqiqatga to'g'ri keluvchi ma'lumot tarqatilsa, tuhmat hosil bo'lmaydi.

Axloqiy jihat: Boshqa shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalar qonun va ma'naviy normalar asosida baholanadi.

Niyat: Tuhmat ko'pincha g'arazli niyat bilan, o'ch olish yoki ko'rolmaslik

maqsadida sodir etiladi.

Sub'ektlar: 16 yoshga to'lgan shaxslar.

Qolaversa: Ma'muriy jazo qo'llangandan so'ng, shu harakatlar Jinoyat kodeksining 139-moddasi bilan ham baholanishi mumkin.

MJtKning 245-moddasiga muvofiq, aytib o'tilgan huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar ma'muriy ishlar bo'yicha sudya tomonidan ko'rib chiqiladi.

Haqorat qilish (41-modda).

Haqorat qilish – shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitish, eng kam ish haqining yigirma baravaridan qirq baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Haqorat qilish – fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatiga tajovuz qiluvchi ma'muriy huquqbuzarlik, bunday tajovuz salbiy baho berishdan iborat bo'lib, shaxsning ma'naviy nufuziga atrofdegilar ko'z o'ngida putur yetkazadi, jabrlanuvchining o'ziga bo'lgan hurmatga zarar yetkazadi.

Xususiyatlari:

- Haqorat og'zaki, yozma, harakat yoki ishora orqali sodir etilishi mumkin.
- Haqoratda shaxsga baho beriladi, faktlar ko'rsatilmaydi.
- Bayoning haqiqatga to'g'ri kelishi ahamiyatli emas.

Sub'ektiv tomon: Haqorat qasddan sodir etilishi shart, ya'ni shaxs o'z harakatlari g'ayriqonuniy ekanini bilsa va ularni qasd bilan qiladi.

Jamoatchilikda sodir bo'lishi: Haqorat tanish yoki notanish shaxslar ishtirokida ham, jabrlanuvchi ishtirok etmasdan ham sodir bo'lishi mumkin.

Sub'ekti: 16 yoshga to'lgan aqli raso shaxslar.

Qolaversa: Ma'muriy jazo qo'llangandan so'ng, ushbu harakatlar Jinoyat kodeksining 140-moddasi bilan ham baholanishi mumkin.

Bunday huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalardan tomonidan ko'rib chiqiladi.

Fuqarolarning turar joyi daxlsizligini buzish (45-modda).

Ma'muriy huquqbuzarlik sifatida ushbu modda fuqarolarning turar joyiga

ularning rozilgisiz yoki qonunga xilof ravishda kirish, tintuv o'tkazish yoki boshqa tarzda daxl qilishni nazarda tutadi.

Mazmuni:

- Fuqaroning uy-joyi shaxsiy va daxlsiz hisoblanadi.
- Hech kim qonun asosisiz yoki egasining rozilgisiz turar joyga kirish huquqiga ega emas.
- Faqat qonun bilan belgilangan holatlarda (masalan, sud qarori yoki vakolatli organ ruxsati bilan) turar joyga kirish mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik sifatida:

Agar shaxs boshqaning turar joyiga noqonuniy ravishda kirsa yoki uning daxlsizligini buzsa, u ma'muriy javobgarlikka tortiladi. Bu jarima yoki boshqa ma'muriy choralarni qo'llashga sabab bo'ladi.

Ushbu ma'muriy huquqbuzarlik quyidagi o'ziga xos jihatlarga ega:

1. *Konstitutsiyaviy huquqqa tajovuz qiladi.* Bu huquqbuzarlik fuqarolarning turar joy daxlsizligiga oid asosiy konstitutsiyaviy huquqini buzadi.
2. *Shaxsiy hayot sohasiga daxl qiladi.* Turar joy shaxsning xususiy hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgani uchun mazkur huquqbuzarlik shaxsiy daxlsizlikka tajovuz hisoblanadi.
3. *Formal tarkibga ega.* Huquqbuzarlik tugallangan deb topilishi uchun zarar yoki salbiy oqibat kelib chiqishi shart emas. Noqonuniy kirishning o'zi yetarli.
4. *Qasd bilan sodir etiladi.* Odatda to'g'ridan-to'g'ri qasd mavjud bo'ladi, ya'ni shaxs o'z harakatining noqonuniyligini anglaydi.
5. *Ijtimoiy xavf darajasi pastroq.* Jinoyatga nisbatan ijtimoiy xavflilik darajasi kamroq bo'lgan holatlarda ma'muriy javobgarlik yuzaga keladi (og'ir holatlar esa jinoiy javobgarlikka sabab bo'lishi mumkin).

Huquqbuzarlik tarkibi:

1. *Ob'ekti* – fuqarolarning turar joyi daxlsizligiga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqi hamda shaxsiy hayot daxlsizligi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar.

2. *Ob'ektiv tomoni.*

Quyidagi harakatlarda ifodalanadi:

- turar joyga egasining rozilgisiz kirish;
- qonunga xilof ravishda turar joyni ko‘zdan kechirish yoki tekshirish;
- boshqa tarzda turar joy daxlsizligini buzish.

Huquqbuzarlik harakat (faol xatti-harakat) orqali sodir etiladi. Oqibat yuzaga kelishi shart emas, harakatning o‘zi yetarli.

3. Sub’ekti - 16 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxs. Ayrim hollarda mansabdor shaxs ham sub’ekt bo‘lishi mumkin (agar u vakolatini suiiste’mol qilgan bo‘lsa).

4. Sub’ektiv tomoni - Qasd shaklidagi ayb bilan sodir etiladi. Shaxs o‘z harakatining noqonuniy ekanini anglaydi va turar joy daxlsizligini buzishni istaydi yoki ongli ravishda yo‘l qo‘yadi.

Bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik (47-modda).

Ota-onalar yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar tomonidan bolalarni tarbiyalash, ta’lim berish va ularning huquq hamda manfaatlarini ta’minlash borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik uchun ma’muriy javobgarlikni nazarda tutadi.

Mazmuni:

- Ota-ona (yoki vasiy, homiy) bolani tarbiyalash, uning jismoniy, ma’naviy va axloqiy kamoloti uchun shart-sharoit yaratishi shart.
- Bolaning umumiy o‘rta ta’lim olishini ta’minlashi lozim.
- Bolaning huquq va manfaatlarini himoya qilishi kerak.

Huquqbuzarlik sifatida.

Agar ota-ona yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxs bolani nazoratsiz qoldirsa, uning ta’lim olishini ta’minlamasa yoki tarbiyasiga beparvo munosabatda bo‘lsa, ma’muriy javobgarlikka tortiladi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

1. Ob’ekti.

Bolaning ta’lim olish, to‘g‘ri tarbiya ko‘rish, jismoniy va ma’naviy rivojlanishga bo‘lgan huquqlari hamda shu sohadagi ijtimoiy munosabatlar.

2. Ob'ektiv tomoni.

Quyidagi *harakat* yoki *harakatsizliklarda* ifodalanadi:

- bolaning ta'lim olishini ta'minlamaslik;
- tarbiya va nazoratni amalga oshirmaslik;
- bolani qaramog'isiz yoki nazoratsiz qoldirish;
- bolani boshqa yumushlarga jalb qilish;
- bolaning huquq va manfaatlariga beparvo munosabatda bo'lish;
- bolani belgilangan tartibga zid ravishda diniy ta'lim muassasasiga yoki

noqonuniy diniy mashg'ulotlarga jalb qilish;

- bolani majburiy umumiy ta'limdan chetlashtirib, qonunga xilof diniy saboq berish yoki oldirish;
- tegishli ruxsatsiz yoki belgilanmagan joylarda diniy ta'limga jalb etish.

3. Sub'ekti.

Maxsus sub'ekt — ota-ona yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar (vasiy, homiy). Ular voyaga yetgan va aqli raso bo'lishi kerak.

4. Sub'ektiv tomoni.

Ayb shakli odatda *qasd* yoki *ehtiyotsizlikda* ifodalanadi. Shaxs o'z majburiyatlarini bilib turib bajarmasligi (*qasd*) yoki beparvolik bilan munosabatda bo'lishi (*ehtiyotsizlik*), shuningdek o'z harakatining qonunga xilof ekanini anglaydi va bolani diniy ta'limga jalb etishni istaydi yoki ongli ravishda bunga yo'l qo'yadi.

Javobgarlik chorasi.

Bunday holatda qonunchilikka muvofiq jarima qo'llaniladi. Takroran sodir etilganda yoki og'ir oqibatlariga olib kelganda javobgarlik kuchaytirilishi mumkin.

3.2. Aholi sog'lig'ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Yengil tan jarohati yetkazish (52-modda)

Yengil tan jarohati yetkazish – bu harakat sog'liqning qisqa muddat yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatini uncha ko'p davom etmaydigan turg'un

tarzda yo‘qotishga olib kelmagan huquqbuzarlikdir.

Asosiy belgilar:

- mehnat qobiliyatining vaqtinchalik yo‘qolishi;
- sog‘liqning qisqa vaqtga (odatda 21 kungacha) buzilishi;
- hayot uchun xavfli bo‘lmasligi;
- doimiy nogironlikka olib kelmasligi.

Xususiyatlari:

– sog‘liqning yomonlashuvi muddatini va mehnat qobiliyati qay darajada yo‘qotilganligi masalasini tibbiy guvohlik berish xulosasini hisobga olgan holda ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudya hal qiladi.

– yengil tan jarohati yetkazgan huquqbuzarning harakatlari zarur mudofaa chegaralaridan oshib ketgan taqdirda ma‘muriy javobgarlikka sabab bo‘lmaydi, chunki ular himoya qilinuvchining zarur mudofaa chorasini qo‘llanishi oqibati sifatida qonunda ma‘muriy javobgarlikka sabab bo‘ladigan holat tarzida nazarda tutilmagan.

– qasddan yengil tan jarohati yetkazish, basharti bu harakatlar jamoat tartibini buzishga olib kelmagan yoki jamiyatni hurmat qilmaslikni ifodalamagan bo‘lsa, bezorilik deb baholanishi mumkin emas.

Huquqbuzarlik tarkibi.

- **Ob’ekti:** fuqaroning sog‘ligi.
- **Ob’ektiv tomoni:** yengil tan jarohati yetkazish (misol: yuzga yengil urish, terida oddiy shilinish, yengil sog‘liq yo‘qotish).
- **Sub’ekti:** aqli raso, 16 yoshga to‘lgan shaxs.
- **Sub’ektiv tomoni:** *ehtiyotsizlik* va *qasddan* yengil tan jarohati yetkazish. *Qasd*, ya’ni shaxs o‘z harakatining salomatlikka ta’sirini anglaydi va ongli ravishda sodir etadi. *Ehtiyotsizlik* o‘z harakatining salomatlikka ta’sirini anglaydi va ongli ravishda sodir etishni hoxlamaydi.

Javobgarlik chorasi:

- Ehtiyotsizlik orqasida – eng kam ish haqining 1/2 baravari miqdorida jarima.

- Qasddan (qisqa muddatli sogʻliq buzilishi yoki uzoq davom etmaydigan mehnat qobiliyati yoʻqotilishiga olib kelmagan boʻlsa) – 2/4 baravar miqdorda jarima.

Aniqlash tartibi:

- Jarohatning yengilligi tibbiy xulosa asosida sudya tomonidan belgilanadi.

Qoʻshimcha qoidalar:

- Zarur mudofaa doirasida sodir etilgan boʻlsa, javobgarlik kelib chiqmaydi.

- Ilgari maʼmuriy jazo qoʻllanilganidan soʻng takroran sodir etilsa — jinoyat sifatida baholanadi.

- Subʼekt — 16 yoshga toʻlgan shaxs.

- Ishlar tuman (shahar) sudlari tomonidan koʻrib chiqiladi.

Epidemiyalarga qarshi kurash qoidalarini buzish (54-modda).

Epidemiyalarga qarshi kurash qoidalarini buzish – bu aholi salomatligini himoya qilish maqsadida belgilangan sanitariya-epidemiologiya qoidalariga rioya qilmaslik orqali sodir etiladigan maʼmuriy huquqbuzarlik hisoblanadi.

Maʼmuriy huquqbuzarlik – bu qonun bilan taqiqlangan, jamiyatga zarar yetkazuvchi, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqali sodir etilgan) harakat yoki harakatsizlik boʻlib, u uchun maʼmuriy javobgarlik belgilangan.

Epidemiyaga qarshi kurash qoidalarini buzish ham ana shunday huquqbuzarliklardan biri boʻlib, sanitariya talablari va karantin choralarini buzishni anglatadi.

Huquqbuzarlikning tarkibi:

Maʼmuriy huquqbuzarlik tarkibi 4 ta asosiy elementdan iborat:

Obʼekt – aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi va jamoat salomatligi.

Obʼektiv tomon.

Huquqbuzarlikning tashqi namoyon boʻlishi. *Masalan:*

- karantin qoidalarini buzish

- sanitariya talablariga rioya qilmaslik
- epidemiya vaqtida belgilangan cheklovlarga amal qilmaslik
- tibbiy yoki sanitariya organlari ko'rsatmalarini bajarmaslik

Sub'ekt

Huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs:

- 16 yoshga to'lgan jismoniy shaxs
- ayrim hollarda mansabdor shaxslar yoki tashkilotlar ham sub'ekt

bo'lishi mumkin.

Sub'ektiv tomon - bu huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning aybi (qasd yoki ehtiyotsizlik), maqsadi va motivi bilan bog'liq ichki ruhiy munosabatidir.

Sub'ektiv tomon asosan **ayb shakli** bilan ifodalanadi va u ikki xil bo'lishi mumkin:

Qasd (qasddan) - shaxs epidemiyaga qarshi qoidalarni biladi, lekin ataylab ularga amal qilmaydi.

- Karantinda ekanligini bila turib, shaxs odamlar ko'p joyga chiqib ketadi.
- Infeksiya borligini bilsa ham, shaxs izolyatsiya talablariga rioya qilmay mehmonga boradi.

Ehtiyotsizlik - shaxs qoidalarni buzishni xohlamaydi, lekin beparvolik yoki yetarlicha e'tibor bermaslik natijasida qoida buziladi.

- Savdo do'koni egasi sanitariya talablarini tekshirmasdan ishni davom ettiradi.
- Tashkilot rahbari xodimlarga niqob va dezinfeksiya vositalarini ta'minlamaydi.

Ma'muriy javobgarlik

Epidemiyaga qarshi qoidalarni buzgan shaxslarga qonunga muvofiq:

- jarima;
- ayrim hollarda boshqa ma'muriy choralar qo'llanilishi mumkin.

Giyovhvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni oz miqdorda g'ayriqonuniy tarzda tayyorlash, olish, saqlash tashish yoki jo'natish (56-modda)

Ushbu moddaga ko'ra, shaxs tomonidan **giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni oz miqdorda**, qonun talablariga zid ravishda **tayyorlash, sotib olish, saqlash, tashish yoki boshqa shaxsga jo'natish** ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi.

Bunda asosiy shart — moddalar **oz miqdorda bo'lishi** va **sotish maqsadi bo'lmasiligidir**. Agar miqdor katta yoki sotish maqsadi bo'lsa, u holda jinoiy javobgarlik yuzaga keladi.

Miqdorini aniqlash tartibi:

O'zbekistonda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning miqdorlari **Narkotik moddalar ustidan nazorat qilish bo'yicha davlat komissiyasi qarori** bilan tasdiqlangan maxsus **ro'yxat** asosida belgilanadi.

Bu ro'yxatda har bir modda uchun 3 xil miqdor ko'rsatiladi:

1. Ko'p bo'lmagan miqdor - giyohvandlik vositasi yoki psixotrop moddaning **eng kichik chegarasi** hisoblanadi.

- Agar modda **shu chegaradan kam** bo'lsa, u **oz miqdor** deb baholanadi.
- Bunday holatlarda odatda **ma'muriy javobgarlik** qo'llaniladi.

Misol:

- shaxs juda kam miqdorda giyohvand moddani shaxsiy iste'mol uchun saqlab yursa.

2. Ozginadan ko'proq miqdor - **ko'p bo'lmagan miqdordan ko'proq**, lekin **ko'p miqdorga yetmagan** oraliq miqdordir.

- Bunday holatda harakat odatda **jinoiy javobgarlikka** sabab bo'lishi mumkin.
- Chunki moddaning miqdori xavfliroq deb baholanadi.

Misol:

- shaxsda bir necha gramm giyohvand modda topilib, u shaxsiy iste'mol uchun saqlangan bo'lsa.

3. Ko'p miqdor - qonun bilan belgilangan **eng katta miqdor** hisoblanadi.

- Agar giyohvand modda **ko'p miqdorda** aniqlansa, u jamiyat uchun

juda xavfli deb hisoblanadi.

- Bunday holatlarda **og‘irroq jinoiy javobgarlik** belgilanadi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

1) **Ob’ekti** - jamoat salomatligi va giyohvandlik vositalarining qonuniy aylanish tartibi.

2) **Ob’ektiv tomoni** – giyohvandlik vositalarini g‘ayriqonuniy tayyorlash, sotib olish (olish), saqlash, tashish, jo‘natish.

3) **Sub’ekti** - 16 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxs.

4) **Sub’ektiv tomoni** - huquqbuzarlik odatda *qasddan sodir etiladi*. Shaxs moddaning giyohvandlik yoki psixotrop ekanligini biladi va baribir uni saqlaydi yoki oladi.

Misol: Shaxs shaxsiy iste’mol uchun oz miqdorda giyohvand modda sotib olib uyida saqlaydi yoki fuqaro tanishidan psixotrop moddani olib sumkasida olib yuradi.

Ma’muriy javobgarlik chorasi

Bunday huquqbuzarlik uchun quyidagi jazolar qo‘llaniladi:

- **Bazaviy hisoblash miqdorining 5 baravarigacha jarima**, yoki
- **15 sutkagacha ma’muriy qamoq**.

Shuningdek, huquqbuzarlik predmeti bo‘lgan **giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar musodara qilinadi**.

Eslatma:

Agar moddalar **oz miqdordan ko‘p bo‘lsa** yoki **sotish maqsadi aniqlansa**, u holda ish **jinoiy javobgarlik** bo‘yicha, ya’ni Jinoyat kodeksining **273-moddasi** asosida ko‘rib chiqiladi.

Jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste’mol qilish (56¹-modda);

Jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste’mol qilish huquqbuzarligi O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq ma’muriy javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Avvalo, mazkur masala O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi hamda “Alkogol va tamaki mahsulotlarining tarqatilishini

hamda iste'mol qilinishini cheklash to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solinadi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlarda jamoat joylarida tamaki mahsulotlarini chekish taqiqlanishi va bu talabni buzganlik uchun javobgarlik choralari belgilangan.

Tamaki mahsuloti - chekish, shu jumladan tamakini hamda nikotinni iste'mol qilish moslamalaridan foydalangan holda chekish uchun, shuningdek shimish, chaynash, hidlash yoki boshqacha usullarda iste'mol qilish uchun xom ashyo sifatida to'liq yoki qisman tamaki bargidan va (yoki) tamaki o'simligining boshqa qismlaridan tayyorlangan mahsulotlar (bundan qonunchilikka muvofiq ro'yxatdan o'tkazilgan dori vositalari mustasno) tamaki mahsulotlaridir.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – jamoat tartibi, aholi salomatligi va sanitariya xavfsizligidir. Davlat jamoat joylarida fuqarolarning sog'lom muhitda bo'lish huquqini himoya qiladi. Tamaki tutuni inson salomatligiga zarar yetkazishi sababli, uning jamoat joylarida iste'mol qilinishi boshqa shaxslarning huquq va manfaatlariga daxl qiladi.

Ob'ektiv tomoni – jamoat joylarida (ko'cha, bog', ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash muassasalari, jamoat transporti, davlat idoralari va boshqa ommaviy joylarda) tamaki mahsulotlarini chekish yoki boshqa shaklda iste'mol qilishda namoyon bo'ladi. Qonunga ko'ra, bunday harakat sodir etilgan vaqtning o'zida huquqbuzarlik tarkibi vujudga keladi va oqibat kelib chiqishi shart emas.

Sub'ekti – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi. Chunki ma'muriy javobgarlik odatda shu yoshdan boshlanadi.

Sub'ektiv tomoni – esa, odatda, qasd shaklida namoyon bo'ladi. Ya'ni shaxs jamoat joyida chekish taqiqlanganini bila turib, shu harakatni amalga oshiradi.

Ushbu huquqbuzarlik uchun ma'muriy jarima qo'llaniladi. Takroran sodir etilganda javobgarlik kuchaytirilishi mumkin. Jazo chorasining maqsadi – fuqarolarni qonunga rioya etishga undash, jamoat salomatligini muhofaza qilish va profilaktika ta'sirini ta'minlashdan iborat.

Tanosil kasalligiga yoki OIV kasalligi/OITSga uchragan shaxslarning tekshirishdan bo'yin tovlashi (58-modda)

O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 23 sentyabrdagi "Odamning

immunitet tanqisligi virusi keltirib chiqaradigan kasallik (OIV infeksiyasi) tarqalishiga qarshi kurashish to'g'risida"gi hamda "Fuqarolarning sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi Qonun normalariga asosan:

Ixtiyoriy tekshiruv

- OIVga tekshiruv **ixtiyoriy va maxfiy** tarzda o'tkaziladi.
- Shaxsning roziligisiz (ayrim holatlardan tashqari) majburiy tekshiruv o'tkazilmaydi.

Majburiy tekshiruv holatlari

Qonunga ko'ra ayrim toifadagi shaxslar (masalan, qon donorlari, ayrim tibbiy ko'rsatma mavjud bo'lganlar) majburiy tekshiruvdan o'tkazilishi mumkin.

Agar shaxs OIV bilan kasallanganini bila turib, boshqalarni qasddan xavf ostiga qo'ysa yoki yuqtirsa, unda jinoiy javobgarlik yuzaga keladi.

Tanosil (jinsiy yo'l bilan yuquvchi) kasalliklar

Tanosil kasalliklariga chalingan shaxs davolanishdan bosh tortsa, majburiy dispanser nazoratidan qochishi jamoat salomatligiga xavf tug'diradigan harakat (harakatsizlik) hisoblanadi va javobgarlikka tortilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti - jamoat salomatligi va sanitariya-epidemiologik xavfsizlik sohasidagi ijtimoiy munosabatlar.

Ob'ektiv tomon - tekshiruvdan bo'yin tovlash (harakatsizlik), qonunga muvofiq belgilangan majburiyatni bajarmaslik, faqat rasmiy ravishda tibbiy ko'rikka chaqirilgan bo'lishi shart.

Sub'ekt - 18 yoshga to'lgan, muomala layoqatiga ega, tanosil kasalligi yoki OIV infeksiyasiga chalingan yoki shubha qilingan shaxs.

Sub'ektiv tomon - ayb shakli *qasd* (odatda to'g'ridan-to'g'ri qasd), shaxs tekshiruv majburiy ekanligini bila turib, ongli ravishda bo'yin tovlaydi.

Javobgarlik chorasi

Ma'muriy jarima - Bazaviy hisoblash miqdorining ma'lum qismi miqdorida jarima, qayta sodir etilganda – jazo og'irlashishi mumkin.

Majburiy davolanish – bu tibbiy organlar tomonidan sifatli tibbiy yordam

ko'rsatish uchun bemorni tibbiy muassasaga qabul qilish va davolashni amalga oshirish bo'lib, u OITS va boshqa yuqumli kasalliklar tarqalishining oldini olish maqsadida qo'llanilishi mumkin.

Misol: OITS yuqtirgan shaxs tibbiy nazoratdan o'tmay, qon tekshiruvlarini rad etayotgan va jamoat salomatligi uchun xavf tug'dirsa, unga majburiy tibbiy tekshiruv va davolanish chorasi qo'llanishi mumkin.

Agar bu harakat og'ir oqibatlarga olib kelsa yoki boshqalarga yuqtirish holati aniqlansa, jinoiy javobgarlik yuzaga kelishi mumkin.

3.3. Mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Mulkka qarshi qaratilgan ma'muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarlik O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 60–64-moddalarida belgilangan.

Oz miqdorda talon-toraj qilish (MJtK- 61-modda).

Mulkchilik shaklidan qat'i nazar korxona, muassasa va tashkilotlar mol-mulkini o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab vakolatlarini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan oz miqdorda talon-toraj qilish ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Talon-toraj – bu mulkni qasddan, haq to'lamasdan, g'arazli maqsadda egallab olishdir. Aybdor shaxs mulkni o'z tasarrufiga o'tkazib, uni ishlatishi, sotishi, hadya qilishi yoki boshqa shaxsga berishi mumkin.

Talon-toraj qilingan mulk qiymati eng kam ish haqining o'ttiz baravaridan oshmasa, bunday harakat oz miqdordagi talon-toraj deb e'tirof etiladi.

Davlat ulushi mavjud bo'lmagan korxona va tashkilotlar mol-mulkini ularning xodimi tomonidan oz miqdorda talon-toraj qilish faqat korxona rahbari, mulkdor yoki vakolatli boshqaruv organining arizasi asosida javobgarlikka tortishga sabab bo'ladi.

Mulk qiymatini aniqlash tartibi

Talon-toraj qilingan mulk qiymati, odatda, belgilangan chakana narxlar asosida aniqlanadi. Agar huquqbuzarlik umumiy ovqatlanish yoki komission savdo

sohasida sodir etilgan bo'lsa, mahsulotning sotuv narxi hisobga olinadi.

Chakana narx mavjud bo'lmagan taqdirda, zarar miqdori belgilangan tartibda hisob-kitob qilinadi. Agar qiymatni aniqlash imkoni bo'lmasa, ekspert xulosasi asos qilib olinadi.

Oz miqdordagi talon-toraj ekanligini belgilashda mulkning nafaqat qiymati, balki uning tabiiy miqdori (vazni, hajmi) va xalq xo'jaligi uchun ahamiyati ham inobatga olinadi. Ayniqsa, taqchil materiallar bo'lsa, bu holat alohida e'tiborga olinadi.

Talon-toraj shakllari

Ma'muriy javobgarlik faqat quyidagi shakllarda sodir etilgan hollarda yuzaga keladi:

- **O'g'irlash** — mulkni yashirin ravishda egallash;
- **O'zlashtirish** — ishonib topshirilgan mulkni o'ziniki qilib olish;
- **Rastrata** — aybdor ixtiyorida bo'lgan mulkni sarflash yoki boshqa shaxsga berish;
- **Mansab vakolatini suiiste'mol qilish** — xizmat mavqeidan foydalanib mulkni noqonuniy egallash;
- **Firibgarlik** — aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish orqali mulkni qo'lga kiritish.

Bir guruh shaxslar tomonidan oldindan kelishib sodir etilishi, binoga kirish orqali amalga oshirilishi yoki takroran sodir etilishi kabi holatlar oz miqdordagi talon-torajni avtomatik tarzda jinoiy qilmishga aylantirmaydi. Ammo bu holatlar jazo tayinlashda hisobga olinadi.

Obekti: Mulkchilik shaklidan qat'i nazar korxona, muassasa va tashkilotlar mol-mulki, ya'ni davlat organlari, tashkilotlari, muassasalari, mas'uliyati cheklangan jamiyat (MChJ), yakka tartibda tadbirkor (YaTT), fermer xo'jaligi, shirkat, uyushma va h.k. oz miqdordagi mol-mulki.

Ob'ektiv tomoni. Boshqaning mulkini **yashirin yoki boshqa usulda** egallab olish; mulk qiymati **oz miqdorda** bo'lishi; mulk egasiga **moddiy zarar yetkazilishi**.

Sub'ekt. Oz miqdordagi talon-toraj uchun ma'muriy javobgarlik 16 yoshdan

boshlanadi. Mansab vakolatini suiiste'mol qilish bilan bog'liq holatlarda esa faqat mansabdor shaxslar javobgar bo'ladi.

Sub'ektiv tomon. Oz miqdordagi talon-toraj qasddan, noqonuniy mulkiy manfaatdor bo'lish maqsadida sodir etiladi. Aybdor o'z harakatining g'ayriqonuniyligini anglaydi va moddiy zarar keltirilishini oldindan ko'radi. Uning maqsadi mulkni noqonuniy ravishda o'zlashtirishdir.

Agar talon-toraj qilingan mulk qiymati belgilangan miqdordan oshib ketsa, bunday harakat jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Javobgarlik chorasi:

Bunday huquqbuzarlik uchun eng kam ish haqining bir baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima belgilanadi.

Agar ushbu qilmish ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takroran sodir etilsa, jarima miqdori eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha etib belgilanadi.

Mazkur modda bo'yicha ishlar tuman (shahar) sudlarining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari hamda voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar tomonidan ko'rib chiqiladi.

3.4. Qishloq xo'jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya, veterinariya-sanitariya qoidalari va normalarini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik

Ekinzorlarni payhon qilish, qishloq xo'jalik ekinlarining dalada to'plab qo'yilgan hosiliga zarar yetkazish yoki uni yo'q qilib yuborish, ko'chatlarga shikast yetkazish (104-m.).

Bu moddaga ko'ra, chorva mollari yoki parrandalarning ekinzorlarga kirib ketishi, qishloq xo'jalik ekinlariga zarar yetkazishi, dalada yig'ib qo'yilgan hosilni yo'q qilishi yoki ko'chatlarga shikast yetkazishi ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi. Shuningdek, harakatlanuvchi texnika vositalari bilan ekinzorlarni bosib o'tish ham huquqbuzarlik hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning mazmuni shuki, mazkur modda qishloq xo'jaligi mulkini himoya qilish, ekinlar, ko'chatlar va hosilni saqlashga qaratilgan.

Bu norma:

- qishloq xo‘jalik ekinlari (g‘alla, paxta, sabzavot, poliz ekinlari)
- ozuqa ekinlari – beda, makkajo‘xori, lavlagi va h.k.
- daraxt va butalar ko‘chatlari kabilarni muhofaza qilishga xizmat qiladi.

Ya’ni fermerlar va boshqa mulkdorlar mehnati bilan yetishtirilgan mahsulotga zarar yetkazilishining oldi olinadi.

Ma’muriy huquqbuzarlik tarkibi

1) Ob’ekti - qishloq xo‘jalik mulkining saqlanishi bilan bog‘liq **ijtimoiy munosabatlar**.

2) Ob’ektiv tomoni – quyidagi harakat yoki harakatsizliklarda ifodalanadi: ekinzorlarni payhon qilish, chorva mollari yoki parrandalarning ekinlarni yo‘q qilishi, dalada to‘plab qo‘yilgan hosilga zarar yetkazish, ko‘chatlarga shikast yetkazish va texnika vositalari bilan ekinzorlarni bosib o‘tish.

3) Sub’ekti - 16 yoshga to‘lgan jismoniy shaxs.

- chorva mollari yoki parrandalar **egasi**
- shuningdek **mansabdor shaxslar** ham sub’ekt bo‘lishi mumkin.

4) Sub’ektiv tomoni

Huquqbuzarlik **qasddan** yoki **ehtiyotsizlik orqasida** sodir etilishi mumkin.

Qasddan: chorva mollarini ataylab ekinzorga qo‘yib yuborish.

Ehtiyotsizlik: mollarni nazorat qilmaslik natijasida ularning ekinzorga kirib ketishi.

Javobgarlik chorasi

- **fuqarolarga** – 1 baravardan 3 baravargacha jarima
- **mansabdor shaxslarga** – 3 baravardan 5 baravargacha jarima.

Agar huquqbuzarlik **1 yil ichida takror sodir etilsa:**

- fuqarolarga – 5 baravardan 7 baravargacha
- mansabdor shaxslarga – 5 baravardan 10 baravargacha jarima solinadi.

Yovvoyi nashani yo‘q qilib yuborish choralari ko‘rmaganlik (106-modda);

Ushbu huquqbuzarlikning mazmuni shundaki, yer uchastkalarida yoki ularga

tutash hududlarda yovvoyi holda o'sib chiqqan nasha (giyohvand modda beruvchi o'simlik)ni o'z vaqtida **yo'q qilish choralarini ko'rmaslik** jamiyat uchun xavf tug'diradi.

Qonunchilikka ko'ra: yer egalari, yerdan foydalanuvchilar, tashkilot va muassasa rahbarlari o'z hududida o'sib chiqqan bunday o'simliklarni **bartaraf etishga majbur**.

Bu talabning maqsadi – **giyohvandlik vositalarining noqonuniy tarqalishining oldini olish**.

Yovvoyi nashani (bu yovvoyi o'sib chiqqan giyohvandlik modda beruvchi o'simliklar)dan giyohvandlik modda olish **biologik va kimyoviy jarayonlar orqali amalga oshiriladi**. Bu jarayon qonunchilikda taqiqlangan va jamoat xavfsizligi uchun noqonuniy hisoblanadi.

2. Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

1) Ob'ekti - jamoat salomatligi va giyohvandlik vositalarining noqonuniy tarqalishining oldini olish bilan bog'liq **ijtimoiy munosabatlar**.

2) Ob'ektiv tomoni - huquqbuzarlik **harakatsizlik** orqali namoyon bo'ladi.

Ya'ni:

- yer uchastkalarida o'sgan **yovvoyi nashani yo'q qilmaslik**
- uni bartaraf etish uchun **zarur choralarini ko'rmaslik**.

Misol: fermer dalasida yovvoyi nasha o'sib chiqqan bo'lsa-da, uni yo'q qilish choralarini ko'rmasligi.

3) Sub'ekti.

– yer uchastkasi **egasi**;

- yerdan **foydalanuvchi shaxs**;
- **mansabdor shaxslar** (tashkilot rahbarlari va boshqalar);

4) Sub'ektiv tomoni - huquqbuzarlik **qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida** sodir etilishi mumkin.

Misol:

- yer egasi yovvoyi nasha borligini bilib turib, uni yo'q qilmasa – **qasddan**

- yerni tekshirmaslik yoki e'tiborsizlik sababli yo'q qilmasa – **ehtiyotsizlik.**

Hayvonlarni saqlash qoidalarini buzish (110-modda 1-qismi)

Shaharlar va boshqa aholi punktlarida hayvonlarni saqlash qoidalarini buzish, xuddi shuningdek mansabdor shaxslar tomonidan egasiz hayvonlarni tuttirish va saqlash choralari ko'rmaslik.

Hayvonlarni boqish qoidalarini buzish — fuqarolar tomonidan it yoki mushukni belgilangan veterinariya va sanitariya qoidalariga rioya qilmasdan saqlash yoki nazoratsiz qoldirish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Qarovsiz qolgan hayvonlarni tutish va saqlash bilan bog'liq xizmatlar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2011 yil 8 iyuldagi 202-sonli [qarorida aholi punktlarida itlar va mushuklarni saqlash qoidalari belgilab](#) berilgan.

Bu qoidalar aholi xavfsizligi, sanitariya holati va hayvonlar orqali tarqalishi mumkin bo'lgan kasalliklarning oldini olish uchun joriy etilgan.

2. Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

1) Ob'ekti - jamoat tartibi, aholi xavfsizligi va sanitariya-epidemiologik holatni ta'minlash bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar.

2) Ob'ektiv tomoni.

Quyidagi harakatlar yoki harakatsizliklarda namoyon bo'ladi:

- it yoki mushukni **ro'yxatdan o'tkazmaslik**
- hayvonni **nazoratsiz holda ko'chaga chiqarish**
- itni **tumshuqqop (namordnik) va bog'lamasiz yuritish**
- sanitariya va veterinariya talablariga **rioya qilmaslik**
- it yoki mushukning odamlarga yoki mulkka **zarar yetkazishi.**
- it yoki mushukning belgilanmagan joylarda **saqlash;**

Misollar:

- itni ko'chada **bog'lamasdan yuritish**
- itni **emlatmasdan boqish**
- mushuk yoki itni **ko'chaga tashlab yuborish.**

3) *Sub'ekti:*

- 16 yoshga to'lgan jismoniy shaxs;
- it yoki mushukning **egasi**.

4) *Sub'ektiv tomoni:*

Huquqbuzarlik **qasddan yoki ehtiyotsizlik bilan** sodir etilishi mumkin.

Qasddan misol:

- itni ataylab bog'lamasdan odamlar ko'p joyga olib chiqish.
- itlar va mushuklarni ko'pchilik boradigan joylarda (plyaj, hovuz, favvoralarda va hokazolarda) cho'miltirish yoki yuvish;
- itlar va mushuklarni umumiy ovqatlanish korxonalariga, oziq-ovqat do'konlari va boshqa do'konlarning savdo va ishlab chiqarish zallariga olib kirish;
- itlar bilan jamoat joylarida bo'lish va jamoat transportiga chiqish;

Ehtiyotsizlik misol:

- itni nazoratsiz qoldirish natijasida u ko'chaga chiqib ketishi.
- Itning egasi it qochib ketishi yoki odamlar yoki boshqa hayvonlarga hujum qilish choralarini oldini olmasligi.

Hayvonlarga shavqatsiz munosabatda bo'lish (111-modda 1-qismi);

Hayvonlarga shavqatsiz munosabatda bo'lish – bu shaxsning hayvonlarga nisbatan qo'pol, zo'ravon, ehtiyotkorliksiz munosabatda bo'lishi, shuningdek ularni g'arazli yoki boshqa past niyatlarda qiynoqqa solish yoki ularga azob berish, ularga **zarar yetkazish, nafaqat og'riq, balki salomatlikka ham tahdid solishdir.**

Qonunchilikda bu qoida hayvonlarni muhofaza qilish va jamoat xavfsizligini ta'minlash maqsadida belgilangan.

Misollar:

- mushukni qasddan urish, oziqsiz qo'yish;
- hayvonning sog'lig'iga zarar yetkazadigan muhitda saqlash (masalan, quloq va dumlarini kesib tashlash, sovuqda yoki juda issiqda tashlab qo'yish);

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi 4 ta elementdan iborat:

1) Ob'ekti - jamoat xavfsizligi, sanitariya va hayvonlarni muhofaza qilish

bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlar.

2) Ob‘ektiv tomoni.

Huquqbuzarlik **harakatlar yoki harakatsizlik orqali** namoyon bo‘ladi:

- hayvonga zo‘ravonlik qilish (urish, oziqsiz qo‘yish, zarar yetkazish)
- hayvonni xavfli muhitda tashlab qo‘yish
- qonun talablariga rioya qilmaslik natijasida hayvonning sog‘lig‘i yoki

hayotiga tahdid solish

Misollar:

- It va mushukni issiq yoki sovuq muhitda tashlab qo‘yish

3) Sub‘ekti

- Uy hayvonni **egasi** yoki uni boquvchi shaxs;
- 16 yoshdan kichik bo‘lmagan jismoniy shaxs;

4) Sub‘ektiv tomoni

- Huquqbuzarlik **qasddan** yoki **ehtiyotsizlik bilan** sodir etilishi mumkin.

Misollar:

- *Qasddan* — hayvonni urish, oziqsiz qo‘yish,
- *Ehtiyotsizlik* — hayvonni nazoratsiz (issiq va sovuqqa) tashlab qo‘yish

natijasida uning sog‘lig‘iga zarar yetkazilishi;

3.5. Transportdagi, yo‘l xo‘jaligi va aloqa sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma‘muriy javobgarlik

Temir yo‘l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzish (113-modda).

Temir yo‘l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzish – bu yo‘lovchi va yuk tashish xavfsizligiga tahdid soluvchi harakatlar yoki harakatsizlik hisoblanadi.

Temir yo‘l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzish quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- a) temir yo‘l izlariga poezdlar qatnovining buzilishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan ashyolarni qo‘yish;
- b) temir yo‘lni va qor to‘sis g‘ovlarini hamda boshqa yo‘l ob‘ektlarini, signal

berish va aloqa inshootlari va qurilmalarini shikastlantirish;

v) Temir yo‘ldan ot-arava haydab o‘tish va chorva mollarni haydab o‘tish, chorva mollarni temir yo‘l yaqinida boqish qoidalarini buzish;

g) temir yo‘l transportiga yuk ortish vaqtida belgilangan gabaritlarga rioya qilmaslik,

d) temir yo‘llarni belgilanmagan joylardan kesib o‘tish;

ye) transport vositalari haydovchilari tomonidan temir yo‘l izini belgilanmagan joydan kesib o‘tish;

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob’ekti - temir yo‘l transportida harakat xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlardir.

Bu munosabatlar:

- poezdlar harakatining uzluksizligi;
- yo‘lovchilar hayoti va sog‘ligini muhofaza qilish;
- yuklar va temir yo‘l infratuzilmasi xavfsizligini ta’minlash;
- transport tizimining barqaror ishlashini saqlash kabi omillarni qamrab oladi.

Shuningdek, mazkur huquqbuzarlik orqali *jamoat xavfsizligi, mulk xavfsizligi va transport tizimi barqarorligiga* ham xavf tug‘ilishi mumkin.

Ob’ektiv tomoni - temir yo‘l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzishga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik bilan ifodalanadi.

Bu quyidagi holatlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- temir yo‘l izlaridan belgilanmagan joyda o‘tish;
- temir yo‘l signalizatsiyasi va ogohlantirish belgilari talablariga rioya qilmaslik;
- temir yo‘l inshootlari yoki qurilmalariga zarar yetkazish;
- poezd harakatiga xalal beruvchi harakatlarni amalga oshirish;
- temir yo‘l transportida belgilangan xavfsizlik qoidalarini buzish.

Ob’ektiv tomonning muhim xususiyati shundaki, ayrim hollarda **huquqbuzarlikni sodir etishning o‘zi ma’muriy javobgarlik uchun yetarli**

bo'ladi, ya'ni zarar yetkazilishi shart emas, balki xavf tug'dirishning o'zi ham huquqbuzarlik hisoblanadi.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

Ayrim hollarda:

- temir yo'l transporti xodimlari,
 - yo'lovchilar,
 - temir yo'l hududida bo'lgan boshqa shaxslar
- ham mazkur huquqbuzarlik sub'ekti bo'lishi mumkin.

Agar qoidabuzarlik **mansabdor shaxs tomonidan xizmat vazifalarini bajarish jarayonida sodir etilsa**, javobgarlik og'irroq bo'lishi mumkin.

Sub'ektiv tomon - huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning **aybi (qasd yoki ehtiyotsizlik)** bilan tavsiflanadi.

Bu huquqbuzarlik:

- **to'g'ridan-to'g'ri qasd** bilan (masalan, temir yo'l signallarini ataylab buzish),
- yoki **ehtiyotsizlik** orqali (masalan, xavfsizlik qoidalarini bilmaslik yoki beparvolik) sodir etilishi mumkin.

Ko'p hollarda bu turdagi huquqbuzarliklar **ehtiyotsizlik natijasida** sodir etiladi.

Temir yo'l transporti vositalaridan foydalainish koidalarini buzish (114-modda)

Temir yo'l transporti vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish – **yo'lovchilar yoki boshqa shaxslar tomonidan temir yo'l transportidan foydalanish jarayonida belgilangan tartib-qoidalarga rioya etmaslik** bilan ifodalanadi.

Bu qoidabuzarliklar transportdan xavfsiz, tartibli va samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan talablarni buzish orqali namoyon bo'ladi.

Masalan:

- poezd vagonlariga belgilanmagan joydan chiqish yoki tushish;
- harakatlanayotgan poezdga chiqish yoki tushish;

- vagonlarning xizmat yoki texnik qismiga ruxsatsiz kirish;
- temir yo‘l transportida jamoat tartibini buzish;
- poezd uskunalariga zarar yetkazish yoki noto‘g‘ri foydalanish.

Bu kabi harakatlar yo‘lovchilar xavfsizligiga, poezd harakati barqarorligiga va transport mulkiga zarar yetkazishi mumkin.

Ma‘muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob‘ekti – temir yo‘l transporti vositalaridan foydalanish tartibini ta‘minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlardir.

Bu munosabatlar quyidagilarni qamrab oladi:

- yo‘lovchilar xavfsizligi;
- transport mulkini muhofaza qilish;
- jamoat tartibini ta‘minlash;
- temir yo‘l transportining normal faoliyatini saqlash.

Ob‘ektiv tomoni – temir yo‘l transporti vositalaridan foydalanish qoidalarini buzuvchi harakat yoki harakatsizlik bilan ifodalanadi.

U quyidagi harakatlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- vagonlardan foydalanish qoidalariga rioya qilmaslik;
- poezd uskunalaridan noto‘g‘ri foydalanish;
- poezd harakati vaqtida xavfli harakatlarni amalga oshirish;
- vagonlarda jamoat tartibini buzish.

Bu huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya‘ni ayrim hollarda zarar kelib chiqishi shart emas, qoida buzilishining o‘zi javobgarlik uchun asos bo‘ladi.

Sub‘ekti – 16 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

Sub‘ekt sifatida:

- poezd yo‘lovchilari,
 - temir yo‘l transportidan foydalanuvchi boshqa shaxslar
- ishtirok etishi mumkin.

Sub‘ektiv tomoni – huquqbuzarlik sodir etgan shaxsning **aybi** bilan tavsiflanadi.

Bu huquqbuzarlik:

- **qasddan** (masalan, qoidalarni ataylab buzish);
- **ehtiyotsizlik orqali** (beparvolik yoki ehtiyotsizlik natijasida) sodir etilishi mumkin.

Amaliyotda ko‘pincha bunday huquqbuzarliklar **ehtiyotsizlik orqali** sodir etiladi.

Transportda belgilanmagan joylarda chekish (122-modda)

Transportda belgilanmagan joylarda chekish – jamoat transporti vositalarida yoki ularga tegishli hududlarda tamaki mahsulotlarini iste‘mol qilish taqiqlangan joylarda chekish orqali belgilangan qoidalarni buzishni anglatadi.

Bu qoida birinchi navbatda **yo‘lovchilarning sog‘lig‘ini muhofaza qilish, jamoat tartibini ta‘minlash va transportda xavfsiz muhitni yaratishga** qaratilgan. Chunki yopiq joylarda tamaki tutuni nafaqat chekuvchining o‘ziga, balki atrofdagi shaxslarga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Transport vositalarida chekish quyidagi holatlarda huquqbuzarlik hisoblanadi:

- poezd, metro, avtobus, samolyot kabi jamoat transporti vositalarida;
- vagonlar va salonlarda;
- yo‘lovchilar uchun mo‘ljallangan xizmat xonalarida;
- chekish uchun maxsus ajratilmagan boshqa joylarda.

Mazkur qoidabuzarlik jamoat transportida **sanitariya talablarini buzish, yo‘lovchilarning huquq va manfaatlariga zarar yetkazish hamda jamoat tartibini izdan chiqarishga** olib kelishi mumkin.

Ma‘muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob‘ekti – jamoat transportida jamoat tartibi, sanitariya-epidemiologik xavfsizlik va aholi salomatligini muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlardir.

Shu bilan birga, mazkur huquqbuzarlik orqali:

- yo‘lovchilar sog‘lig‘i,
- jamoat tartibi,

- transport xizmatlaridan xavfsiz foydalanish tartibi kabi manfaatlar ham himoya qilinadi.

Ob'ektiv tomoni – transportda chekish taqiqlangan joylarda tamaki mahsulotlarini chekish harakati bilan ifodalanadi.

Bu harakat quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

- poezd yoki boshqa jamoat transporti salonida chekish;
- vagonlarda yoki yo'lovchilar uchun mo'ljallangan joylarda chekish;
- transport inshootlarida chekish taqiqlangan joylarda tamaki mahsulotlarini iste'mol qilish.

Ushbu huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya'ni qoidabuzarlik sodir etilgan paytning o'zidayoq ma'muriy javobgarlik yuzaga keladi va zarar kelib chiqishi shart emas.

Sub'ekti – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

Sub'ekt sifatida:

- jamoat transporti yo'lovchilari;
- transportdan foydalanuvchi boshqa shaxslar ishtirok etishi mumkin.

Sub'ektiv tomoni – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning aybi bilan tavsiflanadi.

Ko'p hollarda bunday huquqbuzarlik **to'g'ridan-to'g'ri qasd bilan** sodir etiladi, ya'ni shaxs chekish taqiqlangan joyda ekanligini bilib turib tamaki mahsulotini iste'mol qiladi. Ayrim hollarda esa u **ehtiyotsizlik** natijasida ham sodir etilishi mumkin.

Transport vositalaridan axlat yoki boshqa narsalarni tashlab yuborish (123-modda).

Transport vositalaridan axlat yoki boshqa narsalarni tashlab yuborish – transport harakati vaqtida yoki transport vositasidan foydalanish jarayonida turli chiqindilarni, maishiy axlatni yoki boshqa predmetlarni yo'lga, temir yo'l hududiga yoki atrof-muhitga tashlash orqali belgilangan tartib-qoidalarni buzishni anglatadi.

Bu kabi harakatlar:

- atrof-muhitni ifloslantirishi;
- jamoat joylarida sanitariya talablarini buzishi;
- transport harakati xavfsizligiga xavf tug'dirishi;
- yo'l infratuzilmasiga zarar yetkazishi mumkin.

Shu sababli davlat tomonidan transport vositalaridan axlat yoki boshqa narsalarni tashlab yuborish taqiqlanadi va bunday harakatlar uchun ma'muriy javobgarlik belgilangan.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – jamoat tartibi, atrof-muhitni muhofaza qilish va transport harakati xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlardir.

Shu bilan birga, mazkur huquqbuzarlik orqali:

- jamoat joylarining tozaligi;
- sanitariya-ekologik talablar;
- transport infratuzilmasi xavfsizligi kabi manfaatlar ham himoya qilinadi.

Ob'ektiv tomon – transport vositasidan turli axlat, chiqindilar yoki boshqa predmetlarni tashlab yuborish harakati bilan ifodalanadi.

Bu quyidagi holatlarda namoyon bo'lishi mumkin:

- avtomobildan maishiy axlatni tashlash;
- poezd yoki boshqa transport vositasidan turli predmetlarni tashlab yuborish;
- yo'l yoki temir yo'l hududiga chiqindilarni tashlash.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya'ni harakatning sodir etilishi ma'muriy javobgarlik kelib chiqishi uchun yetarli hisoblanadi va zarar kelib chiqishi shart emas.

Sub'ekti – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs **hisoblanadi**.

Sub'ekt sifatida:

- transport vositasi haydovchilari;
- yo'lovchilar;
- transport vositasida bo'lgan boshqa shaxslar ishtirok etishi mumkin.

Sub'ektiv tomon – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning aybi bilan tavsiflanadi.

Ko'p hollarda bunday huquqbuzarlik **to'g'ridan-to'g'ri qasd** bilan sodir etiladi, ya'ni shaxs transport vositasidan axlat yoki boshqa narsalarni tashlash taqiqlanganligini bilib turib bunday harakatni amalga oshiradi. Ayrim hollarda esa bu harakat **ehtiyotsizlik** natijasida ham sodir etilishi mumkin.

Transport vositasining tovush chiqaruvchi va yorituvchi qurilmalardan foydalanish qoidalarini buzish (127-modda)

Transport vositasining tovush chiqaruvchi va yorituvchi qurilmalaridan foydalanish qoidalarini buzish – haydovchilar tomonidan transport vositasida o'rnatilgan signal (klakson), sirena, faralar, maxsus yoritish vositalari va boshqa signal beruvchi qurilmalardan belgilangan tartibga zid ravishda foydalanishni anglatadi.

Bu qoidalarining asosiy maqsadi:

- yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash;
- haydovchilar va piyodalarni o'z vaqtida ogohlantirish;
- transport harakatida tartib va intizomni saqlashdan iborat.

Qoidalarni buzish quyidagi holatlarda namoyon bo'lishi mumkin:

- tovush signalini asossiz ravishda ishlatish;
- maxsus yorituvchi signallardan ruxsatsiz foydalanish;
- yorituvchi qurilmalarni belgilangan talablarga zid ravishda ishlatish;
- faralardan noto'g'ri yoki xavfli tarzda foydalanish.

Bunday harakatlar yo'l harakati ishtirokchilari uchun chalkashlik keltirib chiqarishi, harakat xavfsizligiga tahdid solishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash va transport vositalaridan foydalanish tartibini saqlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlardir.

Shu bilan birga, mazkur huquqbuzarlik orqali:

- yo'l harakati ishtirokchilarining xavfsizligi;
- transport harakatining tartibli tashkil etilishi kabi manfaatlar ham

himoya qilinadi.

Ob'ektiv tomoni – transport vositasining tovush chiqaruvchi yoki yorituvchi qurilmalaridan belgilangan qoidalarga zid ravishda foydalanish harakati bilan ifodalanadi.

Bu quyidagi holatlarda namoyon bo'lishi mumkin:

- tovush signalini asossiz ravishda berish;
- maxsus yorituvchi signallardan ruxsatsiz foydalanish;
- faralarni noto'g'ri ishlatish;
- harakat ishtirokchilariga xalaqit beruvchi yoritish qurilmalaridan foydalanish.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya'ni harakatning sodir etilishi ma'muriy javobgarlik yuzaga kelishi uchun yetarli hisoblanadi.

Sub'ekti – transport vositasini boshqarayotgan haydovchi hisoblanadi.

Sub'ekt sifatida:

- avtomobil haydovchilari;
 - mototsikl yoki boshqa mexanik transport vositalari haydovchilari;
- ishtirok etishi mumkin. Umumiy qoidaga ko'ra, ular **16 yoshga to'lgan va aqli raso jismoniy shaxs** bo'lishi lozim.

Sub'ektiv tomoni – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning **aybi** bilan tavsiflanadi.

Bu huquqbuzarlik:

- **to'g'ridan-to'g'ri qasd** bilan (masalan, tovush signalini asossiz ravishda berish);
- yoki **ehtiyotsizlik** natijasida sodir etilishi mumkin. Amaliyotda ko'pincha bu huquqbuzarliklar haydovchining beparvoligi yoki intizomsizligi tufayli yuzaga keladi.

Transport vositalarining to'xtash yoki to'xtab turish qoidalarini buzish (128⁶-modda).

Transport vositalarining to'xtash yoki to'xtab turish qoidalarini buzish –

haydovchilar tomonidan yo‘l harakati qoidalarida belgilangan tartibga zid ravishda transport vositasini to‘xtatish yoki uzoq muddatga to‘xtab turishini amalga oshirishni anglatadi.

Yo‘l harakatida to‘xtash va to‘xtab turish tartibini belgilashdan asosiy **maqsad:**

- harakat xavfsizligini ta‘minlash;
- yo‘lning o‘tkazuvchanlik qobiliyatini saqlash;
- yo‘l harakati ishtirokchilariga qulay sharoit yaratishdan iborat.

Bu qoidalarni buzish quyidagi holatlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- taqiqlovchi yo‘l belgisi mavjud joyda transport vositasini to‘xtatish;
- piyodalar o‘tish joyida yoki unga yaqin joyda to‘xtab turish;
- chorrahada yoki unga yaqin hududda to‘xtab turish;
- jamoat transporti bekatlarida noqonuniy to‘xtash;
- harakatga xalaqit beradigan tarzda transport vositasini qoldirish.

Bunday harakatlar yo‘l harakatida tirbandliklar yuzaga kelishiga, harakat xavfsizligi pasayishiga va boshqa ishtirokchilar uchun noqulayliklar paydo bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Huquqbuzarlik tarkibi.

Ob’ekti – yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash va yo‘ldan foydalanish tartibini saqlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlardir.

Bu munosabatlar yo‘l harakatining barqarorligi, transport harakati ishtirokchilarining xavfsizligi va yo‘l infratuzilmasidan samarali foydalanishni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Ob’ektiv tomoni – yo‘l harakati qoidalarida belgilangan joylardan tashqarida yoki taqiqlangan hududlarda transport vositasini to‘xtatish yoki to‘xtab turish harakati bilan ifodalanadi.

Bu quyidagi harakatlarda namoyon bo‘ladi:

- taqiqlovchi yo‘l belgilari talablariga rioya qilmaslik;
- harakatga xalaqit beruvchi tarzda transport vositasini to‘xtatish;
- piyodalar o‘tish joylari yoki chorrahalarga yaqin joylarda to‘xtab turish.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya'ni qoidabuzarlik sodir etilgan paytning o'zida ma'muriy javobgarlik yuzaga keladi.

Sub'ekti – transport vositasini boshqarayotgan haydovchi hisoblanadi.

Sub'ekt sifatida:

- avtomobil haydovchilari,
- mototsikl va boshqa mexanik transport vositalari haydovchilari ishtirok

etishi mumkin. Ular qonunga ko'ra **ma'muriy javobgarlik yoshiga yetgan va aqli raso shaxs** bo'lishi lozim.

Sub'ektiv tomoni – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning **aybi** bilan tavsiflanadi.

Bu huquqbuzarlik:

- **to'g'ridan-to'g'ri qasd** bilan (masalan, taqiqlangan joyda ataylab to'xtash);
- yoki **ehtiyotsizlik** natijasida (qoidalarni bilmaslik yoki e'tiborsizlik) sodir etilishi mumkin.

Transport vositalarini mast holda boshqarish (131-modda).

Transport vositasini mast holda boshqarish – haydovchining alkogol, giyohvand moddalar, psixotrop yoki boshqa mast qiluvchi vositalar ta'siri ostida transport vositasini boshqarishi bilan bog'liq qoidabuzarlikdir.

Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash nuqtai nazaridan haydovchining hushyor holatda bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Chunki mast holatda:

- haydovchining diqqati pasayadi;
- harakatni tez va to'g'ri baholash qobiliyati kamayadi;
- reaksiya vaqti sekinlashadi;
- xavfli holatlarga nisbatan nazorat susayadi.

Shu sababli mast holda transport vositasini boshqarish nafaqat haydovchining o'zi, balki boshqa yo'l harakati ishtirokchilari hayoti va sog'ligi uchun ham katta xavf tug'diradi.

Mastlik holatini aniqlash tartibi:

- tibbiy ko'rik orqali;

- maxsus texnik vositalar yordamida (alkotester);
- qonunchilikda belgilangan boshqa tartiblarda aniqlanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – yo'l harakati xavfsizligi va yo'l harakati ishtirokchilarining hayoti hamda sog'lig'ini muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlardir.

Bu munosabatlar yo'llarda xavfsiz harakatni ta'minlash, transport vositalaridan foydalanish tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini muhofaza qilishga xizmat qiladi.

Ob'ektiv tomoni – haydovchining mast holatda transport vositasini boshqarishi bilan ifodalanadi.

Bu holat quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi:

- alkogol iste'mol qilgan holda transport vositasini boshqarish;
- giyohvand yoki psixotrop moddalar ta'sirida transport vositasini boshqarish;
- mastlik holatida harakat jarayonida ishtirok etish.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya'ni haydovchining mast holda transport vositasini boshqarishi faktining o'zi ma'muriy javobgarlik yuzaga kelishi uchun yetarli hisoblanadi.

Sub'ekti – transport vositasini boshqarayotgan haydovchi **hisoblanadi**.

Sub'ekt sifatida:

- avtomobil haydovchilari;
- mototsikl haydovchilari;
- boshqa mexanik transport vositalarini boshqarayotgan shaxslar ishtirok etishi mumkin. Ular ma'muriy javobgarlik yoshiga yetgan va aqli raso shaxslar bo'lishi lozim.

Sub'ektiv tomoni – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning **aybi** bilan tavsiflanadi.

Bu huquqbuzarlik, odatda, **to'g'ridan-to'g'ri qasd bilan** sodir etiladi, chunki haydovchi alkogol yoki boshqa mast qiluvchi moddalarni iste'mol qilganini bilib turib transport vositasini boshqaradi.

Ayrim hollarda shaxs o'z holatini yetarlicha baholamasligi natijasida ham mazkur huquqbuzarlik sodir etilishi mumkin.

Ma'muriy javobgarlik choralari:

- bazaviy hisoblash miqdorining bir necha baravari miqdorida jarima;
- transport vositasini boshqarish huquqidan muayyan muddatga mahrum qilish;

Ayrim hollarda:

- agar haydovchi mast holatda yo'l-transport hodisasiga sabab bo'lsa;
- yoki qoidabuzarlik takroran sodir etilsa javobgarlik yanada kuchaytirilishi mumkin.

Yo'llarda, yo'l inshootlariga yo'l xarakatini tartibga solib turuvchi texnik vositalarga shikast yetkazish, ularni saklash koidalarini buzish (147-modda 1-qismi)

Yo'l harakatini tartibga soluvchi texnik vositalar – svetoforlar, yo'l belgilari, barerlar, harakatni sekinlatuvchi qurilmalar, yo'l kameralari kabi yo'l infratuzilmasini tashkil qiluvchi ob'ektlardir.

Mazkur huquqbuzarlik quyidagi harakatlarni o'z ichiga oladi:

- yo'l inshootlari va texnik vositalarga shikast yetkazish (sirtqa qotirish, vayron qilish, qiyomat qiluvchi harakatlar);
- ularni noto'g'ri yoki xavfli tarzda saqlash;
- maxsus belgilar va barerlarni olib tashlash yoki ularga o'zgartirish kiritish;
- harakatni tartibga soluvchi vositalarning ishlashini buzish.

Bunday harakatlar yo'l harakati xavfsizligiga, yo'l infratuzilmasiga va yo'ldan samarali foydalanishga tahdid soladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi.

Ob'ekti - yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash, transport infratuzilmasi va yo'ldan foydalanish tartibiga oid ijtimoiy munosabatlardir.

Bu munosabatlar yo'l harakati ishtirokchilari xavfsizligini va yo'llar

infratuzilmasining barqarorligini himoya qilishga qaratilgan.

Ob'ektiv tomoni – yo‘l inshootlariga yoki yo‘l harakatini tartibga soluvchi texnik vositalarga shikast yetkazish, ularni noto‘g‘ri saqlash yoki harakat qilishga xalaqit berish harakati bilan ifodalanadi.

Ushbu harakat quyidagi holatlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- svetofor, yo‘l belgisi yoki barerga shikast yetkazish;
- harakatni tartibga soluvchi vositalarni olib tashlash yoki bloklash;
- qurilmalarni xavfli tarzda saqlash, ularning ishlashini buzish.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya’ni shikast yetkazilgan yoki qoidalar buzilgan paytning o‘zi javobgarlik uchun yetarli hisoblanadi.

Sub’ekti – 16 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

Sub’ekt sifatida:

- avtomobil haydovchilari;
- yo‘l harakati ishtirokchilari;
- yo‘l infratuzilmasi hududida bo‘lgan boshqa shaxslar ishtirok etishi

mumkin. Agar qoidabuzarlik mansabdor shaxs tomonidan xizmat vazifalarini bajarish jarayonida sodir etilsa, javobgarlik og‘irlashtirilishi mumkin.

Sub’ektiv tomon – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning **aybi** bilan tavsiflanadi.

Mazkur huquqbuzarlik:

- odatda **to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd** bilan sodir etiladi, ya’ni shaxs shikast yetkazish yoki qoidaalarni buzishni bilgan holda harakat qiladi;
- ba’zi hollarda esa **ehtiyotsizlik** natijasida sodir etilishi mumkin.

Ma’muriy javobgarlik choralari:

1. Jarima. Qoidaalarni buzgan shaxsga qonun bilan belgilangan ma’muriy jarima solinadi. Jarima miqdori huquqbuzarlikning og‘irligi va zararning darajasiga qarab aniqlanadi.

2. Transport vositalari yoki texnik vositalarni vaqtinchalik to‘xtatish / qaytarib olish. Agar shaxs harakatni tartibga soluvchi texnik vositalarga shikast yetkazsa yoki ularni noto‘g‘ri saqlasa, ularni tekshirish va vaqtinchalik to‘xtatish

mumkin.

3. Takror huquqbuzarlik uchun jazo qat'iyashtirilishi mumkin. Agar shaxs shunga o'xshash huquqbuzarlikni takror sodir etsa, jarima miqdori oshirilishi yoki qo'shimcha jazo choralari qo'llanilishi mumkin.

Temir yo'llar va avtomobil yo'llari uchun ajratilgan mintaqalarni muhofaza qilish qoidalarini buzish (148-modda).

Huquqbuzarlik mazmuni.

Temir yo'llar va avtomobil yo'llari uchun ajratilgan maxsus mintaqalar – bu:

- yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash uchun ajratilgan hududlar;
- temir yo'l va avtomobil yo'llari bo'yida transport harakati va xizmat faoliyatini nazorat qiluvchi hududlar;

- xavfsizlik va sanitariya talablariga rioya qilish zarur bo'lgan zonadir.

Mazkur hududlarda qoidalarni buzish quyidagi harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin:

- maxsus belgilangan hududlarga ruxsatsiz kirish, yurish yoki transport vositasini boshqarish;
- xavfsizlik uchun ajratilgan yo'l yoki temir yo'l hududida zararli harakatlar qilish;
- yo'l infratuzilmasini buzish, tashish, qurilish yoki chiqindilarni tashlash;
- belgilangan muhofaza zonasida xavfsizlik yoki qoidabuzarlikqa olib keladigan harakatlar.

Bunday harakatlar yo'l harakati va temir yo'l infratuzilmasining xavfsizligiga tahdid soladi, shuningdek, transport harakatining tartibliligini buzadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

Ob'ekt – yo'l va temir yo'l infratuzilmasi xavfsizligi, transport harakati tartibi va jamoat xavfsizligiga oid ijtimoiy munosabatlar.

Bu ob'ektlar:

- yo'l harakati ishtirokchilari xavfsizligi;

- temir yo‘l harakati xavfsizligi;
- transport infratuzilmasi muhofazasiga qaratilgan.

Ob’ektiv tomon – muhofaza qilingan zonada qoidalarga zid harakatlar bilan ifodalanadi.

Bunday harakatlar quyidagi holatlarda sodir bo‘lishi mumkin:

- maxsus ajratilgan yo‘l hududiga ruxsatsiz kirish;
- temir yo‘l trassasi yoki stansiya hududida xavfli harakatlar qilish;
- transport infratuzilmasini vayron qilish yoki unga zarar yetkazish;
- muhofaza zonasini belgilagan qoidalarni buzish (masalan, transport vositasini noto‘g‘ri qo‘yish, chiqindilar tashlash).

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya’ni harakatning sodir etilishi fakti javobgarlikka sabab bo‘ladi va zarar kelib chiqishi shart emas.

Sub’ekt - 16 yoshga to‘lgan va aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

Sub’ekt sifatida:

- transport vositasi haydovchilari;
- yo‘l harakati ishtirokchilari;
- temir yo‘l va yo‘l infratuzilmasi hududida bo‘lgan boshqa shaxslar ishtirok etishi mumkin.

Sub’ektiv tomon — huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning **aybi**.

Mazkur huquqbuzarlik:

- odatda **to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd** bilan sodir etiladi, ya’ni shaxs hudud maxsus muhofaza zonasi ekanligini bilib turib harakat qiladi;
- ba’zi hollarda esa **ehtiyotsizlik** natijasida sodir bo‘lishi mumkin.

Ma’muriy javobgarlik choralari.

1. **Jarima.**

a) qonunga ko‘ra, maxsus muhofaza hududlarida qoidalarni buzgan shaxsga ma’muriy jarima solinadi.

b) jarima miqdori huquqbuzarlikning og‘irligi va xavfliligiga qarab aniqlanadi.

2. **Transport vositasini to‘xtatish yoki olib qo‘yish** - agar huquqbuzarlik

transport vositasi bilan sodir etilsa, u vaqtinchalik to'xtatilishi yoki olib qo'yilishi mumkin.

3. Takror huquqbuzarlik uchun jazo kuchaytiriladi - agar shaxs shunga o'xshash huquqbuzarlikni takror sodir etsa, jarima oshirilishi yoki qo'shimcha jazo choralari qo'llanilishi mumkin.

3.6. Fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar

Shaharlarni va boshqa aholi punktlarini obodonlashtirish qoidalarini buzish (161-modda)

Shahar va boshqa aholi punktlarini obodonlashtirish qoidalarini buzish – bu:

- ko'cha va maydonlarni, yashil hududlarni, istirohat bog'larini, jamoat hududlarini va ichki infratuzilmani tozalash va nazorat qilish qoidalarini buzish;
- tashlanmalar, chiqindilar, qurilish materiallari va boshqa ob'ektlarni noqonuniy tashlash yoki yig'ish;
- shahar arxitektura va sanitariya talablariga zid harakatlar;
- yashil hududlar va obodonlashtirilgan jamoat maydonlariga zarar yetkazish.

Mazkur qoidalarining buzilishi shahar va qishloq aholi punktlarining sanitariya, estetik va ekologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va jamoat salomatligi hamda qoniqarli yashash muhitini ta'minlashga tahdid soladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – shahar va boshqa aholi punktlarini obodonlashtirish, sanitariya va estetika, ekologik muhitni muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar.

Bu ob'ektni turlarga ajratish mumkin:

Sanitariya va gigiena ob'ektlari - shahar va qishloq aholi punktlarini tozaligi va salomatlikni ta'minlashga qaratilgan qoidalarni o'z ichiga oladi:

- ko'chalar, maydonlar va yo'llardan chiqindilarni noto'g'ri tashlash;
- qishloq va shahar hududlarida sanitariya talablariga zid harakatlar;
- ochiq suv ob'ektlari va kanalizatsiya tizimiga zarar yetkazish.

Estetika va obodonlashtirish ob'ektlari - aholi punktlarining ko'rinishini,

arxitektura muhitini va jamoat maydonlarini muhofaza qilishga qaratilgan:

- yashil hududlar, bog‘lar, maydonlar va dam olish zonalariga zarar yetkazish;

- ko‘cha yorituvi, haykallar va arxitektura ob‘ektlariga xalaqit qilish;

- qurilish va ta‘mir ishlarini belgilangan qoidalarga zid amalga oshirish.

Ekologik muhit ob‘ektlari - ekologik barqarorlikni ta‘minlash va atrof muhitni muhofaza qilishga qaratilgan:

- havo, suv va tuproqning ifloslanishiga sabab bo‘ladigan harakatlar;

- shahar va qishloq hududlarida chiqindilarni noto‘g‘ri tashlash;

- tabiiy hududlar va yashil zonaga zarar yetkazish.

Ob‘ektiv tomon – shahar va aholi punktlarini obodonlashtirish qoidalarini buzish harakatlari.

Bu harakatlarga quyidagilar kiradi:

- chiqindilarni tashlash va yig‘ish qoidalarini buzish;

- yashil hududlar va jamoat maydonlariga zarar yetkazish;

- qurilish va ta‘mir ishlarini belgilangan qoidalarga zid amalga oshirish;

- shahar yoki qishloq hududlarini chirkitish, xavfli yoki noqonuniy harakatlar qilish.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya‘ni harakatning sodir etilishi fakti javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Sub‘ekti – 16 yoshga to‘lgan va aqli raso jismoniy shaxslar.

Sub‘ekt sifatida:

- shaxslar, tashkilotlar va tadbirkorlik sub‘ektlari;

- shahar va qishloq aholi punktlarida faoliyat yurituvchi shaxslar ishtirok etishi mumkin.

Sub‘ektiv tomon – huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning **aybi**.

Ko‘p holatlarda, bu huquqbuzarlik **to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd** bilan sodir etiladi: shaxs qoidalarni bilgan holda ularga rioya qilmay harakat qiladi.

Ba‘zi hollarda huquqbuzarlik **ehtiyotsizlik** natijasida ham sodir bo‘lishi mumkin.

Javobgarlik choralari.

1. Jarima.

- a) jismoniy shaxslar uchun — belgilangan miqdorda ma'muriy jarima;
- b) yuridik shaxslar uchun — jarima miqdori ko'proq yoki qo'shimcha choralar qo'llanilishi mumkin.

2. Qo'shimcha choralar.

- a) chiqindilarni tozalash yoki zarar yetkazilgan joyni tiklashga majbur qilish;
- b) takror huquqbuzarlik uchun jarima miqdori oshirilishi yoki qo'shimcha jazo choralari qo'llanilishi mumkin.

3.7. Savdo tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Sifatsiz yoki qalbakilashtirilgan dori vositalarini yoxud tibbiy buyumlarni o'tkazish maqsadida ishlab chiqarish, tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki o'tkazish, dori vositalarini yoki tibbiy buyumlarni dorixonalardan va ularning filiallaridan tashqarida realizatsiya qilish, shuningdek dori vositalarini retsept bo'yicha chakana realizatsiya qilish tartibini buzish (165¹-modda).

Mazkur huquqbuzarlik quyidagi harakatlarni o'z ichiga oladi:

Sifatsiz yoki qalbakilashtirilgan dori vositalarini ishlab chiqarish va tayyorlash – dorilarning standartlariga muvofiq kelmaydigan mahsulotlarni tayyorlash.

1. **Olish, saqlash va tashish** – sifatsiz yoki qalbaki dori vositalarini noto'g'ri shartlarda saqlash yoki ularni qonunga zid ravishda tashish.

2. **Realizatsiya qilish** – dorixonalardan yoki filiallardan tashqarida sotish, hamda retsept bo'yicha cheklangan dorilarni qoidalarsiz tarqatish.

Bunday huquqbuzarliklar aholi salomatligi uchun katta xavf soladi, chunki sifatsiz yoki qalbaki dorilardan foydalanish inson hayoti va sog'lig'iga jiddiy zarar keltirishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi.

Ob'ekt - davolash va tibbiy xizmatlar sohasida xavfsizlik, aholi salomatligi va dorivor tovarlar bozorining tartibli faoliyati nazarda tutilgan.

Ob'ekt sifatida ushbu huquqbuzarlikda quyidagi ijtimoiy munosabatlar nazarda tutilgan:

1. **Davolash va tibbiy xizmatlar sohasida xavfsizlik**

dorivor mahsulotlar va tibbiy buyumlar aholiga xavfsiz va samarali taqdim qilinishi,

sifatsiz yoki qalbaki dorilarni tarqatish orqali sog'liqqa tahdid solinishining oldi olinadi.

2. **Aholi salomatligi**

dorilar va tibbiy buyumlar foydalanishga mosligi, sertifikatlanganligi, ishlab chiqarish va saqlash qoidalariga rioya qilinishi,

dorilar va tibbiy buyumlardan keladigan salomatlikka xavflarni kamaytirish.

3. **Dorivor tovarlar bozorining tartibli faoliyati**

dorixonalar va tibbiy mahsulotlar ishlab chiqaruvchi hamda tarqatuvchi sub'ektlar faoliyati qonunchilikka muvofiq bo'lishi;

sifatsiz yoki qalbaki dorilarning bozorga kirishi va tarqalishi oldi olinganligi;

aholi va bozor ishtirokchilari uchun aniq va xavfsiz ta'minlash tizimi ta'minlanishi.

Ob'ektiv tomon — huquqbuzarlikni amalga oshirish uchun harakat yoki harakatsizlik:

- dorilarni yoki tibbiy buyumlarni qonunga zid ravishda ishlab chiqarish, tayyorlash, olish, saqlash yoki tashish;
- dorixonalardan tashqarida sifatsiz yoki qalbaki dorilarni realizatsiya qilish;
- retsept bo'yicha cheklangan dorilarni qoidalarsiz tarqatish.

Bu huquqbuzarlik **faktik tarkibga ega**, ya'ni ushbu harakat sodir bo'lgan vaqtda ham javobgarlik paydo bo'ladi.

Sub'ekt – dorixona va tibbiy buyumlar bilan faoliyat yurituvchi shaxslar, tadbirkorlik sub'ektlari yoki yuridik shaxslar.

Jismoniy shaxslar ham ushbu huquqbuzarlikni sodir etishi mumkin, agar ular dorilarni qonunga zid ravishda ishlab chiqarish, realizatsiya qilish yoki saqlash bilan shug'ullangan bo'lsa.

Sub'ektiv tomon — aybli qasd, ya'ni shaxs o'z harakati salomatlikka tahdid solishini bilib turib huquqbuzarlikni sodir etadi.

Ba'zi hollarda ehtiyotsizlik ham huquqbuzarlikka sabab bo'lishi mumkin (masalan, dorini noto'g'ri saqlash yoki tasodifiy qoidabuzarlik).

Javobgarlik choralari:

a) ma'muriy jarima - jismoniy shaxslar va tadbirkorlik sub'ektlari uchun qonun bilan belgilangan miqdorda jarima solinadi.

b) transport vositasini, mahsulotlarni olib qo'yish – sifatsiz yoki qalbaki dori vositalari va tibbiy buyumlar vaqtinchalik to'xtatilishi yoki musodara qilishi mumkin.

v) takror huquqbuzarlik uchun jazo kuchaytirilishi – agar shaxs shunga o'xshash huquqbuzarlikni takror sodir etsa, jarima oshirilishi va qo'shimcha ma'muriy choralari qo'llanilishi mumkin.

3.8. Jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar va ma'muriy javobgarlik.

Jamoat tartibi – bu fuqarolarning ijtimoiy munosabatlarini ma'naviy, huquqiy, axloqiy va urf-odat normalari asosida tartibga soluvchi ijtimoiy tizimdir. U davlat organlari, jamoat birlashmalari va fuqarolar tomonidan himoya qilinadi. Jamoat tartibini saqlashda asosiy vazifa ichki ishlar organlariga yuklangan.

Jamoat tartibiga zarar yetkazuvchi shaxslar O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 183 - 192-moddalariga asosan ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

1. Mayda bezorilik (183-modda)

Mayda bezorilik – bu shaxsning jamoat joylarida tartibni buzishi, boshqalarga qiynalish yoki noqulaylik keltirishi, huquq va qoidalarni qoidalarga zid ravishda buzishi holatidir.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

Ob'ekt – jamoat tartibi, aholi xavfsizligi va umumiy madaniy muhitni muhofaza qilish.

Ob'ektiv tomon — **mayda qoidabuzarlik harakatlari**, ya'ni oddiy, ammo qoidalarga zid harakatlar:

- jamoat joylarida odatdan tashqari va xavfli harakat qilish;
- shovqin solish va boshqalarga noqulaylik keltirib chiqarish;
- uyatli so'zlar bilan so'kinish;
- fuqarolarga haqorat yoki shilqimlik qilish;
- qo'rqitish, tashvish solish yoki oddiy jamoat tartibini buzish;
- yo'l qoidabuzarligi, xavfsizlik talablariga javob bermay harakat qilish;
- boshqalarning tinchligi va xavfsizligiga kam ahamiyatli salbiy ta'sir ko'rsatish.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan va aqli raso jismoniy shaxslar.

Sub'ektiv tomon – odatda **aybli qasd**, ya'ni shaxs o'z harakati boshqalarga salbiy ta'sir ko'rsatishini bilgan holda qoidalarni buzadi.

Ba'zi hollarda ehtiyotsizlik ham mayda bezorilikka sabab bo'lishi mumkin.

Javobgarlik choralari:

a) ma'muriy jarima - jismoniy shaxslarga qonun bilan belgilangan miqdorda jarima solinadi.

b) vaqtinchalik olib qo'yish yoki xulosaga chaqirish - zarur hollarda shaxs vaqtinchalik jamoat joyidan olib qo'yilishi yoki profilaktik tushuntirish o'tkazilishi mumkin.

v) takror huquqbuzarlik uchun jazo kuchaytirilishi - agar shaxs mayda bezorilikni takror sodir etsa, jarima oshirilishi yoki qo'shimcha choralar qo'llanilishi mumkin.

2. Qonunga xilof ravishda diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash, saqlash, olib kirish yoki tarqatish (184-modda).

Jamoat xavfsizligi va milliy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan ma'muriy huquqbuzarlik turi hisoblanadi.

Mazkur harakatlarga quyidagilar kiradi:

1. **Diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash** — ruxoniy, diniy yoki ekstremist mazmundagi kitob, plakat, audio/video materiallarni qonunga zid ravishda yaratish.

2. **Saqlash va olib kirish** — bunday materiallarni ro'yxatdan o'tkazmay, qonun talablariga rioya qilmay saqlash yoki xorijdan olib kirish.

3. **Tarqatish** — jamoat joylarida, internetda yoki boshqa vositalar orqali qonunga zid ravishda tarqatish.

Mazkur huquqbuzarlik jamoat xavfsizligi va milliy barqarorlikka tahdid soladi, shuningdek, diniy bag'rikenglik va fuqarolar tinchligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

Ob'ekt sifatida — jamoat xavfsizligi, fuqarolarning tinchligi va diniy bag'rikenglikni ta'minlashga oid ijtimoiy munosabatlar nazarda tutilgan.

Ob'ektiv tomon – qonunga zid ravishda diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash, saqlash, olib kirish yoki tarqatish harakatlari.

Bu harakatlar faktik tarkibga ega: ularning sodir etilishi huquqbuzarlikni tashkil qiladi va zarar kelishi shart emas.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan va aqli raso jismoniy shaxslar, shuningdek yuridik shaxslar ham huquqbuzarlikni sodir etishi mumkin.

Sub'ekt diniy materiallar bilan faoliyat yurituvchi shaxs yoki tashkilot bo'lishi mumkin.

Sub'ektiv tomon – aybli qasd, ya'ni shaxs o'z harakati qonunga zid ekanligini bilgan holda amalga oshiradi.

Qonunga zid materiallarni noto'g'ri saqlash yoki tarqatishda ehtiyotsizlik ham huquqbuzarlikka sabab bo'lishi mumkin.

Javobgarlik choralari.

a) **ma'muriy jarima** – jismoniy shaxslar va yuridik shaxslar uchun qonunchilikda belgilangan miqdorda jarima.

b) **musodara qilish va vaqtinchalik to'xtatish.**

- qonunga zid diniy materiallar musodara qilinadi;
- qonuniy faoliyat uchun ruxsat etilmagan holda tarqatish vaqtida shaxs vaqtinchalik jamoat joyidan olib qo'yilishi mumkin.

v) takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish – agar shaxs ushbu huquqbuzarlikni takror sodir etsa, jarima oshirilishi va qo'shimcha choralar qo'llanilishi mumkin.

3. Milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ'ib qiluvchi materiallarni tayyorlash, saqlash yoki tarqatish (184³-modda).

Milliy, irqiy, etnik va diniy adovat tushunchalari 184³-modda kontekstida muhim ahamiyatga ega, chunki huquqbuzarlikning ob'ekti aynan shularni himoya qilishga qaratilgan.

Milliy adovat – bu bir davlatda yoki jamoatda yashovchi turli millat va millatchilik guruhlar o'rtasida ziddiyatni kuchaytirish, nafratni uyg'otish, ijtimoiy barqarorlikka tahdid soluvchi munosabat.

- Maqsad: bir millatni boshqalardan yuqori qo'yish yoki pastlatish orqali ijtimoiy kelishmovchilikni kuchaytirish.
- Masalan: turli millatlar o'rtasida notinchlikka sabab bo'ladigan targ'ibot materiallari.

Irqi adovat — turli irq o'rtasida nafrat, ksenofobiya va zo'ravonlikni targ'ib qilishga qaratilgan munosabatlar.

- Maqsad: bir irqni boshqalardan ustun qo'yish yoki zo'ravonlikka chaqirish.
- Masalan: irqiy diskriminatsiyani targ'ib qiladigan materiallar.

Etnik adovat – turli etnik guruhlar o'rtasidagi nizo, nafrat va ziddiyatni kuchaytirishga qaratilgan harakatlar.

- Maqsad: etnik guruhlarini bir-biriga qarshi qo'yish, ijtimoiy barqarorlikka tahdid solish.
- Masalan: etnik kelib chiqishi asosida bir guruhni tahqirlovchi yoki tajovuzkorlikka chaqiruvchi materiallar.

Diniy adovat — turli din va e'tiqod egalari o'rtasida nafrat, ziddiyat va

jamiyatda nizo uyg'otishga qaratilgan munosabatlar.

- Maqsad: bir din egalari boshqalardan ustunligini ko'rsatish yoki diniy guruhlar o'rtasida nizo uyg'otish.

- Masalan: diniy mazmunda boshqalarni haqorat qiluvchi, ekstremist yoki radikal materiallar.

184³-moddaga ko'ra, qonunga xilof ravishda milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ'ib qiluvchi materiallar bilan bog'liq harakatlar huquqbuzarlik hisoblanadi.

Mazkur huquqbuzarlik quyidagi harakatlarni o'z ichiga oladi:

1. **Materiallarni tayyorlash** — kitob, plakat, audio/video yoki internet-kontent shaklida milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ'ib qiladigan materiallarni yaratish.

2. **Saqlash** — bunday materiallarni ro'yxatdan o'tkazmay, qonun talablariga zid ravishda saqlash.

3. **Tarqatish** — ommaviy, internet yoki boshqa vositalar orqali qonunga zid ravishda tarqatish.

Bu huquqbuzarlik jamoat xavfsizligiga, xalqlar o'rtasidagi bag'rikenglikka va ijtimoiy barqarorlikka tahdid soladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi.

Ob'ekt – jamoat xavfsizligi, fuqarolar tinchligi va ma'naviy muhit, milliy bag'rikenglik va ijtimoiy barqarorlikni muhofaza qilish.

Ob'ektiv tomon – qonunga zid ravishda milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ'ib qiluvchi materiallarni tayyorlash, saqlash yoki tarqatish harakatlari.

Bu harakatlar fakticheskiy tarkibga ega: ularning sodir etilishi huquqbuzarlikni tashkil qiladi.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan va aqli raso jismoniy shaxslar, shuningdek yuridik shaxslar ham huquqbuzarlikni sodir etishi mumkin.

Materiallar bilan faoliyat yurituvchi shaxs yoki tashkilotlar ham ushbu modda doirasida javobgar bo'ladi.

Sub'ektiv tomon – aybli qasd, ya'ni shaxs o'z harakati milliy, irqiy, etnik

yoki diniy adovatni targ'ib qilayotganini bilgan holda amalga oshiradi.

Ba'zi hollarda noto'g'ri saqlash yoki tarqatishdagi ehtiyotsizlik ham huquqbuzarlikka sabab bo'lishi mumkin.

Javobgarlik choralari:

1) jarima - jismoniy shaxslar va yuridik shaxslar uchun qonunchilikda belgilangan miqdorda jarima.

2) Musodara qilish va vaqtinchalik to'xtatish:

a) qonunga zid targ'ib materiallari musodara qilinadi.

b) zarur hollarda shaxs vaqtinchalik jamoat joyidan olib qo'yilishi mumkin.

3) Takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish - agar shaxs ushbu huquqbuzarlikni takror sodir etsa, jarima oshirilishi va qo'shimcha choralar qo'llanilishi mumkin.

4. Jamoat joylarida spirtli ichimliklar ichish (187-modda)

Jamoat joylarida spirtli ichimliklar ichish – bu fuqarolar tomonidan aholi ko'p to'planadigan joylarda spirtli ichimliklar iste'mol qilish orqali jamoat tartibi va axloq normalarini buzish hisoblanadi.

Jamoat joylari deganda, fuqarolar erkin kirib-chiqishi mumkin bo'lgan, aholi ko'p to'planadigan hududlar tushuniladi.

Jamoat joylariga, odatda, quyidagilar kiradi:

- ko'chalar, maydonlar, bog'lar;
- jamoat transporti va bekatlar;
- ta'lim muassasalari hududlari;
- madaniy va sport inshootlari atrofi;
- boshqa aholi ko'p to'planadigan joylar.

Bunday joylarda spirtli ichimliklar iste'mol qilish jamoat tartibini buzishi, aholiga noqulaylik tug'dirishi va axloqiy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi.

Ob'ekt – jamoat tartibi, jamoat axloqi va aholi xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar.

Jamoat tartibi deganda jamoat joylarida fuqarolarning tinch, xavfsiz va qonun-qoidalarga rioya etgan holda yashashi va harakat qilishini ta'minlaydigan tartib tushuniladi. Bu tartib aholining osoyishtaligi, jamoat joylarida belgilangan qoidalarga rioya qilinishi va fuqarolarning huquq hamda manfaatlari himoya qilinishini ta'minlaydi.

Jamoat axloqi — jamiyatda umumqabul qilingan odob-axloq normalari, fuqarolarning o'zaro hurmat, madaniyat va odob qoidalariga amal qilishi bilan bog'liq munosabatlar majmuasidir. Jamoat joylarida spirtli ichimliklar iste'mol qilish mazkur axloqiy normalarga zid bo'lishi va jamiyatda noqulay muhitni keltirib chiqarishi mumkin.

Aholi xavfsizligi esa fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va tinchligini himoya qilishga qaratilgan munosabatlarni anglatadi. Jamoat joylarida spirtli ichimliklar iste'mol qilinishi ba'zan tartibbuzarliklar, nizolar yoki xavfli holatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli qonunchilikda jamoat joylarida spirtli ichimliklar iste'mol qilishni cheklash orqali jamoat tartibi, axloq normalari va aholi xavfsizligini muhofaza qilish maqsad qilingan.

Ob'ektiv tomon – jamoat joylarida spirtli ichimliklarni iste'mol qilish harakatlarida namoyon bo'ladi.

Ushbu huquqbuzarlik **harakat shaklidagi huquqbuzarlik** bo'lib, shaxsning jamoat joyida spirtli ichimliklarni iste'mol qilishi orqali ifodalanadi. Bunda spirtli ichimlikni ochiq holda ichish, boshqa shaxslar oldida iste'mol qilish yoki jamoat joyida spirtli ichimlikdan foydalanish kabi holatlar mazkur huquqbuzarlikning tashqi ifodasi hisoblanadi.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya'ni uning sodir etilganligi javobgarlikni keltirib chiqarishi uchun jamoat tartibiga real zarar yetkazilishi shart emas. Jamoat joyida spirtli ichimlik iste'mol qilinganligi holatining o'zi huquqbuzarlik tarkibini vujudga keltiradi.

Shu bilan birga, huquqbuzarlikning ob'ektiv tomoni vaqt, joy va vaziyat kabi qo'shimcha holatlar bilan ham tavsiflanishi mumkin, chunki jamoat joylarida spirtli

ichimliklar iste'mol qilinishi jamoat tartibi va aholi tinchligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs.

Sub'ektiv tomon – qasd shaklidagi ayb. Shaxs jamoat joyida spirtli ichimlik ichish taqiqlanganini bilgan holda bu harakatni sodir etadi.

Javobgarlik choralari:

187-modda 1-qismiga ko'ra quyidagi ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi:

1. **Ma'muriy jarima** – fuqarolarga belgilangan miqdorda jarima solinadi.
2. **Profilaktik ta'sir choralari** – huquqbuzarlikni to'xtatish va kelgusida takrorlanishining oldini olish maqsadida tushuntirish ishlari amalga oshiriladi.

6. Voyaga yetmagan shaxslarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish (188-modda)

Ushbu huquqbuzarlik jamiyatda yoshlarning ma'naviy tarbiyasi, jamoat tartibi va aholi xavfsizligini muhofaza qilishga qaratilgan ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi.

Voyaga yetmagan shaxslarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish – bu katta yoshdagi shaxslar tomonidan 18 yoshga to'lmagan shaxslarni jamiyatda qabul qilinmagan, huquqbuzarlikka moyil yoki axloq normalariga zid harakatlarga undash yoki jalb etish hisoblanadi.

Bunday harakatlar quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin:

- spirtli ichimliklar iste'mol qilishga jalb qilish;
- tamaki mahsulotlari yoki boshqa zararli odatlarga o'rgatish;
- tilanchilik qilishga yoki bekorchilikka jalb qilish;
- boshqa g'ayriijtimoiy harakatlarga undash.

Mazkur harakatlar voyaga yetmaganlarning axloqiy tarbiyasiga, sog'lig'iga va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – voyaga yetmagan shaxslarning normal axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar, shuningdek jamoat tartibi va jamiyatning ma'naviy muhiti.

Voyaga yetmagan shaxslarning normal axloqiy va ijtimoiy rivojlanishi deganda yoshlarning jamiyatda qabul qilingan odob-axloq qoidalarini, ma'naviy qadriyatlar va huquqiy normalar asosida tarbiya topishi, sog'lom turmush tarziga rioya qilishi hamda ijtimoiy hayotga to'g'ri moslashishi tushuniladi. Yoshlarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish ularning tarbiyasiga, ma'naviy kamolotiga va kelajakdagi ijtimoiy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Jamoat tartibi — jamiyatda fuqarolarning tinch va xavfsiz hayot kechirishini ta'minlaydigan, qonun va odob-axloq qoidalariga asoslangan tartib hisoblanadi. Voyaga yetmaganlarni g'ayriijtimoiy harakatlarga jalb qilish jamoat tartibining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Jamiyatning ma'naviy muhiti esa aholining axloqiy qadriyatlari, o'zaro hurmat, tarbiya va madaniyat darajasi bilan bog'liq munosabatlarni o'z ichiga oladi. Yoshlarni turli g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish ushbu ma'naviy muhitga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli qonunchilikda voyaga yetmaganlarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilishga yo'l qo'ymaslik orqali ularning huquq va manfaatlarini, shuningdek jamiyatning ma'naviy barqarorligini muhofaza qilish maqsad qilingan.

Ob'ektiv tomon – voyaga yetmagan shaxslarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish harakatlarida namoyon bo'ladi.

Bu harakatlar:

- voyaga yetmaganlarni spirtli ichimliklar ichishga;
- tamaki chekishga;
- tilanchilik yoki boshqa noqonuniy harakatlarga jalb qilishda ifodalanadi.

Ushbu huquqbuzarlik **harakat orqali sodir etiladigan formal tarkibli huquqbuzarlik** hisoblanadi.

Sub'ekt – 18 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs.

Chunki ushbu huquqbuzarlikni sodir etuvchi shaxs odatda voyaga yetgan shaxs hisoblanadi.

Sub'ektiv tomon – **qasd** shaklidagi ayb.

Ya'ni shaxs voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy harakatlarga jalb etayotganini anglagan holda bu harakatni amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari.

Quyidagi ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi:

1. **Ma'muriy jarima** — qonunchilikda belgilangan miqdorda jarima solinadi.
2. **Takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish** — ayrim holatlarda jazo choralari kuchaytirilishi mumkin.

7. Voyaga yetmagan shaxsni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishga jalb qilish (188¹-modda).

Voyaga yetmagan shaxsni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishga jalb qilish – bu katta yoshdagi shaxslar tomonidan 18 yoshga to'lmagan shaxslarni jamiyatda qabul qilinmagan, huquqbuzarlikka moyil harakatlarga undash yoki jalb etish hisoblanadi.

Bunday harakatlarga quyidagilar kiradi:

- voyaga yetmagan shaxsni mast holda yurishga yoki spirtli ichimlik iste'mol qilishga jalb qilish;
- mayda bezorilik, huquqbuzarlik yoki g'ayriqonunli faoliyatga undash;
- yoshlarni huquqbuzarlikka moyil qiluvchi boshqa harakatlarga jalb qilish.

Bu harakatlar voyaga yetmagan shaxsning ma'naviy va axloqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va jamiyatda tartibni buzish xavfini oshiradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

Ob'ekt – voyaga yetmagan shaxslarning normal ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar, shuningdek jamoat tartibi va jamiyatning ma'naviy muhiti.

Ob'ektiv tomon – voyaga yetmagan shaxsni ma'muriy huquqbuzarlikka jalb qilish harakatlarida namoyon bo'ladi.

Ushbu harakatlar quyidagi ko'rinishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- yosh shaxsni huquqbuzarlikka moyil qiladigan maslahat berish yoki ko'rsatmalar berish;
- voyaga yetmagan shaxsni huquqbuzarlik sodir etishga faol ravishda jalb qilish;
- huquqbuzarlikka moyil qilish maqsadida ommaviy yoki elektron vositalardan foydalanish.

Sub'ekt – 18 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs.

Yosh shaxslarni jalb qiluvchi shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Sub'ektiv tomon – qasd shaklidagi ayb.

Shaxs voyaga yetmagan shaxsni huquqbuzarlikka jalb qilayotganini anglagan holda bu harakatni amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari:

1. *Ma'muriy jarima* – qonunchilikda belgilangan miqdorda;
2. *Takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish* – ayrim holatlarda qonun ushbu chorani kuchaytirishni nazarda tutadi;
3. *Profilaktik va tushuntirish ishlari* – yoshlarni huquqbuzarlikka moyil qilishning oldini olishga qaratilgan.

8. Voyaga yetmagan shaxsning ko'ngil ochish (dam olish) joylarida tungi vaqtda bo'lishiga yo'l qo'yish (MJtK – 188²-m.).

Voyaga yetmagan shaxsning ko'ngil ochish yoki dam olish joylarida tungi vaqtda bo'lishiga yo'l qo'yish – bu katta yoshdagi shaxslar tomonidan 18 yoshga to'lmagan shaxslarni klub, bar, kafeteriya, bog', kinomaks, internet klub yoki boshqa ko'ngil ochish maskanlarida, qonunchilikda belgilangan ruxsat etilgan vaqtdan tashqari tungi vaqtda bo'lishiga ruxsat berish yoki undash hisoblanadi.

Bunday harakatlar voyaga yetmagan shaxsning sog'lig'i, xavfsizligi va ma'naviy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

Ob'ekt – voyaga yetmagan shaxslarning tinchlikda dam olish va sog'lom tarbiya olish huquqini ta'minlash, shuningdek jamoat tartibi va aholi xavfsizligiga

oid ijtimoiy munosabatlar.

Ob'ektiv tomon – voyaga yetmagan shaxsni **tungi vaqtda ko'ngil ochish joylarida bo'lishiga yo'l qo'yish yoki undash harakatlarida** namoyon bo'ladi.

Ushbu harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- yosh shaxsni klub, bar, kafeteriya yoki boshqa dam olish maskanlariga tungi vaqtda kirishiga ruxsat berish;
- voyaga yetmagan shaxsni qonunchilikda belgilangan vaqtdan tashqari maskanda qolishga undash;
- mazkur holatda mas'ul shaxslar nazoratsizlik yoki qaramaslik orqali huquqbuzarlik sodir etilishiga yo'l qo'yish.

Sub'ekt – 18 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs yoki maskan rahbari, mas'ul xodimlar.

Sub'ektiv tomon – qasd shaklidagi ayb.

Ya'ni shaxs voyaga yetmagan shaxsning tungi vaqtda dam olish joyida bo'lishiga yo'l qo'yganini anglagan holda bu harakatni amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari:

1. *Ma'muriy jarima* – qonunchilikda belgilangan miqdorda solinadi;
2. *Takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish* – ayrim holatlarda qonun chorani kuchaytirishni nazarda tutadi;
3. *Profilaktik choralar* – mas'ul shaxslar va yoshlar bilan tushuntirish ishlari olib boriladi.

9. Pornografik maxsulotni tayyorlash, olib kirish, tarkatish, reklama qilish, namoyish etish (189-modda)

Pornografik mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish yoki namoyish etish – bu jamiyatda qabul qilingan axloqiy normalarga zid bo'lgan, ochiqcha shahvoniy mazmundagi materiallarni yaratish yoki ularni tarqatish bilan bog'liq harakatlardir.

Pornografik mahsulotlarga quyidagilar kiradi:

- pornografik mazmundagi kitoblar, jurnallar;
- fotosuratlar va tasviriy materiallar;

- audio va videomateriallar;
- internet orqali tarqatiladigan pornografik kontent.

Bunday mahsulotlar jamiyatning axloqiy muhitiga, ayniqsa voyaga yetmaganlarning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi

Ob'ekt – jamoat axloqi, jamiyatning ma'naviy muhiti va voyaga yetmaganlarning ma'naviy tarbiyasini muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar.

Jamoat axloqi – jamiyatda qabul qilingan odob-axloq qoidalari, ma'naviy qadriyatlar va xulq-atvor me'yorlarining majmuasi bo'lib, fuqarolarning jamoat joylarida o'zini tutishi, o'zaro hurmat va madaniyat asosida munosabat o'rnatishini belgilaydi.

Pornografik mahsulotlarni tayyorlash, tarqatish yoki namoyish etish jamoat axloqi normalariga zid hisoblanadi, chunki bunday materiallar jamiyatda qabul qilingan odob va ma'naviy qadriyatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Jamiyatning ma'naviy muhiti – jamiyatda shakllangan axloqiy, madaniy va ma'naviy qadriyatlar, an'analar va ijtimoiy munosabatlar tizimi bo'lib, fuqarolarning dunyoqarashi, madaniyati va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadigan umumiy ijtimoiy muhitni anglatadi.

Pornografik materiallarning tarqatilishi jamiyatdagi ma'naviy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi, axloqiy qadriyatlarning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Voyaga yetmaganlarning ma'naviy tarbiyasi – yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, odob-axloq me'yorlari, madaniyat va sog'lom turmush tarzi asosida tarbiyalashga qaratilgan ijtimoiy va pedagogik jarayonlar majmuasidir.

Pornografik materiallar voyaga yetmaganlar psixologiyasi va axloqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli qonunchilik bunday materiallarni tayyorlash va tarqatishni cheklash orqali yosh avlodning ma'naviy tarbiyasini muhofaza qilishni maqsad qiladi.

Ob'ektiv tomon – pornografik mahsulotni tayyorlash, olib kirish, saqlash, tarqatish, reklama qilish yoki namoyish etish harakatlarida namoyon bo'ladi.

Bu harakatlar quyidagi ko‘rinishlarda amalga oshirilishi mumkin:

a) *pornografik materiallarni ishlab chiqarish* – shahvoniy mazmunni ochiq va tabiiy shaklda tasvirlovchi, jamiyatda qabul qilingan axloqiy me‘yorlarga zid bo‘lgan materiallarni tayyorlash, yaratish yoki shakllantirishga qaratilgan harakatlar majmuasidir;

b) *ularni mamlakat hududiga olib kirish* – shahvoniy mazmunli, jamiyatda qabul qilingan axloqiy me‘yorlarga zid bo‘lgan materiallarni xorijdan O‘zbekiston hududiga qonunga xilof ravishda olib kirishga qaratilgan harakatdir;

v) *ommaviy yoki internet orqali tarqatish* – shahvoniy mazmunli, jamiyatda qabul qilingan axloqiy me‘yorlarga zid bo‘lgan materiallarni aholiga ochiq yoki internet orqali tarqatishga qaratilgan harakatdir;

g) *reklama qilish yoki namoyish etish* – shahvoniy mazmunli, jamiyatda qabul qilingan axloqiy me‘yorlarga zid bo‘lgan materiallarni omma e‘tiboriga yetkazish, targ‘ibot qilish yoki ochiq ko‘rsatishga qaratilgan harakatlardir.

Mazkur huquqbuzarlik **formal tarkibga ega**, ya’ni ushbu harakatlarning sodir etilishi javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Sub’ekt — 16 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxslar, ayrim hollarda yuridik shaxslar ham bo‘lishi mumkin.

Sub’ektiv tomon — qasd shaklidagi ayb.

Ya’ni, shaxs pornografik mahsulot tayyorlayotgani yoki tarqatayotganini anglagan holda ushbu harakatni amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari.

Ma’muriy jarima – qonunchilikda belgilangan miqdorda.

Pornografik mahsulotlarni musodara qilish – noqonuniy materiallar olib qo‘yiladi.

Takror sodir etilganda jazoni kuchaytirish – ayrim holatlarda javobgarlik kuchaytirilishi mumkin.

10. Tazyiqni, zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish (189¹-modda) - jamiyatda tinchlik, axloq va ma’naviy muhitni muhofaza qilish,

shuningdek voyaga yetmagan shaxslarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi.

Tazyiqni, zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulot – bu jamiyatda qabul qilingan odob-axloq normalariga, qonunchilikka va ma'naviy qadriyatlarga zid bo'lgan materiallardir.

Bunday mahsulotlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- qonli, zo'ravonlik yoki shafqatsizlikni tasvirlovchi filmlar, videolar va fotosuratlar;
- ommaviy targ'ibot yoki reklama orqali tarqatiladigan zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi kontent;
- elektron shakldagi kontent (internet saytlar, ijtimoiy tarmoqlar) orqali tarqatish yoki namoyish qilish.

Maqsad – insonlarda zo'ravonlik, shafqatsizlik yoki tazyiqni normal harakat sifatida qabul qilishni targ'ib qilish.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – jamiyatning tinchligi, ma'naviy muhiti va voyaga yetmagan shaxslarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar.

Ob'ektiv tomon – mazkur mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish yoki namoyish etish harakatlarida namoyon bo'ladi.

Ushbu harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- mahsulotni ishlab chiqarish va tayyorlash;
- xoriждан olib kelish;
- ommaviy yoki elektron tarzda tarqatish;
- reklama qilish va namoyish etish.

Sub'ekt – 18 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs yoki ayrim holatlarda yuridik shaxslar.

Sub'ektiv tomon – **qasd** shaklidagi ayb.

Shaxs mazkur mahsulotni tayyorlayotganini, tarqatayotganini yoki namoyish etayotganini anglagan holda bu harakatni amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari:

1. *Ma'muriy jarima* – qonunchilikda belgilangan miqdorda;
2. *Mahsulotlarni musodara qilish* – noqonuniy mahsulot olib qo'yiladi;
3. *Takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish* – ayrim holatlarda qonun chorani kuchaytirishni nazarda tutadi.

11. Fohishalik bilan shug'ullanish (190-modda) – jamiyatda axloqni muhofaza qilish, jamoat tartibi va voyaga yetmagan shaxslarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi.

Fohishalik bilan shug'ullanish – shaxsning to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita o'zini yoki boshqalarni pul, moddiy manfaat evaziga jinsiy xizmatlar ko'rsatishga moyil qilish yoki bunday faoliyat bilan shug'ullanishidir.

Bunday harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- shaxsning o'zini fohishalik faoliyatiga jalb etishi;
- boshqalarni fohishalik bilan shug'ullanishga undash yoki tashkil qilish;
- jamoat joylarida, internetda yoki boshqa vositalar orqali fohishalik faoliyatini targ'ib qilish;
- yoshlar va voyaga yetmagan shaxslarni fohishalik faoliyatiga jalb qilish.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – jamiyatda axloq va ma'naviy muhit, jamoat tartibi va voyaga yetmagan shaxslarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar.

Ob'ektiv tomon – shaxsning fohishalik bilan shug'ullanish harakatlarida namoyon bo'ladi.

Bu harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

1) Fohishalik xizmatlar ko'rsatish - shaxsning o'zini yoki boshqalarni pul, moddiy manfaat evaziga jinsiy xarakterdagi xizmatlarni taqdim qilish yoki shu bilan shug'ullanishi;

Bunday faoliyat quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

shaxsning o'zini fohishalik faoliyatiga jalb qilishi – shaxs pul yoki moddiy

manfaat evaziga jinsiy xizmat ko'rsatadi.

boshqalarni fohishalik faoliyatiga jalb qilish – shaxs boshqalarni fohishalikka undaydi yoki tashkil etadi.

jamoat yoki elektron vositalar orqali faoliyatni targ'ib qilish – reklama, internet yoki ommaviy namoyish orqali fohishalik faoliyatini targ'ib qilish.

2) Fohishalik faoliyatini tashkil etish yoki boshqalarni undash – fohishalik faoliyatini tashkil etish yoki boshqalarni undash.

Bunday harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

boshqalarni fohishalik faoliyatiga jalb qilish – shaxs boshqalarni pul yoki moddiy manfaat evaziga jinsiy xizmat ko'rsatishga undaydi;

fohishalik xizmatlari uchun maskan yoki imkoniyat yaratish – masalan, turar joy, kvartira, klub yoki boshqa joyda fohishalik faoliyatini tashkil etish;

faoliyatni targ'ib qilish – internet, ijtimoiy tarmoqlar yoki reklama orqali boshqalarni undash yoki jalb qilish.

3) fohishalik faoliyatini reklama qilish yoki tarqatish – shaxsning pul yoki moddiy manfaat uchun fohishalik faoliyatini omma e'tiboriga yetkazish, targ'ib qilish yoki tarqatishga qaratilgan harakatlaridir.

Bunday harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

reklama qilish – fohishalik faoliyatini bannerlar, posterlar, broshyuralar, internet saytlar, ijtimoiy tarmoqlar yoki boshqa vositalar orqali targ'ib qilish.

tarqatish – ommaviy vositalar yoki elektron qurilmalar (USB, disk, SD-karta va h.k.) orqali fohishalik faoliyatiga oid ma'lumot va materiallarni tarqatish.

maskanlarda namoyish etish – kinoteatr, klub, internet-klub yoki boshqa ommaviy joylarda fohishalik faoliyatini ochiq ko'rsatish.

4) Internet va ommaviy vositalar orqali fohishalikni targ'ib qilish – shaxsning fohishalik faoliyatini elektron yoki ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali ommaga yetkazish, tarqatish va uni targ'ibot qilish harakatlari.

Bunday harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. *Internet orqali targ'ibot* – veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar

yoki elektron pochta orqali fohishalik faoliyatini tarqatish va targ'ib qilish.

2. *Ommaviy vositalar orqali targ'ibot* – televidenie, radio, gazetalar, jurnallar, bannerlar yoki posterlar orqali fohishalik faoliyatini reklama qilish.

3. *Elektron va mobil qurilmalar orqali tarqatish* – USB, disk, SD-karta va boshqa raqamli tashuvchilar orqali fohishalik kontentini tarqatish.

Sub'ekt – 18 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs.

Sub'ektiv tomon – **qasd** shaklidagi ayb.

Shaxs fohishalik faoliyati bilan shug'ullanishini yoki bunga boshqalarni jalb qilishini anglagan holda bu harakatni amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari:

1. *Ma'muriy jarima* – qonunchilikda belgilangan miqdorda;
2. *Fohishalik faoliyati bilan bog'liq vositalarni musodara qilish* – masalan, reklama materiallari yoki bino va xonalar;
3. *Takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish* – ayrim holatlarda qonun chorani kuchaytirishni nazarda tutadi.

12. Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o'yinlar (191-modda)
– jamiyatda axloq, moliyaviy tartib va jamoat tartibini muhofaza qilishga qaratilgan ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi.

Qimor va tavakkalchilikka asoslangan o'yinlar – shaxsning pul yoki moddiy manfaat uchun, qonunchilikda ta'qiqlanmagan tarzda tavakkalchilik va qimor o'yinlarini tashkil etish, ishtirok etish yoki ommaga taklif qilish hisoblanadi.

Bunday harakatlarga quyidagilar kiradi:

- kazino, bukmekerlik, ruletka, kartochka va boshqa qimor o'yinlari tashkil etish;
- qimor va tavakkalchilik o'yinlarini pul yoki moddiy manfaat evaziga ishtirok etish;
- qimor o'yinlarini ommaviy targ'ibot qilish yoki tarqatish;
- internet orqali qimor va tavakkalchilik o'yinlarini tashkil qilish yoki ishtirok etish.

Huquqiy ahamiyat: Qimor va tavakkalchilik bilan bog‘liq faoliyat jamiyatda moliyaviy xavfsizlik, axloq va jamoat tartibiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli qonunchilikda bu faoliyat uchun ma’muriy javobgarlik belgilangan.

Ma’muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob’ekt – jamiyatda axloq va moliyaviy tartib, jamoat tartibi va fuqarolarning mol-mulk xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar.

Ob’ektiv tomon – shaxsning qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlarni tashkil etish, ishtirok etish yoki tarqatish harakatlarida namoyon bo‘ladi.

Bu harakatlar quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

- qimor o‘yinlarini tashkil etish va maskan yaratish;
- ommaviy yoki elektron vositalar orqali qimor faoliyatini targ‘ib qilish;
- internet orqali qimor va tavakkalchilik o‘yinlarini amalga oshirish.

Sub’ekt – 18 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxs yoki ba’zi holatlarda yuridik shaxslar.

Sub’ektiv tomon – qasd shaklidagi ayb.

Shaxs qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlarni tashkil etish yoki ishtirok etish harakatini qasd qilgan holda amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari:

1. *Ma’muriy jarima* – qonunchilikda belgilangan miqdorda;
2. *Qimor faoliyati bilan bog‘liq vositalar va mablag‘ni musodara qilish;*
3. *Takror huquqbuzarlikda jazoni kuchaytirish* – qonun qoidalarini asosida;
4. *Maskanlarni yopish yoki faoliyatini to‘xtatish* – qimor o‘yinlari tashkil qilingan joylar uchun.

13. Maishiy shovqinga qarshi kurash talablarini buzish (192-modda) – bu norma fuqarolarning tinchligi va dam olish huquqini himoya qilishga qaratilgan.

Maishiy shovqinga qarshi kurash talablarini buzish – bu fuqarolarning tinchligiga xalal beradigan, belgilangan vaqt va qoidalariga zid holda baland ovoz yoki shovqin chiqarish bilan bog‘liq harakatlardir.

Bunday huquqbuzarliklarga misollar:

- kechki va tungi vaqtda baland musiqa qo'yish;
- televizor yoki audio kolonkalarni baland ovozda ishlatish;
- tungi vaqtda ta'mir yoki qurilish ishlarini olib borish;
- avtomobil signalini asossiz ishlatish;
- qo'shnilar tinchligiga xalaqit beruvchi boshqa shovqinlar;

Odatda tinchlik vaqti 23:00 dan 06:00 gacha hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt - jamiyatdagi jamoat tartibi, fuqarolarning tinch dam olish huquqi va sog'lom yashash muhiti.

Ya'ni, mazkur modda bilan himoya qilinadigan ijtimoiy munosabatlar:

- aholining tungi va dam olish vaqtidagi tinchligi;
- qo'shnichilik munosabatlaridagi tartib va hurmat;
- fuqarolar uchun sog'lom va osoyishta yashash sharoiti;

Shu sababli, tungi vaqtda yoki aholiga xalaqit beradigan darajada shovqin chiqarish jamoat tartibini buzish sifatida baholanadi va ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Ob'ektiv tomon - maishiy shovqinga qarshi belgilangan qoidalarni buzish bilan bog'liq harakat yoki harakatsizlik.

Masalan:

- belgilangan vaqtda shovqin chiqarish
- shovqinni cheklash talablariga rioya qilmaslik

Sub'ekt - 16 yoshga to'lgan **fuqarolar**, ayrim hollarda **mansabdor shaxslar** (masalan, tadbir tashkilotchilari);

Sub'ektiv tomon - huquqbuzarlik **qasddan yoki ehtiyotsizlik** bilan sodir etilishi mumkin. Ko'p hollarda shaxs shovqin chiqarayotganini bilib turib ham davom ettiradi.

Javobgarlik choralari:

- fuqarolarga ham, mansabdor shaxslarga ham – *jarima*;
- agar huquqbuzarlik **takror sodir etilsa**, jarima miqdori oshirilishi mumkin.

3.9. Boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

1. IIO xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik (194-modda)

Mazkur norma ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik uchun ma'muriy javobgarlikni belgilaydi va jamoat tartibi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini ta'minlashga qaratilgan.

IIO xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik – bu ichki ishlar organi xodimi tomonidan xizmat vazifasini bajarayotganda berilgan qonuniy talab yoki farmoyishga bo'ysunmaslik yoki uni bajarmaslik bilan ifodalanadigan ma'muriy huquqbuzarlikdir.

Misol:

- ichki ishlar organlari xodimining to'xtash haqidagi talabiga bo'ysunmaslik;
- hujjatlarni ko'rsatish talabini rad etish;
- jamoat tartibini saqlash bo'yicha berilgan ko'rsatmalarni bajarmaslik;
- profilaktik tadbirlar paytida xodimga qarshilik ko'rsatish.

Huquqbuzarlik belgilari:

- *qonuniy talab mavjudligi* – talab xizmat vazifasi doirasida berilgan bo'lishi kerak;
- *talabni bajarmaslik* – shaxs uni bajarmaydi yoki undan bosh tortadi;
- *jamoat tartibiga xavf* – bu harakat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga to'sqinlik qiladi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – jamoat tartibi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining normal amal qilishi.

Misol: Ko'chada patrul xizmati olib borayotgan ichki ishlar xodimi jamoat tartibini ta'minlash uchun fuqaroga tekshiruv maqsadida to'xtashni talab qiladi. Agar fuqaro talabni bajarmasa, bu jamoat tartibiga zarar yetkazadi.

Ob'ektiv tomon – IIO xodimining xizmat vazifasi doirasida berilgan qonuniy

talabini bajarmaslik yoki unga bo'ysunmaslik bilan ifodalanadi.

Misol: xodimning to'xtash talabiga bo'ysunmaslik, hujjatlarni taqdim etmaslik, jamoat tartibini saqlash bo'yicha berilgan ko'rsatmalarni bajarmaslik.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso bo'lgan jismoniy shaxs.

Misol: 17 yoshli ichki ishlar xodimining hujjatni ko'rsatish talabini bajarmasa, u mazkur modda bo'yicha javobgarlikka tortilishi mumkin.

Sub'ektiv tomon – huquqbuzarlikning ichki tomoni bo'lib, odatda **qasddan** sodir etiladi. Ya'ni, shaxs ichki ishlar xodimi talabini anglaydi, talab qonuniy ekanini tushunadi, lekin shunga qaramasdan uni bajarmaydi.

Misol: fuqaro ichki ishlar xodimi xizmat vazifasini bajarayotganini bilib turib, ataylab uning talabiga bo'ysunmaydi yoki uni inkor etadi.

2. Ichki ishlar organlari xodimlarining o'z xizmat burchlarini bajarishlariga qarshilik ko'rsatish (195-modda).

Bu norma ichki ishlar organlari xodimlarining o'z xizmat burchlarini bajarishlariga qarshilik ko'rsatish uchun ma'muriy javobgarlikni belgilaydi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini himoya qiladi va jamoat tartibini ta'minlaydi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining o'z xizmat burchlarini bajarishlariga qarshilik ko'rsatish – bu IIO xodimi xizmat vazifasini bajarayotganda uning qonuniy harakatlariga to'sqinlik qilish, qarshilik ko'rsatish yoki xizmat vazifasini bajarishiga xalal berish bilan bog'liq harakatlardir.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt - jamoat tartibi va ichki ishlar organlari faoliyatining normal amal qilishi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar.

Ya'ni, mazkur modda quyidagi munosabatlarni himoya qiladi:

- jamoat joylarida tartib va xavfsizlikni ta'minlash;
- ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat vazifalarini erkin va qonuniy amalga oshirishi;
- fuqarolar tomonidan qonuniy talablarga rioya qilinishi;

Misol: Agar politsiya xodimi huquqbuzarni ushlayotganda fuqaro uning ishiga aralashib, xodimga jismoniy yoki boshqa tarzda to'sqinlik qilsa, bu harakat jamoat tartibi va IIO faoliyatiga zarar yetkazadi, ya'ni mazkur huquqbuzarlikning ob'ektiga tajovuz qilingan hisoblanadi

Ob'ektiv tomon - IIO xodimining xizmat vazifasini bajarishiga faol qarshilik ko'rsatish yoki unga to'sqinlik qilish.

Misollar:

- politsiya xodimini qo'l bilan turtib, uning ishiga halal berish;
- huquqbuzarni ushlashga to'sqinlik qilish;
- xodimning xizmat harakatlariga jismoniy yoki boshqa tarzda qarshilik ko'rsatish.

3) Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso bo'lgan jismoniy shaxs.

4) Sub'ektiv tomon - huquqbuzarlik odatda qasddan sodir etiladi, ya'ni shaxs IIO xodimi xizmat vazifasini bajarayotganini bilib turib, unga qarshilik ko'rsatadi.

Javobgarlik choralari:

- bazaviy hisoblash miqdorining bir necha baravari miqdorida *jarima*;
 - qonunchilikda belgilangan muddatgacha *ma'muriy qamoq*;
- Jazo huquqbuzarlik holati va og'irligiga qarab sud tomonidan belgilanadi.

3. Huquqbuzarlik sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etish yuzasidan IIOning yozma taqdimnomasi bajarish choralari ko'rmaslik (196-modda). Bu norma jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklarni oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

IIO tomonidan huquqbuzarlikning sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etish uchun berilgan yozma taqdimnomadagi choralarni bajarmaslik ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi.

Masalan: fuqaroga yozma ravishda bildirilgan ijtimoiy qoida va xavf-xatarlarni bartaraf etish choralariga amal qilmaslik hamda ko'rsatilgan talablarga rioya qilmaslik.

Huquqbuzarlik belgilari:

Yozma taqdimnoma mavjudligi: IIO xodimi tomonidan huquqbuzarlikni bartaraf etish bo'yicha rasmiy yozma ko'rsatma berilgan bo'lishi kerak.

Choralarni bajarmaslik: Fuqaro yoki mansabdor shaxs taqdimnoma bo'yicha belgilangan choralarga rioya qilmaydi.

Qasddan sodir etilish: Huquqbuzarlik odatda shaxsning qasddan qilingan harakati bilan bog'liq bo'ladi.

Jamoat tartibi va huquqni muhofaza qilish organlariga xavf: Choralar bajarilmasligi jamoat xavfsizligi va tartibga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – jamoat tartibi va ichki ishlar organlari faoliyatining normal amal qilishi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar.

Himoya qilinadigan munosabatlar: IIOning huquqbuzarlik sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etish bo'yicha rasmiy choralarni amalga oshirish.

Misol: IIO yozma taqdimnoma berib, shaxsdan xavfli holatni bartaraf etish choralarni talab qiladi.

Ob'ektiv tomon – shaxsning IIOning yozma taqdimnomasi bo'yicha belgilangan choralarni bajarmaslik yoki rioya qilmaslik harakati. Huquqbuzarlik harakat yoki harakatsizlik natijasida amalga oshirilishi mumkin.

Misol: Xavfli ob'ektni tozalash bo'yicha topshiriqqa amal qilmaslik va huquqbuzarlikni bartaraf etish choralarni qasddan bajarmaslik.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso bo'lgan jismoniy shaxs. Fuqaro yoki mansabdor shaxs bo'lishi mumkin, shuningdek fuqaro yozma taqdimnoma bo'yicha choralarga rioya qilmasa, huquqbuzarlik sodir etiladi.

Sub'ektiv tomon – huquqbuzarlik **qasddan** sodir etiladi. Shaxs IIOning yozma taqdimnomasi berilganini bilgan holda, uni bajarmaslik orqali qasdli ravishda harakat qiladi.

4. Hokimiyat vakilini qonuniy talablarini bajarmaslik yoki xizmat vazifalarini bajarishiga to'sqinlik qilish (198-modda). Bu norma fuqarolarning davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga bo'ysunuvchi majburiyatlarini

himoya qilishga qaratilgan.

Hokimiyat vakilini qonuniy talablarini bajarmaslik yoki xizmat vazifalarini bajarishiga to'sqinlik qilish – bu hokimiyat vakilining qonuniy talablarini bajarmaslik yoki uning xizmat vazifalarini bajarishiga faol to'sqinlik qilish bilan ifodalanadi.

Misollar:

- davlat organi xodimini topshiriqni bajarishdan to'sish;
- hokimiyat vakilining qonuniy hujjatlarini rad etish;
- xizmat vazifasi paytida shaxsga qarshilik ko'rsatish yoki uni turtish.

Huquqbuzarlik belgilari:

Qonuniy talab yoki xizmat vazifasi mavjudligi – hokimiyat vakili o'z vakolati doirasida qonuniy harakat olib boradi;

Bajarmaslik yoki to'sqinlik ko'rsatish – fuqaro yoki mansabdor shaxs talabga bo'ysunmaydi yoki xizmat vazifasini bajarishga to'sqinlik qiladi;

Qasddan sodir etilishi – huquqbuzarlik shaxsning qasdli harakati bilan bog'liq bo'ladi;

Jamoat tartibi va davlat faoliyatiga ta'sir – huquqbuzarlik davlat organi faoliyatiga xalal yetkazadi va jamoat tartibini buzishga olib kelishi mumkin.

Ob'ekt – jamoat tartibi va hokimiyat vakilining xizmat faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar.

Himoya qilinadigan munosabatlar: davlat organi xodimining qonuniy talablari va xizmat vazifalarini bajarish jarayoni.

Misol: davlat organi xodimi qarorni amalga oshirish uchun harakat qilmoqda, fuqaro unga qasddan to'sqinlik qiladi.

Ob'ektiv tomon – shaxsning qonuniy talabga bo'ysunmaslik yoki hokimiyat vakilining xizmat vazifasini bajarishiga **faol to'sqinlik ko'rsatishi**.

Misollar:

- xodimning topshiriqlarini bajarmaslik;
- davlat organi xodimini turtish yoki uning harakatiga faol to'sqinlik

qilish;

- qonun hujjatlarini rad etish yoki bajarishga qasddan e'tibor qaratmaslik.

Sub'ekt – 16 yoshdan katta, aqli raso bo'lgan jismoniy shaxs.

- fuqaro yoki mansabdor shaxs bo'lishi mumkin.
- u hokimiyat vakili talabini bilgan holda bajarmaslik yoki to'sqinlik

ko'rsatadi.

Sub'ektiv tomon — huquqbuzarlik **qasddan** sodir etiladi.

Shaxs hokimiyat vakilining qonuniy talabini bilib turib, uni bajarmaslik yoki to'sqinlik qilish harakatini qasdli ravishda amalga oshiradi.

Javobgarlik choralari:

Jarima – bazaviy hisoblash miqdorining bir necha baravarida, qonunchilikda belgilangan miqdorda. Maqsadi – shaxsga hokimiyat vakilining qonuniy talablariga bo'ysunishni majburiy qilish.

Ma'muriy qamoq - qonunchilikda belgilangan muddatgacha qo'llaniladi. Fuqaroning qasddan talabga bo'ysunmasligi yoki faol to'sqinlik ko'rsatishi holatida qo'llaniladi.

5. Yig'ilishlar, mitinglar, ko'cha yurishlari yoki namoyishlar uyushtirish, o'tkazish tartibini buzish (201-modda)

Yig'ilish, miting, ko'cha yurishlari yoki namoyish tushunchalari jamoat tartibi va fuqarolarning qonuniy huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq huquqiy kategoriyalar hisoblanadi. Har biri qonuniy va tinch maqsadda ommaviy tadbirlarni tashkil qilishga taalluqli.

Yig'ilish – muayyan joyda va vaqtda bir nechta fuqarolarning qonun talablariga muvofiq, **fikr almashish va muhokama qilish** maqsadida to'planishi. *Misol:* mahalla aholisining qonunga muvofiq chaqirilgan yig'ilishi.

Miting – fuqarolarning muayyan ijtimoiy, siyosiy yoki iqtisodiy muammolarni ko'tarish va e'tiroz bildirish maqsadida **ommaviy to'planishi**. *Misol:* ish haqi masalasini hal qilish uchun tashkil etilgan ishchilar mitingi.

Ko'cha yurishi – fuqarolarning muayyan maqsadda, qonuniy tartibda **jamoat joylarida harakatlanishi** va o'z talablarini ko'rsatishlari.

Misol: qonuniy yo'l bilan tashkil qilingan marsh yoki demonstratsiya.

Namoyish – fuqarolarning muayyan g'oya yoki talabni ommaviy ravishda ko'rsatish maqsadida **jamoat joylarida to'planishi va harakatlanishi**.

Misol: ekologik muammoga e'tibor qaratuvchi namoyish.

Yig'ilishlar, mitinglar, ko'cha yurishlari yoki namoyishlar uyushtirish, o'tkazish tartibini buzish – bu jamoat tartibini va fuqarolarning tinch, qonuniy hamda xavfsiz yig'ilish, namoyish va miting huquqini himoya qilishga qaratilgan ma'muriy huquqbuzarlik turi.

Bu huquqbuzarlik **qonuniy talablar va tartibga rioya qilmay, yig'ilish, miting, ko'cha yurishlari yoki namoyishlarni uyushtirish yoki o'tkazish** bilan bog'liq harakatlarni o'z ichiga oladi. Xususan: ro'yxatdan o'tmagan miting o'tkazish, yig'ilishni qonuniy ruxsatsiz va belgilangan joydan tashqari o'tkazish hamda namoyish paytida qonun talablarini buzish, yo'l harakati va jamoat tartibi qoidalarini inkor qilish.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – jamoat tartibi va fuqarolarning tinch yig'ilish, namoyish va miting qilish huquqi. Ya'ni, huquqbuzarlik himoya qiladigan munosabatlar – ommaviy tadbirlarni qonuniy tartibda va xavfsiz o'tkazish. **Misol:** ro'yxatdan o'tgan yig'ilish va uning ishtirokchilarining tinchlikda ishtirok etishi.

Ob'ektiv tomon – qonuniy tartibni buzuvchi faol harakatlar. **Misol:** ro'yxatdan o'tmagan miting o'tkazish; belgilangan joy va vaqtdan tashqari ko'cha yurishini tashkil qilish; tinch ishtirokchilarga salbiy ta'sir ko'rsatish; qonun talablarini bilmasdan yoki bilgan holda bajarmaslik.

Sub'ekt — 16 yoshdan katta, aqli raso bo'lgan jismoniy shaxs.

- Huquqbuzarlikni fuqaro yoki mansabdor shaxs sodir etishi mumkin.
- Maqsad — qonuniy tartibga zid harakatlarni amalga oshirish.

Sub'ektiv tomon — odatda **qasddan sodir etish**. Shaxs qonuniy talablar va tartibdan xabardor bo'lib, ularga qasddan rioya qilmaydi.

Misol: ro'yxatdan o'tmagan mitingda ishtirok etish va qonuniy talablarga bo'ysunmaslik.

Javobgarlik choralari:

Jarima – huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan **bazaviy hisoblash miqdorining bir necha baravarida** jarima qo'llaniladi.

Maqsad: shaxsni qonuniy tartibga bo'ysuntirish va ommaviy tadbirlarning tinchlikda o'tkazilishini ta'minlash.

Misol: ro'yxatdan o'tmagan mitingda qatnashgan shaxsga ma'muriy jarima solish.

Ma'muriy qamoq – qonunchilikda belgilangan muddatgacha qo'llaniladi. Fuqaroning qasddan tartibni buzishi yoki huquqbuzarlikni takror sodir etishi holatida qo'llaniladi.

Misol: qonuniy ruxsatsiz ko'cha yurishi yoki namoyishda ishtirok etish va qonuniy talablarga bo'ysunmaslik.

6. Ruxsat etilmagan yig'ilish, miting, ko'cha yurishlar va namoyishlar uchun sharoit yaratish (202-modda) – bu shaxs yoki tashkilotning ruxsat etilmagan ommaviy tadbirlarni o'tkazish uchun sharoit yaratishi, ya'ni fuqarolarning qonuniy tartibdagi yig'ilish, miting, ko'cha yurishi va namoyish huquqini buzishga yordam berishi.

Misol: Qonunsiz miting yoki namoyish uchun transport, joy, texnik jihozlarni tayyorlash; Tadbirni tashkil qilish uchun fuqarolarni chaqirish yoki unga boshqa vositalar bilan ko'maklashish.

Ob'ekt – jamoat tartibi va fuqarolarning qonuniy tartibdagi ommaviy tadbirlar (yig'ilish, miting, ko'cha yurishi, namoyish) huquqi. Huquqbuzarlik ommaviy tadbirlarni qonuniy tartibda o'tkazishga to'sqinlik qiladi.

Himoya qilinadigan munosabatlar – ommaviy tadbirlarni qonuniy va xavfsiz tartibda o'tkazish.

Misol: ro'yxatdan o'tgan mitingda ishtirokchilarning tinchlikda harakatlanishi va ommaviy tartibning saqlanishi.

Ob'ektiv tomon – qonuniy tartibga zid harakatlar orqali ruxsat etilmagan tadbirlar uchun sharoit yaratish.

Misol: yig'ilish yoki miting o'tkazish uchun joy va transport tayyorlash; qonuniy ruxsatsiz tadbirga ishtirokchilarni chaqirish; namoyish uchun zarur texnik vositalarni tayyorlash yoki tarqatish.

Sub'ekt – 16 yoshdan katta, aqli raso bo'lgan jismoniy shaxs yoki yuridik shaxs.

Maqsad – ommaviy tadbirlarning qonuniy tartibda o'tkazilishini buzish.

Sub'ektiv tomon – qasddan sodir etish.

Shaxs o'z harakati bilan fuqarolarga qonuniy tartibdagi ommaviy tadbirlarni buzishga yordam beradi.

Misol: qonuniy ruxsatsiz miting uchun fuqarolarni tayyorlash va chaqirish.

Javobgarlik choralari:

Jarima – shaxs yoki mansabdor shaxs uchun qonunchilikda belgilangan miqdorda;

Ma'muriy qamoq – qasddan sodir etish yoki huquqbuzarlikni takrorlash holatida.

7. G'ayriqonuniy nodavlat notijorat tashkilotlari, oqimlar, sektalarning faoliyatida qatnashishga undash (202-1-modda)

G'ayriqonuniy nodavlat notijorat tashkilotlari, oqimlar, sektalar faoliyatida qatnashishga undash – bu shaxslarni yoki boshqalarni qonunga muvofiq ro'yxatdan o'tmagan, davlat tomonidan yuridik maqomga ega bo'lmagan nodavlat notijorat tashkilotlari, oqimlar, sektalarning faoliyatiga kiritishni (ishtirok etishni) targ'ib etish, da'vat qilish yoki qoldirish bilan ifodalanadigan ma'muriy huquqbuzarlik.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – Jamoat tartibi va fuqarolarning qonuniy tashkilotlarda ishtirok etish huquqi.

Himoya qilinadigan munosabatlar: aholini nodavlat, qonuniy maqomga ega

bo'lmagan tashkilotlar ta'siridan himoya qilish.

Misol: davlatda ro'yxatdan o'tgan notijorat tashkilotlar faoliyatida qatnashish huquqi buzilishi.

Ob'ektiv tomon – shaxsning qonuniy maqomga ega bo'lmagan tashkilot, oqim yoki sekta faoliyatida qatnashishga **boshqalarni undashi**, ya'ni:

- odamlarni nodavlat notijorat tashkiloti yoki sektaga kirishga chaqirish;
- tadbirlar, yig'ilishlar yoki shart-sharoit yaratish;
- g'oyaviy ta'sir qilish yoki ishtirokga majburlash.

Misol: internet orqali sektaning yig'ilishiga fuqarolarni chaqirish.

Sub'ekt:

- 16 yoshdan katta, aqli raso shaxs yoki mansabdor shaxs.
- qasddan harakat qiladi va boshqalarni huquqbuzarlikka undaydi.

Sub'ektiv tomon:

- Qasddan sodir etish;
- Shaxs o'z harakati bilan fuqarolarni qonuniy tartibdagi faoliyat o'rniga

qonuniy maqomga ega bo'lmagan guruhlarda qatnashishga undaydi.

Misol: nodavlat sektaga kirish uchun odamlarni chaqirish va ularni ta'sirlantirish.

Javobgarlik choralari:

Jarima – fuqarolarga nisbatan bazaviy hisoblash miqdorining bir necha baravari miqdorida jarima qo'llaniladi. Bu chora shaxsni qonun talablariga rioya qilishga majbur qilish va boshqalarni huquqbuzarlikka undashning oldini olish maqsadida belgilangan.

Ma'muriy qamoq – qonunchilikda belgilangan muddatga qo'llanilishi mumkin.

Odatda quyidagi hollarda qo'llaniladi: huquqbuzarlik qasddan sodir etilsa; takror sodir etilsa va boshqalarni faol ravishda undash yoki jalb qilish holatida.

8. Davlat ramzlari tugrisidagi konun xujjatlarini buzish (203¹-modda).

Bu huquqbuzarlik – davlat bayrog'i, davlat gerbi yoki davlat madhiyasidan

foydalanish, saqlash yoki namoyish etish bo'yicha belgilangan qonun talablarini buzish bilan bog'liq harakatlardir.

Misollar:

- davlat bayrog'ini qonun talablariga zid ravishda joylashtirish;
- davlat gerbidan ruxsatsiz foydalanish;
- madhiyani noto'g'ri yoki hurmatsiz tarzda ijro etish.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – davlat ramzlariga nisbatan hurmat va ulardan qonuniy foydalanish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar.

Davlat ramzlari – **davlat bayrog'i, davlat gerbi va davlat madhiyasi.**

Misol: davlat bayrog'ini belgilangan tartibda ko'tarish va saqlash qoidalari.

Ob'ektiv tomon – davlat ramzlaridan qonunga zid ravishda foydalanish yoki ularni namoyish etish tartibini buzish.

Misol: davlat bayrog'ini noto'g'ri joyga ilish, davlat gerbidan ruxsatsiz reklamada foydalanish va madhiyani belgilangan qoidalarga zid holda ijro etish.

Sub'ekt – 16 yoshdan katta, aqli raso bo'lgan jismoniy shaxs. Shuningdek, ayrim hollarda mansabdor shaxslar ham sub'ekt bo'lishi mumkin.

Sub'ektiv tomon – huquqbuzarlik *qasddan yoki ehtiyotsizlik* orqali sodir etilishi mumkin.

Misol: shaxs davlat bayrog'ini qonun talablarini bilmasdan noto'g'ri joyga ilib qo'yishi yoki qasddan uni hurmatsiz holatda ishlatishi.

Javobgarlik choralari:

1. *Jarima* – fuqarolarga nisbatan bazaviy hisoblash miqdorining 3 baravaridan 5 baravarigacha miqdorda jarima qo'llaniladi.

2. *Mansabdor shaxslarga javobgarlik* – agar huquqbuzarlik mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilsa, ularga bazaviy hisoblash miqdorining 5 baravaridan 10 baravarigacha jarima solinadi.

9. Ma'muriy nazorat qoidalarini buzish (206-modda).

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 02 apreldagi "Jazoni ijro etish

muassasalaridan ozod qilingan ayrim toifadagi shaxslar ustidan ma'muriy nazorat to'g'risida"gi Qonun va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 206-moddasida ma'muriy nazorat qoidalari va uni buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikni belgilaydi.

Ma'muriy nazorat qoidalarini buzish – bu sud yoki ichki ishlar organlari tomonidan o'rnatilgan ma'muriy nazorat talablariga rioya qilmaslik bilan ifodalanadigan ma'muriy huquqbuzarlikdir.

Ma'muriy nazorat odatda jazoni o'tab chiqqan ayrim shaxslar ustidan profilaktika maqsadida o'rnatiladi.

Misol:

- nazoratdagi shaxsning belgilangan vaqtda uyida bo'lmasligi;
- ichki ishlar organlariga belgilangan vaqtda kelmasligi;
- belgilangan hududdan ruxsatsiz chiqib ketishi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – jamoat tartibi va ma'muriy nazorat tizimining normal amal qilishi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar. Ya'ni, ma'muriy nazorat o'rnatilgan shaxslarning belgilangan qoidalarga rioya qilishi.

Misol: nazoratdagi shaxsning belgilangan vaqtda yashash joyida bo'lishi talabi.

Ob'ektiv tomon – ma'muriy nazorat qoidalarini buzuvchi harakat yoki harakatsizlik.

Misol: ichki ishlar organlariga belgilangan vaqtda kelmaslik, ruxsatsiz boshqa hududga chiqib ketish, belgilangan vaqtda uyda bo'lmaslik.

Sub'ekt – ma'muriy nazorat o'rnatilgan shaxs. Odatda bu shaxslar jazoni o'tab chiqqan yoki profilaktik nazoratga olingan fuqarolar bo'ladi.

Sub'ektiv tomon – huquqbuzarlik **qasddan yoki ehtiyotsizlik bilan** sodir etilishi mumkin.

Misol: shaxs qasddan ichki ishlar organiga kelmasligi yoki nazorat talablarini bajarmasligi.

Javobgarlik choralari:

1. *Jarima* – fuqarolarga nisbatan bazaviy hisoblash miqdorining 1 baravaridan 3 baravarigacha miqdorda jarima solinadi.

2. *Ma'muriy qamoq* – ayrim hollarda 15 sutkagacha ma'muriy qamoq qo'llanilishi mumkin.

Bu chora odatda: huquqbuzarlik qasddan sodir etilganda; takror sodir etilganda qo'llaniladi.

10. Qurolni ro'yxatdan o'tkazish (qayta ro'yxatdan o'tkazish) qoidalarini yoki uning muomalasi sohasidagi ruxsatnomalarning amal qilish muddatini uzaytirish qoidalarini buzish (221-modda).

Qurolni ro'yxatdan o'tkazish (qayta ro'yxatdan o'tkazish) qoidalarini yoki uning muomalasi sohasidagi ruxsatnomalarning amal qilish muddatini uzaytirish qoidalari O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 18 maydagi "Qurol to'g'risida"gi Qonuni, Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 26 dekabrda "Qurol muomalasi sohasida ruxsat berish tartib-taomillarini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi №810-son va 2023 yil 1 maydagi "Fuqaroviy va xizmat quroli hamda uning o'q-dorilari muomalasi sohasida litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi №175-son Qarorlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan.

Qurol bilan bog'liq huquqbuzarlik – fuqarolar yoki mansabdor shaxslarning qurolni ro'yxatdan o'tkazish, qayta ro'yxatdan o'tkazish yoki ruxsatnomalarning amal qilish muddatini o'z vaqtida uzaytirish bo'yicha qonun talablariga rioya qilmasligi bilan bog'liq harakat yoki harakatsizlikdir.

Huquqbuzarlik tarkibi:

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 220-moddasi bo'yicha qurolni ro'yxatdan o'tkazish (qayta ro'yxatdan o'tkazish) qoidalarini yoki ruxsatnomalarning amal qilish muddatini uzaytirish qoidalarini buzish huquqbuzarligi tarkibi quyidagicha:

Ob'ekt – jamoat xavfsizligi va qurol muomalasi sohasidagi belgilangan tartib bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar. Ya'ni, quroldan qonuniy va xavfsiz foydalanish

tartibi.

Misol: qurolni belgilangan tartibda ichki ishlar organlarida ro'yxatdan o'tkazish.

Ob'ektiv tomon – Qurolni ro'yxatdan o'tkazish yoki qayta ro'yxatdan o'tkazish qoidalarini buzish. Ruxsatnomaning amal qilish muddatini o'z vaqtida uzaytirmaslik.

Misol:

- qurolni belgilangan muddatda ro'yxatdan o'tkazmaslik;
- qayta ro'yxatdan o'tkazishni kechiktirish;
- qurolga berilgan ruxsatnomani o'z vaqtida uzaytirmaslik.

Sub'ekt – qurolga egalik qiluvchi fuqaro yoki mansabdor shaxs. 16 yoshdan katta, aqli raso shaxs bo'ladi.

Sub'ektiv tomon – huquqbuzarlik qasddan yoki ehtiyotsizlik bilan sodir etilishi mumkin.

Misol: shaxs ruxsatnoma muddati tugaganini bilib turib uzaytirmasligi yoki e'tiborsizlik sabab kechiktirishi.

Javobgarlik choralari:

Jarima – fuqarolarga nisbatan bazaviy hisoblash miqdorining 1 baravaridan 3 baravarigacha miqdorda jarima solinadi.

Qurolni musodara qilish – ayrim hollarda qurol muso dara qilinishi (davlat foydasiga olib qo'yilishi) mumkin.

11. Pasport tizimi qoidalarini buzish (223-modda).

Pasport tizimi qoidalarini buzish – O'zbekiston Respublikasi fuqarosining pasportsiz yoki identifikatsiyalovchi ID-kartasiz, amal qilish muddati tugaganligi sababli almashtirilishi lozim bo'lgan pasport yoki identifikatsiyalovchi ID-karta bilan yashashi, shuningdek O'zbekiston Respublikasida doimiy yashovchi chet el fuqarosining va fuqaroligi bo'lmagan shaxsning identifikatsiyalovchi ID-kartasiz (yashash guvohnomasisiz), amal qilish muddati tugaganligi sababli almashtirilishi lozim bo'lgan identifikatsiyalovchi ID-kartasi (yashash guvohnomasi) bilan

yashashi tushuniladi.

Fuqarolarning ro'yxatdan o'tish (propiska) hamda yashash joyini rasmiylashtirish qoidalarini O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 22 apreldagi "Doimiy propiska qilish hamda turgan joyi bo'yicha hisobga olish tartibini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5984-son va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 28 dekabrda "O'zbekiston Respublikasida fuqarolarni doimiy yashash va vaqtincha turgan joyi bo'yicha ro'yxatga olish tartibini yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1049-son Qarori bilan tartibga solinadi.

Mazkur norma aholini aniq hisobga olish, ichki migratsiyani nazorat qilish, huquq-tartibotni ta'minlash va fuqarolarning shaxsini aniqlashga xizmat qiladi.

Boshqacha aytganda, davlat tomonidan belgilangan pasport rejimi (shaxsni identifikatsiya qilish va aholini hisobga olish tizimi) talablariga rioya qilmaslik ushbu huquqbuzarlikni tashkil qiladi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – davlat tomonidan o'rnatilgan pasport tizimi va aholini ro'yxatga olish tartibi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar.

Bu tizim quyidagilarni ta'minlaydi:

- fuqarolarni hisobga olish;
- shaxsni aniqlash;
- migratsiya va yashash joyi nazorati;

Ob'ektiv tomoni – pasport tizimi qoidalarini buzishga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik.

U quyidagi holatlarda namoyon bo'lishi mumkin:

- pasportsiz yoki shaxsni tasdiqlovchi hujjatsiz yashash;
- muddati o'tgan pasport yoki ID-karta bilan yurish;
- yashash joyida ro'yxatdan o'tmasdan yashash;
- vaqtinchalik ro'yxatdan o'tish talablarini buzish;
- pasportni yo'qotib qo'yish yoki ehtiyotsiz saqlash;
- pasportdan boshqa shaxsning foydalanishi;

- ro'yxatdan chiqish yoki kirish tartibini buzish.

Bu huquqbuzarlik harakat orqali ham, harakatsizlik orqali ham sodir etilishi mumkin.

Sub'ekti – 16 yoshga to'lgan aqli (aqliy sog'lom) jismoniy shaxs, ya'ni fuqaro.

Agar huquqbuzarlik **mansabdor shaxslar** tomonidan sodir etilsa (masalan, mehmonxona yoki uy egasi ro'yxatdan o'tkazish qoidalarini buzsa), ular ham javobgarlikka tortilishi mumkin.

Sub'ektiv tomoni — aybning shakli. Bu huquqbuzarlik:

- **qasddan** (masalan, ro'yxatdan o'tmasdan ataylab yashash)
- yoki **ehtiyotsizlik orqali** (masalan, pasportni yo'qotish)

sodir etilishi mumkin.

Javobgarlik chorasi – ushbu moddaga ko'ra, pasport tizimi qoidalarini buzganlik uchun bazaviy hisoblash miqdorining 1 baravaridan 10 baravarigacha jarima belgilanadi.

Shaxs ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar uchun quyidagi hollarda ma'muriy javobgarlikka tortilmaydi, agar u:

- 1) o'n sakkiz yoshga to'lmagan bo'lsa;
- 2) oltmish yoshdan oshgan bo'lsa;
- 3) to'liq davlat ta'minotida bo'lsa;

4) O'zbekiston Respublikasi yoki chet davlat hududida tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar, shu jumladan maishiy tisdagi ofatlar (turar joylarning yoki yashash uchun mo'ljallanmagan joylarning yong'inlari, qulashi, transport vositalarining yonishi) ro'y berganligi natijasida jabrlangan bo'lsa (ushbu moddaning birinchi – oltinchi qismlarida nazarda tutilgan huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun);

5) qonunga xilof ravishda hukm qilingan yoki ishda ayblanuvchi, sudlanuvchi sifatida ishtirok etishga jalb qilingan bo'lib, pasportining yoki identifikatsiyalovchi ID-kartasining amal qilishi sud ajrimiga ko'ra to'xtatib turilgan bo'lsa (ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan huquqbuzarlikni sodir etganlik uchun);

6) jazoni ijro etish muassasasida jazoni o'tayotgan bo'lsa yoki jazoni o'tab chiqib, bir oy ichida identifikatsiyalovchi ID-karta rasmiylashtirish uchun murojaat qilsa (ushbu moddaning birinchi — oltinchi qismlarida nazarda tutilgan huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun);

7) uchinchi shaxslarning g'ayrihuquqiy harakatlari yoki jinoyat sodir etilganligi oqibatida pasportining yoki identifikatsiyalovchi ID-kartasining (yashash guvohnomasining) yaroqsiz holga kelganligi yoki ular yo'qolganligi to'g'risida ariza bersa (ushbu faktlar qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda aniqlangan hollarda);

8) xizmat vazifalarini yoki fuqarolik burchini bajarish chog'ida, shuningdek yengib bo'lmay kuch, oxirgi zarurat yoki zaruriy mudofaa oqibatida pasportining yoki identifikatsiyalovchi ID-kartasining (yashash guvohnomasining) yaroqsiz holga kelganligi yoki ularning yo'qolganligi to'g'risida ariza bersa (ushbu hollar qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda aniqlangan taqdirda).

Shaxs ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar uchun qonunchilikda belgilangan boshqa hollarda ham javobgarlikdan ozod etilishi mumkin.

12. Pasportdan g'ayriqonuniy foydalanish (223¹-modda)

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining **223-moddasiga** ko'ra, pasportdan g'ayriqonuniy foydalanish ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi. Ushbu huquqbuzarlik fuqarolarning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlardan qonunga zid tarzda foydalanish bilan bog'liq bo'lgan harakatlar yoki harakatsizliklarda namoyon bo'ladi. Pasport fuqaroning shaxsini tasdiqlovchi asosiy hujjat bo'lganligi sababli, uning qonun talablariga zid ravishda ishlatilishi davlat tomonidan belgilangan pasport tizimi tartibini buzadi va ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Pasportdan g'ayriqonuniy foydalanish deganda, odatda, boshqa shaxsga tegishli pasportdan foydalanish, o'z pasportini boshqa shaxsga berish, shuningdek, shaxsini tasdiqlash uchun yaroqsiz yoki boshqa shaxs nomiga rasmiylashtirilgan

pasportdan foydalanish tushuniladi. Bunday harakatlar davlat organlarining fuqarolarni ro'yxatga olish, ularning shaxsini aniqlash va huquqiy munosabatlarni tartibga solish jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekti – pasport tizimi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar, ya'ni fuqarolarning shaxsini aniqlash va hisobga olish tartibini ta'minlovchi huquqiy munosabatlardir. Davlat pasport orqali shaxsni aniqlaydi, aholini ro'yxatga oladi va turli huquqiy munosabatlarni tartibga soladi. Shu sababli pasportdan noqonuniy foydalanish ushbu munosabatlarga zarar yetkazadi.

Amaliy misol: Fuqaro A o'z tanishi Bning pasportini vaqtincha olib, mehmonxonaga joylashish uchun shu pasportdan foydalanadi. Bu holatda davlat organlari va tashkilotlar tomonidan shaxsni to'g'ri aniqlash tizimi buziladi, ya'ni pasport tizimiga oid munosabatlarga zarar yetkaziladi.

Ob'ektiv tomon – pasportdan g'ayriqonuniy tarzda foydalanish bilan bog'liq harakatlarda ifodalanadi.

Bu harakatlar quyidagi holatlarda namoyon bo'lishi mumkin:

- boshqa shaxs pasportidan foydalanish;
- o'z pasportini boshqa shaxsga berish;
- shaxsni aniqlash jarayonida boshqa shaxs hujjatini taqdim etish;
- shaxsga tegishli bo'lmagan pasport orqali turli xizmatlardan foydalanish.

Amaliy misollar:

- Fuqaro talabalik chiptasini olish yoki imtihonga kirish uchun akasi pasportini taqdim etadi.
- Shaxs bankda hisob ochish uchun tanishining pasportidan foydalanadi.
- Mehmonxonaga joylashishda o'z pasporti o'rniga boshqa shaxs pasportini ko'rsatadi.

Bu holatlarning barchasi ob'ektiv tomonni tashkil etadi, chunki ular pasportdan qonunga zid ravishda foydalanish harakatlaridir.

Sub'ekt – ma'muriy javobgarlik yoshiga yetgan, ya'ni 16 yoshga to'lgan

jismoniy shaxs hisoblanadi. Ushbu huquqbuzarlikni faqat shaxsning o'zi sodir etishi mumkin, chunki pasport faqat muayyan shaxsga tegishli bo'lgan hujjatdir.

Amaliy misol: 17 yoshli fuqaro o'z do'stining pasportini olib, internet klubda ro'yxatdan o'tish uchun undan foydalanadi. Bu holatda u ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Sub'ektiv tomon – shaxsning o'z harakatiga bo'lgan ruhiy munosabatini anglatadi. Pasportdan g'ayriqonuniy foydalanish, odatda, qasddan sodir etiladi. Ya'ni shaxs boshqa shaxs pasportidan foydalanish mumkin emasligini bilib turib, shunday harakat qiladi.

Amaliy misol: Fuqaro haydovchilik guvohnomasini olish imtihoniga kirish uchun o'z o'rniga boshqa shaxsni yuborib, unga o'z pasportini beradi. Bu holatda shaxs o'z harakatining qonunga zid ekanini bilib turib amalga oshirgan, demak, qasd mavjud.

13. O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini buzish (225-modda).

O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini buzish deganda, odatda, xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tomonidan mamlakat hududida yashash, ro'yxatdan o'tish, vaqtincha yoki doimiy yashash tartiblarini buzish tushuniladi. Masalan: belgilangan muddatdan ortiqcha qolish, ro'yxatdan o'tmaslik, yashash manzilini o'zgartirib bu haqda tegishli organlarga xabar bermaslik kabi holatlar ushbu modda doirasiga kiradi.

Huquqbuzarlik tarkibi

Ob'ekti – davlat tomonidan belgilangan migratsiya tartibi va xorijiy fuqarolarning mamlakat hududida bo'lishi bilan bog'liq huquqiy munosabatlardir.

Misol: Xorijiy davlat fuqarosi O'zbekistonga turist sifatida keladi. Qonunga muvofiq u belgilangan muddat ichida vaqtincha ro'yxatdan o'tishi kerak. Agar u bu talabni bajarmasa, u holda davlat tomonidan belgilangan migratsiya tartibiga zarar yetkaziladi. Demak, bu holatda huquqbuzarlik ob'ekti – mamlakatda bo'lish tartibi hisoblanadi.

Ob'ektiv tomoni – qonunga xilof harakat yoki harakatsizlik orqali namoyon

bo'ladi.

Misollar:

- Xorijiy fuqaro O'zbekistonga kirib kelganidan keyin belgilangan muddatda vaqtincha ro'yxatdan o'tmadi.
- Vizasi yoki vaqtincha yashash ruxsatnomasining muddati tugagan bo'lsa ham mamlakat hududida qolib ketdi.
- Xorijiy fuqaro yashash manzilini o'zgartirdi, lekin bu haqda vakolatli organlarga xabar bermadi.

Bu holatlarning barchasi qonun talablarini buzish bo'lib, huquqbuzarlikning ob'ektiv tomonini tashkil etadi.

Sub'ekt – odatda 16 yoshga to'lgan xorijiy fuqarolar yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslardir.

Misol: Rossiya fuqarosi ishlash maqsadida O'zbekistonga kelib, vaqtincha yashash tartibini buzib qo'ydi. U belgilangan muddatdan ortiqcha qolib ketgan. Bu holatda aynan shu shaxs huquqbuzarlik sub'ekti hisoblanadi.

Ayrim hollarda xorijiy fuqaroni ro'yxatdan o'tkazish majburiyati bo'lgan shaxslar (masalan, mehmonxona ma'muriyati yoki qabul qiluvchi tomon) ham javobgarlikka tortilishi mumkin.

Sub'ektiv tomon - shaxsning sodir etilgan harakatga bo'lgan ruhiy munosabatini anglatadi. U *qasd* yoki *ehtiyotsizlik* shaklida bo'lishi mumkin.

Misollar:

Qasd bilan sodir etilgan holat: Xorijiy fuqaro vizasining muddati tugaganini bilib turib ham mamlakatni tark etmaydi va yashirin ravishda ishlashda davom etadi.

Ehtiyotsizlik bilan sodir etilgan holat: Xorijiy fuqaro ro'yxatdan o'tish muddatini aniq bilmagani sababli belgilangan vaqtdan kechiktirib ro'yxatdan o'tadi.

Har ikki holatda ham qonun buzilgan hisoblanadi, ammo huquqni qo'llash amaliyotida shaxsning ayb shakli jazo chorasini belgilashda hisobga olinishi mumkin.

Javobgarlik choralari:

Jarima (ma'muriy jarima).

Eng ko‘p qo‘llaniladigan jazo choralaridan biri — ma‘muriy jarimadir. Qonunga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida bo‘lish qoidalarini buzgan xorijiy fuqarolar yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga belgilangan miqdorda jarima solinadi.

Misol: xorijiy fuqaro mamlakatga kelganidan keyin belgilangan muddatda vaqtincha ro‘yxatdan o‘tmadi. Ushbu holat aniqlanganda unga ma‘muriy jarima tayinlanishi mumkin.

Ma‘muriy chiqarib yuborish (deportatsiya)

Ayrim hollarda huquqbuzarlik jiddiy deb topilsa yoki u takroran sodir etilsa, sud qaroriga asosan xorijiy fuqaro O‘zbekiston Respublikasi hududidan chiqarib yuborilishi mumkin. Bu chora mamlakatning migratsiya tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta‘minlash maqsadida qo‘llaniladi.

Misol: Xorijiy fuqaro vizasining muddati tugaganiga qaramasdan uzoq vaqt mamlakatda noqonuniy yashab kelgan. Bunday holatda unga nisbatan jarima bilan birga mamlakatdan ma‘muriy tartibda chiqarib yuborish chorasi qo‘llanilishi mumkin.

Takroran huquqbuzarlik sodir etilganda javobgarlik

Agar shaxs avval ham shu kabi huquqbuzarlik uchun javobgarlikka tortilgan bo‘lsa va yana takroran mamlakatda bo‘lish qoidalarini buzsa, unga nisbatan nisbatan og‘irroq jazo choralari qo‘llanilishi mumkin. Bu holatda jarima miqdori oshirilishi yoki chiqarib yuborish chorasi majburiy tarzda qo‘llanilishi ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Misol: Xorijiy fuqaro avval ro‘yxatdan o‘tmaslik uchun jarima to‘lagan, ammo keyinchalik yana shu qoidani buzgan. Bu holatda sud uni mamlakatdan chiqarib yuborish haqida qaror qabul qilishi mumkin.

Qabul qiluvchi shaxslar yoki tashkilotlar javobgarligi

Ayrim hollarda xorijiy fuqaroni qabul qilgan shaxslar yoki tashkilotlar ham javobgarlikka tortilishi mumkin. Masalan, mehmonxona ma‘muriyati yoki ish beruvchi xorijiy fuqaroni belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tkazish majburiyatini bajarmasa, ularga ham ma‘muriy choralari qo‘llaniladi.

Misol: Mehmonxonaga kelgan xorijiy mehmon belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilmadi. Bu holat aniqlanganda mehmonxona ma'muriyatiga nisbatan ham ma'muriy jarima qo'llanilishi mumkin.

14. Diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (240-m.)

Diniy sohadagi munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish jamiyatda barqarorlik, bag'rikenglik va vijdon erkinligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda davlat tomonidan diniy tashkilotlar faoliyatini amalga oshirish tartibi qonun hujjatlari bilan belgilab qo'yilgan. Ushbu talablarni buzish ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish – bu davlat tomonidan belgilangan diniy tashkilotlarni tashkil etish, ro'yxatdan o'tkazish, faoliyat yuritish va diniy marosimlarni o'tkazish tartibini buzish bilan bog'liq aybli, huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlikdir.

Ushbu huquqbuzarlik jamiyatdagi diniy munosabatlarni tartibga solish, turli din va e'tiqod vakillari o'rtasida tinchlik va o'zaro hurmatni saqlashga qaratilgan qonun talablariga zid ravishda sodir etiladi.

Misol: Diniy guruh davlat ro'yxatidan o'tmasdan turib diniy yig'inlar tashkil etadi yoki diniy marosimlar o'tkazadi. Bu holat qonun talablariga zid hisoblanadi va ma'muriy huquqbuzarlik sifatida baholanadi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Huquqbuzarlik ob'ekti – davlat tomonidan belgilangan diniy tashkilotlar faoliyati tartibi, jamoat tartibi va fuqarolarning vijdon erkinligi sohasidagi ijtimoiy munosabatlardir.

Misol: Diniy tashkilot davlat ro'yxatidan o'tmasdan faoliyat yuritsa, bu davlat tomonidan belgilangan diniy faoliyat tartibiga tajovuz hisoblanadi.

Ob'ektiv tomon – huquqbuzarlikning tashqi ifodasi bo'lib, qonunga zid harakatlar yoki harakatsizlikda namoyon bo'ladi.

Misollar: ro'yxatdan o'tmagan diniy tashkilot faoliyatini amalga oshirish, diniy marosimlarni belgilangan tartibni buzgan holda o'tkazish, ruxsatsiz diniy

adabiyotlarni tarqatish va diniy targ'ibotni qonun talablariga zid tarzda amalga oshirish.

Huquqbuzarlik sub'ekti – 16 yoshga to'lgan jismoniy shaxslar, ayrim hollarda esa diniy tashkilotlar rahbarlari yoki mas'ul shaxslar bo'lishi mumkin.

Misol: Diniy guruh rahbari davlat ro'yxatidan o'tmasdan diniy yig'in tashkil etsa, u mazkur huquqbuzarlik sub'ekti hisoblanadi.

Sub'ektiv tomon – shaxsning sodir etilgan huquqbuzarlikka bo'lgan ruhiy munosabati bo'lib, u qasd yoki ehtiyotsizlik shaklida namoyon bo'ladi.

Misol: Shaxs diniy adabiyotlarni tarqatish uchun maxsus ruxsat talab etilishini bilib turib ham tarqatishni davom ettirsa, bu qasd bilan sodir etilgan huquqbuzarlik hisoblanadi.

Javobgarlik choralari:

Ma'muriy jarima. Diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzgan shaxslarga nisbatan asosiy jazo chorasi — ma'muriy jarima hisoblanadi. Qonunga muvofiq, bunday huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining ma'lum qismi miqdorida jarima solinishi mumkin.

Misol: Fuqaro davlat ro'yxatidan o'tmagan diniy guruh faoliyatini tashkil etsa yoki unda faol ishtirok etsa, unga nisbatan ma'muriy jarima qo'llanilishi mumkin.

Huquqbuzarlik predmetlarini musodara qilish. Ayrim hollarda huquqbuzarlik sodir etishda foydalanilgan predmetlar, masalan, noqonuniy tarqatilayotgan diniy adabiyotlar yoki boshqa materiallar musodara qilinishi mumkin. Bu chora qonunbuzarlikning oldini olish va uning takrorlanishini cheklash maqsadida qo'llaniladi.

Misol: Ruxsatsiz ravishda diniy mazmundagi kitoblar yoki boshqa materiallar tarqatilayotgan bo'lsa, ular vakolatli organlar tomonidan musodara qilinishi mumkin.

Ma'muriy tartibda faoliyatni to'xtatish. Agar huquqbuzarlik diniy tashkilot yoki guruh faoliyati bilan bog'liq bo'lsa, vakolatli organlar yoki sud qarori asosida bunday faoliyat vaqtincha to'xtatilishi mumkin.

Misol: Ro'yxatdan o'tmagan diniy guruh muntazam ravishda noqonuniy

yig'ilishlar o'tkazsa, uning faoliyati sud qarori bilan to'xtatilishi mumkin.

Takroran huquqbuzarlik sodir etilganda javobgarlik. Agar shaxs avval ham ushbu huquqbuzarlik uchun javobgarlikka tortilgan bo'lib, yana takroran qonun talablarini buzsa, unga nisbatan og'irroq ma'muriy jazo choralari qo'llanilishi mumkin. Bu holatda jarima miqdori oshirilishi yoki qo'shimcha huquqiy choralar belgilanishi mumkin.

Misol: Shaxs avval diniy adabiyotlarni noqonuniy tarqatgani uchun jarima to'lagan bo'lsa, ammo keyin yana shu harakatni takrorlasa, unga nisbatan yanada kattaroq jarima yoki qo'shimcha choralar qo'llanishi mumkin.

15. Diniy ta'limotdan saboq berish tartibini buzish (241-modda)

Diniy sohadagi munosabatlarni huquqiy tartibga solish davlat tomonidan belgilangan qonun hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Bu tartib fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash, shu bilan birga jamiyatda qonuniylik va barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi.

Diniy ta'limotdan saboq berish tartibini buzish — bu qonun hujjatlarida belgilangan diniy ta'lim berish tartibiga zid ravishda diniy bilimlarni o'rgatish bilan bog'liq aybli va huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlikdir.

Qonunga ko'ra, diniy ta'lim berish faqat davlat ro'yxatidan o'tgan diniy ta'lim muassasalarida yoki belgilangan tartibda amalga oshirilishi mumkin. Shaxslar tomonidan xususiy tarzda yoki noqonuniy ravishda diniy ta'lim berish ushbu moddaga muvofiq huquqbuzarlik hisoblanadi.

Misol: Fuqaro o'z uyida yoshlarga rasmiy ruxsatsiz diniy darslar o'ta boshlaydi. Bu holat qonun bilan belgilangan tartibni buzish hisoblanadi.

Huquqbuzarlik tarkibi:

Ob'ekt – davlat tomonidan belgilangan diniy ta'lim berish tartibi va jamoat tartibi hisoblanadi. Bu tartib diniy ta'lim berish jarayoni qonuniy va nazorat ostida bo'lishini ta'minlaydi.

Misollar: Diniy darslar davlat ro'yxatidan o'tgan maktab yoki diniy ta'lim muassasasida bo'lishi kerak. Agar shaxs o'z uyida yoshlarga diniy dars bersa, bu

tartib buzilgan hisoblanadi.

Ro'yxatdan o'tmagan diniy guruh tomonidan darslar tashkil qilinishi jamoat tartibi va vijdon erkinligiga tajovuz qilishi mumkin.

Ob'ektiv tomon – huquqbuzarlikning tashqi namoyon bo'lishi, ya'ni qonunga xilof harakat yoki harakatsizlik.

Misollar:

Ruxsatsiz dars berish: shaxs uyida yoshlarga kundalik diniy dars o'tkazadi, lekin davlat tomonidan ruxsat olinmagan, bu holat qonun talabini buzish hisoblanadi.

Maxsus ro'yxatdan o'tmagan muassasada ta'lim berish: diniy maktab yoki markaz davlat organlari ro'yxatidan o'tmagan bo'lsa ham, darslar tashkil qilinadi, bu ham ob'ektiv tomon sifatida huquqbuzarlikdir.

Yoshlar uchun noqonuniy targ'ibot: maktablarda yoki jamoat joylarida ruxsatsiz ravishda diniy mazmunda targ'ibot ishlari olib boriladi, bu ham ob'ektiv huquqbuzarlikni tashkil etadi.

Sub'ekt – 16 yoshdan katta bo'lgan jismoniy shaxslar, diniy ta'limotdan dars beruvchi shaxs, diniy guruh yoki muassasaning rahbarlari yoki o'z uyida mustaqil ravishda ta'lim olib boruvchi shaxslar.

Misollar: shaxs o'z uyida bolalarga diniy darslar o'tkazsa, u huquqbuzarlik sub'ekti hisoblanadi. Diniy markaz rahbari davlat ro'yxatidan o'tmay turib darslar tashkil etsa, u ham sub'ekt sifatida javobgarlikka tortilishi mumkin.

Sub'ektiv tomon – shaxsning huquqbuzarlikka bo'lgan ruhiy munosabati, qasd yoki ehtiyotsizlik shaklida bo'ladi.

Misollar:

Qasd bilan sodir etilgan holat: Shaxs qonun talabini biladi, ammo o'z uyida yoki onlayn platformada noqonuniy diniy darslar o'tkazadi. Bu qasd bilan sodir etilgan huquqbuzarlik.

Ehtiyotsizlik bilan sodir etilgan holat: Shaxs ro'yxatdan o'tish talabini bilmagani uchun darslarni noqonuniy ravishda o'tkazadi. Bu holat ehtiyotsizlik sifatida baholanadi, lekin huquqbuzarlik sodir etilganligini inkor etmaydi.

Javobgarlik choralari:

Ma'muriy jarima. Eng ko'p qo'llaniladigan chora — ma'muriy jarimadir. Qonunga muvofiq, huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga belgilangan miqdorda jarima solinadi.

Misol: Shaxs o'z uyida yoshlarga ruxsatsiz diniy dars o'tkazgani uchun jarima to'laydi. Onlayn platformada ro'yxatdan o'tmagan tarzda diniy ta'lim bergan shaxs ham ma'muriy jarimaga tortilishi mumkin.

Huquqbuzarlik predmetlarini musodara qilish. Agar huquqbuzarlik diniy ta'limot materiallari yoki adabiyotlarni tarqatish bilan bog'liq bo'lsa, ular musodara qilinishi mumkin. Bu chora huquqbuzarlikning takrorlanishini oldini olishga xizmat qiladi.

Misol: Ruxsatsiz ravishda tarqatilayotgan diniy kitoblar yoki qo'llanmalar vakolatli organlar tomonidan musodara qilinishi mumkin.

Ma'muriy tartibda faoliyatni to'xtatish. Agar huquqbuzarlik muassasa yoki guruh faoliyati bilan bog'liq bo'lsa, sud yoki vakolatli organ qarori bilan faoliyat vaqtincha to'xtatilishi mumkin.

Misol: Ro'yxatdan o'tmagan diniy markaz bolalar uchun darslar tashkil etsa, uning faoliyati sud qarori bilan to'xtatilishi mumkin.

Takroran huquqbuzarlik sodir etilganda og'irroq jazo. Agar shaxs avval ham shu huquqbuzarlik uchun jazolangan bo'lsa va yana qonun talablarini buzsa, unga nisbatan og'irroq choralari qo'llanilishi mumkin.

Misol: Shaxs avval onlayn darslar uchun jarima to'lagan, ammo keyin yana ro'yxatdan o'tmay tarbiya bersa, unga nisbatan yanada katta jarima yoki faoliyatni to'xtatish choralari qo'llanilishi mumkin.

4-BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIK TO'G'RIDAGI ISHLARNI YURITISHNI TA'MINLASH CHORALARI

4.1. Ma'muriy ushlab turish va shaxsni ko'rikdan o'tkazishning huquqiy asoslari, sub'ektlari hamda muddatlari

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi ma'muriy huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda nafaqat jazo choralari, balki ishlarni adolatli va sifatli ko'rib chiqishni ta'minlovchi protsessual mexanizmlarni ham belgilab beradi. Kodeksning XXI bobi aynan "Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish, ashyolar va transport vositalarini ko'zdan kechirish, ashyolar va hujjatlarni olib qo'yish" deb nomlangan bo'lib, u huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni ta'minlash choralari tartibga soladi. Ushbu bob 285-moddadan boshlanib 293-moddagacha bo'lgan normalarni o'z ichiga oladi. Bobning tuzilishi protsessual majburlov choralari qo'llash maqsadlari, ushlab turish tartibi, vakolatli organlar doirasi, muddatlar hamda shaxsiy ko'rik o'tkazish qoidalarini tizimli ravishda qamrab olgan. Mazkur choralar inson huquqlarini cheklash bilan bog'liq bo'lganligi sababli, qonunchilikda ularni qo'llashning aniq asoslari va chegaralari belgilangan.

Ma'ruza matnining ushbu birinchi rejasida ma'muriy ushlab turish va shaxsni ko'rikdan o'tkazishning huquqiy asoslari, sub'ektlari hamda muddatlariga oid masalalarni amaldagi qonunchilik normalari tahlili asosida ko'rib chiqamiz.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni ta'minlash choralarining tushunchasi va qo'llash shartlari MJtKning 285-moddasida mustahkamlangan. Unga ko'ra, ushbu choralar boshqa ta'sir ko'rsatish choralari qo'llanib bo'linganidan keyin, ma'muriy huquqbuzarlikni to'xtatish, huquqbuzarning shaxsini aniqlash, bayonnoma tuzish imkoni bo'lmagan hollarda uni rasmiylashtirish, ishlarni o'z vaqtida va to'g'ri ko'rib chiqishni ta'minlash hamda chiqarilgan qarorlarni ijro etish maqsadida qo'llaniladi (MJtK 285-m.). Bu yerda choralar qo'llanilishining asosiy obyekti – ma'muriy ishlarni yuritishning qonuniy tartibi va odil sudlov (yoki ma'muriy amaliyot) samaradorligidir.

Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish ushbu tizimdagi eng jiddiy chora hisoblanadi. MJtKning 286-moddasiga binoan, ushlab turish amalga oshirilganda

albatta bayonnoma tuzilishi shart. Bayonnomada uning tuzilgan vaqti, joyi, mansabdor shaxsning ma'lumotlari, ushlab turilgan shaxsning shaxsi, ushlab vaqti va eng muhimi – ushlab turishning huquqiy asoslari ko'rsatilishi lozim (MJtK 286-m.). Ushbu jarayonning obyektiv tomoni shaxsning harakatlanish erkinligini vaqtincha cheklash bilan bog'liq faol harakatlarda ifodalanadi. Qonunchilikka ko'ra, ushlab turilgan shaxsning iltimosiga binoan uning qarindoshlari yoki advokati xabardor qilinishi mumkin, biroq voyaga yetmagan shaxslar ushlab turilganda ularning o'rnini bosuvchi shaxslarni xabardor qilish majburiydir (MJtK 286-m.).

Ushlab turishni amalga oshirishga vakolatli bo'lgan sub'ektlar doirasi MJtKning 287-moddasida aniq sanab o'tilgan. Bu huquq faqat qonun bilan ruxsat berilgan organlarga tegishli. Xususan, ichki ishlar organlari jamoat tartibiga tajovuz qilish, yo'l harakati qoidalarini buzish, mayda bezorilik va pasport tizimi kabi keng turdagi huquqbuzarliklar sodir etilganda ushlab turishni amalga oshiradi (MJtK 287-m. 1-bandi). Davlat xavfsizlik xizmati Chegara qo'shinlari chegarada tartibbuzarlik sodir etgan shaxslarga nisbatan (MJtK 287-m. 2-bandi), harbiy avtomobil inspeksiyasi harbiy transport haydovchilariga nisbatan (MJtK 287-m. 4-bandi), Milliy gvardiya esa o'z vakolatiga kiruvchi jamoat xavfsizligi masalalarida ushlab turishga haqlidir (MJtK 287-m. 9-bandi). Shuningdek, ekologiya inspektorlari va bojxona organlari ham o'z sohalaridagi huquqbuzarliklar yuzasidan ushbu chorani qo'llash vakolatiga ega.

Ma'muriy ushlab turish muddatlari shaxsning daxlsizlik huquqini ta'minlash nuqtai nazaridan o'ta muhimdir. Umumiy qoidaga ko'ra, ushlab turish uch soatdan ortiq davom etishi mumkin emas (MJtK 288-m.). Biroq, alohida holatlarda muddatlar farq qiladi. Masalan, chegara tartibini buzgan va shaxsi aniqlanmagan shaxslar prokuror sanksiyasi bilan o'n sutkagacha ushlab turilishi mumkin (MJtK 288-m.). Shuningdek, ma'muriy qamoq yoki muayyan og'ir turdagi huquqbuzarliklar (mayda bezorilik, alkogol iste'moli va h.k.) sodir etganlar sud tomonidan ish ko'rulgunga qadar 24 soatgacha ushlab turilishi mumkin (MJtK 288-m.). Muddatni hisoblash huquqbuzarni olib kelish paytidan, mast shaxslar uchun esa u hushyor tortgan vaqtdan boshlanadi (MJtK 288-m.).

Shaxsni ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish huquqbuzarlik ashyolarini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. MJtKning 289-moddasiga ko'ra, shaxsni ko'rikdan o'tkazish faqat u bilan bir jinsda bo'lgan shaxslar tomonidan va shu jinsdagi ikkita xolis guvoh ishtirokida o'tkazilishi shart (MJtK 289-m.). Bu norma insonning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilishga xizmat qiladi. Ashyolarni ko'zdan kechirishda, qoidaga ko'ra, mulkdor ishtirok etishi kerak, lekin kechiktirib bo'lmaydigan hollarda xolis guvohlar ishtirokida egasisiz ham o'tkazilishi mumkin (MJtK 289-m.). Ushbu jarayonning obyekti – isbotlash uchun zarur bo'lgan ashyolarning mavjudligini aniqlash tartibidir. Subyektiv tomoni esa mansabdor shaxsning dalillarni to'plashga yo'naltirilgan qasddan qilgan harakatlaridir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ma'muriy ushlab turish va shaxsiy ko'rik choralari MJtKning XXI bobida qat'iy tartibga solingan. Ushbu protsessual majburlor choralari qo'llashda sub'ektlar (vkoalatli organlar) va muddatlarga qat'iy rioya etilishi qonuniylikni ta'minlashning kafolatidir. Shaxs daxlsizligi faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va belgilangan muddatlar doirasidagina cheklanishi mumkinligi huquqiy davlat tamoyillariga to'la mos keladi. Har bir protsessual harakatning bayonnoma bilan rasmiylashtirilishi esa kelgusida ushbu choralar ustidan shikoyat qilish imkoniyatini yaratadi.

4.2. Ashyolar, hujjatlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish, olib qo'yish hamda ularning qonuniyligi ustidan shikoyat qilish tartibi

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi ma'muriy ishlarni yuritishda nafaqat shaxsning o'zini, balki huquqbuzarlik bilan bog'liq ashyoviy dalillarni va transport vositalarini ham qamrab oluvchi keng ko'lamli protsessual ta'sir choralari belgilaydi. XXI bobning mantiqiy davomi sifatida ashyolar, hujjatlar va transport vositalariga nisbatan qo'llaniladigan choralar huquqbuzarlikning barcha holatlarini xolisona aniqlash va qabul qilingan qarorlar ijrosini kafolatlashga xizmat qiladi. Ushbu choralar mulk huquqini vaqtincha cheklash bilan bog'liq bo'lgani sababli, ularni amalga oshirish tartibi MJtK

normalari bilan qat'iy tartibga solingan.

Ma'ruza matnining ushbu ikkinchi rejasida ashyolar, hujjatlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish hamda olib qo'yishning huquqiy mexanizmlari, shuningdek, ushbu choralar qo'llanilishi ustidan shikoyat qilish tartibini tahlil qilamiz.

Ashyolar va hujjatlarni olib qo'yish hamda xatlash tartibi MJtKning 290-moddasida batafsil bayon etilgan. Ushbu choraning obyekti – huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha haqiqatni aniqlash va ashyoviy dalillarni saqlashni ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlardir. Obyektiv tomoni huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita huquqbuzarlik ashyosi bo'lgan ashyo va hujjatlarni vakolatli mansabdor shaxslar tomonidan jismoniy egallash (olib qo'yish) harakatida namoyon bo'ladi (MJtK 290-m.). Shuningdek, intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarni himoya qilishda adliya organlari tomonidan ashyolarni xatlash ham obyektiv tomonning bir ko'rinishidir. Subyektiv tomoni dalillarni yo'qotilishidan saqlashga qaratilgan qasddan qilingan harakat bo'lib, subyektiv MJtKning 287 va 289-moddalarida ko'rsatilgan organlarning mansabdor shaxslaridir.

Muhim huquqiy qoidalaridan biri shundaki, agar huquqbuzarlik uchun transport vositasini boshqarish huquqidan yoki ov qilish huquqidan mahrum etish jazosi nazarda tutilgan bo'lsa, tegishli guvohnoma (haydovchilik guvohnomasi yoki ovchilik bileti) ish ko'rib chiqilguniga qadar olib qo'yiladi (MJtK 290-m.). Bunda haydovchiga guvohnomaning taloni qaytarib berilib, u vaqtinchalik hujjat vazifasini o'taydi. Shuningdek, qurol bilan bog'liq huquqbuzarliklarda qurol va o'q-dorilar bayonnomada ularning markasi, kalibri va raqami ko'rsatilgan holda olib qo'yilishi shart (MJtK 290-m.).

Transport vositalarini ushlab turish va ko'rikdan o'tkazish asoslari MJtKning 291-moddasida keng yoritilgan. Ushbu protsessual choraning obyekti – yo'l harakati xavfsizligi va transportdan foydalanishning belgilangan tartibidir. Obyektiv tomoni transport vositasini maxsus to'xtash joylariga (shtrafplatka) joylashtirish va ushlab turish harakatlarida ifodalanadi. Bunga haydovchining mastlik holatida bo'lishi (MJtK 131-m.), hujjatlarining yo'qligi, transport vositasining nosozligi yoki

to'xtash qoidalarini buzib boshqalarga xalaqit berishi kabi holatlar asos bo'ladi (MJtK 291-m.). Shuningdek, jarima solish haqidagi qaror chiqarilgan kundan boshlab 60 kun ichida jarima to'lanmagan taqdirda ham transport vositasi ushlab turilishi mumkin. Subyektiv tomoni qonunbuzilishini bartaraf etish va jazo muqarrarligini ta'minlash maqsadini ko'zlaydi. Subyektiv – ichki ishlar organlari, harbiy avtomobil inspeksiyasi, bojxona organlari va ekologiya inspeksiyasi kabi vakolatli idoralarning mansabdor shaxslaridir (MJtK 291-m.).

Transport vositasini boshqarishdan chetlatish va mastlik holatini aniqlash uchun tekshiruvdan o'tkazish (MJtK 292-moddasi) chorasini ham jamoat xavfsizligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Obyektiv – yo'l harakati ishtirokchilarining hayoti va sog'lig'idir. Obyektiv tomoni shaxsni ruldagi faoliyatini to'xtatishga majbur qilish va uni tibbiy tekshiruvga yuborish harakatlaridan iborat. Mazkur tekshiruv Ichki ishlar, Sog'liqni saqlash va Adliya vazirliklari tomonidan belgilangan tartibda o'tkazilishi shart (MJtK 292-m.).

Protsessual choralarni qo'llashda qonuniylilikni ta'minlovchi so'nggi bo'g'in – bu shikoyat qilish huquqidir. MJtKning 293-moddasiga binoan, ma'muriy yo'l bilan ushlab turish, ko'zdan kechirish, ashyolarni olib qo'yish va transport vositasini boshqarishdan chetlatish kabi choralardan manfaatdor bo'lgan har qanday shaxs yuqori organga, prokurorga yoki sudga shikoyat berishi mumkin (MJtK 293-m.). Bu norma fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilishning ma'muriy-huquqiy kafolati hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, XXI bobda nazarda tutilgan ashyo va transport vositalariga nisbatan qo'llaniladigan choralar ma'muriy huquqbuzarliklarni fosh etishda ajralmas vositadir. Ushbu harakatlarning bayonnoma bilan rasmiylashtirilishi, xolis guvohlar ishtirokining ta'minlanishi va vakolatli organlar doirasining aniq belgilanishi protsessual qonunchilikning pishiqligidan dalolat beradi. Mazkur normalarning amaliyotda to'g'ri qo'llanilishi huquqbuzarlik ashyolarining huquqiy taqdirini adolatli hal qilishga va davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш тартиби ва асослари.
2. Ашёларни кўздан кечириш асослари.
3. Транспорт воситасини кўздан кечириш тартиби.
4. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш муддатлари.
5. Ашёларни кўздан кечиришни раёсмайлаштириш тартиби.

**5-BOB. «FUQAROLIK HUQUQI» TUSHUNCHASI. ISHONCHNOMA.
DA'VO MUDDATI. MULK HUQUQI VA UNI HIMOYA QILISH**

5.1. «Fuqarolik huquqi»ning tushunchasi va mazmuni

Fuqarolik huquqi – yuridik jihatdan teng bo'lgan sub'ektlar (jismoniy shaxs, yuridik shaxs va davlat) o'rtasidagi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladigan hamda mustahkamlaydigan huquqiy normalar yig'indisidir.

Fuqarolik huquqi normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar doirasi juda keng va xilma-xildir. Biz ularni fuqarolik huquqining predmeti sifatida shartli ravishda uch guruhga ajratishimiz mumkin:

1. Mulkiy munosabatlar;
2. Shaxsiy-nomulkiy munosabatlar;
3. Tashkiliy-huquqiy munosabatlar.

Mulkiy munosabatlar deganda, iqtisodiy munosabatlar, ya'ni ishlab chiqarish vositalari, iste'mol buyumlari, umuman kishi mehnatining har qanday mahsulini vujudga keltirish, egallash, foydalanish va tasarruf etish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar tushuniladi.

Shaxsiy-nomulkiy munosabatlarga sha'n, qadr-qimmat va ishchanlik obro'sini himoya qilish bilan bog'liq munosabatlarni misol sifatida keltirsa bo'ladi (FK 100-m.).

Tashkiliy-huquqiy munosabatlar fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilarini muayyan tuzilmalar tuzish bo'yicha tashkiliy munosabatlarga kirishishi (yuridik shaxslar tashkil etish, ya'ni YaTT va MChJlar ochish, birgalikdagi notijorat hamkorlik to'g'risida) tushiniladi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlar quyidagi shaxslar o'rtasida vujudga keladi:

1. Davlat korxonalari o'rtasida;
2. Davlat korxonapari bilan fuqarolar o'rtasida;
3. Fuqarolar bilan fuqarolar o'rtasida vujudga keladi.

Yuridik va jismoniy shaxslar Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda qatnashuvchi shaxslar yuridik shaxslarga (korxona, tashkilot, jamoa xo'jaligi) va jismoniy shaxslarga (fuqarolarga) bo'linadi.

Yuridik shaxslar - o'zlariga xos bo'lgai mulkga ega bo'lgan, o'z nomlaridan mulkiy va mulkiy bo'lmagan shaxsiy hukuklarga ega bo'la oladigan tashkilotlardir.

Jismoniy shaxslar – aqli raso, huquq va muomala layoqatiga ega bo'lgan, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslardir.

Huquq va muomala layoqati. *Huquq layoqati* fuqarolik-huquqiy munosabatlarda qatnashuvchi shaxslarning huquq va burchlariga ega bo'lishi layoqatini belgilaydi. Huquq layoqati kishining tug'ilishi bilan vujudga keladi va vafoti bilan tamom bo'ladi. *Muomala layoqatiga* ega bo'lgan fuqarolar aqli rasolik bilan o'z harakatlarining oqibatlarini tushunadilar. Qonunda to'liq muomala layoqatiga ega bo'lish 18 yoshdan belgilangan. Qonunda to'liq muomala layoqatidan tashqari to'liq bo'lmagan muomala layoqati ham ko'rsatilgan. To'liq bo'lmagan muomala layoqati 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lganlar uchun belgilangan. Ruhiy kasallar va aqli zaiflar muomalaga layoqatsiz hisoblanadi.

Vasiylik va homiylik Muomalaga layoqatsiz fuqarolarning shaxsini, ularning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish, mulkiy huquqlarni qo'riqlash maqsadida ularga vasiylik va homiylik belgilanadi/

Vasiylik - muomalaga layoqatsiz bo'lgan 15 yoshga to'lmagan fuqarolarga, ruhiy kasallarga va aqli zaif fuqarolar uchun belgilanadi. Ular o'zlarining harakatlari bilan muomalaga layoqatsiz hisoblanadilar. Ularning nomidan vasiylar harakat qiladilar.

Homiylik - 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan fuqarolar uchun belgilanadi. Homiy o'ziga ishonilgan fuqarolarga ularning huquq va majburiyatlarini amalga oshirishlarida yordam beradi. Vasiylar ruhiy kasallarni davolash va sog'liqlariga muvofiq sharoitda asrash tadbirlarini ko'rishlari lozim. Vasiylar va homiylar o'zlarining nazoratida bo'lgan shaxslarning huquqlarini barcha muassasalarda, shu jumladan sudda himoya qiladilar. Vasiylik va homiylik davlatning mahalliy

hokimiyat organlari tomonidan belgilanadi.

5.2. Ishonchnoma, uning ahamiyati, turlari, shakllari, muddatlari va bekor bo'lish asoslari

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi¹ning 134-moddasiga asosan, bir shaxsning (ishonch bildiruvchi) ikkinchi shaxsga (ishonchli vakilga) uchinchi shaxslar oldida vakillik qilishi uchun beriladigan yozma vakolati *ishonchnoma* hisoblanadi. Ishonchli vakil o'ziga ishonchnoma orqali berilgan vakolatlar doirasida ish olib boradi. Ishonchnomaning berilishi vakil uchun vakolat belgilashga mo'ljallangan bir tomonlama bitimdir. Ishonchnoma topshiriq shartnomasi, mehnat shartnomasi va boshqa shartnomalar asosida beriladi.

Ishonchnoma bir shaxs, shuningdek bir necha shaxslar nomidan bir yoki bir necha shaxslar nomlariga ham berilishi mumkin. Ishonchnomaning mazmunida uning qanday vakolatlarga ega ekanligi, vakil qanday yuridik harakatlar qilishga haqli bo'lishi aks etib turadi. Binobarin, vakil ishonchnomada ko'rsatilgan vakolat doirasida harakat qilib, uchinchi shaxslar bilan shartnoma tuzgan bo'lsa, vakil qiluvchi bunday shartnomani bajarishdan bosh torta olmaydi.

Ishonchnoma umumiy va maxsus turlarga bo'linadi.

Umumiy ishonchnomada har xil bitimlar va boshqa yuridik harakatlar qilish, masalan, yuridik va jismoniy shaxslarning filialini idora etish yoki fuqaroga qarashli mulkni boshqarish uchun berilgan vakolat ko'rsatiladi.

Maxsus ishonchnomada bir turdagi bitimlar, masalan, avtomashina boshqarish huquqi belgilanadi. Ishonchnomada uning qachon berilganligi ko'rsatilishi lozim, aks holda, u haqiqiy sanalmaydi.

Ishonchnoma ko'pi bilan uch yil muddatga berilishi mumkin. Agar ishonchnomada muddat ko'rsatilgan bo'lmasa, berilgan kundan boshlab bir yil mobaynida o'z kuchini saqlaydi. Berilgan kuni ko'rsatilmagan ishonchnoma haqiqiy emas (FK 139-m.).

Ishonchnomaning shakllari: a) oddiy yozma shaklda; v) notarial shaklda

¹ *Izoх:* Бундан кейин матнда ФК тарзида берилади.

rasmiylashtiriladi.

Notarial shaklni talab qiluvchi bitimlarni tuzish yoxud yuridik shaxslarga nisbatan harakatlarni amalga oshirish uchun berilgan ishonchnoma notarial tasdiqlangan bo'lishi kerak. FKning 136, 137, 138-moddalarida nazarda tutilgan hollar va qonun hujjatlari bilan ishonchnomaning o'zgacha shakli belgilab qo'yilgan boshqa hollar bundan mustasno (FK 135-m. 2-b.).

Yozma shakldagi ishonchnoma alohida hujjat, xat, telegramma va hokazolar shaklida tuzish mumkin. Bunda tegishli hujjatda uni ishonchnoma deb tan olish uchun zarur bo'lgan quyidagi shartlar bo'lishi kerak: tuzilish sanasi; beriladigan vakolatlarning mohiyati; vakolat beruvchining va vakilning familiyasi, ismi, otasining ismi, turar joyi. Yuridik shaxsning nomidan beriladigan ishonchnomada uning to'liq nomi, manzili va ishonchnomani imzolagan shaxsning lavozimi ko'rsatiladi.

Iшонchnomaning notarial tartibda tasdiqlanishining majburiyligi, shuningdek, maxsus qonunlarda ko'zda tutilishi mumkin.

Iшонchnomalarning notarial idoralardan tashqari boshqa tashkilotlar tomonidan tasdiqlanishi FKning 136, 137-moddalari bilan belgilanadi. Chunonchi, pensiyalar, nafaqalar va stipendiyalarni, shuningdek bank muassasalaridan summalarni olish haqidagi ishonchnoma vakolat beruvchi ishlaydigan yoki o'qiydigan tashkilot, u yashaydigan mahalladagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yoxud fuqaro davolanishda bo'lgan davolash muassasasining ma'muriyati tomonidan tasdiqlanishi mumkin (FK 137- m.).

Quyidagilar notarial tasdiqlangan ishonchnomalarga tenglashtiriladi (FK 136-m.):

- gospi­tal­lar­da, sanatoriylarda va boshqa harbiy-davolash muassasalarida davolanayotgan harbiy xizmatchilarning hamda boshqa shaxslarning shu muassasalarning boshliqlari, ularning tibbiy qism bo'yicha o'rinbosarlari, katta va navbatchi shifokorlari tomonidan tasdiqlangan ishonchnomalari, avtomototransport vositalarini boshqarish va tasarruf etish haqidagi ishonchnomalar bundan mustasno;
- harbiy xizmatchilarning, harbiy qismlar, qo'shilmalar, muassasalar hamda

harbiy o'quv yurtlari joylashgan, notarial idoralar va notarial harakatlarni amalga oshiruvchi boshqa organlar bo'lmagan punktlarda esa ishchi va xizmatchilarning, ular oilalarining va harbiy xizmatchilar oila a'zolarining shu qism, qo'shilma, muassasa va o'quv yurtlarining komandirlari (boshliqlari) tomonidan tasdiqlangan ishonchnomalari, avtomototransport vositalarini boshqarish va tasarruf etish haqidagi ishonchnomalar bundan mustasno;

– ozodlikdan mahrum qilish joylarida bo'lgan yoki qamoqda saqlanayotgan shaxslarning tegishli muassasalar boshliqlari tomonidan tasdiqlangan ishonchnomalari, avtomototransport vositalarini boshqarish va tasarruf etish haqidagi ishonchnomalar bundan mustasno.

Yuridik shaxs nomidan beriladigan ishonchnoma rahbar tomonidan imzolanib, unga ushbu yuridik shaxsning muhri bosiladi.

Davlat mulkiga asoslangan yuridik shaxs nomidan pul va boshqa mulkiy boyliklarni olish yoki topshirish uchun beriladigan ishonchnoma shu yuridik shaxsning bosh (katta) buxgalteri tomonidan ham imzolanishi kerak. Bankda operatsiyalarni amalga oshirishga ishonchnoma berishning tartibi va uning shakli qonun hujjatlari bilan belgilab qo'yiladi (FK 138-m.).

Ishonchnoma FKning 141-moddasida ko'rsatilganidek, amal qilishi quyidagi hollarda bekor bo'ladi:

- 1) ishonchnoma muddatining tamom bo'lishi;
- 2) ishonchnoma bergan shaxsning uni bekor qilishi;
- 3) ishonchnoma berilgan shaxsning bosh tortishi;
- 4) nomidan ishonchnoma berilgan yuridik shaxs faoliyatining to'xtatilishi;
- 5) nomiga ishonchnoma berilgan yuridik shaxs faoliyatining to'xtatilishi;
- 6) ishonchnoma bergan fuqaroning muomalaga layoqatsiz, muomala layoqati cheklangan yoki bedarak yo'qolgan deb hisoblanishi yoxud uning vafot etishi;
- 7) ishonchnoma olgan fuqaroning muomalaga layoqatsiz, muomalaga layoqati cheklangan yoki bedarak yo'qolgan deb hisoblanishi, yoxud uning vafot etishi.

Ishonchnoma bergan shaxs istagan vaqtda ishonchnomani bekor qilishi,

ishonchnoma berilgan shaxs esa undan voz kechishi mumkin. Bu huquqdan voz kechish haqidagi bitim haqiqiy emas.

Ishonchnomaning amal qilishi bekor bo'lishi bilan uni boshqa shaxsga o'tkazish ham o'z kuchini yo'qotadi.

Ishonchnoma olgan shaxsning ishonchnoma bekor bo'lganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lganidan keyin qilgan harakatlari ishonchnoma bergan shaxs uchun huquq va majburiyatlarni vujudga keltirmaydi.

Ishonchnomaning amal qilishi bekor bo'lganidan keyin ishonchnoma olgan shaxs yoki uning merosxo'rlari (huquqiy vorislari) darhol ishonchnomani qaytarib berishlari shart (FK 144-m.).

5.3. Da'vo muddati tushunchasi, ahamiyati va turlari

Da'vo muddati deb, shaxs o'zining buzilgan huquqini da'vo qo'zg'atish yo'li bilan himoya qilishi mumkin bo'ladigan muddatga aytiladi.

FKning 10-moddasida ta'kidlanganidek, fuqarolik huquqlari protsessual qonunlar yoki shartnomalarda belgilab qo'yilgan, bunday ishlar qaysi sudga taalluqli bo'lishiga qarab, sud, xo'jalik sudi yoki hakamlik sudi tomonidan himoya qilinadi. Binobarin, huquqlari buzilgan shaxs (fuqaro yoki tashkilot)lar yuqorida ko'rsatilgan sud, xo'jalik sudi yoki hakamlik sudiga da'vo arizalari berib, buzilgan huquqlari himoya qilinishi to'g'risida da'vo qo'zg'atishlari mumkin.

Buzilgan huquqni himoya qilish talabi da'vo muddatining o'tganligidan qat'i nazar, sudda ko'rib chiqish uchun qabul qilinadi (FK 153-m.). Agar da'vo arizasi qonunda belgilangan muddat davomida berilgan bo'lsa, sud, xo'jalik sudi yoki hakamlik sudi da'vo ishini ko'rib, uning mazmuni bo'yicha da'voni qondirish yoki qondirmaslik to'g'risida qaror chiqaradi. Agar da'vo arizasi qonunda belgilangan muddatdan o'tkazib berilgan bo'lsa, sud, xo'jalik sudi yoki hakamlik sudi muddatning o'tkazilishi sababini muhokama qiladi, agar da'vo muddati uzrsiz sabablar bilan o'tkazilganligi aniqlansa, o'tkazilgan muddat tiklanishi va ishning mazmuni bo'yicha qaror chiqarilishi mumkin.

Huquqi buzilgan shaxslarning da'volari yuzasidan ularning huquqini himoya

qilish borasidagi qonunda belgilangan da'vo muddatlari huquqiy munosabatning ishtirokchilariga va mazmuniga qarab, umumiy va maxsus (qisqartirilgan yoki uzaytirilgan) muddatlarga bo'linadi.

Umumiy da'vo muddati – uch yil (FK 150-m). Uch yillik da'vo muddati qonun chiqaruvchi tomonidan umumiy deb nomlanishiga sabab shuki, u qonunda maxsus deb atalgan boshqa muddatlar belgilanganidan tashqari barcha holatlarda qo'llanishi lozim.

FKning 151-moddasiga asosan ayrim turdagi talablar uchun qonunlarda umumiy da'vo muddatiga qaraganda qisqartirilgan yoki uzaytirilgan *maxsus da'vo muddatlari* belgilanishi mumkin.

Maxsus da'vo muddatlarini tartibga solish Temir yo'llar ustavi, Havo kodeksi va boshqa me'yoriy hujjatlarda mustahkamlab berilgan.

Maxsus da'vo muddatlari faqat qonunda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan hollardagina qo'llaniladi. Chunonchi, olti oy davom etadigan qisqartirilgan da'vo muddatlari:

- 1) neustoyka (jarima, penya) undirish to'g'risidagi da'volar;
- 2) sotilgan ashyoning kamchiliklari to'g'risidagi da'volar;
- 3) sifati lozim darajada bo'lmagan mahsulotlarni yetkazishdan kelib chiqadigan da'volarga joriy qilinadi.

Da'vo muddatlari imperativ, ya'ni qat'iy belgilanganligi sababli bu muddatlar va ularni hisoblash tartibi taraflarning kelishuvi bilan o'zgartirilishi mumkin emas (FK 152-m.).

Da'vo muddatining tiklanishi. Sud da'vo muddatining o'tkazib yuborilishi sababini uzrli deb topsa, buzilgan huquq himoya qilinishi lozim bo'ladi. Bu holda o'tkazilgan da'vo muddati tiklanadi va taraflar o'rtasidagi nizo mazmunan ko'rib, hal qilinadi.

Da'vo muddati o'tishining oqibatlar. Da'vo qo'zg'atilgunga qadar da'vo muddatining o'tishi da'voni rad qilish uchun asos bo'ladi. Binobarin, da'vogar (birovda haqi bo'lgan shaxs) o'z huquqini majburiy ravishda amalga oshirish imkoniyatini yo'qotadi.

5.4. Mulk huquqi va turlari

Mulk huquqi shaxsning o'ziga qarashli mol-mulkka o'z xohishi bilan va o'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish, shuningdek o'zining mulk huquqini, kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilish huquqidan iboratdir. Mulk huquqi muddatsizdir (FK 164-m.).

Mulkchilik munosabatlari jamiyatdagi boyliklarni o'zlashtirish xususidagi iqtisodiy munosabatlardir. **Mulkchilik:**

birinchidan, insonning boyligi bo'lmish ashyo, buyum yoki boshqa narsaga nisbatan munosabat;

ikkinchidan, boylik, ne'mat xususida kishilar o'rtasida vujudga kelgan munosabatdir.

Mulkni egallash, foydalanish va ularni tasarruf etish sohasida bo'ladigan ijtimoiy munosabatlarning majmui sifatida ham ta'riflanishi mumkin.

Shaxslar tomonidan tabiat boyliklarini, ashyolarni o'zlashtirishda yuzaga keluvchi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan va mustahkamlaydigan huquqiy me'yorlar tizimi yuridik ma'nodagi «mulk» tushunchasida mujassamlangan. Bu ma'noda u mulk huquqi sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuniga ko'ra, mulkdor o'ziga tegishli mol-mulkka o'z ixtiyoriga ko'ra egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Shunga asosan mulkdor o'z mulkiy huquqlarini ixtiyoriy ravishda, o'z xohishiga ko'ra amalga oshiradi.

Mulkdorning o'z xohishi deganda, uning o'z erki, irodasi bilan o'zining, shuningdek boshqalarning yoki ijtimoiy manfaatlarini ko'zlab birovning tazyiqsiz, zo'rlashisiz harakat qilishi nazarda tutiladi. Agar mulkdorga nisbatan bunday holatda zo'rlik, tazyiq ko'rsatilgan bo'lsa, qonun uning xohish-irodasini erkin amalga oshirishini kafolatlaydi va muhofaza qiladi.

Mulkni egallash huquqi deb, mulkni qo'lda yoki unga nisbatan o'z huquqlarini amalga oshirishga imkon beruvchi biron joyda saqlab turishga aytiladi.

Mulkni qonunga muvofiq ravishda o'z qo'lida yoki o'z erki-irodasi ta'siri ostida saqlab turgan shaxs mulkni egallash huquqiga ega. Bu huquq, avvalo, mulk egasiga tegishli bo'ladi. Mulkni qonun talablariga muvofiq qo'lida saqlab turish *qonuniy egallash* deyilsa, qonuniy asoslar bo'lmay turib, birovlariga qarashli mulkni egallash, masalan, birovning o'g'irlangan yoki yo'qotgan mulkini qo'lida saqlash *qonunsiz egallash* deyiladi.

Mulkdan foydalanish deb, mulkning foydali xususiyatlarini olishga, mulkdan iqtisodiy ma'noda foydalanishga aytiladi. Mulkdan qonunga muvofiq ravishda foydalanuvchi shaxs shu mulkdan foydalanish huquqiga ega bo'ladi.

Mulkni tasarruf etish huquqi deb, mulkning yuridik taqdirini belgilashga, ya'ni mulk yuzasidan boshqa shaxslar bilan bo'ladigan huquqiy munosabatlarni belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilish huquqiga aytiladi.

Mulk egasi tasarruf etish huquqiga binoan mulk yuzasidan xilma-hil bitimlar, shartnomalar, chunonchi ashyoni sotish, hadya qilish, ijaraga qo'yish to'g'risidagi shartnomalarni tuza oladi. Agar ashyo butunlay keraksiz bo'lib qolsa, mulk egasi bunday ashyoni tashlab yuborishi, o'zidan biron-bir usul bilan soqit qilishi mumkin. Mulk egalarining o'zlariga tegishli mulk huquqidan g'ayriqonuniy maqsadlarda, birovning zarari uchun foydalanishlariga yo'l qo'yilmaydi.

Mulkdorning huquqlari va vakolatlarining chegarasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilab berilgan. Konstitutsiyaning 66-moddasiga asosan mulkdor o'z vakolatlarini amalga oshirishda ekologik muhitga zarar yetkazmasligi, fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlarini hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart.

Mulk huquqining vujudga kelishi va bekor bo'lishi asoslari deganda, mulk huquqining olinishi yoki yo'qotilishi bilan bog'liq bo'lgan yuridik faktlar nazarda tutiladi.

Mulk huquqining olinishi asoslari jamiyatning iqtisodiy tizimida o'z ifodasini topadi. Mulk huquqining olinishi dastlabki va hosila asoslarga bo'linadi.

Mulk huquqining vujudga kelishini bildiradigan *dastlabki asoslar* bo'yicha mulkka nisbatan egalik huquqi ilgari hech kimga tegishli bo'lmagan mulkka

nisbatan yoki avvalgi mulk egasining huquqi bilan bog'liq bo'lmagan holda vujudga keladi. Mulk huquqining dastlabki asosda vujudga kelishi:

birinchidan, tabiat ne'matlarini o'zlashtirish;

ikkinchidan, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish natijasida yangi ashyolarni vujudga keltirish;

uchinchidan, egasiz mulkning sud qarori bilan davlat ixtiyoriga olinishi;

to'rtinchidan, egasi bo'lmagan mulkka yoki egasi bo'lsa ham xo'jasizlik bilan saqlanayotgan mulkka, egalari tomonidan belgilangan muddatlarda talab qilib olinmagan mulklarga, shu jumladan topilgan ashyolar, xazinalar (boshqa usulda yashirilgan narsalar) dastlabki asoslar bo'ladi.

Natsionalizatsiya – fuqarolarga hamda yuridik shaxslarga qarashli natsionalizatsiya qilinayotgan mol-mulkka nisbatan mulk huquqini haq to'lash asosida qonun hujjatlariga muvofiq davlat ixtiyoriga o'tkazishdan iborat (FK 202-m.), rekvizitsiya tabiiy ofatlar, avariylar, epidemiyalar, epizootiyalar yuz bergan taqdirda va favqulodda tushadigan boshqa vaziyatlarda mol-mulk jamiyat manfaatlarini ko'zlab, davlat hokimiyati organi qaroriga muvofiq mulkdordan unga mol-mulkning qiymatini to'lagan holda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlar asosida olib qo'yilishi mumkin (FK 203-m.), musodara qonunda nazarda tutilgan hollarda mol-mulk sudning qaroriga muvofiq jinoyat yoki o'zga huquqbuzarlik qilganlik uchun haq to'lamasdan mulkdordan olib qo'yilishi mumkin (FK 204-m.).

Mulk huquqining vujudga kelishida egalik huquqini tug'diruvchi muddat o'ziga xosdir. Mulkdor bo'lmagan, lekin ko'chmas mol-mulkka o'n besh yil davomida yoki boshqa mol-mulkka besh yil davomida o'ziniki kabi halol, oshkora va uzluksiz egalik qilgan shaxs o'sha mol-mulk uchun mulk huquqini oladi, ya'ni to'liq ma'noda mulkdor huquqlariga ega bo'ladi (FK 187-m.).

6-BOB. BITIMLAR TUSHUNCHASI, TURLARI VA SHAKLLARI

6.1. Bitimlarning turlari, ularning haqiqiy hisoblanish shartlari va haqiqiy sanalmasligi

Bitimlar deb, fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquqi va burchlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlarga aytiladi (FK 101-m.).

Har qanday bitim shaxslarning xohish-irodasi bilan bog'liq bo'lib, muayyan huquqiy oqibatni keltirib chiqarishga qaratiladi. Bitimda fuqaro va tashkilotlarning muayyan moddiy va madaniy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xohishlari ifodalanadi.

Bitim shaxslarning xohishi bilan bog'liq, ularning irodasidan kelib chiqadigan harakat bo'lganligi tufayli bitimda ifodalanadigan xohish izhor qilinishi, ya'ni boshqa shaxslarga bildirilishi lozim.

«Bitimlar» tushunchasining mohiyatida quyidagi shartlarning ifodalanishi muhimdir:

- a) bitim tuzuvchi shaxs fuqarolik huquqining sub'ekti hisoblanadi;
- b) muayyan bitimni tuzuvchi shaxsda shu bitimni tuzish erki bo'lishi va bu erk ma'lum huquqiy oqibat tug'dirishga qaratilgan bo'lishi lozim;
- v) shaxsning erki muayyan yuridik fakt hisoblangan harakatda o'zining tashqi ifodasini topishi, ya'ni ma'lum shaklda izhor qilingan bo'lishi kerak.

Fuqarolik huquqida bitimlar quyidagi turlarga bo'linadi (FK 102-m.)

1.Bitim tuzuvchilar erklarining ifoda etilishiga qarab, bitimlar *bir tomonlama*, *ikki tomonlama* yoki *ko'p tomonlama* bo'ladi.

Bir tomonlama bitimda faqat bir tomonning erki ifodalanadi, huquq va majburiyat faqat bir tomonning irodasi bo'yicha vujudga keladi, o'zgaradi yoki bekor qilinadi. Bir tomonlama bitimlarga misol qilib vasiyat, merosdan voz kechish, ishonch qog'ozi berish, vakolat olmasdan vakillik qilgan kishining harakatlarini ma'qullashni ko'rsatsa bo'ladi. Bir tomonlama bitim uni tuzgan shaxs uchun

majburiyatlar keltirib chiqaradi.

Ikki tomonlama bitim deb, har ikki tomonning erkiga muvofiq tuziladigan bitimga aytiladi. Bunday bitimlar shartnomalardir. Ikki tomonlama bitimga misol qilib qo‘riqlash, oldi-sotdi, mulk ijarasi, pudrat, sug‘urta va boshqa shartnomalarni ko‘rsatsa bo‘ladi.

Ko‘p tomonlama bitim deb, uch va undan ortiq shaxslarning erki ifodalanib tuziladigan bitimga aytiladi. Ko‘p tomonlama bitimga misol sifatida birgalikdagi faoliyat shartnomasini ko‘rsatsa bo‘ladi. Ko‘p tomonlama bitimlar ikki tomonlama bitimlar singari o‘zaro kelishuv, ya’ni shartnomadir.

Xulosa qilib aytganda, har qanday shartnoma bitim hisoblansa ham, har qanday bitim shartnoma hisoblanmaydi. Aksariyat bitimlar shartnoma hisoblanishi mumkin.

2. Bitimlar muqobil ijroning bo‘lish-bo‘lmasligiga qarab, haq baravariga va tekin tuziladigan bitimlarga bo‘linadi.

Haq baravariga tuziladigan bitimlarda tomonlardan har biri qarshi tomon foydasiga muayyan bir mulkni topshirish, pul to‘lash, ishni bajarish, bironta xizmat ko‘rsatish singari harakatlarni qilish majburiyatini oladi. Haq baravariga tuziladigan bitimlarga qarshi (muqobil) ijro nazarda tutiladi. Haq baravariga tuziladigan bitimlar qo‘riqlash, oldi-sotdi, ayriboshlash, pudrat, sug‘urta kabi shartnomalardir. Chunki ulardan har biri qarshi tomon foydasiga bironta harakatni qiladi. Masalan, sotuvchi pul baravariga ma’lum mulkni topshiradi va hokazo.

Tekin, ya’ni haq to‘lanmay tuzilgan bitimlarda tomonlardan biri ikkinchi tomon foydasiga biron-bir harakatni qilish majburiyatini oladi. Bunda qarshi (muqobil) ijro bo‘lmaydi. Bunday bitimlarga misol qilib hadya, foizsiz qarz, bepul omonat saqlash va mulkdan tekin foydalanish to‘g‘risidagi shartnomalarni ko‘rsatish mumkin.

3. Bitimlar qay paytdan tuzilganligini hisoblashni aniqlash maqsadida *konsensual* va *real* bitimlarga bo‘linadi.

Konsensual bitim deb, huquq va majburiyatlarni o‘zaro kelishish va bunday kelishuvni lozim tarzda rasmiylashtirish paytida tuziladigan bitimga aytiladi.

Yuridik shaxslarga qarashli mol-mulklarni qo'riqlash, mulk ijarasi, mahsulot yetkazib berish, pudrat, kontraktatsiya singari shartnomalar konsensual bitimlar hisoblanadi.

Real bitim deb, o'zaro kelishuvga muvofiq, ashyolar yoki pulni topshirish paytida huquq va majburiyatni vujudga keltiradigan bitimga aytiladi. Real bitimga misol qilib fuqarolarning xonadonlarini qo'riqlash, qarz, yuk tashish shartnomalarini ko'rsatsa bo'ladi.

Bitimning muddatlari va shartli bitimlar. Huquq ob'ektlari o'rtasida tuziladigan bitimlar muayyan muddatlarda ijro etiladi yoki bekor qilinadi. Agar bitimda huquq va majburiyatning vujudga kelishi yoki bekor bo'lish vaqti ko'rsatilgan bo'lsa, bitimlar *muddatli* hisoblanadi. Bitimlarda muddatlar quyidagicha:

a) ma'lum kun, oy, yil bilan (masalan, 2026 yil 15 yanvar);

b) ma'lum vaqtning o'tishi bilan (masalan, bir yarim yildan keyin o'tishini ko'rsatish);

v) ma'lum bir voqea yuz berishi (masalan, daryo orqali yuk tashish – muz erish vaqti) bilan bog'lab belgilanishi mumkin va hokazo.

Agar bitimda uning ijro etilishining muddati ko'rsatilmagan bo'lsa, bunday bitim *muddatsiz* hisoblanadi. Fuqarolik kodeksining 242-moddasida ko'rsatilganidek, agar majburiyatni bajarish muddati ko'rsatilmagan yoki talab qilib olish payti bilan belgilab qo'yilgan bo'lsa, kreditor har vaqt ijroni talab qilishga, qarzdor esa, ijroni har qachon amalga oshirishga haqli bo'ladi. Majburiyatni darhol bajarish vazifasi qonun, shartnoma yoki majburiyatni kreditor talab qilgan kundan boshlab, yetti kunlik muddat ichida amalga oshirilishi shart.

Bitimning shakli. Bitim tuzishda erkin ifodalash usuliga bitim shakli deb aytiladi. Bitimlar *og'zaki* va *yozma* (oddiy yoki notarial tasdiqlangan) shaklda tuziladi (FKning 105-moddasi 1-bandi).

Fuqarolik kodeksining 106-moddasiga binoan qonun hujjatlarida yoki taraflarning kelishuvida yozma shakl belgilab qo'yilmagan, jumladan u tuzilgan vaqtning o'zidayoq bajariladigan bitim *og'zaki* tuzilishi mumkin. Shaxsning xatti-

harakatidan uning bitim tuzishga bo'lgan xohish-irodasi bilinib turgan holda ham bunday bitim tuzilgan hisoblanadi. Jeton, patta yoki odatda qabul qilingan boshqa belgi berish yo'li bilan tasdiqlangan bitim, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib belgilangan bo'lmasa, *og'zaki* shaklda tuzilgan bitim hisoblanadi.

Yozma shaklda tuzilgan shartnomani bajarishga qaratilgan bitimlar, agar qonun hujjatlari va shartnomaga zid bo'lmasa, taraflarning kelishuviga muvofiq *og'zaki* ham tuzilishi mumkin.

Yozma shaklda tuziladigan bitimlar ikki turga:

a) *oddiy yozma bitim*;

b) *notarial idoralarda*, shuningdek qonun bilan nazarda tutilgan hollarda, boshqa organlarda *tasdiqlanadigan bitimlarga* bo'linadi.

Oddiy yozma bitim deb, bitimning shartlarini o'zida ifodalagan va taraflar (yoki bir taraf) tomonidan imzolangan hujjatga aytiladi. Yozma bitim uni tuzuvchilar yoki vakillari tomonidan imzolanishi kerak. Agar fuqaro jismoniy kamchiligi, kasalligi yoki boshqa biron sabablar tufayli bitimni imzolay olmasa, bu holda, uning topshirig'iga binoan boshqa fuqaro bitimni imzolashi mumkin. Bu fuqaroning imzosi bitim tuzuvchi fuqaroning ishlab yoki o'qib turgan tashkiloti va yashash joyidagi fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organi yoki u davolanayotgan muassasaning ma'muriyati yoxud notarial idora tomonidan tasdiqlanishi lozim. Bunday hollarda, bitim tuzgan shaxsning o'zi qanday sabab bilan bitimni imzolay olmaganligi albatta ko'rsatilishi kerak.

Notarial tasdiqlangan bitim deb, belgilangan shaklda notarial xati bo'lgan, notarius tomonidan imzolangan va gerbli muhr bosilgan yozma hujjatga aytiladi. Notarial shakldagi bitim uni tuzuvchilar yoki vakillari tomonidan notarius huzurida imzolanadi.

Bitimlarni notarial tartibda tasdiqlash faqat qonunda ko'rsatilgan yoki taraflardan biri talab qilgan hollardagina majburiydir, jumladan uy-joylarni oldi-sotdi, garovga qo'yish shartnomalari va boshqa ba'zi shartnomalar, shuningdek mulkni vasiyat qilish to'g'risidagi bitim (vasiyatnoma)ning notarial tartibda tasdiqlanishi talab qilinadi.

Bitimlar haqiqiy sanalishi uchun quyidagi shartlarga javob berishi lozim:

birinchidan, bitimlarning mazmuni qonunga va qonun asosida chiqarilgan hujjatlarga, umuminsoniy qoidalarga muvofiq bo'lishi;

ikkinchidan, bitimlarni tuzuvchi shaxslar muomala layoqatiga ega bo'lishlari;

uchinchidan, bitimlar nomigagina tuzilmay, balki chindan ham yuridik oqibat tug'dirish maqsadida tuzilgan bo'lishi;

to'rtinchidan, notarial guvohlantirilishi yoki davlat ro'yxatidan o'tkazilishi lozim bo'lgan bitimlar haqiqiy sanalishi uchun qonunda talab qilingan shakllarda rasmiylashtirilishi kerak.

Yuqorida keltirilgan talablarga rioya qilinmay tuzilgan bitimlar paytidan e'tiboran, o'z-o'zidan haqiqiy sanalmaydi. Bunday bitimlar *mutlaq haqiqiy sanalmaydigan* bitimlar deb atalib, hech qanday huquq va majburiyatlarni vujudga keltirmaydi.

Mutlaq haqiqiy sanalmaydigan bitimlar jumlasiga qonun talablariga muvofiq bo'lmagan (FK 116-m.), O'zbekiston Respublikasining manfaatlariga xilof ravishda tuzilgan (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 175-m.), o'n to'rt yoshga to'lmagan shaxs tomonidan tuzilgan (FK 117-m.), qalbaki va ko'zbo'yamachilik uchun tuzilgan bitimlar (FK 124-m.) bo'lib, ular o'z-o'zidan haqiqiy deb sanalmaydi. Haqiqiy hisoblanmagan bitim yuzasidan ijroni, mulk topshirilishini yoki pul to'lashini talab qilish mumkin emas.

Nizoli bitimlar jumlasiga o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaro tomonidan tuzilgan (FK 121-m.), yanglishish ta'sirida tuzilgan (FK 122-m.), aldash, zo'rlik, qo'rqitish, bir taraf vakilining ikkinchi taraf bilan yomon niyatda kelishishi yoki og'ir holatlar yuz berishi ta'sirida tuzilgan (FK 123-m.), muomala layoqati cheklangan fuqaro tomonidan tuzilgan (FK 120-m.), yuridik shaxsning huquqiy layoqatidan tashqariga chiqadigan bitimlar (FK 125-m.) kiradi.

Bunday nizoli bitimlar to'g'risida da'voni jabrlangan shaxsning o'zi, prokuror yoki boshqa shaxslarning manfaatlarini ko'zlab murojaat qilish huquqiga ega bo'lgan davlat organlari, jamoa xo'jaligi, kooperativ va boshqa jamoat tashkilotlari

hamda ayrim fuqarolar qo‘zg‘ata oladilar.

Haqiqiy emas, deb topilgan bitim u tuzilgan paytdan boshlab, haqiqiy emas deb hisoblanadi. Bitimning mazmunidan uning faqat kelajak vaqt uchun bekor qilinishi mumkinligi anglashilsa, haqiqiy emas deb topilgan bitim kelajak vaqt uchun harakatdan to‘xtaydi (FK 127-m.).

Haqiqiy sanalmaydigan bitimning turlari va ularning huquqiy oqibatlari. Qonun hujjatlarining talablariga muvofiq kelmaydigan mazmundagi bitim, shuningdek huquq-tartibot yoki axloq asoslariga atayin qarshi maqsadda tuzilgan bitim FKning 116-moddasida ko‘rsatilganidek, o‘z-o‘zidan haqiqiy emasdir. Bu moddada keltirilgan «qonun» so‘zi keng ma’noda qo‘llaniladi. Bu modda faqat O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi tomonidan chiqarilgan hujjatlarni buzib tuzilgan bitimlargagina emas, balki qonunlar asosida chiqarilgan barcha hujjatlarni ham buzib tuzilgan bitimlarga tatbiq etiladi.

Qonun talablariga muvofiq bo‘lmagan bitim haqiqiy sanalmagani holda, bunday bitim bo‘yicha taraflarning har biri ikkinchi tarafga bitimga binoan olingan hamma narsani qaytarishga, olingan narsaning o‘zini qaytarib berish, imkoniyati bo‘lmagan holda esa, agar haqiqiy bo‘lmagan bitimning boshqa oqibatlari qonunda nazarda tutilmagan bo‘lsa, uning qiymatini pul bilan to‘lashga majburdir. Masalan, jamoa xo‘jaligining rahbari jamoa xo‘jaligiga tegishli nasldor sigirni jamoa xo‘jaligi boshqaruvining roziligidan tashqari birovga sotsa, bunday bitim jamoa xo‘jaligi ustaviga xilof ravishda tuzilganligi sababli haqiqiy sanalmaydi. Binobarin, taraflar avvalgi holga keltirilishi, ya’ni sigir jamoa xo‘jaligiga, pul esa uni to‘lagan shaxsga qaytarilishi lozim bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining manfaatlariga xilof maqsadlarda bitim tuzish haqiqiy sanalmaydi. G‘araz, yomon niyat bilan atayin davlat va jamiyat manfaatlariga xilof maqsadlarda bitim tuzish qonunni jiddiy ravishda buzish hisoblanadi. Binobarin, bunday bitimlarni tuzuvchilar uchun huquq normalarida qattiq mulkiy mas’uliyat belgilanadi hamda bu bitim mutlaqo haqiqiy sanalmaydi. Masalan, fuqaroga uy-joy qurish uchun ajratilgan yer uchastkasini butunlay yoki qisman oldisotdi to‘g‘risidagi yoki aylanishdan chiqarilgan ashyolar, chunonchi

qoradori, nasha va boshqalarni olish-sotish to'g'risidagi yoxud davlat tomonidan fondlashtirilgan materiallarni olishsotish to'g'risidagi bitimlar mutlaqo haqiqiy sanalmaydigan bitimlar jumlasidandir.

Bitim atayin davlat va jamiyat manfaatlariga xilof maqsadlarda tuzilganligi sababli haqiqiy sanalmaganligi holda, quyidagi huquqiy oqibatlarni ham vujudga keltiradi:

1) bitim tuzuvchilarning har qaysisida g'araz niyat bo'lsa, har ikki taraf tomonidan bajarilgan bitim yuzasidan olingan hamma narsalar undirilib, davlat daromadiga o'tkaziladi;

2) bitim faqat bir taraf tomonidan bajarilganida, ikkinchi tarafdin uning olgan hamma narsasi va uning evaziga birinchi tarafga to'lashi lozim bo'lgan narsalari undirilib, davlat daromadiga o'tkaziladi;

3) bitimlar tuzishda bir tarafdangina g'araz bo'lgan taqdirda, uning bitim bo'yicha olgan hamma narsasi ikkinchi tarafga qaytarib berilishi shart, ikkinchi taraf olgan yoki bitimning ijrosi evaziga olishi lozim narsalar undirilib, davlat daromadiga o'tkaziladi. Jinoyat kodeksining 175-moddasida O'zbekiston Respublikasining manfaatlariga xilof ravishda bitimlar tuzganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilangan.

6.2. Shartnoma tushunchasi, uning turlari, shakllari va ularni o'zgartirish va bekor qilishning asoslari

Shartnoma deb, ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va burchlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan o'zaro kelishuvlariga aytiladi.

“Shartnoma” atamasi uch xil: *yuridik fakt*; biron-bir yuridik faktga asoslangan, moddiy yoki nomoddiy manfaatlar to'g'risidagi *huquqiy munosabat*; shaxslar (fuqarolar va tashkilotlar) nima to'g'risida o'zaro kelishsalar, shuni aks ettiruvchi, ifodalovchi hujjat ma'nolarini anglatadi. Bu o'rinda atama o'zining birinchi ma'nosi – yuridik fakt sifatida o'rganiladi.

Yuridik faktlar mazmuniga ko'ra, ikki asosiy toifa: *yuridik hodisalar* va *yuridik harakatlarga* bo'linadi.

Shartnoma huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish uchun asos bo'ladi. Ammo shartnomaning harakati bu bilan cheklanmaydi. Agar qoida bo'yicha boshqa yuridik faktlar umumiy huquqiy munosabatni vujudga keltirishi, o'zgartirishi yoki bekor qilishi bilan tugallansa, shartnoma mazkur yuridik faktlardan farq qilib, huquqiy munosabatni belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishdan tashqari, yana huquq me'yorlari bilan belgilangan doiralarda huquqiy munosabatda qatnashuvchilarning xatti-harakatlarini tartibga soladi, huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquq va burchlarini belgilaydi.

Shartnoma tuzish orqali vujudga keltirilgan huquqiy munosabat davomida shartnoma taraflarning xatti-harakatlari qonunga qanchalik muvofiq yoki muvofiq emasligini tekshirishning ham imkoniyatini beradi.

Shartnoma – taraflarning muayyan natijaga erishishga qaratilgan o'zaro kelishuvdir. Taraflarning har qaysisi uchun shartnoma bo'yicha olinadigan huquq va burchlar har xil bo'lsa ham, ular oqibatda yagona huquqiy natija beradi. Masalan, biron-bir narsaga nisbatan egalik huquqi o'tkaziladi yoki biron-bir ashyodan foydalanish huquqi olinadi va h.k.

Fuqarolik huquqiy shartnomasi asosan mulkiy munosabatlarni rasmiylashtirish uchun tuziladi. Ba'zi hollarda, shartnoma mulkiy huquqlar va majburiyatlarni ham rasmiylashtiradi. Chunonchi, avtomashina oldi-sotdi shartnomasi, sugurta shartnomasi va boshqa shartnomalar shular jumlasidandir.

Shartnomaning shakli. Fuqarolik kodeksining 366-moddasiga binoan agar qonunda muayyan turdagi shartnomalar uchun ma'lum bir shakl belgilab qo'yilgan bo'lmasa, shartnoma tuzish uchun nazarda tutilgan har qanday shaklda tuzilishi mumkin.

Notarial tasdiqlanishi yoki davlat ro'yxatidan o'tkazilishi shart bo'lgan shartnoma notarial tasdiqlangan yoki ro'yxatdan o'tkazilgan paytdan e'tiboran, notarial tasdiqlanishi va ro'yxatdan o'tkazilishi zarur bo'lganda esa – shartnoma ro'yxatdan o'tkazilgan paytdan e'tiboran shartnoma tuzilgan hisoblanadi.

Agar taraflar shartnomani muayyan shaklda tuzishga kelishgan bo'lsalar, garchi qonunda bu turdagi shartnomalar uchun bunday shakl talab qilingan

bo'lmasa-da, shartnoma belgilangan shaklga keltirilganidan keyin tuzilgan hisoblanadi.

Yozma shartnoma taraflar imzolagan bitta hujjatni tuzish yo'li bilan, shuningdek pochta, telegraf, telefon, elektron aloqa yoki hujjat shartnomadagi tarafdin chiqqanligini ishonchli suratda aniqlash imkonini beradigan boshqa aloqa yordamida hujjatlar almashish yo'li bilan tuzilishi mumkin.

Agar shartnoma tuzish haqidagi yozma taklif ushbu Kodeks 370-moddasining to'rtinchi qismida nazarda tutilgan tartibda olingan bo'lsa, shartnomaning yozma shakliga rioya qilingan hisoblanadi.

Shartnomalarning turlari. Fuqarolik huquqida o'rganiladigan shartnomalar o'z xususiyatlariga qarab, quyidagi turlarga bo'linadi:

1) ishtirok etayotgan taraflar o'rtasidagi huquq va majburiyatlarning o'zaro taqsimlanishiga qarab, *bir tomonlama va ikki tomonlama*.

Bir tomonlama shartnomada ishtirok etayotgan taraflarning birida faqat huquq bo'lib, hech qanday majburiyat bo'lmaydi, ikkinchi tarafda esa, faqat majburiyat bo'ladi. Masalan, qarz shartnomasida qarzdor olgan pul summasini o'z vaqtida qarz beruvchiga qaytarishga majbur bo'lsa, qarz beruvchi qarzga bergan pul summasini talab qilish huquqiga ega.

Ikki tomonlama shartnomada esa har ikki taraf ham huquqqa, ham majburiyatga ega bo'ladi. Bunday shartnomaga oldi-sotdi shartnomasini misol qilib keltirish mumkin. Bunday shartnoma bo'yicha sotuvchi sotilgan ashyoning bahosini talab qilish huquqiga ega bo'lib, sotilgan ashyoni oluvchiga topshirishga majbur, oluvchi esa olayotgan ashyoning bahosini to'lashi zarur bo'lib, sotib olingan ashyoni talab qilib olishga haqli.

Fuqarolik muomalasida tuziladigan shartnomalarning aksariyati ikki tomonlama bo'lib, yuqorida ko'rsatilgan oldi-sotdi shartnomasidan tashqari, qo'riqlash, mahsulot yetkazib berish, mulk ijarasi, pudrat va boshqa shartnomalardan iborat;

2) haq baravariga va tekinga tuziladigan shartnomalar. *Haq baravariga tuziladigan shartnomalarda* bir taraf topshirgan mulki, qilgan xizmati evaziga pul

yoki mulk bilan haq oladi. Masalan, bir taraf – vaqtincha foydalanish uchun mulkni ijaraga oluvchi undan foydalangani uchun ijara haqi to‘lashga majbur bo‘ladi. Bunday haq baravariga tuziladigan shartnomalarga qo‘riqlash, oldi-sotdi, mahsulot yetkazib berish, ayirboshlash va boshqa shartnomalarni misol qilib ko‘rsatish mumkin. Agar qonun hujjatlaridan boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, shartnomaning mazmun-mohiyatidan o‘zgacha hol anglashilmasa, u haq evaziga tuzilgan shartnoma deb hisoblanadi.

Tekinga tuziladigan shartnomada esa bir taraf boshqa bir taraf foydasiga haq olmay, biron-bir mulkini topshirishi, biron ishni bajarishi mumkin. Masalan, hadya shartnomasi bo‘yicha mulk egasi o‘z mulkini boshqa bir shaxsga tekinga beradi. Mulkdan bepul foydalanish, foizsiz qarz shartnomalari ham bepul tuziladigan shartnomalarga kiradi;

3) tuzilish paytiga va mazmuniga qarab, *konsensual va real shartnomalarga* bo‘linadi.

Konsensual shartnomalar bo‘yicha huquq va majburiyatlar taraflarining kelishganlari va shartnomani qonun talab qilgan shaklda rasmiylashtirganlari zahoti paydo bo‘ladi. «Konsensual» so‘zi lotincha «konsensus» so‘zidan olingan bo‘lib, «kelishuv» ma’nosini anglatadi. Konsensual shartnomaga misol qilib oldi-sotdi, mulkni ijaraga berish kabi shartnomalarni ko‘rsatsa bo‘ladi. Fuqarolik huquqida aksariyat shartnomalar konsensual shartnomalar guruhiga kiradi.

Real shartnomalar bo‘yicha huquq va majburiyatlarning paydo bo‘lishi taraflar o‘zaro kelishgan, shartnomani rasmiylashtirgan bo‘lishidan tashqari, shartnomaga asos bo‘lgan narsa – ashyo yoki pulning topshirilishi ham talab qilinadi.

«Real» so‘zi lotincha «res» so‘zidan olingan bo‘lib, «ashyo» ma’nosini bildiradi. Real shartnomaga misol qilib fuqarolarning xonadonlarini qo‘riqlash, qarz, omonat, hadya, mulkdan bepul foydalanish shartnomalarini ko‘rsatish mumkin.

Uchinchi shaxs foydasiga tuziladigan shartnomalar umumiy qoida bo‘yicha, shartnomadan kelib chiqadigan huquq va majburiyatlar shartnoma tuzishda

qatnashgan taraflarning foydasi uchun tuziladi. Ayrim hollarda shartnoma uchinchi shaxs foydasi uchun ham tuzilishi mumkin. Unga misol qilib sug'urta shartnomasini ko'rsatish mumkin. Uchinchi shaxs shartnomada alohida taraf hisoblanmaydi, biroq FKning 362-moddasida ko'rsatilgandek, agar qonun hujjatlarida yoki shartnomada o'zgacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, uchinchi shaxs shartnoma bo'yicha o'z huquqidan foydalanish niyatini qarzdorga bildirgan paytdan boshlab, taraflar o'zlari tuzgan shartnomani uchinchi shaxsning roziligisiz bekor qilishlari yoki o'zgartirishlari mumkin emas.

Dastlabki shartnoma bo'yicha taraflar kelgusida mol-mulk berish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish haqida dastlabki shartnomada nazarda tutilgan shartlar asosida shartnoma tuzish (asosiy shartnoma) majburiyatini oladilar.

Shartnomaning mazmunini uning bandlari (shartlari, rekvizitlari) tashkil etadi. FKning 364-moddasiga muvofiq, agar taraflar o'rtasida shartnomaning barcha muhim shartlari yuzasidan shunday hollarda talab qilinadigan shaklda kelishuvga erishilgan bo'lsa, shartnoma tuzilgan hisoblanadi. FKning 364-moddasiga ko'rsatilganidek, agar taraflar o'rtasida shartnomaning barcha muhim shartlari yuzasidan shunday hollarda talab qilinadigan shaklda kelishuvga erishilgan bo'lsa, shartnoma tuzilgan hisoblanadi.

Shartnomalarni o'zgartirish va bekor qilish. Umumiy qoida bo'yicha shartnoma taraflarning kelishuviga muvofiq, o'zgartirilishi va bekor qilinishi mumkin.

Taraflardan birining talabi bilan shartnoma sud tomonidan faqat quyidagi hollardagina o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin:

- 1) shartnomani ikkinchi taraf jiddiy ravishda buzsa;
- 2) Fuqarolik kodeksi, boshqa qonunlar va shartnomada nazarda tutilgan o'zga holatlarda.

Taraflardan birining shartnomani buzishi ikkinchi tarafga u shartnoma tuzishga umid qilishga haqli bo'lgan narsadan ko'p darajada mahrum bo'ladigan qilib zarar yetkazgani *shartnomani jiddiy buzish* hisoblanadi.

Bir taraf shartnomani bajarishdan to'la yoki qisman bosh tortib, qonun yoxud

tarafhlarning kelishuvida bunga yo‘l qo‘ysa, shartnoma tegishlicha bekor qilingan va o‘zgartirilgan hisoblanadi. Shartnoma tuzishda taraflar uchun asos bo‘lgan vaziyatning jiddiy o‘zgarishi, agar boshqacha tartib shartnomada nazarda tutilgan bo‘lmasa yoki uning mohiyatidan anglashilmasa, shartnomani o‘zgartirish yoki bekor qilish uchun asos bo‘ladi.

Vaziyatni taraflar oldindan ko‘ra olganlarida shartnomani umuman tuzmasliklari yoki ancha farq qiladigan shartlar bilan tuzishlari mumkin bo‘lgan darajada o‘zgartirishi *jiddiy o‘zgarish* hisoblanadi. Agar taraflar shartnomani jiddiy o‘zgargan vaziyatga muvofiqlashtirish yoki uni bekor qilish haqida o‘zaro kelisha olmagan bo‘lsalar, shartnoma manfaatdor tarafning talabi bilan FKning 383-moddasida ko‘rsatilgan shartlar mavjud bo‘lgan hollarda sud tomonidan bekor qilinishi mumkin.

Shartnoma qanday shaklda tuzilgan bo‘lsa, uni o‘zgartirish yoki bekor qilish to‘g‘risidagi kelishuv ham, basharti qonun hujjatlaridan, shartnoma yoki ish muomalasi odatlaridan boshqacha tartib kelib chiqmasa, shunday shaklda tuziladi. Bir taraf shartnomani o‘zgartirish yoki bekor qilish haqidagi taklifga ikkinchi tarafdin rad javobi olganidan keyingina yoki taklifda ko‘rsatilgan yoxud qonunda yoinki shartnomada belgilangan muddatda, bunday muddat bo‘lmaganida esa, o‘ttiz kunlik muddatda javob olmaganidan keyin shartnomani o‘zgartirish yoki bekor qilish haqidagi talabni sudga taqdim etishi mumkin. Agar qonunda yoki taraflarning kelishuvida boshqacha tartib belgilab qo‘yilgan bo‘lmasa, taraflar shartnoma o‘zgartirilguncha yoki bekor qilinguncha majburiyat bo‘yicha o‘zlari bajargan narsalarni qaytarib berishni talab qilishga haqli emaslar.

«Oldi-sotdi shartnomasi» tushunchasi va ahamiyati. Oldisotdi insoniyat tomonidan eng qadim zamonlardan buyon qo‘llanib kelayotgan shartnomalardan biri hisoblanadi. Jamiyatda tovar-pul munosabatlari qaror topishi bilan turli kasb-hunar kishilari oldi-sotdi shartnomasi orqali boshqa kasb-hunar kishilari mehnati mahsulotlarini sotib olib, iste‘mol qilish va ayni vaqtda, o‘z mehnatlari mahsulotlarini sotish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Oldi-sotdi shartnomasi bo‘yicha bir taraf (sotuvchi) tovarni boshqa taraf (sotib

oluvchi)ga mulk qilib topshirish majburiyatini, sotib oluvchi esa bu tovarni qabul qilish va buning uchun belgilangan pul summasini (bahosini) to'lash majburiyatini oladi (FK 386-m. 1-q.).

Oldi-sotdi shartnomasi o'z huquqiy tabiati bo'yicha mol-mulkka nisbatan mulk huquqi yoxud ashyoviy huquqlarni bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o'tkazish bo'yicha majburiyatlar turkumiga kiradi. Ayni vaqtda ushbu shartnomani boshqa o'xshash shartnomalardan ajratib turuvchi huquqiy belgilari mavjud bo'lib, ular haqida to'xtalamiz.

Oldi-sotdi shartnomasida taraflar. Oldi-sotdi shartnomasida taraflar sotuvchi va xaridor hisoblanadi. Bunda taraflar sifatida fuqarolar va yuridik shaxslar ham qatnashishlari mumkin. Ayni vaqtda, muayyan hollarda shartnomada taraf sifatida davlat ham ishtirok etishi mumkin.

Oldi-sotdi shartnomasi yuqorida ko'rsatilgan sub'ektlar o'rtasida, shuningdek o'zaro ham tuzilishi mumkin.

Shartnomada taraf sifatida fuqaro qatnashganda, u muomala layoqatiga ega bo'lishi shart. Binobarin, voyaga yetgan, ya'ni 18 yoshga to'lgan va qonunda belgilangan tartibda muomala layoqati cheklanmagan har qanday shaxs shartnomada taraf sifatida ishtirok eta oladi. Ayni vaqtda, qonun muomala layoqati cheklangan yoki muomalaga layoqatsiz fuqarolarning ham oldi-sotdi shartnomasida taraf sifatida qatnashishi mumkinligi holatlarini nazarda tutadi. Olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan kichik yoshdagi bolalar mayda maishiy bitimlar tuzishga, masalan, kichik summadagi tovarlarni sotish yoki sotib olishga (muzqaymoq, chanqovbosti ichimliklar, qalam, daftar, havo sharlari va sh. k.) haqli (FK 29-m. 2-q. 1-b.). O'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar o'z ish haqi, stipendiyasi va boshqa daromadlari hisobiga tovarlarni sotib olish yoxud ularni sotishga haqli (FK 27-m. 2-q. 1-b.).

6.3. Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasi va uning alohida turlari

Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasi tushunchasi va huquqiy belgilari. Fuqarolik kodeksining 703-moddasiga binoan, «haq evaziga xizmat ko'rsatish

shartnomasi bo'yicha ijrochi buyurtmachining topshirig'i bilan ashyoviy shaklda bo'lmagan xizmatni bajarish (muayyan harakatlarni qilish yoki muayyan faoliyatni amalga oshirish), buyurtmachi esa bu xizmat uchun haq to'lash majburiyatini oladi.

Ushbu shartnoma orqali ko'rsatiladigan xizmatlarga aloqa xizmati, tibbiyot, veterinariya, auditorlik, maslahat, axborot xizmatlari, ta'lim berish, sayyohlik va boshqa xizmatlarni kiritish mumkin. Ushbu xizmat turlariga nisbatan haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasining qoidalari tatbiq etiladi.

Shartnomaning predmeti muayyan harakatlarni qilish yoki muayyan faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan, shaxslarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan, muayyan bir ixtisoslikka, malakaga ega bo'lgan kishilar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatdir.

Shartnoma bo'yicha haq to'lash. Buyurtmachi o'ziga ko'rsatilgan xizmatlar haqini haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasida ko'rsatilgan muddatlarda va tartibda to'lashi shart.

Ijrochi o'zi aybdor bo'lmagani holda xizmatni bajara olmagan taqdirda, buyurtmachi ijrochiga uning xarajatlarini to'lashi shart, bunda ijrochining xizmat ko'rsatishdan ozod qilinishi munosabati bilan olgan yoki olishi mumkin bo'lgan foydasi chegirib qolinadi. Buyurtmachining aybi bilan xizmatni bajarish mumkin bo'lmay qolgan taqdirda, agar qonun hujjatlarida yoki shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, xizmatlar bahosi butunlay to'lanishi kerak (FK 705-m.).

Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasi bo'yicha tomonlarning huquq va majburiyatlari. Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasida taraflar sifatida buyurtmachi va ijrochi ishtirok etadi.

Buyurtmachi – tegishli xizmat ko'rsatilishidan manfaatdor bo'lgan va bu xizmatni o'ziga yoki u ko'rsatgan boshqa shaxsga ko'rsatilishi uchun buyurtma beruvchi shaxs.

Mazkur shartnomada buyurtmachi sifatida xizmat turiga qarab fuqarolar, yuridik shaxslar, davlat organlari qatnashishlari mumkin.

Ijrochi – buyurtmachi bilan kelishgan holda o'z zimmasiga olgan xizmatni haq evaziga amalga oshiruvchi, tegishli malaka, mutaxassislikka va vakolatga ega

bo'lgan shaxs.

Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasida ijrochi bo'lib, tegishli xizmatni amalga oshiruvchi **fuqarolari**, yuridik shaxslar, davlat muassasalari qatnashishlari mumkin.

Ijrochining huquq va majburiyatlari. Ijrochining asosiy majburiyati, buyurtmachi tomonidan zimmasiga yuklanadigan (buyuriladigan) ashyoviy ko'rinishga ega bo'lmagan xizmatni shartnomada belgilangan tartib va shartlar asosida bajarishdan iboratdir. Bunda haq evaziga xizmat ko'rsatuvchi shaxs yuqorida aytib o'tganimizdek, zimmasiga yuklatilayotgan xizmatni bajarishga ixtisosi, malakasi yetarli bo'lishidan tashqari, tegishli xizmat turini bajarish uchun (maxsus litsenziya) vakolatga ega bo'lishi yoki tegishli tashkilotda faoliyat yuritayotgan bo'lishi talab etiladi. Masalan, advokat tegishli oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lish bilan birgalikda tegishli ruxsatnoma olgan bo'lishi kerak.

Ijrochining huquqlari shartnoma yuzasidan olgan xizmatini bajarganlik uchun buyurtmachidan haqni o'z vaqtida to'lashni talab qilishdan iboratdir.

Buyurtmachining huquq va majburiyatlari. Ushbu shartnoma bo'yicha buyurtmachining asosiy majburiyati o'ziga ko'rsatilgan xizmat uchun shartnomada belgilangan haqni o'z vaqtida to'lash yoki to'lab borishdan iboratdir.

Buyurtmachining huquqlari ijrochi tomonidan o'ziga ko'rsatilayotgan xizmatni shartnoma shartlariga muvofiq holda, o'z vaqtida, sifatli ado etishini talab qilishdan iboratdir.

Xizmat turlarining har birida shartnoma taraflari, ya'ni ijrochi va buyurtmachining huquq va majburiyati xizmat turiga qarab turli ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Axborot, maslahat berish va sayyohlik xizmati ko'rsatish bo'yicha bu vazifalarni bajaruvchi tashkilot tegishli xizmatni shartnoma bo'yicha sifatli bajarishga, buyurtmachi esa kelishilgan xizmat haqini o'z vaqtida to'lashga majbur bo'ladi.

Huquqiy xizmat ko'rsatuvchi notarius, advokatura va boshqa huquqiy xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar, firmalar qonunga muvofiq va taraflar o'rtasida tuzilgan

shartnomaga muvofiq xizmat ko'rsatishga, buyurtmachilar esa kelishilgan haqni belgilangan vaqtda va tartibda to'lashga majbur bo'ladi.

Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasini buzganlik uchun taraflarning javobgarligi. Fuqarolik kodeksining 706-moddasida haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasini buzganlik uchun ijrochining javobgarligi nazarda tutilgan bo'lib, ijrochi haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasini umuman yoki tegishli darajada bajarmagan hollarda u keltirilgan zararni buyurtmachiga batamom to'lashi shart, lekin bu to'lov shartnomada nazarda tutilgan xizmatlar bahosining ikki baravaridan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Buyurtmachi o'ziga ko'rsatilgan xizmatlar haqini shartnomada ko'rsatilgan muddatlarda va tartibda to'lamaganlik uchun ijrochi oldida javobgardir.

Ijrochi o'zi aybdor bo'lmagani holda xizmatni bajara olmagan taqdirda, buyurtmachi ijrochiga uning xarajatlarini to'lashi shart, bunda ijrochining xizmat (xizmatlar) ko'rsatishdan ozod qilinishi munosabati bilan olgan yoki olishi mumkin bo'lgan foydasi chegirib qolinadi. Buyurtmachining aybi bilan xizmatni bajarish mumkin bo'lmay qolgan taqdirda, agar qonun hujjatlarida yoki shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, xizmatlar bahosi butunlay to'lanishi kerak.

Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasini bekor qilish. Umumiy qoida bo'yicha shartnoma taraflarning kelishuviga muvofiq o'zgartirilishi yoki bekor bo'lishi mumkin. Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasini bekor qilish: buyurtmachi xizmatlarning belgilangan bahosini batamom to'lash sharti bilan haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasini bekor qilishni talab qilishga haqli, shartnoma ijrochining aybli harakatlari tufayli bekor qilingan hollar bundan mustasno.

Ijrochi shartnoma bekor qilinishi tufayli buyurtmachiga yetkazilgan zararning hammasini to'lash sharti bilangina haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasini bekor qilishni talab qilishga haqli, shartnoma buyurtmachining aybi bilan bekor qilingan hollar bundan mustasno (FK 707-m.).

Haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasi bir necha turlarga ajratiladi. Ularni

biz xizmat ko'rsatishning xususiyatiga qarab, axborot xizmati, aloqa xizmati, tibbiy xizmat, veterinariya xizmati, auditorlik xizmati, huquqiy xizmat, maslahat xizmati va shunga o'xshash boshqa turlarga ajratamiz. Ana shu ko'rsatib o'tilgan xizmatlar o'z xususiyati, xizmat ko'rsatish holati, xarakteri va huquqiy tartibga solinish sohasiga qarab, bir-biridan farqlanadi. Ammo ularning umumiy o'xshashligi ham mavjud. Shu sababli ularni Fuqarolik kodeksi haq evaziga xizmat ko'rsatish shartnomasi sifatida bir mavzuga jamlagan. Chunki bu shartnomada bir tomonda xizmat ko'rsatuvchi ijrochi, ikkinchi tomonda esa ana shu xizmatdan foydalanuvchi buyurtmachi ishtirok etadi. Buyurtmachi bo'lib fuqarolar, shuningdek, yuridik shaxslar, ijrochi bo'lib esa, haq evaziga xizmat ko'rsatish huquqiga ega bo'lgan va xizmat ko'rsatish uchun belgilangan tartibda ruxsat olgan fuqaro yoki tashkilotlar qatnashadilar. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish uchun ruxsatnoma olgan fuqarolar ham haq evaziga xizmat ko'rsata oladilar.

Haq evaziga xizmat ko'rsatuvchi korxonalar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan boshlab, yuridik shaxs hisoblanadi va xizmat ko'rsatish faoliyatiga ega bo'ladi.

7-BOB. “JINOYAT” TUSHUNCHASI VA MOHIYATI

7.1. Jinoyat tushunchasi, belgilari va tasnifi

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 14-moddasi birinchi qismida «jinoyat» tushunchasiga aniq va huquqiy ta’rif berilgan. Unga ko‘ra, **jinoiat** – bu Jinoyat kodeksi bilan taqiqlangan, aybli va ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) bo‘lib, jazo qo‘llash tahdidi bilan jinoyat deb topiladi.

Masalan, bir shaxs boshqa shaxsni qasddan urib, unga tan jarohati yetkazdi. Bu holatda: harakat mavjud (urish), zarar yetkazilgan (sog‘liqqa), ayb bor (qasd), qonunda jazo bor. Demak, bu – jinoyat hisoblanadi.

Mazkur ta’rifdan kelib chiqib aytish mumkinki, har qanday qilmishni jinoyat deb baholash uchun u muayyan huquqiy belgilarga ega bo‘lishi shart. Aynan shu belgilarning majmui qilmishni jinoyat sifatida tan olishga asos bo‘ladi. Agar sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishda ushbu belgilardan hech bo‘lmasa biri mavjud bo‘lmasa, u holda bunday qilmish jinoyat deb topilmaydi.

Jinoyatning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1. ijtimoiy xavflilik;
2. huquqqa xiloflilik;
3. aybdorlik;
4. jazoga sazovorlik.

Ushbu belgilarning har biri jinoyatning mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy xavflilik. Ijtimoiy xavflilik jinoyatning eng asosiy va muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Jinoyat kodeksining 14-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq, qonun bilan qo‘riqlanadigan ob‘ektlarga zarar yetkazadigan yoki shunday zarar yetkazish real xavfini keltirib chiqaradigan qilmish ijtimoiy xavfli deb topiladi.

Ijtimoiy xavflilik jamiyat, davlat va shaxs manfaatlariga tahdid solishi bilan namoyon bo‘ladi. Masalan: Shaxs qasddan boshqani urib, uning qo‘lini sindirdi - bu jismoniy zarar; Shaxs internetda boshqa shaxs haqida yolg‘on ma’lumot tarqatdi (tuhmat) – bu ma’naviy zarar; Bir kishi katta miqdorda pul o‘g‘irladi – bu moddiy

zarar. Bularning barchasi ijtimoiy xavfli qilmish bo‘lib, inson sog‘lig‘iga, sha‘ni va qadr-qimmatiga yoki mulkiga zarar yetkazishi sababli ijtimoiy xavfli sanaladi.

Ijtimoiy xavflilik ikki xil ko‘rsatkich orqali baholanadi:

Sifat ko‘rsatkichi – zararning tabiati bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, jismoniy zarar (og‘ir yoki yengil tan jarohati), shuningdek ma‘naviy zarar (haqorat, tuhmat) kabilar. Bu holatlar son bilan emas, balki mazmun va xususiyatiga qarab baholanadi.

Miqdor ko‘rsatkichi – zararning hajmi va darajasini ifodalaydi. Masalan, ancha miqdordagi, ko‘p miqdordagi yoki juda ko‘p miqdordagi zarar tushunchalari orqali aniqlanadi. Bu ko‘rsatkichlar ko‘pincha pul yoki boshqa aniq o‘lchov birliklari bilan ifodalanadi.

Huquqqa xiloflik – bu ijtimoiy xavflilikning huquqiy ifodasidir. Ya‘ni, shaxs tomonidan sodir etilgan qilmish Jinoyat kodeksida taqiqlangan bo‘lishi lozim.

Agar qilmish qonun bilan taqiqlanmagan bo‘lsa, hatto u ma‘lum darajada zararli bo‘lsa ham, jinoyat deb topilmaydi. Demak, jinoyat deb baholash uchun qilmish albatta Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan bo‘lishi shart.

Huquqqa xiloflik shundan dalolat beradiki, shaxs o‘z harakati yoki harakatsizligi orqali jinoyat qonuni normalarini buzgan bo‘ladi. Bu esa uni jinoiy javobgarlikka tortish uchun huquqiy asos yaratadi. Masalan: O‘g‘irlik (JK-169 m.), firibgarlik (168-m).

Aybdorlik – jinoyatning yana bir muhim belgisi bo‘lib, u shaxsning sodir etgan qilmishiga nisbatan ruhiy munosabatini anglatadi. Jinoyat faqat shaxsning aybi mavjud bo‘lgan taqdirdagina mavjud deb topiladi.

Ayb ikki shaklda bo‘lishi mumkin:

qasd – shaxs o‘z harakatini ng oqibatini oldindan bilib, uni xohlaydi yoki ongli ravishda yo‘l qo‘yadi;

ehtiyotsizlik – shaxs oqibatni oldindan ko‘ra bilmaydi yoki yetarli darajada ehtiyot choralarini ko‘rmaydi. *Masalan:* Shaxs qasddan boshqani urib jarohat yetkazdi, haydovchi ehtiyotsizlik bilan mashina haydab, odamni urib yubordi - bu ham ayb, lekin ehtiyotsizlik shaklida.

Jinoyat huquqining asosiy prinsiplaridan biri – bu ayb uchun javobgarlikdir. Ya'ni, agar shaxsning aybi bo'lmasa, u jinoiy javobgarlikka tortilmaydi. Bu prinsip adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Jazoga sazovorlik – jinoyatning ajralmas belgilaridan biri bo'lib, u sodir etilgan qilmish uchun qonunda jazo nazarda tutilganligini anglatadi.

Jinoyat kodeksining maxsus qismida har bir jinoyat uchun muayyan jazo choralari belgilangan. *Masalan:* O'g'irlik jinoyati uchun jarima yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosi bor. Bu jazolar jamiyatda tartib-intizomni saqlash, jinoyatlarning oldini olish va aybdorlarni tarbiyalash maqsadida qo'llaniladi.

Biroq jazoga sazovorlik deganda har doim ham jazo amaliy ravishda qo'llanilishi tushunilmaydi. Ayrim hollarda shaxs javobgarlikdan ozod qilinishi yoki yengillashtiruvchi holatlar qo'llanilishi mumkin. Lekin shunga qaramasdan, qilmish qonunda jazo bilan bog'langan bo'lsa, u jinoyat deb tan olinadi. *Masalan:* Yarashuv asosida jazodan ozod qilish.

Jinoyatning boshqa huquqbuzarliklardan farqi

Jinoyat ma'muriy, fuqaroviy va intizomiy huquqbuzarliklardan bir qator muhim belgilarga ko'ra farq qiladi.

1. Ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra farqi

Jinoyat – huquqbuzarliklar ichida **eng yuqori darajada ijtimoiy xavfli** hisoblanadi. **Misol:** Ko'chada odamni haqorat qilish – bu **mayda bezorilik, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik**. Ko'chada odamni kaltaklab, tan jarohati yetkazish – bu **jinoyat**. Demak, farq – zararning og'irligida.

2. Tajovuz ob'ektiga ko'ra farqi

Jinoyat eng muhim va qimmatli ne'matlarga tajovuz qiladi. **Jinoyat ob'ektlari:** inson hayoti, sog'lig'i, jinsiy daxlsizligi, davlat va jamiyat xavfsizligi. **Misol:** odam o'ldirish – jinoyat; yo'l qoidasini buzish – ma'muriy huquqbuzarlik.

3. Qonunlarda belgilanishiga ko'ra farqi

Jinoyat faqat **Jinoyat kodeksida** ko'rsatilgan bo'ladi. **Misol:** O'g'irlik – Jinoyat kodeksida bor – jinoyat, yo'l harakati qoidasini buzish – ma'muriy kodeksda – ma'muriy huquqbuzarlik, ishga kech qolish – intizomiy huquqbuzarlik;

4. Oqibatiga ko‘ra farqi

Jinoyatning eng muhim oqibatlaridan biri – **sudlanganlik**. *Misol:* Shaxs o‘g‘irlik qilsa – sudlanadi, shaxsga ma‘muriy jarima - yo‘l harakatini buzganligi uchun berilsa, sudlangan hisoblanmaydi. Bu juda muhim farq: jinoyat – sudlanganlik keltirib chiqaradi, boshqa huquqbuzarliklar – keltirmaydi.

5. Jazo choralariga ko‘ra farqi

Jinoyat uchun jazolar **ancha og‘ir** bo‘ladi. *Jinoiy jazolar:* ozodlikdan mahrum qilish, katta miqdorda jarima, boshqa qattiq choralar. *Ma‘muriy jazolar:* ogohlantirish, ma‘muriy jarima, ma‘muriy qamoq;

Jinoyatlarni tasniflash.

Jinoyatlarni tasniflash deganda, ularni muayyan belgilarga qarab turli guruhlariga ajratish tushuniladi. Bunday tasniflash jinoyatlarni to‘g‘ri baholash va ularga nisbatan adolatli jazo belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 15-moddasiga muvofiq, jinoyatlar o‘z xususiyati hamda ijtimoiy xavflilik darajasiga ko‘ra turlarga bo‘linadi.

Avvalo, jinoyatlar ijtimoiy xavflilik darajasiga qarab *to‘rt turga* ajratiladi.

Ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyatlar – qasddan sodir etilganda uch yildan ko‘p bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutiladi. Agar ular ehtiyotsizlik orqasidan sodir etilgan bo‘lsa, besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi belgilanadi. Ushbu toifaga yengil tan jarohati yetkazish, kam miqdordagi o‘g‘irlik kabi qilmishlar misol bo‘lishi mumkin.

Uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatlar – qasddan sodir etilganda uch yildan ortiq, lekin besh yildan ko‘p bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Ehtiyotsizlik bilan sodir etilgan hollarda esa besh yildan ortiq jazo belgilanishi mumkin. *Masalan*, o‘rtacha og‘ir tan jarohati yetkazish yoki ayrim turdagi firibgarliklar shu toifaga kiradi.

Og‘ir jinoyatlar – qasddan sodir etilib, ular uchun besh yildan o‘n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi belgilangan. *Masalan*, og‘ir tan jarohati yetkazish

yoki katta miqdorda mulkiy zarar yetkazish kabi holatlar og‘ir jinoyatlar sirasiga kiradi.

O‘ta og‘ir jinoyatlar – jamiyat uchun eng xavfli bo‘lgan qilmishlar bo‘lib, ular uchun o‘n yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan. Qasddan odam o‘ldirish, zo‘rlashning og‘ir shakllari kabi jinoyatlar shu toifaga misol bo‘ladi.

Shuningdek, jinoyatlar faqat ijtimoiy xavflilik darajasiga ko‘ra emas, balki tajovuz ob‘ektiga qarab ham tasniflanadi.

Bu holda jinoyatlar quyidagi turlarga ajratiladi:

- shaxsga qarshi jinoyatlar (inson hayoti va sog‘lig‘iga qarshi qilmishlar);
- tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar (davlat va jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi harakatlar);
- iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar (mulk va iqtisodiy munosabatlarga zarar yetkazuvchi qilmishlar);
- ekologiya sohasidagi jinoyatlar (atrof-muhitga zarar yetkazish bilan bog‘liq harakatlar);
- hokimiyat va boshqaruv tartibiga qarshi jinoyatlar (davlat organlari faoliyatiga to‘sqinlik qiluvchi qilmishlar);
- jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar (jamiyatdagi tartibni buzuvchi harakatlar);
- harbiy xizmatni o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlar (harbiy intizomni buzish holatlari).

7.2. Jinoyat uchun javobgarlik va uning asoslari

Jinoyat huquqida jinoiy javobgarlik markaziy o‘rinni egallaydi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Jinoyat uchun javobgarlik deganda, jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan sud tomonidan hukm chiqarish, jazo tayinlash yoki boshqa huquqiy ta’sir choralarini qo‘llash orqali namoyon bo‘ladigan huquqiy oqibat tushuniladi (JK 16-modda).

Jinoiy javobgarlik barcha yuridik javobgarlik turlari ichida eng og'iri hisoblanadi. Bu uning jamiyat uchun xavfli bo'lgan qilmishlarga nisbatan qo'llanilishi bilan izohlanadi.

Jinoiy javobgarlikning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, u huquqiy mazmunga ega bo'lib, sodir etilgan jinoyatning bevosita oqibati sifatida namoyon bo'ladi. Ya'ni jinoyat mavjud bo'lmasa, jinoiy javobgarlik ham yuzaga kelmaydi.

Ikkinchidan, jinoiy javobgarlik faqat ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilgan taqdirdagina vujudga keladi. Oddiy huquqbuzarliklar uchun jinoiy javobgarlik belgilanmaydi.

Uchinchidan, u davlat majburlovi shaklida amalga oshiriladi. Bu majburlov sud hukmi, jazo tayinlash yoki boshqa huquqiy ta'sir choralari orqali ifodalanadi.

To'rtinchidan, jinoiy javobgarlik faqat jinoyat-huquqiy munosabatlar doirasida shakllanadi. Ya'ni u jinoyat huquqiga tegishli maxsus munosabatlar bilan bog'liq.

Beshinchidan, jinoiy javobgarlikni faqat sud belgilaydi. Boshqa organlar jinoyat sodir etilganini aniqlashi mumkin, ammo javobgarlikni belgilash vakolati sudga tegishli.

Jinoiy javobgarlikning asoslari

Jinoiy javobgarlik ikki asosga tayanadi:

1. Faktik asos – shaxs tomonidan ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilganidir. Ya'ni, jinoyat amaliy ravishda sodir etilgan bo'lishi lozim.

Misol: Shaxs boshqaning mulkini o'g'irladi – bu faktik asos hisoblanadi.

2. Normativ asos - sodir etilgan qilmishning Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan jinoyat tarkibiga mos kelishi. Ya'ni qilmish qonunda belgilangan: ob'ekt, ob'ektiv tomon, sub'ekt, sub'ektiv tomon kabi barcha alomatlariga ega bo'lishi kerak.

Jinoyat kodeksining 16-moddasiga ko'ra, aynan jinoyat tarkibining barcha belgilari mavjud bo'lgan qilmish jinoiy javobgarlikka tortish uchun asos bo'ladi.

Muhim jihat: agar, qilmish sodir etilgan bo'lsa (faktik asos bor), lekin u qonunda jinoyat sifatida belgilanmagan bo'lsa (normativ asos yo'q), bunday holda jinoiy javobgarlik yuzaga kelmaydi. Yoki aksincha: qonunda jinoyat bor, lekin amalda qilmish sodir etilmagan bo'lsa, baribir javobgarlik bo'lmaydi.

7.3. Jinoyat tarkibi va tuzilishi

Jinoyat tarkibi – bu jinoyat qonunida aniq ko'rsatilgan ijtimoiy xavfli qilmishni jinoyat deb hisoblash uchun zarur bo'lgan belgilari yig'indisi. Jinoyat tarkibi to'rt asosiy elementdan iborat: **jinoiyat ob'ekti, ob'ektiv tomon, sub'ekt va sub'ektiv tomon**. Ushbu elementlar hamkorlikda, bir-biri bilan uzviy bog'lanib, har bir qoida asosida jinoyat sodir etilganligini belgilaydi. Ularning har biri to'liq va tushunarli bo'lishi jinoyatni aniqlash va aybdorga tegishli jazo qo'llashda muhim ahamiyatga ega.

1. Jinoyat ob'ekti – bu jinoyat natijasida zarar yetkaziladigan yoki zarar xavfi tug'iladigan ijtimoiy munosabatlardir. Bu munosabatlar jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi va qonun tomonidan maxsus himoya qilinadi.

Misollar: Inson hayotiga qarshi jinoyat: shaxs boshqani qasddan o'ldirsa, jinoyat ob'ekti – inson hayoti. Mulkka qarshi jinoyat: bir shaxs do'kondan pul yoki tovar o'g'irladi, bu yerda ob'ekt – o'zganing mulki hisoblanadi. Davlat xavfsizligiga tajovuz: shaxs davlat sirlarini oshkor qildi, ob'ekt – davlat xavfsizligi.

Jinoyat ob'ekti “kimga yoki nimaga zarar yetkazildi?” degan savolga javob beradi va jinoyatning ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi.

Jinoyat ob'ekti hajmiga ko'ra to'rt turga bo'linadi:

- 1) umumiy ob'ekt;
- 2) turdosh (maxsus) ob'ekt;
- 3) bevosita ob'ekt;
- 4) fakultativ ob'ekt.

Jinoyatning umumiy ob'ekti – jinoyat qonuni himoya qiladigan ijtimoiy munosabatlarning umumiy yig'indisidir.

Masalan: mulkni himoya qiluvchi qonunlar umumiy ob'ekt hisoblanadi. Agar bir shaxs o'g'irlik qilsa, u shu umumiy ob'ekt – mulkka tajovuz qiladi.

Turdosh ob'ekt – jinoyatda tajovuz qilinayotgan o'xshash yoki turdosh ijtimoiy munosabatlar to'plami hisoblanadi. *Masalan:* Mulkka oid turdosh ob'ektlar: uy, avtomashina, pul mablag'i – barchasi mulk huquqini himoya qiluvchi qonun doirasidagi turdosh ijtimoiy munosabatlardir.

Jinoyatning bevosita ob'ekti – muayyan, aniq turdagi jinoyatda himoya qilinayotgan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi.

Masalan: O'g'irlik jinoyatida bevosita ob'ekt – **mulkka bo'lgan huquq**. Agar kimdir boshqaning uyidan yoki avtomashinasidan mol-mulkni olib ketsa, u ana shu aniq ijtimoiy munosabat — mulk huquqiga tajovuz qiladi.

Fakultativ ob'ekt — odatda shunday ijtimoiy munosabatki, jinoyat ayrim holatlarda unga zarar yetkazishi mumkin, boshqa holatlarda esa zarar yetkazilmaydi. Lekin jinoyat tarkibida fakultativ ob'ektqa zarar yetkazish ehtimoli mavjud.

Masalan: Bosqinchilik yo'li bilan o'qotar qurolni g'ayriqonuniy egallashda (JK 247-modda, 3-q. «a» bandi): *Asosiy ob'ekt* – jamoat xavfsizligi; *Qo'shimcha ob'ekt* – jabrlanuvchining sog'lig'i; *Fakultativ ob'ekt* – mulkka oid munosabatlar.

2. Jinoyatning ob'ektiv tomoni – bu jinoyatning tashqi ko'rinishi bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi: harakat yoki harakatsizlik, oqibat (zarar yoki xavf), harakat va oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanish.

Misollar:

Shaxs qasddan boshqani urib, tan jarohati yetkazdi. Harakat – urish, oqibat – tan jarohati.

Haydovchi yo'l harakati qoidasini buzdi va piyodani urib yubordi. Harakat – qoidabuzarlik, oqibat – insonga zarar.

Ota-ona farzandini qaramay, uni xavfli holatda qoldirdi va bola jarohat oldi. Harakatsizlik ham jinoyatning ob'ektiv tomoni hisoblanishi mumkin.

Ob'ektiv tomon “nimani amalga oshirdi va qanday oqibat kelib chiqdi?” degan savolga javob beradi. U jinoyatning tashqi belgilarini aniqlaydi.

Ob'ektiv tomonning quyidagi asosiy belgilari mavjud:

- 1) ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik);
- 2) jinoiy oqibat;
- 3) sababiy bog‘lanish.

Harakat – shaxsning jinoyat qonuni himoya qiladigan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazishga qaratilgan ijtimoiy xavfli, irodaviy va faol xulq-atvoridir.

Harakatsizlik – shaxsning qonun yoki normativ hujjatlarda belgilangan majburiy harakatlarni bajarmasligida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy xavfli, ongli va sust xulq-atvoridir.

Jinoiy oqibat – ijtimoiy xavfli harakat oqibatida, jinoyat qonuni himoya qilayotgan ob’ektlarga keltirilgan zarar yoki ziyonni anglatadi.

Sababiy bog‘lanish – agar bir hodisa qonuniy va ichki zarurat tufayli ikkinchi hodisani keltirib chiqarsa, hodisalar o‘rtasidagi munosabat hisoblanadi.

Jinoyat tarkibi ob’ektiv tomonining *qo‘shimcha belgilari* jinoyat sodir etishning vaqti, joyi, holati, usuli, quroli va vositasidan iborat.

Jinoyatni sodir etish vaqti – yil, oy, hafta, kun va tunning muayyan qismi hisoblanadi. Bu hodisa jinoyat tarkibining belgisi sifatida qonunda kam qo‘llaniladi.

Jinoyat sodir etish joyi – jinoiy qilmish amalga oshirilgan aniq hudud hisoblanadi.

Jinoyat sodir etilgan holat – jinoyat qonuni himoya qiladigan ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qilingan sharoitlardagi omillar (odamlar, moddiy ashyolar, tabiiy va ijtimoiy jarayonlar) yig‘indisidir.

Jinoyat sodir etish usuli – shaxs jinoiy niyatini amalga oshirishda qo‘llagan ketma-ket harakatlar va yo‘l-usullarning muayyan tartibini ifodalaydi.

Jinoyat sodir etish quroli – aybdor tomonidan ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etish va ijtimoiy munosabat unsurlariga ta’sir qilish uchun qo‘llaniladigan vositalardir.

Jinoyat sodir etish vositalari – jinoyatni sodir etishni ancha osonlashtiruvchi narsalar hisoblanadi. Qurol va vositalarning jinoiy-huquqiy ahamiyati shundaki, ular

ko'pincha jinoyatni kvalifikatsiyalashda ta'sir ko'rsatadi va ba'zida ulardan foydalanish aybdorga nisbatan jazoni jiddiy og'irlashtirishi mumkin.

3. Jinoyat sub'ekti – bu jinoyatni sodir etgan shaxsdir. Lekin har qanday shaxs emas, balki quyidagilarga ega bo'lgan shaxs bo'lishi shart:

Aqli raso, ya'ni o'z harakatini anglay olishi. aqli raso shaxs bo'lishi, ya'ni o'z harakati yoki harakatsizligining ijtimoiy xavfli qilmish xususiyatini anglagan bo'lishi va ularni boshqara olishi shartidir. Aqli rasolik va ayb jinoiy javobgarlikning zaruriy shartlaridir.

Aqli noraso shaxslar ruhiy kasalligi, vaqtincha aqlini yo'qotganligi yoki boshqa sabablar tufayli tuzalish imkoniyatlaridan mahrum bo'ladi, shu sababli ular jinoyatning sub'ekti deb tan olinmaydilar.

Shaxs aqlining norasoligi vrachning tibbiy xulosasiga asosan sud tomonidan aniqlanadi.

Aqli norasolikning tibbiy mezoni – shaxsni aqli noraso deb topish uchun ob'ektiv asos bo'luvchi ruhiy xastalikning mavjudligi. Jinoyat qonuni ruhiy xastaliklarning quyidagicha tasnifini belgilaydi: 1) surunkali ruhiy kasallik; 2) ruhiy holatning vaqtincha buzilganligi; 3) aqli zaiflik; 4) boshqa tarzdagi ruhiy kasalliklar.

Jinoiy javobgarlik yoshi O'zbekiston Respublikasi JKning 17-moddasiga asosan: umumiy yosh 16, boshqa holatlarda esa javobgarlik 14, 18 yoshdan boshlab hisoblanadi.

Jinoyatning maxsus sub'ekti deganda, umumiy belgilar (jinoiy javobgarlik yoshiga yetganlik, jismoniy shaxs, aqli rasolik) bilan birga, aniq turdagi jinoyatning tarkibini tashkil qilishi uchun zaruriy qo'shimcha belgilarga ko'ra tavsiflanuvchi shaxs tushuniladi.

Qo'shimcha belgilar quyidagilarni tavsiflaydi:

- 1) davlatdagi huquqiy holatini (JK 157, 160-m.);
- 2) demografik belgilarini, masalan, jinsi (JK 120-m.), yoshi (JK 127-m.);
- 3) oilaviy qarindoshlik munosabatlarini (JK 122, 123-m.);
- 4) harbiy majburiyatga munosabatini (JK 280, 301-m.);
- 5) mansab holatini (JK 205, 206, 207-m.);

- 6) kasb majburiyatlarini (JK 116-m.);
- 7) kasb faoliyatini (JK 262-m.);
- 8) egallab turgan lavozimini (JK 260-m.);
- 9) davlatga nisbatan majburiyatlarini (JK 225-m.);
- 10) jabrlanuvchining alohida holatini (JK 124-m.);
- 11) jinoyat sodir qilish bilan bog‘liq alohida holatini (JK 190-m.).

Sub’ekt “kim sodir etdi?” degan savolga javob beradi va shaxsning javobgarlikka tortilishi yoki tortilishi mumkin emasligini belgilaydi.

4. Jinoyatning sub’ektiv tomoni – shaxsning qilmishga bo‘lgan ichki munosabati, ya’ni ruhiy holati.

Jinoyatning motivi – sub’ektning ehtiyojlari va manfaatlari sababli yuzaga keluvchi anglangan moyillik bo‘lib, u jinoiy qilmish sodir etishga undaydi.

Jinoyat maqsadi deb, jinoyat sub’ektining jinoiy qilmishni sodir etishga erishish uchun intiladigan fikriy natijasiga aytiladi.

Jinoyat huquqida sub’ektiv tomon asosan **ayb shakli** bilan aniqlanadi: Ayb shakllari: **qasd** va **ehtiyotsizlik** turlariga bo‘linadi.

Qasd – shaxs ongli ravishda qilmishni sodir etdi va oqibatini biladi. Aybning qasd shakli o‘z navbatida *to‘g‘ri qasd* va *egri qasd* turlariga bo‘linadi.

To‘g‘ri qasdda shaxs **o‘z harakatini sodir etish va oqibatini aniq ko‘zda tutib**, shu oqibatni amalga oshirishni hohlaydi va maqsad qiladi.

To‘g‘ri qasdga quyidagi belgilar xos: 1) o‘z qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglash; 2) sodir etilgan qilmishning natijasi bo‘lgan ijtimoiy xavfning oqibatlariga ko‘zi yetish (aqliy belgi); 3) ijtimoiy xavfli oqibatlarning yuz berishini istash (irodaviy belgi). Masalan: Fuqaro Akramov I. fuqaro Abdullaevni o‘ldirish maqsadida uni xonadoniga kirib, unga o‘q uzdi, o‘q unga tegdi va u vafot etdi. Qasddan odam o‘ldirish jinoyat to‘g‘ri qasd natijasida amalga oshirildi.

Egri qasdda shaxs **oqibatni asosiy maqsad sifatida ko‘zda tutmaydi**, lekin uning sodir bo‘lishini bilgan va rozilik bildirgan holda harakat qiladi.

Egri qasdga quyidagi belgilar xos: 1) o‘z qilmishining ijtimoiy xavfliligini anglash; 2) ijtimoiy xavfning oqibatlariga ko‘zi yetish (aqliy belgi); 3) ijtimoiy xavfli oqibatlarning yuz berishiga yo‘l qo‘yish (irodaviy belgi).

Masalan: Shaxs xonadonga fuqaro Abdullaevni o‘ldirish maqsadida kirib, unga o‘q otar quroldan o‘q uzdi, ammo o‘q uning ukasiga tegdi va u vafot etdi. Jinoyat egri qasd natijasida sodir bo‘ldi.

Ehtiyotsizlik – shaxs o‘z harakatining oqibatini to‘liq anglamadi yoki ehtiyot choralarini ko‘rmadi.

Ehtiyotsizlikning ham ikki shakli mavjud: *jinoiy o‘z-o‘ziga ishonish* va *jinoiy beparvolik*.

- Shaxs o‘z harakatining xavfliligini anglaydi
- Oqibatlar yuzaga kelishi mumkinligini **oldindan ko‘radi**
- Lekin asossiz ravishda ularni oldini olaman yoki yuz bermaydi, deb o‘ylaydi

Ko‘radi, lekin yengil qaraydi (asossiz ishonadi)

Jinoiy o‘z-o‘ziga ishonish – shaxs o‘z harakatining xavfliligini anglaydi, oqibatlar yuzaga kelishi mumkinligini oldindan ko‘radi, lekin asossiz ravishda ularni oldini olaman yoki yuz bermaydi, deb o‘ylaydi.

Jinoiy beparvolik – shaxs harakatining xavfliligini to‘liq anglamaydi, oqibatlarni oldindan ko‘rmaydi, lekin ehtiyotkor bo‘lsa, ularni ko‘rishi mumkin va shart edi

Asosiy farq:

O‘z-o‘ziga ishonishda – **anglash va oldindan ko‘rish bor;**

Beparvolikda – **anglash va oldindan ko‘rish yo‘q.**

8-BOB. QASDDAN JINOYAT SODIR ETISH BOSQICHLARI, JINOYATDA ISHTIROKCHILIK VA BIR QANCHA JINOYAT SODIR ETISH.

8.1. Qasddan jinoyat sodir etish bosqichlari

Qasddan sodir etiladigan jinoyatning amalga oshish jarayonidagi turli bosqichlar bo‘lib, aybdorning jinoiy maqsadga qay darajada yetganini ko‘rsatadi.

Asosiy bosqichlar (JK 25-m.):

- jinoyatga tayyorgarlik ko‘rish;
- jinoyat sodir etishga suiqasd qilish;
- tamom bo‘lgan jinoyat.

Jinoyatga tayyorgarlik ko‘rish – shaxsning qasddan jinoyat sodir etish yoki uni yashirish uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan harakatlari bo‘lib, u shaxsga bog‘liq bo‘lmagan sabablarga ko‘ra oxiriga yetmay qoladi.

Jinoyatga tayyorgarlik ko‘rishning o‘ziga xos belgilari quyidagilar:

1) ob‘ektiv belgilarga jinoyat sodir etish uchun shart-sharoit yaratishga yo‘naltirilgan harakatlar va jinoyatni yashirish uchun shart-sharoit yaratishga yo‘naltirilgan harakatlar;

2) sub‘ektiv belgilarga to‘g‘ri qasd shaklida shaxs o‘z harakatlari bilan kelajakda jinoyatni sodir etish yoki yashirishga shart-sharoit yaratayotganligini anglaydi va uni sodir etishni istaydi.

Jinoyat sodir etishga suiqasd qilish – qasddan jinoyatni amalga oshirish boshlangan, lekin shaxsga bog‘liq bo‘lmagan sabablarga ko‘ra oxiriga yetkazilmagan holatdir.

Jinoyat sodir etishga suiqasd qilishning ob‘ektiv belgilari:

- jinoyat sodir etishning boshlanganligi;
- majburan oxiriga yetkazilmaganligi.

Jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish — shaxs jinoyatni oxiriga yetkazishi mumkinligini anglagan holda o‘z ixtiyori bilan to‘xtatishi yoki jinoiy oqibat kelib chiqishini tushunib, uning oldini olishidir. Bunday holda shaxs jinoiy javobgarlikka

tortilmaydi.

Tamom bo'lgan jinoyat – jinoyat qonunida nazarda tutilgan barcha ob'ektiv va sub'ektiv belgilar to'liq amalga oshgan holatdir.

8.2. Jinoyatda ishtirokchilik va uning belgilari

Jinoyatda ishtirokchilik – bu ikki yoki undan ortiq shaxsning oldindan anglab va bir maqsad yo'lida harakat qilib, jinoyatni birgalikda sodir etishidir.

Jinoyatda ishtirokchilik *ob'ektiv* va *sub'ektiv* belgilar yig'indisidan tashkil topadi.

Ob'ektiv belgilari – jinoyat sodir etishda kamida ikki yoki undan ortiq shaxsning ishtirok etishi va ularning jinoyatni birgalikda amalga oshirishi.

Sub'ektiv belgilari – aybning qasd shaklida bo'lishi va ishtirokchilarning bir-birining harakatlari va niyatlaridan xabardor bo'lishi.

Jinoyatda ishtirokchilar quyidagi turlarga bo'linadi: *bajaruvchi, tashkilotchi, dalolatchi va yordamchi*.

Bajaruvchi – jinoyatni bevosita to'liq yoki qisman amalga oshirgan, shuningdek javobgarlikka tortilishi mumkin bo'lmagan shaxslar yoki boshqa vositalar orqali jinoyat sodir etgan shaxs hisoblanadi.

Tashkilotchi – jinoyatga tayyorgarlik ko'rishni tashkil etgan yoki uning sodir etilishiga rahbarlik qilgan shaxsdir.

Dalolatchi – boshqa shaxsni jinoyat sodir etishga undagan, qiziqtirgan yoki ishontirgan shaxsdir.

Yordamchi – jinoyatni sodir etishga maslahat, ko'rsatma berish, vositalar taqdim etish yoki to'siqlarni bartaraf etish orqali ko'maklashgan, shuningdek jinoyatchi yoki jinoyat izlarini yashirishga yoki jinoiy yo'l bilan olingan narsalarni olish va o'tkazishga oldindan va'da bergan shaxsdir.

Jinoyatda ishtirokchilikning asosiy shakllari quyidagilardan iborat: *oddiy ishtirokchilik, murakkab ishtirokchilik, uyushgan guruh va jinoiy uyushma*.

Oddiy ishtirokchilik – ikki yoki undan ortiq shaxsning oldindan kelishuvsiz, ya'ni til biriktirmasdan jinoyat sodir etishda birgalikda qatnashishidir.

Murakkab ishtirokchilik – ikki yoki undan ortiq shaxsning jinoyatni oldindan kelishib, rejalashtirib sodir etishidir.

Uyushgan guruh – jinoiy faoliyatni muntazam amalga oshirish maqsadida oldindan birlashgan ikki yoki undan ortiq shaxslardan iborat barqaror guruhdir.

Jinoiy uyushma – bir nechta uyushgan guruhlarining jinoiy faoliyat bilan shugʻullanish uchun oldindan birlashgan murakkab tuzilmasidir.

Jinoyatda ishtirok etganlik uchun javobgarlik qonun bilan belgilangan boʻlib, bajaruvchi bevosita sodir etgan jinoyati uchun javob beradi, tashkilotchi, dalolatchi va yordamchilar esa oʻz roldan kelib chiqib javobgarlikka tortiladi.

Jinoyatga daxldorlik – shaxsning jinoyatni bevosita sodir etishda ishtirok etmasdan, ammo boshqa shaxs tomonidan jinoyat sodir etilayotgani, tayyorlanayotgani yoki sodir etilgani haqida bilib turib, bu haqda tegishli organlarga xabar bermasligi yoxud jinoyat izlarini va unga aloqador ashyolarni oldindan vaʼda qilmasdan yashirishi bilan ifodalanadi.

Jinoyatni yashirganlik esa – jinoyat sodir etgan shaxsga oldindan vaʼda bermagan holda, ogʻir yoki oʻta ogʻir jinoyat haqida hokimiyat organlariga maʼlum qilmaslik yoki jinoyatchi, jinoyat qurollari, izlari hamda jinoiy yoʻl bilan topilgan narsalarni yashirishni anglatadi.

Shu bilan birga, qonunga koʻra, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining yaqin qarindoshlari jinoyat haqida xabar bermaganligi yoki uni yashirganligi uchun jinoiy javobgarlikka tortilmaydi.

8.3. Bir qancha jinoyat sodir etishning belgilari va shakllari

Bir qancha jinoyat sodir etish – shaxsning ilgari jinoiy javobgarlikka tortilgan-tortilmagani yoki sudlangan-sudlanmaganidan qatʼi nazar, ikki yoki undan ortiq jinoyatni amalga oshirishi bilan ifodalanadi.

Uning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1. shaxs tomonidan kamida ikki yoki undan ortiq jinoyat sodir etilgan boʻlishi;
2. ushbu jinoyatlar turli vaqtlarda amalga oshirilgan boʻlishi;

3. har bir sodir etilgan qilmish jinoiy-huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarishi lozimligi.

Bir qancha jinoyat sodir etish quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

1. jinoyatni takroran sodir etish;
2. jinoyatlar majmui;
3. residiv jinoyat.

Takroran jinoyat sodir etish – shaxsning ikki yoki undan ortiq jinoyatni turli vaqtlarda amalga oshirishidir.

Davomli jinoyat – umumiy qasd bilan qamrab olingan, yagona maqsadga yo‘naltirilgan va bir xil turdagi bir nechta jinoiy qilmishlardan tashkil topgan, ammo yagona jinoyat sifatida baholanadigan qilmishdir.

Uzoqqa cho‘zilgan jinoyat – bitta jinoyatni uzoq vaqt davomida uzluksiz ravishda amalga oshirish orqali sodir etiladigan jinoiy qilmishdir.

Agar shaxs ikki yoki undan ortiq qilmish sodir etib, ular JK Maxsus qismining turli moddalarida yoki bir moddaning turli qismlarida nazarda tutilgan bo‘lsa va ularning hech biri uchun hali sudlanmagan bo‘lsa, bunday holat *jinoyatlar majmui* deb hisoblanadi.

Agar sodir etilgan qilmish bir moddaning turli qismlarida nazarda tutilgan belgilarga to‘g‘ri kelsa, shaxs og‘irroq jazo belgilangan qismi bo‘yicha javobgarlikka tortiladi.

Residiv jinoyat – shaxs ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun sudlanganidan so‘ng yana qasddan yangi jinoyat sodir etishidir.

Residivning turlari:

Oddiy residiv – ilgari sudlangan shaxsning yana qasddan jinoyat sodir etishi;

Xavfli residiv – ilgari sodir etilgan jinoyatga o‘xshash yoki qonunga ko‘ra alohida belgilangan hollarda boshqa jinoyatni yana qasddan sodir etish;

O‘ta xavfli residiv – og‘ir yoki o‘ta og‘ir jinoyatlar uchun bir necha bor sudlangan shaxsning yana og‘ir jazo tayinlanishi mumkin bo‘lgan jinoyat sodir etishi bilan bog‘liq holat.

8.4. Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar

Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar deganda, qilmishda jinoyat tarkibining belgilari rasman mavjud bo'lsa-da, lekin u **ijtimoiy xavfli emasligi, g'ayriqonuniy emasligi yoki aybli emasligi sababli jinoyat deb topilmaydigan holatlar** tushuniladi (JK-35-m.).

Misol: Shaxs o'zini himoya qilish maqsadida hujum qilgan shaxsga zarar yetkazsa (zaruriy mudofaa), u formal jihatdan jinoyatga o'xshasa ham, amalda jinoyat hisoblanmaydi.

Qilmishni jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar turlari:

1. Kam ahamiyatli qilmish;
2. Zaruriy mudofaa;
3. Oxirgi zarurat;
4. Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash chog'ida zarar yetkazish;
5. Buyruqni yoki boshqacha tarzdagi vazifani bajarish;
6. Kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik;
7. Jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish.

Kam ahamiyatli qilmish – jinoyat tarkibining belgilari rasman mavjud bo'lsa-da, lekin **o'zining kam ahamiyatliligi tufayli ijtimoiy xavfli bo'lmagan harakat yoki harakatsizlik** bo'lib, jinoyat deb topilmaydi (JK-36-m.).

Kam ahamiyatli qilmishda jinoyatning belgilari mavjud bo'lsada, ammo ijtimoiy xavf darajasi juda past bo'lganligi sababli jinoiy javobgarlik yuzaga kelmaydi. Aksincha, surishtiruvchi yoki tergovchi JKning 36-moddasiga asoslanib, jinoyat ishi qo'zg'atishni rad qilish qarori qabul qiladi.

Kam ahamiyatli qilmish – jinoyat va boshqa huquqbuzarliklar o'rtasidagi **asosiy farqlovchi mezon** bo'lib, shaxsni asossiz ravishda jinoiy javobgarlikka tortishning oldini oladi.

Zaruriy mudofaa holati – bu mudofaalanuvchi yoki boshqa shaxsning shaxsiy huquqlari, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzdan

himoya qilish maqsadida qilingan harakatdir. Agar bu harakat zaruriy mudofaa chegarasidan oshmagan bo'lsa, u jinoyat hisoblanmaydi (JK 37-modda).

Misol: Agar bir shaxs do'konga pichoq bilan kirib mol-mulkni olib qochmoqchi bo'lsa, do'kon egasi uni to'xtatish uchun jarohat yetkazsa, bu holat zaruriy mudofaa doirasida bo'ladi va jarohat yetkazish jinoyati sifatida baholanmaydi.

Tajovuzning xususiyati va xavfliligi darajasiga butunlay muvofiq kelmaydigan mudofaa, *zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqish* deb topiladi.

Zaruriy mudofaa shartlari quyidagilardan iborat:

1. Tajovuzga oid shartlar:

- tajovuz qonunga xilof bo'lishi kerak;
- tajovuz allaqachon boshlangan va hali tugamagan bo'lishi lozim;
- tajovuz haqiqiy va aniq bo'lishi kerak.

2. Mudofaaga oid shartlar:

- *himoya qilish maqsadi* – mudofaalanuvchi yoki boshqa shaxsning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlarini muhofaza qilish bo'lishi kerak;
- zarar faqat tajovuzchiga yetkazilishi lozim;
- himoya faqat zarurat chegarasida amalga oshirilishi kerak, ya'ni boshqa imkoniyat qolmagan bo'lish lozim.

Oxirgi zarurat – bu shaxs yoki boshqa shaxslar, jamiyat yoki davlat manfaatlariga tahdid soluvchi xavfni bartaraf etish uchun qonun bilan himoyalangan huquq va manfaatlarga zarar yetkazishga majbur bo'lgan holat. Agar shu harakat xavfni oldi olingan zarardan kam va boshqa choralar yo'q bo'lsa, unda bu jinoyat deb hisoblanmaydi.

Qisqacha qilib aytganda: oxirgi zarurat – xavfni bartaraf qilish uchun zarur bo'lgan zarar yetkazuvchi harakat, qonuniy mudofaa hisoblanadi.

Misol: jinoyatchi fuqaroni uyiga kirib unga yoki oila a'zolariga tahdid solib, mol-mulkni olib ketishga uringan vaqtda, uni to'xtatishning qonuniy choralaridan foydalanishning imkoni bo'lmasa, uni to'xtatish uchun og'ir bo'lmagan tan jarohati yetkazish – oxirgi zarurat hisoblanadi.

Agar boshqa vositalar orqali xavfning oldini olish mumkin bo'lsa yoki keltirilgan zarar oldi olingan zarardan oshib ketsa, qonun bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaatlarga bunday zarar yetkazish *oxirgi zarurat chegarasidan chetga chiqish* deb topiladi.

Oxirgi zarurat belgilari:

- xavfni boshqa choralar bilan bartafar etishning imkonining yo'qligi;
- keltirilgan zarar xavfni oldi olingan zarardan kam bo'lishining lozimligi;

Oxirgi zaruratning shartlari:

1) Xavfga nisbatan shartlar:

- xavf har qanday manbadan paydo bo'lishi mumkin (tabiiy ofat, yirik yong'in, jinoyatchi);
- xavf haqiqiy va allaqachon boshlangan bo'lishi kerak.

Misol: Bozorda yong'in boshlandi, boshqa do'konlarga o't ketmasligi uchun qatordagi do'konlarni birini buzib tashlash jinoyatni keltirib chiqarmaydi.

2) Xavfni bartaraf etishga nisbatan shartlar:

- xarakat ijtimoiy foydali maqsadga xizmat qilishi lozim;
- keltirilgan zarar oldi olingan zarardan kam bo'lishi kerak;
- zarar faqat xavfni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan shaxslarga yetkazilishi lozim;
- xavfni boshqa vositalar bilan bartaraf etishning iloji bo'lmasligi shart.

Misol: Terrorist yasama bomani portlab yuborish bilan tahdid qildi, shunda ichki ishlar xodimi snayperda uni otib o'ldirdi va zarasizlantirdi.

Yengib bo'lmaz kuch – bu shaxs harakatlarini erkin bajarish imkoniyatidan mahrum qiluvchi tabiiy ofatlar, texnik yoki mexanizmlarning buzilishi, hayvonlar yoki inson organizmidagi kasalliklar. Bunday holatda qilingan harakatlarda jinoyat tarkibi mavjud emas.

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazish – ushlash choralarini ko'rayotgan shaxsning qonuniy talablariga bo'ysunmaslik, qarshilik ko'rsatish, qochishga yoki yashirinishga uringan shaxsga

zarar yetkazish. Agar boshqa choralar yo‘q bo‘lsa va ushlar chegarasi buzilmagan bo‘lsa, bu harakat jinoyat hisoblanmaydi (JK - 39-modda).

Ushlar vositalari va usullariga, qilmishning hamda uni sodir etgan shaxsning xavflilik darajasiga, shuningdek ushlar sharoitiga butunlay mos kelmaydigan, ushlar zarurati taqozo etmagan holda ushlanayotgan shaxsga qasddan zarar yetkazish *ushlar choralari chegarasidan chetga chiqish* deb topiladi.

Ushlar vaqtida zarar yetkazish shartlari:

a) Shaxsga oid shartlar:

- ushlanayotgan shaxs ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan bo‘lishi kerak.
- ushlar vaqtida qarshilik ko‘rsatishi, qochishga harakat qilishi yoki yashirinishga uringan bo‘lishi kerak.

b) Ushlashni amalga oshiruvchiga oid shartlar:

- zarar yetkazish faqat ushlar va hokimiyat organlariga topshirish uchun zarur bo‘lishi;
- ushlarining boshqa choralarining yo‘qligi (qo‘l bilan ushlar, ogohlantirish).
- holat va shaxs imkoniyatlariga mos ravishda harakat qilinishi.

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlarida unga yetkazilgan zararining qonuniyligi baholanganda, ushlanishdan qochishga uringan shaxsning harakatlari, ushlovchining mavjud kuchi va vositalari, ruhiy holati hamda ushlar bilan bog‘liq boshqa sharoitlar hisobga olinadi.

Maxsus vakolatli shaxslar bilan bir qatorda jabrlanuvchi va boshqa fuqarolar ham ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlar huquqiga egadirlar.

Maxsus vakolatli shaxslar bilan bir qatorda, jabrlanuvchi va boshqa fuqarolar ham ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlar huquqiga ega bo‘ladilar.

Buyruq yoki boshqa vazifalarni ijro etish (JK 40-m.). Shaxsning buyruq yoki boshqa farmoyishni, shuningdek mansab vazifalarini qonundan bajarishi tufayli zarar yetkazilgan bo‘lsa, jinoyat deb topilmaydi.

Buyruq yoki boshqa vazifalarni ijro etishning qonuniylik shartlari

quyidagilar:

1) Chiqarilgan buyruq yoki farmoyish yoxud yuklatilgan mansab vazifalar ularni bajarayotgan shaxs uchun majburiy ekanligi, xususan **buyruq yoki vazifa shunday bo'lishi kerakki, ijrochi uni bajarmaslikka haqli bo'lmasligi, ya'ni u xizmat tartibiga ko'ra bajarishi majburiy bo'lishi lozim.** *Misol:* IIB boshlig'i profilaktika inspektorga mayda bezorilik qilgan shaxsni IIB binosida ertalabgacha ushlab turishni buyurdi, profilaktika inspektori fuqaroni noqonuniy ravishda 10 soat IIB binosida ushlab turdi. Fuqaro prokuraturaga noqonuniy ushlab turganlik holati bo'yicha shikoyat qildi va mazkur holat yuzasidan jinoyat ishi qo'zg'atildi. Bu holatda profilaktika inspektorini ayblilik masalasini hal qilish lozim bo'ladi, ya'ni u qasdan o'zi noqonuniy ushlab turdimi yoki IIB boshlig'ining ko'rsatmasini bajardimi.

2) Chiqarilgan buyruq yoki farmoyish yoxud yuklatilgan mansab vazifasi tegishli shaxs tomonidan va tegishli shaklda (rekvizitlar bilan) rasmiylashtirilgan bo'lishi shart. *Misol:* profilaktika inspektori Jinoyat-qidiruv xizmatida yordamchi kuch sifatida jalb etilgan, ammo IIB boshlig'ining buyrug'iga ko'ra fuqaroni JPKning 224-moddasi talabi asosida bir sutka mobaynida IIB binosida ushlab turdi. Fuqaroning shikoyati bo'yichap qo'zg'atilgan jinoyat ishi doirasida aniqlanishicha profilaktika inspektorga tezkor-tergov guruhida ishtirok etgan bo'lsada, ammo uning ishtirokiga oid buyruq mavjud emasligi aniqlandi.

3) bajaruvchining buyruq yoki farmoyish yoxud yuklatilgan mansab vazifasini tushunib yetmasligi. *Misol:* IIB boshlig'i profilaktika inspektoriga tadbirkorni do'konini yopib tashlashni buyurdi, profilaktika inspektori do'konni majburan yoptirib, eshigini muhrlab qo'ydi. Bu holatda sudning qarorisiz tadbirkorni faoliyati tuxtatildi. Bu holatda jinoyat ishi qo'zg'atilganda ishga yangi kirgan profilaktika inspektori o'zining xizmat vazifasigi va mansab vakolatiga tadbirkorlik faoliyatini cheklash kirmasligini tushunib yetmagan, faqatgina rahbarini buyrug'ini bajargan xolos.

Agarda xodim rahbarining bergan buyrug'i jinoiyligi oldindan bila turib, noqonuniy buyruqni bajarsa, umumiy asoslarda javobgarlikka tortiladi.

G'ayriqonuniy buyruq yoki farmoyish yoxud yuklatilgan mansab vazifalarini bajarayotgan yoki buzgan shaxs javobgarlikka tortilmaydi.

Kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq asosli tavakkalchilik. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 41-moddasi mazmuniga ko'ra, ijtimoiy foydali maqsadga erishish uchun kasb yoki xo'jalik faoliyatiga bog'liq asosli tavakkalchilik qilib, huquqlar va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarga zarar yetkazish jinoyat deb topilmaydi.

Asosli tavakkalchilik – Agar sodir etilgan harakat zamonaviy ilmiy-texnika bilimlari va tajribalariga muvofiq kelgan, qo'yilgan maqsadga esa, tavakkal qilmay erishishning iloji bo'lmagan hamda shaxs huquqlar va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarga zarar yetkazilishining oldini olish uchun tegishli choralarni ko'rgan bo'lsa, bunday tavakkalchilik asosli deb topiladi.

Qonunchilikka ko'ra, xatto natijada kutilgan ijtimoiy foydaga erishilmagan yoki yetkazilgan zarar kutilgan foydadan ko'proq bo'lib chiqqan taqdirda ham, agar mazkur shartlar bajarilgan bo'lsa, shaxs jinoiy javobgarlikka tortilmaydi.

Tadbirkorlik sohasida ham tavakkalchilik muhim o'rin tutadi. Masalan, bozor sharoiti yoki boshqa iqtisodiy omillar ta'sirida tadbirkorlar kredit yoki shartnomaviy majburiyatlarini bajara olmasligi mumkin. Bunday holatlar odatda tijorat tavakkalchiligi sifatida baholanib, bank yoki moliya tashkilotlari xodimlarini jinoiy javobgarlikka tortish uchun asos bo'lmaydi. *Misol:* Tadbirkor "Farel" balig'ini ko'paytirish biznesi uchun 100 mln kredit oldi, ammo baliqlar kasallanganligi va mahalliy hududga moslashmaganligi tufayli qirilib ketdi. Tadbirkor mahalliy lashtirish bo'yicha tavakkalchilikka asoslandi, ammo tavakkalchilik o'zini oqlamadi. Bu holatda javobgarlikka tortilmaydi.

Asosli tavakkalchilikning qonuniylik shartlari quyidagilardan iborat: u ijtimoiy foydali maqsadga qaratilgan bo'lishi, shaxs zarar keltirilishining oldini olish uchun barcha zarur choralarni ko'rgan bo'lishi va ushbu maqsadga tavakkalsiz erishish imkoniyati mavjud emasligi lozim.

Shu bilan birga, agar shaxs oldindan odamlar hayotiga jiddiy xavf tug'ilishi, ekologik falokat yoki boshqa og'ir oqibatlar yuz berishini bilgan holda harakat

qilgan bo'lsa, bunday tavakkalchilik asosli deb hisoblanmaydi va u javobgarlikka sabab bo'ladi.

Jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish. Jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud shunday majburlashni qo'llash bilan qo'rqitish natijasida ushbu Kodeks bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaatlarga zarar yetkazilishi, agar bunday majburlash yoxud qo'rqitish oqibatida shaxs o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqara olmagan bo'lsa, jinoyat hisoblanmaydi.

Jismoniy qo'rqitish – bu shaxsga nisbatan kuch ishlatish yoki tan jarohati yetkazish bilan qo'rqitib, uning irodasiga ta'sir o'tkazish, muayyan harakatni qilishga yoki qilmaslikka majburlashdir.

Misol: PPX xodimi sovuq qurol bilan qurollangan shaxsga qurolni topshirmasa, unga nisbatan maxsus vositalar, xususan elektroshoker moslamasini qo'llash orqali zarar yetkazsa javobgarlik belgilanmaydi, chunki xodimni maqsadi jamoat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi

Ruhiy majburlash – bu shaxsga bevosita jismoniy zo'ravonlik ishlatmasdan, balki ruhiy (psixologik) ta'sir, tahdid, qo'rqitish yoki bosim orqali uning irodasini sindirib, muayyan harakatni qilishga yoki qilmaslikka majburlashdir.

Misol: Sovuq qurolni qo'llash bilan tahdid qilayotgan shaxsga PPX xodimi qurol qo'llash bilan ruhiy bosim o'tkazish orqali uni zararlantirishga erishgan taqdirda ham javobgarlik belgilanmaydi, bunda xodim xattoki o'q otar qurolni qo'llab, o'ldirish bilan tahdid qilishi mumkin. Bunday holatlarda shaxs qo'lidagi sovuq quroli bilan real xavf tug'dirishi talab etiladi.

Ushbu Kodeks bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaatlarga jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud shunday majburlashni qo'llash bilan qo'rqitish natijasida zarar yetkazganlik uchun jinoiy javobgarlik to'g'risidagi masala, agar bunday majburlash yoki qo'rqitish oqibatida shaxs o'z harakatlarini (harakatsizligini) boshqarish imkoniyatini saqlab qolgan bo'lsa, ushbu Kodeks 38-moddasining qoidalari inobatga olingan holda hal etiladi.

9-BOB. JAZO VA UNI TAYINLASH. JAVOBGARLIK DAN VA JAZODAN OZOD QILISH

9.1. «Jazo» tushunchasi, maqsadi va turlari

Jazo – jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxsga nisbatan davlat nomidan sud hukmi bilan qo‘llanadigan va mahkumni qonunda nazarda tutilgan muayyan huquq va erkinliklardan mahrum qilish yoki ularni cheklashdan iborat majburlov chorasidir (JK-42-m.).

Jazo belgilari:

- *qonun asosida qo‘llaniladi* – faqat jinoyat qonunida ko‘rsatilgan hollarda davlat tomonidan amalga oshiriladi;
- *ommaviy tusda* – jamiyat manfaatlari yo‘lida, davlat nomidan qo‘llaniladi;
- *sud tomonidan qo‘llaniladi* – aybdor shaxsga nisbatan majburiy chora sifatida belgilanadi.

Jazoning xususiyatlari:

- faqat sodir etilgan jinoyat uchun belgilanadi;
- mahkumni qonunda ko‘rsatilgan huquq va erkinliklardan mahrum qiladi;
- odilona va mos bo‘lishi kerak — jinoyat og‘irligi va shaxs aybiga muvofiq;
- sudlanganlikka olib keladi.

Jazoning maqsadi:

- mahkumni axloqan tuzatish;
- shaxsning jinoiy faoliyatini davom ettirishiga to‘sqinlik qilish;
- shaxsning boshqa jinoyat sodir etishining oldini olish;
- boshqa shaxslarning jinoyat sodir etishining oldini olish.

Jazo tizimi va uning turlari.

Jazo tizimi – og‘irlik darajasiga qarab yengilroq jazodan og‘irroq jazoga yo‘naltirilgan jazo turlari to‘liq ro‘yxatining ifodasidir.

O‘zbekiston Respublikasining jinoyat qonuniga asosan jazo turlari quyidagilardan iborat (JK-43-m.):

- 1) jarima (JK 44-m.);

2) muayyan huquqdan mahrum qilish (JK 45-m.);

3) axloq tuzatish ishlari (JK 46-m.);

4) xizmat bo'yicha cheklash (JK 47-m.);

5) qamoq (JK 48-m.);

6) ozodlikni cheklash (JK 481-m.);

7) intizomiy qismga jo'natish (JK 49-m.);

8) ozodlikdan mahrum qilish (JK 50-m.);

9) umrbod ozodlikdan mahrum qilish (JK 51-m.).

Qo'shimcha jazo turiga harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish (JK 52-m.) kiradi.

Xizmat bo'yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo'natish tariqasidagi jazolar faqat harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'llaniladi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish faqat asosiy jazo sifatidagina emas, balki qo'shimcha jazo tariqasida ham qo'llanilishi mumkin.

1. Jarima – bu aybdor shaxsdan davlat foydasiga qonunda belgilangan miqdorda pul undirishdir. Uning miqdori eng kam oylik ish haqining 5 baravaridan 600 baravarigacha belgilanadi.

Agar shaxs jarimani belgilangan muddatda to'lamasa, yoki uni undirish imkoni bo'lmasa, shuningdek to'lash shartlari buzilsa, sud jarimani boshqa jazo turiga almashtiradi.

Bunda to'lanmagan jarima:

axloq tuzatish ishlari, xizmat bo'yicha cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilishga – har oyi eng kam ish haqining 16 baravariga tenglashtirilib (3 yilgacha),

qamoq jazosiga – har oyi eng kam ish haqining 100 baravariga tenglashtirilib (6 oygacha) tayinlanadi.

2. Muayyan huquqdan mahrum qilish – bu sud tomonidan aybdor shaxsga ma'lum muddat davomida muayyan lavozimni egallash yoki ma'lum faoliyat bilan shug'ullanishni taqiqlashdan iborat jazo turidir. Qaysi lavozim yoki faoliyat taqiqlanishi sudning ayblov hukmida aniq ko'rsatiladi.

Bu jazo odatda shaxs o'z mansabi yoki kasbiy faoliyati bilan bog'liq holda jinoyat sodir etganida qo'llaniladi. Masalan, mansab vakolatini suiiste'mol qilish, xizmat vazifasini noto'g'ri bajarish kabi holatlarda sud uni shu sohada ishlash huquqidan mahrum qilishi mumkin.

Muayyan huquqdan mahrum qilish:

– asosiy jazo sifatida tayinlanganda – 1 yildan 5 yilgacha muddatga belgilanadi;

– qo'shimcha jazo sifatida tayinlanganda – 1 yildan 3 yilgacha muddatga qo'llaniladi.

Agar bu jazo mustaqil ravishda asosiy jazo sifatida tayinlanmagan bo'lsa, sud uni boshqa jazolar (masalan, jarima yoki ozodlikdan mahrum qilish) bilan birga qo'shimcha jazo sifatida ham belgilashi mumkin.

Agar u ozodlikdan mahrum qilish yoki intizomiy qismga jo'natish jazosi bilan birga qo'llanilsa, uning amal qilish muddati asosiy jazo o'tab bo'lingandan keyin ham davom etadi, ya'ni umumiy muddatga qo'shiladi. Boshqa hollarda esa bu jazoning muddati sud hukmi qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab hisoblanadi.

Shuningdek, qonunga ko'ra tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan shaxslarga nisbatan odatda tadbirkorlik bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilish jazosi tayinlanmaydi. Faqatgina bu faoliyat natijasida odam o'limi yoki boshqa og'ir oqibatlar kelib chiqqan hollarda bunday cheklov qo'llanilishi mumkin.

3. Majburiy jamoat ishlari – bu mahkumni haq to'lanmaydigan, jamiyat uchun foydali ishlarga majburiy ravishda jalb qilishdan iborat jazo turidir. Agar mahkum ishlayotgan yoki o'qiyotgan bo'lsa, ushbu ishlar uning ishdan yoki o'qishdan bo'sh vaqtida bajariladi.

Majburiy jamoat ishlari qaysi joylarda va qanday turda amalga oshirilishi jazoni ijro etuvchi va nazorat qiluvchi organlar tomonidan belgilanadi.

Ushbu jazo 120 soatdan 480 soatgacha muddatga tayinlanadi. Odatda u 6 oy davomida, kuniga 4 soatdan oshmagan holda o'taladi. Agar mahkumga bog'liq bo'lmagan sabablar mavjud bo'lsa, bu muddat 1 yilgacha uzaytirilishi mumkin.

Qonunga ko'ra, majburiy jamoat ishlari ayrim toifadagi shaxslarga nisbatan

qo'llanilmaydi. Bularga pensiya yoshiga yetganlar, 16 yoshga to'lmaganlar, homilador ayollar va 3 yoshgacha bolasi bor ayollar, I–II guruh nogironlari, harbiy xizmatchilar, chet el fuqarolari hamda O'zbekistonda doimiy yashamaydigan shaxslar kiradi.

Agar mahkum ushbu jazoni o'tashdan bo'yin tovlasa, sud uning o'talmagan qismini qayta hisoblab, boshqa jazo turiga almashtiradi. Bunda har 4 soat jamoat ishi 1 kun ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilishga tenglashtiriladi. Shu bilan birga, jazoni o'tashdan bo'yin tovlangan vaqt umumiy o'talgan muddatga qo'shib hisoblanmaydi.

4. Axloq tuzatish ishlari – bu mahkumni mehnat qilishga majburiy jalb qilish bilan bog'liq jazo turi bo'lib, bunda uning ish haqining 10 foizidan 30 foizigacha qismi davlat daromadiga ushlab qolinadi. Jazo sud hukmiga asosan mahkumning o'z ish joyida yoki jazoni ijro etuvchi organlar belgilagan boshqa joylarda o'taladi.

Ushbu jazo 6 oydan 3 yilgacha bo'lgan muddatga tayinlanadi.

Qonunga ko'ra, axloq tuzatish ishlari ayrim toifadagi shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi. Bular qatoriga pensiya yoshiga yetganlar, mehnatga qobiliyatsiz shaxslar, homilador ayollar, 3 yoshgacha bolasi bor ayollar hamda harbiy xizmatchilar kiradi.

Agar mahkum belgilangan jazoni o'tashdan uzrsiz ravishda 30 kundan ortiq muddat davomida bo'yin tovlasa yoki mamlakat hududidan chiqib ketsa, sud uning o'talmagan jazo qismini boshqa jazo turiga almashtiradi. Bunda qolgan muddat ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan tenglashtiriladi. Shuningdek, jazoni o'tashdan bosh tortilgan vaqt umumiy o'talgan muddatga qo'shilmaydi.

5. Xizmat bo'yicha cheklash – bu harbiy xizmatni kontrakt asosida o'tayotgan shaxsni sud hukmida ko'rsatilgan muddat davomida muayyan huquq va imtiyozlardan mahrum qilish, shu bilan birga pul ta'minotining 10 foizidan 30 foizigacha bo'lgan qismi davlat daromadiga ushlab qolishni o'z ichiga oladi.

Bu jazo ushbu Kodeks Maxsus qismining moddasida nazarda tutilgan holatlarda 2 oydan 3 yilgacha muddatga tayinlanadi. Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan

jinoyat yoki og'ir oqibatlariga olib kelmagan ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan jinoyat uchun sud mahkumning shaxsi va ish holatlarini hisobga olib, uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki axloq tuzatish ishlari o'rniga xizmat bo'yicha cheklash jazosini qo'llashi mumkin.

Xizmat bo'yicha cheklash muddati davomida mahkumning mansabi yoki harbiy yoki maxsus unvoni oshirilmaydi. Shuningdek, ushbu muddat uning ko'p yillik ish staji, navbatdagi unvon yoki pensiya uchun hisoblanmaydi.

6. Ozodlikni cheklash – bu sud tomonidan mahkumga nisbatan uy-joyini tark etishni butunlay yoki qisman taqiqlashdan, shuningdek ishlash yoki o'qish vaqtdan tashqari uy-joyidan chiqishni cheklashdan iborat jazo turidir.

Ozodlikni cheklash 1 oydan 5 yilgacha muddatga tayinlanadi va sud ko'rsatgan organlar nazorati ostida o'tkaziladi. Jazo mahkumning yashash sharti, sodir etilgan qilmishning xususiyati va ijro etishdagi to'siqlarni hisobga olib belgilanadi.

Sud mahkumga quyidagi qo'shimcha cheklovlarni qo'yishi mumkin:

- muayyan joylarga borishni taqiqlash;
- ommaviy tadbirlarda ishtirok etmaslik;
- muayyan faoliyat bilan shug'ullanmaslik;
- muayyan buyumlarga ega bo'lmaslik yoki ularni saqlamaslik;
- transport vositasini boshqarmaslik;
- nazorat organi roziligisiz yashash joyini, ish yoki o'qish joyini o'zgartirmaslik;
- muayyan shaxslar bilan aloqa qilmaslik;
- aloqa vositalari va internetdan foydalanmaslik;
- alkogolli ichimliklar iste'mol qilmaslik.

Sud mahkumga qo'shimcha majburiyatlar ham yuklash imkoniyatiga ega: moddiy va ma'naviy zararni qoplash, ishga yoki o'qishga joylashish, tuzalishga ko'maklashuvchi boshqa choralar.

Agar mahkum jazoni o'tayotganda o'z qilmishini anglab, tuzalish yo'liga o'tgan va zararni qoplagan bo'lsa, sud ilgari tayinlangan cheklovlarni to'liq yoki qisman bekor qilishi mumkin.

Jazoni o'tashdan qasddan bo'yin tovlash yoki sud belgilangan majburiyatlarni bajarmaslik holatida, ozodlikni cheklash muddati boshqa turdagi jazo bilan almashtirilishi mumkin. Bu vaqt o'talgan jazo muddatiga qo'shilmaydi.

Ozodlikni cheklash harbiy xizmatchilar, chet el fuqarolari va O'zbekistonda doimiy yashamaydigan shaxslarga qo'llanmaydi.

7. Intizomiy qismga jo'natish – bu muddatli harbiy xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatchini sud belgilangan muddat davomida ichki tartibi qattiq bo'lgan maxsus harbiy qismga joylashtirish orqali muayyan huquq va imtiyozlardan mahrum qilishdir.

Intizomiy qismga jo'natish jazosi ushbu Kodeks Maxsus qismining moddasida ko'rsatilgan hollarda 3 oydan 1 yilgacha muddatga qo'llaniladi. Sud holatlarni va mahkumning shaxsini hisobga olgan holda, 3 yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish o'rniga ham shu jazoni qo'llashi mumkin.

8. Ozodlikdan mahrum qilish – bu mahkumni jamiyatdan ajratib, jazoni ijro etish koloniyasi yoki turmaga joylashtirish orqali bajariladigan jazo turidir.

Muddatlari:

Oddiy hollarda ozodlikdan mahrum qilish – 1 oydan 20 yilgacha muddatda belgilanadi.

Uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish – 20 yildan 25 yilgacha bo'lib, faqat qasddan odam o'ldirish yoki terrorizm kabi og'ir jinoyatlar uchun qo'llaniladi.

Uzoq muddatli jazo ayollarga, 18 yoshga to'lmagan shaxslarga va 60 yoshdan oshgan erkaklarga qo'llanilmaydi.

Jazoning turi va koloniyalari: Mahkumning jinoyatining og'irligi va xavfiga qarab ozodlikdan mahrum qilish turlari quyidagicha ajratiladi:

Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatlar yoki ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan jinoyatlar – manzil-koloniyalarda.

Qasddan og'ir yoki o'ta og'ir jinoyatlar – umumiy tartibli koloniyalarda.

Residivistlar va ilgari qasddan jinoyat sodir etgan shaxslar – qattiq tartibli koloniyalarda.

Umrbod ozodlikdan mahrum qilinganlar va afv etish orqali umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan almashtirilgan shaxslar – maxsus tartibli koloniyalarda.

Ayollar uchun qoidalar:

Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir etgan ayollar – manzil-koloniyalarda.

Og'ir va o'ta og'ir jinoyat sodir etgan ayollar – umumiy tartibli koloniyalarda.

Ilgari ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tagan va yangi o'ta og'ir jinoyat sodir etgan ayollar yoki residivist ayollar – qattiq tartibli koloniyalarda.

Turmaga qamash:

Turmaga qamash jazosi odatda besh yildan ortiq ozodlikdan mahrum qilishga hukm qilingan shaxslarga va o'ta xavfli residivistlarga qo'llaniladi.

Maxsus cheklovlar va istisnalar:

Homilador ayollar va uch yoshga to'lmagan bolalari bor ayollar, shuningdek qonunchilikka muvofiq yoshga doir pensiyaga chiqish huquqiga ega shaxslar ozodlikdan mahrum qilishga hukm qilinmaydi.

Manzil-koloniya-dagi mahkum saqlash tartibini buzsa yoki qasddan qoidalar-ga rioya qilmasa, sud uning jazosining qolgan muddatini umumiy tartibli koloniyaga o'tkazishi mumkin.

9. Umrbod ozodlikdan mahrum qilish – favqulodda jazo chorasi bo'lib, mahkumni maxsus tartibli jazoni ijro etish koloniyasiga joylashtirish orqali jamiyatdan muddatsiz ajratib qo'yishdan iboratdir.

Umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi faqat javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish (97-moddaning ikkinchi qismi) va terrorizm (155-moddaning uchinchi qismi) uchun belgilanadi.

Umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi ayolga, o'n sakkiz yoshga to'lmashdan jinoyat sodir etgan shaxsga va oltmish yoshdan oshgan erkakka nisbatan

tayinlanishi mumkin emas.

10. Harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish – harbiy yoki maxsus unvonga ega bo‘lgan shaxs og‘ir yoki o‘ta og‘ir jinoyat uchun hukm qilinganida sud hukmi bilan mazkur unvondan mahrum qilinishi mumkin.

Oliy harbiy yoki maxsus unvonga yoxud O‘zbekiston Respublikasining davlat mukofotiga ega bo‘lgan shaxs og‘ir yoki o‘ta og‘ir jinoyati uchun hukm qilinganida sudning hukm asosida kiritadigan taqdimnomasiga binoan mazkur unvon yoki mukofotdan mahrum qilinishi mumkin.

9.2. Jazoni yengillashtiruvchi va og‘irlashtiruvchi holatlari

Sud jazo tayinlashda sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, qilmishning sababini, yetkazilgan zararning xususiyati va miqdorini, aybdorning shaxsini hamda jazoni yengillashtiruvchi va og‘irlashtiruvchi holatlarni hisobga oladi.

Jinoiy jazoni yengillashtiruvchi holatlar (JK – 55-m.).

Quyidagi holatlar jazoni yengillashtiruvchi holatlar deb topiladi:

a) aybni bo‘yniga olish to‘g‘risida arz qilish, chin ko‘ngildan pushaymon bo‘lish yoki jinoyatni ochish uchun faol yordam berish;

b) yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda bartaraf qilish;

v) og‘ir shaxsiy, oilaviy sharoitlar oqibatida yoki boshqa mushkul ahvolda jinoyat sodir etish;

g) majburlash yoki moddiy tomondan, xizmat jihatidan yoxud boshqa jihatdan qaramlik sababli jinoyat sodir etish;

d) jabrlanuvchining zo‘rlik, og‘ir haqorat yoki boshqacha g‘ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida jinoyat sodir etish;

ye) zaruriy mudofaaning, oxirgi zaruratning asosli chegarasidan chetga chiqib jinoyat sodir etish, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlashda, kasb yoki xo‘jalik faoliyatiga bog‘liq bo‘lgan asosli tavakkalchilikda zarar yetkazish;

- j) voyaga yetmaganning jinoyat sodir etishi;
- z) homilador ayolning jinoyat sodir etishi;
- i) jabrlanuvchining g'ayriqonuniy yoki axloqqa zid xulq-atvori ta'siri ostida jinoyat sodir etish.

Jazo tayinlashda sud ushbu moddada nazarda tutilmagan boshqa holatlarni ham yengillashtiruvchi holat deb topishi mumkin.

Jinoiy jazoni og'irlashtiruvchi holatlar (JK - 56-m.)

Quyidagi holatlarda jinoyat sodir etish jazoni og'irlashtiruvchi holatlar deb topiladi:

- a) homiladorligi aybdorga ayon bo'lgan ayolga nisbatan;
 - b) yosh bola, qariya yoki ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan;
 - v) xizmat vazifasi yoki fuqarolik burchini bajarganligi munosabati bilan shaxsga yoki uning yaqin qarindoshlariga nisbatan;
 - g) aybdorga moddiy tomondan, xizmat jihatidan yoki boshqa jihatdan qaram shaxsga nisbatan;
 - d) o'ta shafqatsizlik bilan;
 - ye) ko'pchilik uchun xavfli bo'lgan usulda;
- Oldingi tahrirga qarang.
- j) yosh bola yoki ruhiy holatining buzilganligi aybdorga ayon bo'lgan shaxsdan foydalangan holda;
 - z) jinoyat natijasida og'ir oqibatlarining kelib chiqqanligi;
 - i) umumiy ofat sharoitidan foydalangan holda yoki favqulodda holat vaqtida yoxud ommaviy tartibsizliklar jarayonida;
 - k) g'arazli yoki boshqacha past niyatlarda;
 - l) irqiy yoki milliy dushmanlik yoxud adovat zamirida;
 - m) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirgan holda yoki uyushgan guruh yoxud jinoiy uyushma tomonidan;
 - n) ilgari ham qasddan jinoyat sodir etgan shaxsning takroran yoki qasddan yangi jinoyat sodir etishi;
 - o) mastlik holatida yoki giyovandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop

yoxud kishining aql-idrokiga ta'sir qiluvchi boshqa moddalar ta'siri ostida jinoyat sodir etish.

Sud sodir etilgan jinoyatning xususiyatini e'tiborga olib, ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan holatlarni og'irlashtiruvchi holat deb topmasligi ham mumkin.

Sud jazo tayinlashda ushbu moddada nazarda tutilmagan holatlarni og'irlashtiruvchi holat deb topishi mumkin emas.

9.3. Javobgarlikdan va jazodan ozod qilishning turlari

Jazodan ozod qilish jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutining tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki jazo jinoiy javobgarlikni amalga oshirish shakllaridan biridir. Shu bilan birga, jinoiy javobgarlik faqat jazo orqali emas, balki sudlash (aybdor deb topish) orqali ham namoyon bo'lishi mumkin. Ya'ni shaxsga jazo tayinlanmasdan turib ham u aybdor deb topilishi mumkin.

Jazo qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad – shaxsni jazolash emas, balki uni axloqan tuzatish, jinoiy faoliyatini to'xtatish va kelgusida yangi jinoyatlarning oldini olishdir. Shuningdek, jazo boshqa shaxslar uchun ham ogohlantiruvchi ahamiyatga ega. Agar ushbu maqsadlarga jazo qo'llamasdan turib erishish mumkin bo'lsa, jazoni ijro etish zarur bo'lmaydi. Bunday hollarda insonparvarlik prinsipiga asoslanib, shaxsni jazodan ozod qilish masalasi hal qilinadi.

«Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish» va «jazodan ozod qilish» tushunchalari o'zaro farq qiladi. Birinchisi – shaxsni umuman javobgarlikka tortmaslikni anglatadi, ikkinchisi – shaxs aybdor deb topilganidan keyin unga nisbatan jazoni qo'llamaslik yoki uni to'liq yoki qisman ijro etmaslikni bildiradi.

Jinoyat kodeksiga muvofiq, jazodan ozod qilish ikki asosiy turga bo'linadi:

1. To'la ozod qilish. Bunda sud ayblovi hukmini chiqaradi va jazo tayinlaydi, ammo uni ijro etmaslikka qaror qiladi. Bu holatlarga quyidagilar kiradi:

- jazoni ijro etish muddatining o'tib ketganligi;
- shaxsning ijtimoiy xavflilik xususiyati yo'qolganligi;

- aybdorning chin ko'ngildan pushaymon bo'lishi;
- shartli hukm qilish.

2. Qisman ozod qilish. Bunda mahkum jazoning faqat bir qismini o'taydi, qolgan qismidan esa ozod qilinadi yoki u yengilroq jazo bilan almashtiriladi. Bunga:

- muddatidan ilgari shartli ozod qilish;
- jazoni yengilroq jazo bilan almashtirish kiradi.

Bundan tashqari, ayrim hollarda jazodan ozod qilish kasallik yoki mehnat qobiliyatini yo'qotish sababli, shuningdek amnistiya yoki afv asosida ham amalga oshirilishi mumkin. Bu turlar ayrim vaziyatlarda to'la yoki qisman ozod qilish shaklida bo'lishi mumkin.

Jazoni ijro etish muddatining o'tib ketishi – sud hukmi qonuniy kuchga kirganidan keyin qonunda belgilangan muddat o'tib ketgan bo'lsa, jazoni ijro etish imkoni qolmasligini anglatadi. Bu holat to'liq va shartsiz ozod qilish turiga kiradi. Ushbu vaziyat turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin: mas'ul organlarning harakatsizligi, mahkumning sog'ligi bilan bog'liq holatlar yoki boshqa omillar.

Amnistiya va afv ham muhim ahamiyatga ega. *Amnistiya* – muayyan toifadagi shaxslarga nisbatan qonun asosida qo'llaniladigan umumiy yengillik bo'lsa, *afv* – aniq bir shaxsga nisbatan individual tartibda qo'llaniladi. Afv etish odatda mahkumning xulqi, tuzalish darajasi va jazoni o'tash davomidagi munosabatiga qarab hal qilinadi.

9.4. Sudlanganlik, sudlanganlik holatining tugatilishi va olib tashlanishi

Sudlanganlik – shaxsning sodir etgan jinoyati uchun sud hukmi bilan aybdor deb topilishi natijasida vujudga keladigan huquqiy holatdir. U jazo tayinlangan ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgan paytdan boshlab yuzaga keladi va shaxsning huquqiy maqomiga muayyan ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, agar shaxs sud tomonidan jazodan ozod qilingan bo'lsa, sudlanganlik holati umuman vujudga kelmaydi (JK-77-m.).

Sudlanganlikning ahamiyati shundaki, u qonunchilikda belgilangan hollarda

huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi, ayniqsa shaxs yangi jinoyat sodir etganida muhim rol o'ynaydi. Biroq ayrim hollarda shaxs sudlangan deb hisoblanmasligi mumkin. Masalan, agar qonun o'zgarib, sodir etilgan qilmish jinoyat deb topilmay qolsa, masalan 2017 yilda O'zR JK 224-moddasidagi "O'zbekistonda bo'lish qoidalarini buzish" jinoyati ma'muriy huquqbuzarlik deb tan olindi yoki jazo to'liq o'tab bo'lingach sudlanganlikning tugatilishi nazarda tutilgan bo'lsa, shaxs sudlanmagan deb e'tirof etiladi.

Sudlanganlik holati abadiy emas. U ma'lum vaqt o'tishi bilan tugatiladi yoki maxsus tartibda olib tashlanadi. Sudlanganlikning tugatilishi – bu qonunda belgilangan muddatlar o'tishi natijasida, sudning alohida qarori talab etilmagan holda, uning barcha huquqiy oqibatlari va cheklovlari bekor bo'lishidir.

Qonunga ko'ra, sudlanganlik quyidagi muddatlarda tugallanadi (JK-79-m):

- shartli hukm qilingan shaxslarda – sinov muddati tugagach;
- majburiy jamoat ishlari, xizmat bo'yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo'natish jazolari o'talgandan so'ng;
- jarima ijro etilgandan keyin, shuningdek muayyan huquqdan mahrum qilish yoki axloq tuzatish ishlari jazolari tugagach bir yil o'tgach;
- ozodlikni cheklash jazosi o'talganidan keyin – ikki yil o'tgach;
- besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosidan keyin – to'rt yil o'tgach;
- besh yildan o'n yilgacha bo'lgan jazodan keyin – yetti yil o'tgach;
- o'n yildan o'n besh yilgacha bo'lgan jazodan keyin – o'n yil o'tgach.

Bundan tashqari, sudlanganlik muddati tugashini kutmasdan ham uni *olib tashlanishi* mumkin. Bu sud tomonidan amalga oshiriladi va odatda shaxsning yaxshi xulqi, tuzalganligi hamda jazoni o'tagandan keyin qonunbuzarlik sodir etmaganligi inobatga olinadi. Masalan, shaxs ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tab bo'lganidan keyin unga nisbatan ma'muriy yoki intizomiy choralar qo'llanilmagan bo'lsa, tegishli iltimosnoma asosida sud sudlanganlik muddatining kamida yarmi o'tgach uni olib tashlashi mumkin.

Shuningdek, og'ir jinoyatlar uchun uzoq muddatga hukm qilingan shaxslar yoki o'ta xavfli residivistlar ham ma'lum shartlar asosida sudlanganlikdan ozod

qilinishi mumkin. Agar ular jazoni o‘tab chiqqanidan keyin uzoq vaqt davomida (masalan, 15 yil) yangi jinoyat sodir etmasalar, sud ularning sudlanganligini olib tashlash huquqiga ega.

Sudlanganlik amnistiya yoki afv asosida ham bekor qilinishi mumkin. Bu hollarda davlat insonparvarlik tamoyilidan kelib chiqib, shaxsga nisbatan qo‘llanilgan huquqiy cheklovlarni bekor qiladi.

10-BOB. VOYaGA YeTMAGANLAR JAVOBGARLIGINING XUSUSIYatLARI

10.1. Voyaga yetmaganlar uchun tayinlanadigan jazo tizimi

Voyaga yetmaganlar uchun tayinlanadigan jazo tizimi – bu jinoyat sodir etgan voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan qo‘llaniladigan, ularning yoshi, ruhiy rivojlanishi va tarbiyalanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda belgilangan maxsus jazo choralari majmuasidir.

Jazoning asosiy maqsadi – voyaga yetmagan shaxsni jazolash emas, balki uni to‘g‘ri yo‘lga qaytarish, ijtimoiy hayotga moslashtirish va kelgusida jinoyat sodir etishining oldini olishdir.

Jazoning asosiy xususiyatlari:

Insoniylik va yumshoqlik – kattalarga nisbatan yengilroq jazo choralari qo‘llaniladi.

Tarbiyalovchi maqsad ustuvorligi – jazo emas, balki qayta tarbiyalash asosiy maqsad qilib olinadi.

Yosh va shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish – bolaning psixologiyasi va ijtimoiy holati inobatga olinadi.

Maxsus jazo turlari mavjudligi – faqat voyaga yetmaganlarga xos choralar belgilangan.

Jazo turlari:

a) jarima;

- b) majburiy jamoat ishlari;
- v) axloq tuzatish ishlari;
- g) ozodlikni cheklash;
- d) ozodlikdan mahrum qilish.

O‘n sakkiz yoshga to‘lmasdan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan qo‘shimcha jazolar tayinlanishi mumkin emas.

Jarima – bazaviy hisoblash miqdorining ikki baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda tayinlanadi (JK-82-m).

Mahkum jarima to‘lashdan olti oy muddat mobaynida bo‘yin tovlasa, sud to‘lanmagan jarima miqdorini bazaviy hisoblash miqdorining bir baravari miqdoridagi jarimani majburiy jamoat ishlarining ikki soatiga tenglashtirgan holda hisoblab, majburiy jamoat ishlari tariqasidagi jazo bilan almashtiradi yoki bazaviy hisoblash miqdorining ikki baravari miqdoridagi jarimani axloq tuzatish ishlarining bir oyiga tenglashtirgan holda hisoblab, axloq tuzatish ishlari tariqasidagi jazo bilan almashtiradi.

Majburiy jamoat ishlari – faqat mehnatga layoqatli voyaga yetmaganlarga nisbatan oltmish soatdan ikki yuz qirq soatgacha bo‘lgan muddatga tayinlanadi. Majburiy jamoat ishlari voyaga yetmaganlarning sog‘lig‘iga va ma‘naviy jihatdan rivojlanishiga zarar yetkazmasligi, o‘qish jarayonini buzmasligi lozim (JK – 82¹-m.).

O‘n olti yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan shaxslar tomonidan majburiy jamoat ishlarini bajarish muddati, agar qonunda boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, olti oy davomida kuniga ikki soatdan oshmasligi, mahkumga bog‘liq bo‘lmagan holatlar yuzaga kelgan taqdirda esa, bir yilgacha bo‘lgan muhlatda kuniga ikki soatdan oshmasligi kerak.

Mahkum jazoni o‘tashdan bo‘yin tovlagan taqdirda, sud majburiy jamoat ishlarining o‘talmagan muddatini majburiy jamoat ishlarining to‘rt soatini ozodlikni cheklashning yoki ozodlikdan mahrum qilishning bir kuniga tenglashtirgan holda hisoblab, ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan

almashtiradi. Jazoni o'tashdan bo'yin tovlanilgan vaqt jazoning o'talgan muddatiga qo'shib hisoblanmaydi.

Axloq tuzatish ishlari – faqat mehnatga layoqatli voyaga yetmaganlarga nisbatan o'z ish joyida o'tash, aybdor hech qaerda ishlamasa, ushbu jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan o'zi yashaydigan hududdagi boshqa joylarda o'tash tariqasida bir oydan bir yilgacha muddatga tayinlanadi (JK – 83-m.).

Voyaga yetmagan shaxs tayinlangan axloq tuzatish ishlarining o'ndan bir qismidan ko'prog'ini o'tashdan bo'yin tovlagan taqdirda, sud bu jazoning o'talmagan qismini axloq tuzatish ishlarining har uch kunini ozodlikni cheklashning yoki ozodlikdan mahrum qilishning bir kuniga tenglashtirgan holda hisoblab, ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtiradi.

Ozodlikni cheklash – voyaga yetmagan mahkumlarga nisbatan asosiy jazo chorasi sifatida bir oydan ikki yilgacha muddatga tayinlanadi (JK – 84¹-m.).

Ozodlikdan mahrum qilish – voyaga yetmaganlarga nisbatan bir oydan o'n yilgacha muddatga tayinlanadi, ushbu Kodeks 86-moddasining ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno (JK – 85 m.).).

Ozodlikdan mahrum qilish jinoyat sodir etish paytida o'n to'rt yoshdan o'n olti yoshgacha bo'lgan shaxslarga nisbatan:

- b) og'ir jinoyat uchun – olti yilgacha;
- v) o'ta og'ir jinoyat uchun – o'n yilgacha muddatga tayinlanadi.

Ozodlikdan mahrum qilish jinoyat sodir etish paytida o'n olti yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxslarga nisbatan:

- b) og'ir jinoyat uchun – yetti yilgacha;
- v) o'ta og'ir jinoyat uchun – o'n yilgacha muddatga tayinlanadi.

Voyaga yetmay turib ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir etgan, ehtiyotsizlik oqibatida jinoyat sodir etgan yoxud qasddan uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlanmaydi.

Hukm chiqarish paytida o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini tarbiya koloniyalarida o‘tash tayinlanadi.

Voyaga yetmaganlar uchun jazo tayinlash

Sud voyaga yetmagan shaxslarga jazo tayinlashda umumiy qonun qoidalariga amal qiladi, biroq ularning shaxsiy xususiyatlarini ham alohida e‘tiborga oladi. Jumladan, voyaga yetmaganning ruhiy va jismoniy rivojlanganlik darajasi, yashash sharoiti, tarbiyasi, sog‘lig‘i, shuningdek jinoyat sodir etilishiga olib kelgan sabablar va katta yoshdagilar yoki boshqa omillarning ta’siri har tomonlama o‘rganiladi.

Agar shaxs jinoyatni 14 yoshdan 16 yoshgacha bo‘lgan davrda sodir etgan bo‘lsa va unga nisbatan jinoyatlar majmui bo‘yicha jazo tayinlansa, ozodlikdan mahrum qilish muddati odatda 10 yildan oshmaydi. Ammo sodir etilgan jinoyatlar orasida o‘ta og‘ir jinoyat mavjud bo‘lsa, bu muddat 12 yilgacha uzaytirilishi mumkin.

16 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan davrda jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan esa jinoyatlar majmui bo‘yicha ozodlikdan mahrum qilish jazosi 12 yilgacha tayinlanadi. Agar jinoyatlardan kamida biri o‘ta og‘ir toifaga kirsam, jazo muddati 15 yilgacha belgilanishi mumkin.

Shu bilan birga, agar voyaga yetmagan shaxsga nisbatan bir nechta hukmlar chiqarilgan bo‘lsa, barcha hukmlar yuzasidan tayinlanadigan ozodlikdan mahrum qilishning umumiy muddati 15 yildan ortiq bo‘lmasligi kerak.

Bundan tashqari, sud ayrim hollarda voyaga yetmaganlarga nisbatan yengillik qo‘llashi mumkin. Xususan, agar qonunchilikda belgilangan shartlar mavjud bo‘lsa, ozodlikdan mahrum qilish yoki axloq tuzatish ishlari jazosi o‘rniga shartli jazo tayinlanishiga ham yo‘l qo‘yiladi.

10.2. Voyaga yetmaganlarni javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilish

Voyaga yetmagan shaxs ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan bo‘lsa va uning qilmishi, shaxsiy xususiyatlari hamda ishning boshqa holatlari inobatga olinganda uni jazosiz ham tuzatish mumkin degan xulosa

qilinsa, u javobgarlikdan ozod etilishi mumkin. Bunday holda ish bolalar masalalari bo'yicha komissiyaga ko'rib chiqish uchun yuboriladi. Shuningdek, uncha og'ir bo'lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan yoki ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatni takroran sodir etgan shaxslarga nisbatan ham sud jazo o'rniga majburlov choralarini qo'llash masalasini ko'rib chiqishi lozim. Agar voyaga yetmagan shaxs o'z yoshiga nisbatan rivojlanishda orqada qolgan bo'lib, qilmishining mazmunini to'liq anglamasa, sud jazo tayinlash o'rniga majburlov choralarini qo'llash imkoniyatini baholaydi (JK-87-m.).

Voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan quyidagi majburlov choralari qo'llaniladi (JK-88-m.):

a) sud belgilaydigan shaklda jabrlanuvchidan uzr so'rash majburiyatini yuklash;

b) o'n olti yoshga to'lgan shaxs zimmasiga yetkazilgan zararni o'z mablag'i hisobidan yoki mehnati bilan to'lash yoki bartaraf qilish majburiyatini yuklash. Ushbu chora agar yetkazilgan zarar belgilangan bazaviy hisoblash miqdorining o'n baravaridan oshib ketmagan bo'lsa qo'llaniladi. Boshqa hollarda yetkazilgan zarar fuqaroviy huquqiy tartibda undiriladi;

v) voyaga yetmaganni maxsus o'quv-tarbiya muassasasiga joylashtirish.

Voyaga yetmagan shaxslarni maxsus o'quv-tarbiya muassasalarida bo'lish muddati va shartlari O'zbekiston Respublikasining qonunchiligi bilan belgilanadi.

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish (JK-89-m.).

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish tartibi ozodlikdan mahrum qilish, ozodlikni cheklash yoki axloq tuzatish ishlariga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Bunda mahkum belgilangan qoidalariga rioya qilishi, mehnat yoki o'qishga vijdonan yondashishi talab etiladi. Ozod qilish uchun jazo muddatining ma'lum qismi amalda o'talgan bo'lishi kerak: yengil yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlarda kamida to'rt dan bir qismi, og'ir jinoyatlarda uchdan bir qismi, o'ta og'ir jinoyatlarda esa kamida yarmi. Agar bunday

shaxs jazoning qolgan qismi davomida yana qasddan jinoyat sodir etsa, unga nisbatan yangi jazo umumiy qoidalar asosida tayinlanadi.

Jazoni yengilrog'i bilan almashtirish – voyaga yetmagan shaxsga nisbatan tayinlangan jazoning o'talmagan qismi yengilroq jazo turi bilan almashtirilishi mumkin. Buning uchun mahkum belgilangan tartiblarga amal qilishi va o'zini ijobiy tomondan ko'rsatishi lozim. Bunday almashtirish jazo muddatining ma'lum qismi o'tab bo'linganidan keyin amalga oshiriladi: yengil jinoyatlarda kamida beshdan bir qismi, og'ir jinoyatlarda to'rt dan bir qismi, o'ta og'ir jinoyatlarda esa uchdan bir qismi o'talgan bo'lishi kerak. Ozodlikdan mahrum qilish yoki ozodlikni cheklash jazosi axloq tuzatish ishlari bilan almashtirilganda, yangi jazo muddati qolgan muddatga teng qilib belgilanadi. Shuningdek, yengilroq jazo bilan almashtirilgan shaxs keyinchalik belgilangan shartlar asosida muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilinishi ham mumkin. Agar u qolgan muddat davomida yana jinoyat sodir etsa, unga nisbatan qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda jazo tayinlanadi.

11-BOB. ALOHIDA TURDAGI JINOYATLARNING XUSUSIYATLARI

11.1. Hayotga qarshi jinoyatlar

Jinoyat huquqi nazariyasiga ko'ra, hayotga qarshi jinoyatlar shaxsga qarshi jinoyatlarning muhim turlaridan biri hisoblanadi.

Shaxsga qarshi jinoyatlar deganda, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan va insonning huquq hamda erkinliklariga tajovuz qiluvchi ijtimoiy xavfli qilmishlar tushuniladi.

Shaxsga qarshi jinoyatlar Jinoyat kodeksi Maxsus qismining birinchi bo'limida jamlangan bo'lib, ular bir nechta guruhlariga ajratiladi. Jumladan, hayotga qarshi jinoyatlar (97–103-moddalar), sog'liqqa qarshi jinoyatlar (104–111-moddalar), hayot yoki sog'liq uchun xavf tug'diruvchi jinoyatlar (112–117-moddalar), jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlar (118–121-moddalar), oila va axloqqa qarshi jinoyatlar (122–134-moddalar), shaxsning ozodligi va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar (135–140-moddalar), shuningdek konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarga qarshi jinoyatlar (141–149-moddalar) shular jumlasidandir.

I. Hayotga qarshi jinoyatlar. Bu inson hayotiga tajovuz qiluvchi, uni o'linga olib keluvchi yoki o'zini o'zi o'ldirish darajasiga yetkazuvchi ijtimoiy xavfli harakatlardir. Bunday jinoyatlar asosan odam o'ldirish, ehtiyotsizlik orqasida o'lim keltirish va o'zini o'zi o'ldirishga yetkazish kabi shakllarda namoyon bo'ladi.

Odam o'ldirish deganda, qonunga xilof ravishda boshqa insonni qasddan hayotdan mahrum qilish tushuniladi.

Shaxsning hayotiga qarshi jinoyatlar O'zbekiston Respublikasi JK Maxsus qismi I bo'limi, I bobida o'z aksini topgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

Qasddan odam o'ldirish – O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 97-moddasi birinchi qismiga muvofiq huquqiy jihatdan baholanadi. Agar ushbu jinoyat o'ch olish maqsadida, rashk sababli, tuzalmas kasallikdan azob chekayotgan shaxsni uning iltimosiga ko'ra azobdan qutqarish niyatida, shuningdek hasad,

qo'rqoqlik yoki ikki shaxs o'rtasidagi janjal natijasida sodir etilgan bo'lsa va unda boshqa moddalarda yoki 97-moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan alomatlar mavjud bo'lmasa, u holda qilmish mazkur moddaning birinchi qismi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Javobgarlikni *og'irlashtiruvchi holatlarda* qasddan odam o'ldirish quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: ikki yoki undan ortiq shaxsni o'ldirish; homiladorligi aybdorga ma'lum bo'lgan ayolga nisbatan jinoyat sodir etish; aybdorga ayon bo'lgan ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan; shaxsning o'z xizmat yoki fuqarolik burchini bajarishi bilan bog'liq holda yoki uning yaqin qarindoshlariga nisbatan; boshqalar hayoti uchun xavfli usulda; ommaviy tartibsizliklar jarayonida; o'ta shafqatsizlik bilan; nomusga tegish yoki jinsiy ehtiyojni zo'rlik bilan g'ayritabiiy usulda qondirish bilan bog'liq holda; tamagirlik niyatida; milliy yoki irqiy adovat asosida; bezorilik oqibatida; diniy taassub zahirida; inson a'zolarini transplantatsiya qilish yoki murdaning qismlaridan foydalanish maqsadida; boshqa jinoyatni yashirish yoki uni sodir etishni osonlashtirish maqsadida; guruh bo'lib yoki uyushgan guruh manfaatlarini ko'zlab; takroran yoki xavfli residivist tomonidan; shuningdek o'ta xavfli residivist tomonidan sodir etilgan holatlar (JK 97-moddasi 2-qismi).

Mazkur jinoyatning *ob'ekti* – boshqa inson hayoti. *Ob'ektiv tomoni* - huquqqa xilof ravishda, faol harakat asosida insonni hayotdan mahrum qilish orqali namoyon bo'ladi. *Sub'ekti* –14 yoshga to'lgan, aqli raso, jismoniy shaxs hisoblanadi. *Sub'ektiv tomoni* –jinoyat to'g'ri yoki egri qasd bilan sodir etiladi.

Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish (JK 98-modda). Jabrlanuvchining g'ayriqonuniy zo'ravonligi, og'ir haqorati yoki boshqa noqonuniy harakatlari ta'sirida shaxsda to'satdan paydo bo'lgan kuchli ruhiy holat (affekt) ta'sirida sodir etilgan odam o'ldirish tushuniladi. Bunday holatda shaxs o'z harakatlarini to'liq nazorat qila olmasligi, his-tuyg'ular ta'sirida qaror qabul qilishi bilan tavsiflanadi. Shu bois, mazkur jinoyat turi umumiy qasddan odam o'ldirishga nisbatan yengilroq javobgarlikni nazarda tutadi.

Kuchli ruhiy hayajonlanish holati odatda to'satdan yuzaga keladi va u oldindan rejalashtirilmagan bo'ladi. Agar shaxs jabrlanuvchining harakatlariga javoban darhol, qisqa vaqt ichida jinoyat sodir etsa, bu holat affekt sifatida baholanadi. Ammo agar vaqt o'tib, vaziyat tinchlangandan keyin qasddan odam o'ldirish sodir etilsa, bunday holat mazkur modda bilan emas, balki umumiy asoslarda kvalifikatsiya qilinadi.

Psixologiyada affekt holati – bu insonda to'satdan yuzaga keladigan, juda kuchli va qisqa muddatli ruhiy (emotsional) qo'zg'alish holati bo'lib, u shaxs ning ongli nazoratini pasaytiradi va xatti-harakatlarini keskin o'zgartiradi. Affekt odatda kuchli stress, haqorat, qo'rquv, g'azab yoki og'ir ruhiy ta'sirlar natijasida paydo bo'ladi.

Affekt – bu oddiy emotsiya emas, balki insonning ruhiy holatini qisqa vaqtga izdan chiqaradigan, kuchli va nazoratni susaytiruvchi holatdir. Shu sababli u nafaqat psixologiyada, balki huquqda ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Jinoyat tarkibi quyidagicha tavsiflanadi:

Ob'ekti – boshqa insonning hayoti.

Ob'ektiv tomoni – jabrlanuvchining g'ayriqonuniy zo'ravonligi, og'ir haqorati yoki boshqa noqonuniy harakatlari natijasida to'satdan yuzaga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida uni hayotdan mahrum qilishda ifodalanadi. Bu yerda muhim jihat – sabab va oqibat o'rtasidagi bevosita bog'liqlikdir, ya'ni jabrlanuvchi harakatlari affekt holatini keltirib chiqargan bo'lishi shart.

Sub'ekti – odatda 14 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs.

Sub'ektiv tomoni – qasd mavjud bo'ladi, ammo u affekt holatida shakllanadi. Ya'ni shaxsda odam o'ldirish niyati bor, lekin bu niyat kuchli ruhiy hayajon ta'sirida, to'satdan paydo bo'ladi va barqaror emas.

Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida sodir etilgan odam o'ldirish jinoyatida shaxsning psixik holati hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, aynan shu holat uning javobgarligini yengillashtiruvchi asos sifatida xizmat qiladi.

Onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirishi (JK 99-modda)

Onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirishi deb, tug'ish jarayonida yoki tug'ilishdan so'ng darhol, ya'ni chaqaloq hali to'liq mustaqil hayot faoliyatini boshlamasdan turib (birinchi marta nafas olmasdan yoki kindigi uzilmasdan oldin), ona tomonidan uni hayotidan mahrum qilish tushuniladi. Shuningdek, bu holat chaqaloqning biror a'zosi ona pushtidan chiqib boshlagan paytdan boshlab ham qamrab olinadi. Bunday qilmish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 99-moddasi bilan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Ushbu jinoyat tarkibi quyidagi elementlardan iborat:

Jinoyatning ob'ekti: Mazkur jinoyatning bevosita ob'ekti – inson hayoti bo'lib, bu yerda alohida himoya ob'ekti sifatida yangi tug'ilayotgan chaqaloqning hayoti namoyon bo'ladi. Qonun chaqaloqning hayotini tug'ilish jarayonidan boshlab muhofaza qiladi.

Jinoyatning ob'ektiv tomoni: Ob'ektiv tomon onaning harakati (yoki harakatsizligi) orqali ifodalanib, u chaqaloqni tug'ish vaqtida yoki tug'ilishi bilan oqib hayotidan mahrum qilishda namoyon bo'ladi. Bu yerda jinoyat sodir etilish vaqti muhim ahamiyatga ega:

- chaqaloqning ona pushtidan chiqish jarayoni boshlangan payt;
- tug'ilish jarayoni davom etayotgan vaqt;
- chaqaloq tug'ilgan, ammo hali nafas olmagan yoki kindigi uzilmagan holat.

Aynan shu vaqt oralig'ida sodir etilgan harakatlar mazkur modda doirasida baholanadi.

Jinoyatning sub'ekti: Jinoyatning sub'ekti maxsus sub'ekt hisoblanadi. Ya'ni, u faqatgina chaqaloqning onasi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, u 16 yoshga to'lgan va aqli raso jismoniy shaxs bo'lishi shart. Boshqa shaxslar tomonidan sodir etilgan shunga o'xshash qilmishlar boshqa moddalar bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Jinoyatning sub'ektiv tomoni: Jinoyat sub'ektiv tomondan to'g'ridan-to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. Ona o'z harakatlarining ijtimoiy xavfliligini anglaydi, chaqaloqning hayotiga zarar yetkazayotganini biladi va shu natijani xohlaydi. Ayrim hollarda onaning ruhiy holati (masalan, tug'ruq jarayoni bilan bog'liq og'ir

psixofiziologik holatlar) ham inobatga olinishi mumkin, lekin bu jinoyat tarkibini istisno qilmaydi, balki jazoni belgilashda ahamiyat kasb etishi mumkin.

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib odam o'ldirish (JK 100-modda)

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib odam o'ldirish deb, shaxs o'zini yoki boshqa shaxslarni, jamiyat yoki davlat manfaatlarini noqonuniy tajovuzdan himoya qilish jarayonida, himoya qilish uchun zarur bo'lgan chegaradan oshib ketib, tajovuz qiluvchini qasddan o'ldirishi tushuniladi. Bunda himoya qilish huquqi mavjud bo'lsa-da, qo'llanilgan vosita va usullar tajovuzning xavflilik darajasiga mutanosib bo'lmaydi.

Jinoyat tarkibi:

1. Ob'ekt: Inson hayoti hisoblanadi. Qo'shimcha ravishda, zaruriy mudofaa huquqining qonuniy amalga oshirilishi tartibiga ham putur yetkaziladi.

2. Ob'ektiv tomon: Tajovuz qiluvchini hayotidan mahrum qilish harakatida namoyon bo'ladi. Biroq bu harakat zaruriy mudofaa sharoitida sodir etilgan bo'ladi, lekin himoya qilish choralari tajovuz xususiyati va xavflilik darajasiga aniq ravishda mos kelmaydi. Ya'ni:

- tajovuz mavjud bo'ladi;
- shaxs himoyalaniş huquqiga ega bo'ladi;
- lekin u haddan tashqari, ortiqcha kuch ishlatadi.

Masalan, yengil tan jarohati yetkazish bilan cheklanishi mumkin bo'lgan holatda tajovuz qiluvchini o'ldirish.

3. Sub'ekt: 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs. Bu yerda maxsus sub'ekt talab qilinmaydi.

4. Sub'ektiv tomon: Jinoyat qasddan sodir etiladi. Shaxs tajovuzni qaytarish maqsadida harakat qiladi, ammo o'z harakatlarining ortiqcha ekanligini anglaydi yoki anglashi lozim bo'ladi. Ayrim hollarda to'g'ridan-to'g'ri qasd yoki ehtiyotsizlik elementlari aralash holda namoyon bo'lishi mumkin, lekin asosan qasd mavjud bo'ladi.

Muhim jihat: Zaruriy mudofaa holatida yetkazilgan zarar qonuniy hisoblanadi, agar u tajovuz xavfiga mos bo'lsa. Faqatgina shu chegara buzilgan taqdirdagina jinoiy javobgarlik yuzaga keladi.

Jinoyat sodir etgan shaxsni ushlash chegarasidan chiqib ketish holatida odam o'ldirish (JK 101-modda)

Mazkur jinoyat deb, jinoyat sodir etgan shaxsni ushlash, uni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga topshirish maqsadida harakat qilayotgan shaxs tomonidan, ushlash uchun zarur bo'lgan choralar chegarasidan oshib ketib, ushlanuvchini qasddan hayotidan mahrum qilish tushuniladi. Bunda ushlashning o'zi qonuniy bo'lsa-da, qo'llanilgan usul va vositalar ortiqcha va mutanosib bo'lmaydi.

Jinoyat tarkibi:

1. Ob'ekt: Inson hayoti hisoblanadi. Shu bilan birga, jinoyat sodir etgan shaxsni qonuniy tartibda ushlash bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarga ham zarar yetkaziladi.

2. Ob'ektiv tomon: Ushlanuvchi shaxsni hayotidan mahrum qilish harakatida namoyon bo'ladi. Bu holatda:

- ushlanuvchi shaxs haqiqatan ham jinoyat sodir etgan bo'lishi yoki shunday deb asosli gumon qilinishi kerak;
- uni ushlash maqsadi qonuniy bo'ladi;
- lekin ushlash jarayonida qo'llanilgan choralar zarur chegaradan oshib ketadi.

Ya'ni, ushlash uchun kamroq zarar yetkazuvchi usullar mavjud bo'lgan holda, ortiqcha kuch ishlatilib, oqibatda o'lim kelib chiqadi.

3. Sub'ekt: – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs. Bu yerda maxsus sub'ekt talab etilmaydi, ya'ni har qanday shaxs ushbu jinoyatni sodir etishi mumkin (masalan, fuqaro yoki mansabdor shaxs).

4. Sub'ektiv tomon: Qasddan sodir etiladi. Shaxs ushlar maqsadida harakat qilayotgan bo'ladi, ammo qo'llanayotgan choralar ortiqcha ekanligini anglaydi yoki anglashi lozim bo'ladi va shu orqali o'lim kelib chiqishiga yo'l qo'yadi.

Muhim jihat: Jinoyat sodir etgan shaxsni ushlar vaqtida zarar yetkazish ayrim hollarda qonuniy hisoblanadi. Ammo bu zarar ushlar uchun zarur va mutanosib bo'lishi shart. Aks holda, ya'ni chegaradan chiqib ketilganda jinoiy javobgarlik yuzaga keladi.

Ehtiyotsizlik orqasida odam o'ldirish (JK 102-modda)

Ehtiyotsizlik orqasida odam o'ldirish deb, shaxsning o'z harakati yoki harakatsizligi natijasida boshqa insonning o'limiga sabab bo'lishi, lekin bu oqibatni u qasddan emas, balki ehtiyotsizlik tufayli keltirib chiqarishi tushuniladi. Bunda shaxs o'lim kelib chiqishini istamaydi, ammo zarur ehtiyotkorlik choralarini ko'rmaydi yoki oqibatni oldindan ko'ra bilmaydi.

Jinoyat tarkibi:

1. Ob'ekt: – inson hayoti hisoblanadi.

2. Ob'ektiv tomon: Insonning o'limiga olib kelgan harakat yoki harakatsizlikda namoyon bo'ladi. Bu yerda sababiy bog'lanish muhim ahamiyatga ega, ya'ni aybdorning xatti-harakatlari bevosita o'lim kelib chiqishiga sabab bo'lishi shart. *Masalan:*

- xavfsizlik qoidalariga rioya qilmaslik;
- ehtiyotkorlik talablarini buzish;
- o'z vazifalarini lozim darajada bajarmaslik.

3. Sub'ekt: 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs. Ayrim hollarda maxsus sub'ekt ham bo'lishi mumkin (masalan, kasbiy majburiyatni bajarayotgan shaxs).

4. Sub'ektiv tomon: Ehtiyotsizlik shaklida sodir etiladi. Ehtiyotsizlik ikki ko'rinishda bo'lishi mumkin:

- **o'z-o'ziga ishonish (o'zboshimchalik)** – shaxs xavfli oqibat kelib chiqishini oldindan ko'radi, ammo uning oldini olishga asossiz ravishda ishonadi;

- **beparvolik** – shaxs xavfli oqibatni oldindan ko‘rmaydi, lekin ko‘rishi va oldini olishi mumkin bo‘lgan.

Muhim jihat: Bu jinoyatni qasddan odam o‘ldirishdan farqlash juda muhim. Asosiy farq – ayb shaklida: bu yerda shaxs o‘limni istamaydi. Agar o‘lim qasddan sodir etilgan bo‘lsa, u holda qilmish boshqa moddalar bilan kvalifikatsiya qilinadi.

O‘zini o‘zi o‘ldirish darajasiga yetkazish (JK 103-modda)

O‘zini o‘zi o‘ldirish darajasiga yetkazish deb, shaxsga nisbatan muntazam ravishda shafqatsiz muomala qilish, tahqirlash, qo‘rqitish, sha’ni va qadr-qimmatini kamsitish yoki boshqa noqonuniy ta’sir o‘tkazish orqali uni o‘z joniga qasd qilishga yoki shunday harakat qilishga majburlash tushuniladi. Bunda aybdor shaxs bevosita o‘ldirish harakatini sodir etmaydi, balki jabrlanuvchini shu holatga olib keladi.

Jinoyat tarkibi:

Ob’ekt: Inson hayoti, shuningdek shaxsning ruhiy daxlsizligi, sha’ni va qadr-qimmatini hisoblanadi.

Ob’ektiv tomon faol harakat asosida muntazam ravishda tahqirlash, shafqatsiz muomala qilish, doimiy qo‘rqitish yoki tazyiq o‘tkazish va inson qadr-qimmatini kamsitish kabi holatlarda namoyon bo‘ladi. Natijada jabrlanuvchi o‘zini o‘zi o‘ldirishi yoki o‘z joniga qasd qilishga urinishi yuz beradi.

Muhim jihat – aybdorning harakatlari bilan ushbu oqibat o‘rtasida sababiy bog‘lanish bo‘lishi shart.

Sub’ekt: 16 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxs. Ayrim hollarda bu shaxs jabrlanuvchiga nisbatan muayyan ta’sir kuchiga ega bo‘lishi mumkin (masalan, yaqin qarindosh, rahbar va h.k.).

Sub’ektiv tomon: Qasddan sodir etiladi, aybdor o‘z harakatlari jabrlanuvchini og‘ir ruhiy holatga olib kelishini anglaydi va shunday oqibat yuz berishini istaydi yoki ongli ravishda yo‘l qo‘yadi.

Muhim jihat: Ushbu jinoyatda aybdor shaxs bevosita o‘ldirish harakatini amalga oshirmaydi. Asosiy e’tibor – jabrlanuvchini shunday holatga olib kelgan ruhiy bosim va noqonuniy ta’sirda. Agar o‘ldirish to‘g‘ridan-to‘g‘ri sodir etilgan bo‘lsa, u holda boshqa moddalar qo‘llaniladi.

11.2. Shaxsning sog‘lig‘iga qarshi jinoyatlar

Shaxsning sog‘lig‘iga qarshi qaratilgan jinoyatlarni to‘g‘ri tushunish uchun, avvalo, badanga shikast yetkazish tushunchasini anglab olish muhim ahamiyatga ega.

Badanga shikast yetkazish deganda, shaxsning xohish-irodasiga zid ravishda va qonunga xilof tarzda tashqi omillar ta’siri natijasida inson tanasining anatomik butunligi buzilishi yoki uning a’zolari normal fiziologik faoliyatining izdan chiqishi orqali boshqa shaxsning sog‘lig‘iga zarar yetkazish tushuniladi.

Shaxsning sog‘lig‘iga qarshi jinoyatlar O‘zbekiston Respublikasi JK Maxsus qismi I bo‘lim, II bobida o‘z aksini topgan bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Qasddan badanga og‘ir shikast yetkazish (JK 104-modda)

Qasddan badanga og‘ir shikast yetkazish deganda, inson sog‘lig‘iga shunday zarar yetkazish tushuniladiki, u sodir etilayotgan vaqtda hayot uchun xavfli bo‘ladi yoki og‘ir oqibatlarga olib keladi. Bunday oqibatlar qatoriga ko‘rish, eshitish yoki gapirish qobiliyatini yo‘qotish, biror a’zoning ishdan chiqishi yoki uning faoliyati butunlay to‘xtashi, ruhiy kasallikka chalinish, umumiy mehnat qobiliyatining kamida 33 foizga doimiy kamayishi, homilaning tushishi hamda tananing tuzalmas darajada xunuklashishi kiradi.

Og‘irlashtiruvchi holatlar:

- aybdorga ayon bo‘lgan homilador ayolga nisbatan sodir etilsa;
- xizmat yoki fuqarolik burchini bajarayotgan shaxsga yoki uning yaqinlariga nisbatan qilinsa;
- o‘ta shafqatsiz usulda amalga oshirilsa;
- ommaviy tartibsizliklar jarayonida sodir etilsa;
- tamagirlik yoki bezorilik niyatida bo‘lsa;
- milliy, irqiy yoki diniy adovat asosida qilinsa;
- inson a’zolarini transplantatsiya qilish maqsadida amalga oshirilsa;

- bir necha shaxslar tomonidan birgalikda sodir etilsa.

Bundan tashqari, agar jinoyat ikki yoki undan ortiq shaxsga nisbatan sodir etilsa, takroran yoki residivist tomonidan amalga oshirilsa, uyushgan guruh manfaatida qilinsa yoki jabrlanuvchining o'limiga olib kelsa, yanada og'irroq javobgarlik yuzaga keladi.

Jinoyatning ob'ekti: Ushbu jinoyatning ob'ekti – boshqa shaxsning sog'lig'i. Jabrlanuvchining avvalgi sog'lig'i yoki individual xususiyatlari muhim emas, asosiy e'tibor shikast yetkazilgan vaqtdagi holatga qaratiladi.

Jinoyatning ob'ektiv tomoni:

- jismoniy ta'sir (urish, kesish, kuydirish va h.k.);
- kimyoviy yoki biologik moddalardan foydalanish;
- ruhiy ta'sir orqali.

Jinoyat tugallangan deb hisoblanishi uchun qonunda nazarda tutilgan og'ir oqibatlar yuzaga kelishi shart. Shu bilan birga, aybdorning harakatlari bilan kelib chiqqan natija o'rtasida sababiy bog'lanish bo'lishi kerak.

Muhim huquqiy jihatlar:

- Shaxs o'z sog'lig'iga o'zi zarar yetkazgan holatlarda, bu faqat ayrim jinoyatlar doirasida javobgarlikka sabab bo'ladi (masalan, xizmatdan bo'yin tovlash).

- Agar jabrlanuvchi roziligi bilan shikast yetkazilgan bo'lsa ham, bu holat jinoiy javobgarlikni istisno etmaydi.

- Noqonuniy qurol ishlatilsa, qilmish jinoyatlar majmui sifatida baholanadi.

Sababiy bog'lanish: Javobgarlik yuzaga kelishi uchun aybdorning harakati bilan kelib chiqqan oqibat o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish bo'lishi lozim. Agar bunday bog'lanish bo'lmasa, shaxs javobgarlikka tortilmaydi. Shuningdek, jabrlanuvchining individual holati (kasallik, tug'ma nuqsonlar) ham hisobga olinadi.

Sub'ektiv tomon: Jinoyat qasddan sodir etiladi va qasd to'g'ridan-to'g'ri yoki egri bo'lishi mumkin. Agar aybdor aniq oqibatni istamagan bo'lsa-da, uning yuz berishini bilib, ongli ravishda yo'l qo'ysa, u javobgarlikka tortiladi.

Og‘ir shikast belgilari: Qonunda belgilangan quyidagi holatlardan biri mavjud bo‘lsa, shikast og‘ir deb topiladi:

Hayot uchun xavflilik – shaxsga yetkazilayotgan shikastning shuncha darajada og‘irligi tushuniladiki, u tibbiy yordamsiz yoki favqulodda tibbiy aralashuvsiz o‘z-o‘zidan davolanganda ham jabrlanuvchining o‘limiga olib kelishi mumkin. Boshqacha aytganda, hayot uchun xavfli shikast – bu shaxsning hayotini to‘g‘ridan-to‘g‘ri va juda jiddiy tahdid qiladigan, uning tirik qolishini katta darajada xatar ostiga qo‘yadigan shikastdir.

Masalan: ko‘p qon ketishi natijasida o‘lim xavfi, ichki organlarning (yurak, o‘tkir oyoq-qo‘l organlari, jigar, buyrak va h.k.) shikastlanishi, katta chuqur yoki ko‘p sohaga tarqalgan jarohatlar.

Ko‘rish qobiliyatini yo‘qotish – ikki ko‘zning doimiy ojizligi tushuniladi, bunda ko‘rish qobiliyati ikki metr va undan yaqin masofada barmoq bilan sanash darajasigacha pasayadi (ko‘rish quvvati 0,04 va undan kam). Bir ko‘zning ko‘rish qobiliyatini yo‘qotishi mehnat qobiliyatining uchdan bir qismini doimiy yo‘qotish belgisi sifatida badanga og‘ir shikast yetkazish jinoyati toifasiga kiradi. Bir ko‘zni yo‘qotish – a‘zoni yo‘qotish belgisiga ko‘ra ham og‘ir shikast sifatida baholanadi;

Eshitish qobiliyatini yo‘qotish – to‘la qarlik yoki quloqdan 3–5 sm masofadagi so‘zlashuvni eshita olmaslik holatini o‘z ichiga oladi. Agar bir quloqning eshitish qobiliyati yo‘qolsa, bu mehnat qobiliyatining uchdan bir qismini yo‘qotish belgisi sifatida badanga og‘ir shikast sifatida baholanadi. Agar jabrlanuvchining eshitish qobiliyati saqlansa-yu, lekin quloq suprasi olib tashlansa, bu ham badanga og‘ir va tuzalmaydigan xunuklik sifatida hisoblanadi;

Gapirish qobiliyatini yo‘qotish – jabrlanuvchi o‘z fikrlarini tushunarli tovushlar orqali ifodalay olmaslik holatidir. Bu holat ham a‘zoni yo‘qotish alomatiga asosan badanga og‘ir shikast sifatida qabul qilinadi.;

Biron bir a‘zoning ishdan chiqishi yoki faoliyatining butunlay to‘xtashi – shaxs hayot faoliyatini ta‘minlaydigan ichki yoki tashqi a‘zolarining birortasidan, jumladan juft a‘zolaridan ham ularning vazifalarini bajarishdan mahrum bo‘lishi

sifatida tushuniladi. Ko‘rish, eshitish va nutq qobiliyatini yo‘qotish bilan bir qatorda, qo‘l yoki oyoqning ishlab chiqarish qobiliyati yo‘qolishi ham og‘ir shikastqa kiradi;

Qo‘l yoki oyoqni yo‘qotish – a‘zolarining gavdadan butunlay ajralishi yoki ularning vazifalarini bajara olmasligi hisoblanadi (masalan, oyoq harakatlanish qobiliyatini yo‘qotadi, qo‘l harakatsiz bo‘lib qoladi). Qo‘l yoki oyoq tirsak yoki tizzadan kesib tashlansa, u ham a‘zoni yo‘qotish sifatida qaraladi. Boshqa holatlarda esa a‘zolarining bo‘laklari ham mehnat qobiliyatini yo‘qotish darajasiga muvofiq baholanadi.

Ruhiy kasallik – ham og‘ir shikast alomati sifatida qaraladi. Agar shikast natijasida shaxs atrofdagi voqelikni to‘g‘ri idrok qilish va o‘z xulq-atvorini nazorat qilish qobiliyatini yo‘qotsa, bu ham badanga og‘ir shikast sifatida belgilanadi.;

Ishlab chiqarish qobiliyatini yo‘qotish – yaqinlashish, urug‘latish, pusht oldirish yoki bola tug‘ish imkoniyatidan mahrum bo‘lishni anglatadi. Ayollarda bachadon, tuxumdon yoki ichak jarohatlari tufayli pusht olish, homilani ko‘tarish va tug‘ish qobiliyati yo‘qolsa, bu ham og‘ir shikast sifatida baholanadi. Erkaklarda bu mustaqil ravishda urug‘latish qobiliyatini yo‘qotish hisoblanadi.;

Homilaning tushishi – homilador ayolda homilaning tabiiy yoki sun‘iy ravishda taqsimlanib chiqib ketishi, ya‘ni homilaning umuman saqlanmay qolishi tushuniladi. Bu tushunchada homilaning haftalik yoki og‘irligi (erta yoki keyingi muddat) asosiy rol o‘ynamaydi, muhim jihat – uning umuman saqlanmay qolishi.

Tuzalmas darajada xunuklashish – shaxs badanidagi yoki uning a‘zolaridagi o‘zgarishlar, jarohatlar yoki kasalliklar natijasida **sog‘liqning barqaror va doimiy ravishda buzilishi**, tabiiy yoki tibbiy yo‘l bilan tuzalishi mumkin emasligi tushuniladi.

Qo‘shimcha tushuntirish: *Hayot uchun xavfli shikastlar* – tibbiy yordam ko‘rsatilmasa, o‘limga olib kelishi mumkin bo‘lgan holatlardir. Bunday holatlarda shikastning og‘irligi uning natijasiga emas, balki yetkazilgan paytdagi xavf darajasiga qarab baholanadi.

Shuningdek, bunday holatlarni qasddan odam o'ldirishga suiqastdan farqlash muhim. Agar aybdor o'limni xohlagan bo'lsa, bu suiqaasd deb baholanadi; aks holda esa og'ir shikast yetkazish sifatida kvalifikatsiya qilinadi.

2. Qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish (JK 104-modd).

2. *Qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish* (JK 105-m. 1-q.) sodir etilayotgan paytda hayot uchun xavfli bo'lmagan va JKning 104-moddasida nazarda tutilgan oqibatlarga olib kelmagan, lekin sog'lig'ining uzoq vaqt, ya'ni kamida yigirma bir kun, ammo to'rt oydan ko'p bo'lmagan davrda yomonlashuviga yoki umumiy mehnat qobiliyatining o'n foizidan o'ttiz uch foizigacha yo'qolishiga sabab bo'lgan shikast yetkazishdir.

Hayot uchun xavfli bo'lmagan jarohat – bu inson organizmiga yetkazilgan shikast bo'lib, u sodir etilgan paytda yoki uning oqibatida jabrlanuvchining hayotiga bevosita xavf tug'dirmaydi. Bunday jarohatlar, odatda, insonning yashashi uchun zarur bo'lgan muhim a'zolar (yurak, miya, o'pka va h.k.) faoliyatini izdan chiqarmaydi, ko'rish, eshitish, so'zlash imkoniyatlari cheklanmaydi, ruhiy xastalikni va o'lim xavfini keltirib chiqarmaydi.

Og'ir tan jarohati va o'rtacha og'ir tan jarohati o'rtasidagi farq

Og'ir va o'rtacha og'ir tan jarohatlari inson sog'ligiga yetkazilgan zarar darajasiga qarab farqlanadi va ular O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida alohida moddalar bilan tartibga solinadi.

Asosiy farqlar:

Xavf darajasi: og'ir jarohat hayot uchun xavfli, o'rtacha og'ir jarohat esa xavfli emas;

Oqibatlar: og'ir jarohat qaytarib bo'lmas og'ir asoratlarga olib keladi, o'rtacha og'ir jarohatda esa tiklanish ehtimoli yuqori;

Mehnat qobiliyati: og'ir jarohatda 33%dan ortiq, o'rtacha og'irda 10–33% oralig'ida;

Jazo og'irligi: og'ir tan jarohati uchun jazo ancha qattiqroq.

Qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazishning og'irlashtiruvchi belgilari quyidagilar: a) ikki yoki undan ortiq shaxsga nisbatan; b) homiladorligi

aybdorga ayon bo'lgan ayolga nisbatan; v) o'z xizmat yoki fuqarolik burchini bajarishi munosabati bilan shaxsga yoki uning yaqin qarindoshlariga nisbatan; g) o'ta shafqatsizlik bilan; d) ommaviy tartibsizliklar jarayonida; ye) tamagirlik niyatida; j) millatlararo yoki irqiy adovat zamirida; z) diniy taassublar zamirida; i) bir guruh shaxslar yoki uyushgan guruh a'zosi tomonidan yoxud shu guruh manfaatlarini ko'zlab; k) takroran, xavfli residivist yoki ilgari JKning 104-moddasida nazarda tutilgan qasddan badanga og'ir shikast yetkazish jinoyatini sodir etgan yoxud JKning 97-moddasida nazarda tutilgan qasddan odam o'ldirish jinoyatini sodir etgan shaxs tomonidan sodir etilishi.

Jinoyat tarkibi: JKning 104-moddasida ko'rsatilgan qasddan badanga og'ir tan jarohati yetkazish jinoyati bilan bir xil hisoblanadi.

3. Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida shikast yetkazish (JK 106-modda).

Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan badanga og'ir yoki o'rtacha og'ir shikast yetkazish – bu shaxsning jabrlanuvchi tomonidan sodir etilgan g'ayriqonuniy harakatlar ta'sirida to'satdan yuzaga kelgan kuchli emotsional (affekt) holatda jinoyat sodir etishidir.

Masalan: Shaxs uyiga kelgan paytda qo'shnisi otasini qattiq haqorat qilinaётganini, uning sha'nini qattiq tahqirlayotganligini va haqoratlashni davom ettirayotganligini guvohi bo'ladi. Shu paytda aybdor to'satdan qattiq g'azabga tushib, o'zini yo'qotadi va urushib, haqorat qilayotgan shaxsga o'rtacha og'ir tan jarohati yetkazadi.

Bu jinoyatda aybdor odatiy holatda emas, balki ruhiy jihatdan qattiq qo'zg'algan, o'zini to'liq boshqara olmaydigan holatda harakat qiladi. Uning ruhiy holati jabrlanuvchining noqonuniy xulqi natijasida keskin yomonlashadi.

Kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatdagi mavjud bo'lishi shart belgilar:

- **to'satdan yuzaga kelishi** (oldindan rejalashtirilmaganligi);
- **qisqa muddatli bo'lishi;**
- shaxsning o'z harakatlarini to'liq nazorat qila olmasligi;

- kuchli hissiy holat (gʻazab, alam, qoʻrquv va h.k.).

Agar shaxs oldindan reja qilgan boʻlsa yoki uzoq vaqt davomida nizo mavjud boʻlsa, bu holat affekt deb baholanmaydi.

Hayajonga sabab boʻluvchi omillar:

Qonunga koʻra, quyidagi holatlar affektni keltirib chiqarishi mumkin:

- jabrlanuvchining **gʻayriqonuniy zoʻravonligi;**
- **ogʻir haqorat** (shaxs shaʼni va qadr-qimmatini qattiq tahqirlash);
- aybdorga yoki uning yaqinlariga qarshi **hayot va sogʻliqqa xavfli**

harakatlar;

- boshqa noqonuniy va ogʻir taʼsir etuvchi harakatlar.

Jinoyat tarkibi elementlari:

Obʻekt: inson sogʻligi.

Obʻektiv tomon: kuchli ruhiy hayajon holatida qasddan ogʻir yoki oʻrtacha ogʻir tan jarohati yetkazishda oʻrtasida sababiy bogʻlanishning mavjudligi.

Subʻekt: 16 yoshga toʻlgan, aqli raso shaxs.

Subʻektiv tomon: qasd mavjud, lekin u affekt holatida yuzaga keladi, shaxs oʻz harakati oqibatini anglaydi, ammo ruhiy holati uning irodasini cheklaydi, yaʼni oʻzini oʻzi nazorat qila olmaydi.

Oddiy holatdan farqi:

Bu jinoyat oddiy qasddan shikast yetkazishdan farq qiladi, chunki:

- harakat **toʻsatdan paydo boʻlgan holatda** sodir etiladi;
- jabrlanuvchining **noqonuniy xulqi sabab boʻladi;**
- aybdorning ruhiy holati yengillashtiruvchi holat sifatida baholanadi.

4. Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, qasddan badanga ogʻir shikast yetkazish jinoyati (JK 107-modda).

Zaruriy mudofaa – bu shaxsning oʻzini, boshqalarni yoki jamiyat manfaatlarini gʻayriqonuniy tajovuzdan himoya qilish maqsadida zarar yetkazishga qonuniy ravishda ruxsat etilgan holatdir. Biroq, himoya qilish chogʻida **chegaradan**

chiqib ketish, ya'ni hujumga nisbatan mutanosib bo'lmagan zarar yetkazish jinoyat deb baholanadi.

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib shikast yetkazish – bu himoya qilish huquqidan noto'g'ri foydalanish natijasida kelib chiqadigan jinoyat bo'lib, unda asosiy mezon **mutanosiblikning buzilishi** hisoblanadi.

Agar shaxs real tajovuzdan himoyalananayotgan bo'lsa-da, himoya choralari haddan ortiq bo'lib, hujum xarakteri va xavf darajasiga mos kelmasa va natijada jabrlanuvchiga **og'ir tan jarohati** yetkazilsa – bu JK 107-modda bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Zaruriy mudofaa va uning chegarasi:

- haqiqiy (real) tajovuz mavjud bo'lishi;
- himoya tajovuzga qarshi qaratilgan bo'lishi;
- himoya vositalari va usullari **mutanosib** bo'lishi.

Misol: Ko'chada bir shaxs pichoq bilan hujum qiladi. Jabrlanuvchi o'zini himoya qilib, hujumchini itarib yuborib, yengil jarohat yetkazadi. Bu yerda himoya **real xavfga mos**, shuning uchun jinoyat yo'q.

Zaruriy mudofaaning chegarasidan chetga chiqish:

- hujum to'xtaganidan keyin ham zarar yetkazish;
- yengil hujumga nisbatan ortiqcha kuch ishlatish;
- himoya o'rniga jazolash maqsadida harakat qilish.

Misol: Bir shaxs ikkinchisiga musht bilan hujum qiladi. Himoyalananayotgan shaxs esa hujumchini yiqitib, u hujumni to'xtatganidan keyin ham uni qattiq kaltaklab, og'ir tan jarohati yetkazadi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt: inson sog'ligi.

Ob'ektiv tomon: zaruriy mudofaa holati mavjud, lekin himoya chegarasidan chiqilgan, qasddan og'ir tan jarohati yetkazilgan va sababiy bog'lanish mavjud.

Sub'ekt: 16 yoshga to'lgan, aqli raso shaxs.

Sub'ektiv tomon: qasd (to'g'ri yoki egri), shaxs himoya qilayotganini anglaydi, ammo ortiqcha zarar yetkazayotganini ham tushunadi.

Oddiy jinoyatdan quyidagilar bilan farq qiladi: harakat himoya sharoitida sodir etiladi, dastlab shaxsning harakati qonuniy asosga ega, lekin ortiqcha kuch ishlatilishi sababli jinoyatga aylanadi.

5. Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlashning zarur choralari chegarasidan chetga chiqib, qasddan badanga og‘ir shikast yetkazish jinoyati (JK 108-modda)

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash, to‘xtatish yoki nazorat qilish maqsadida qo‘llaniladigan choralar **zarur choralari** deb hisoblanadi. Bu choralar qonun doirasida bo‘lishi talab etiladi, qachonki ushbu zarur choralari shaxsning huquq va sog‘lig‘iga nomutanosib zarar yetkazmaslik shartlariga muvofiq bo‘lsa.

Agar ushlashda shaxsga qasddan **og‘ir tan jarohati** yetkazilsa, bu jinoyat sifatida qaraladi.

Shaxsni ushlashning zarur choralari chegaralari:

– choralar faqat **shaxsni ushlash, jinoyatni to‘xtatish yoki jamiyatni himoya qilish** maqsadida qo‘llaniladi;

– har qanday harakat shaxsning huquqi va sog‘lig‘iga nomutanosib bo‘lmasligi kerak;

– himoyalangan shaxsga yetkaziladigan zarar **tajovuz darajasiga mos** bo‘lishi kerak;

Chegaradan chiqishning asosiy belgilari:

- ushlash jarayonida **ortiqcha kuch qo‘llash**;
- shaxsning tan jarohati **himoya maqsadidan chetga** chiqish;
- ushlashni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan harakatlardan ko‘p qo‘llash.

- hujum tugaganidan keyin qo‘llanish yoki jazolash maqsadida harakat qilish.

Misol: Ko‘chada shaxs qimmatbaho buyum o‘g‘irlaydi. Mansabdor shaxs uni qo‘lga olish uchun qo‘llanishi mumkin bo‘lgan minimal kuchdan foydalanish o‘rniga, uni yiqitib, urib-lo‘pposlab, og‘ir tan jarohati yetkazadi.

Bu holatda ushlash qonuniy asosda boshlanadi, lekin **chegaradan chiqib, og‘ir jarohat yetkazilganligi** uchun JK 108-modda qo‘llaniladi.

Jinoyat tarkibi:

Ob‘ekt: Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsning **sog‘ligi**.

Ob‘ektiv tomon: shaxsni ushlash yoki qo‘lga olish harakatlari amalga oshiriladi, lekin himoya yoki ushlash chegarasidan ortiqcha kuch ishlatilib, **og‘ir tan jarohati** yetkaziladi hamda harakat va oqibat o‘rtasida sababiy bog‘lanish mavjud.

Sub‘ekt: 16 yoshga to‘lgan, aqli raso shaxs. Odatda ushlashni amalga oshirayotgan shaxs – vakolatli organ xodimi yoki oddiy fuqaro ham bo‘lishi mumkin.

Sub‘ektiv tomon: qasd (to‘g‘ri yoki egri qasd)dan sodir etiladi, shaxs o‘z harakat oqibatini tushunadi va qasddan amalga oshiradi.

6. Qasddan badanga yengil shikast yetkazish (JK-109 – m.).

Qasddan badanga yengil shikast yetkazish – aybdor shaxs jabrlanuvchining sog‘lig‘iga og‘ir yoki o‘rtacha og‘irlikda bo‘lmagan, ya’ni yengil darajadagi shikast yetkazadi.

JK 109-moddasi birinchi qismiga ko‘ra, qasddan badanga yengil shikast yetkazish deganda sog‘liqning qisqa muddatga yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatining uncha uzoq bo‘lmagan muddatga yo‘qolishiga olib kelmagan shikast yetkazish tushuniladi.

Sog‘liqning qisqa muddatga yomonlashuvi – bu jabrlanuvchining organizmidagi normal fiziologik holatning vaqtincha buzilishi bo‘lib, u odatda olti kundan ortiq, ammo yigirma bir kundan ko‘p bo‘lmagan muddat davom etadi.

Boshqacha aytganda, bu shunday holatki, shaxsga yetkazilgan tan jarohati natijasida uning sog‘lig‘i ma’lum bir vaqtgacha yomonlashadi, lekin bu holat uzoq davom etmaydi va og‘ir asoratlar qoldirmaydi. Mazkur davr ichida jabrlanuvchi odatda davolanishga muhtoj bo‘ladi, vaqtincha mehnat qobiliyatini cheklashi mumkin, ammo keyinchalik to‘liq tiklanadi.

Sog'liqning qisqa muddatga yomonlashuvi quyidagi belgilari:

- jarohat oqibatida og'riq, shish, ko'karish, kichik yaralar kabi holatlar yuzaga keladi;
- organizm funksiyalari vaqtincha buziladi (masalan, harakatlanishda qiyinchilik, ish qobiliyati pasayishi);
- davolanish muddati 6 kundan ortiq, lekin 21 kundan oshmaydi;
- doimiy asoratlar (invalidlik, organ funksiyasining yo'qolishi va h.k.) yuzaga kelmaydi.

Mehnat qobiliyatining uncha uzoq bo'lmagan muddatga yo'qolishi – bu jabrlanuvchining umumiy mehnat faoliyatini amalga oshirish qobiliyati jarohat natijasida vaqtincha cheklanishi yoki qisman yo'qolishi bo'lib, u odatda qisqa davrni qamrab oladi va doimiy xarakterga ega bo'lmaydi.

Jinoyat huquqi va sud-tibbiy amaliyotida mazkur tushuncha quyidagicha izohlanadi: agar shaxsga yetkazilgan yengil tan jarohati natijasida u o'z odatiy mehnat vazifalarini bajara olmasa yoki sezilarli darajada qiynalsa, lekin bu holat uzoq davom etmay, ma'lum vaqtdan keyin to'liq tiklansa, bu mehnat qobiliyatining uncha uzoq bo'lmagan muddatga yo'qolishi deb baholanadi.

Ushbu holatning asosiy belgilari:

- mehnat qobiliyati vaqtincha pasayadi yoki qisman yo'qoladi;
- jabrlanuvchi o'z kasbiy yoki kundalik mehnat faoliyatini to'liq bajara olmaydi;
- bu holat doimiy emas, ya'ni davolanishdan so'ng tiklanadi;
- odatda ushbu muddat 6 kundan 21 kungacha bo'lgan davrni tashkil etadi;
- mehnat qobiliyati yo'qolishi sezilarli bo'lsa-da, og'ir yoki o'rtacha og'ir shikast darajasiga yetmaydi.

Muhim jihat shundaki, “umumiy mehnat qobiliyati” tushunchasi faqat muayyan kasbni emas, balki shaxsning har qanday mehnat faoliyatini bajara olish imkoniyatini anglatadi. Shu sababli, hatto shaxs o'z ish joyida faoliyat yurita olsa

ham, agar uning umumiy jismoniy qobiliyati cheklangan bo'lsa, bu holat hisobga olinadi.

Amaliyotda sog'liqning qisqa muddatga yomonlashuvi yoki mehnat qobiliyatining qancha muddatga va qay darajada yo'qolgani sud-tibbiy ekspertiza orqali aniqlanadi. Ekspert xulosasi jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilishda asosiy dalil sifatida xizmat qiladi.

Biroq bunday qilmish jinoyat sifatida baholanishi uchun muhim shart mavjud: ushbu harakatlar uchun shaxsga avval ma'muriy jazo qo'llanilgan bo'lishi va u shundan keyin yana shu kabi qilmishni sodir etgan bo'lishi lozim. Demak, birinchi marta sodir etilgan va og'ir oqibatlarga olib kelmagan yengil shikast holatlari odatda ma'muriy huquqbuzarlik sifatida baholanadi va MJtKning 52-moddasi bilan javobgarlik belgilanadi.

JK 109-moddasi *ikkinchi qismi* esa jinoyatning og'irroq ko'rinishini nazarda tutadi. Unga ko'ra, agar qasddan yetkazilgan yengil shikast natijasida jabrlanuvchining sog'lig'i olti kundan ortiq, ammo yigirma bir kundan ko'p bo'lmagan muddatga yomonlashsa yoki umumiy mehnat qobiliyati shu muddat doirasida vaqtincha yo'qotilsa, bunday qilmish jinoyat sifatida to'g'ridan-to'g'ri kvalifikatsiya qilinadi. Bu holda shaxsga nisbatan avval ma'muriy jazo qo'llanganligi talab etilmaydi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekti – inson sog'lig'i hisoblanadi. Ya'ni, jinoyat sodir etilishi natijasida shaxsning jismoniy holatiga zarar yetkaziladi. Qonun inson sog'lig'ini muhofaza qilishni ta'minlaydi va unga nisbatan har qanday noqonuniy ta'sirni taqiqlaydi.

Ob'ektiv tomoni – jinoyatning tashqi ifodasi quyidagilardan iborat:

faol harakat (urish, tepish, turtish, qattiq jism bilan urish va boshqalar);

ijtimoiy xavfli oqibat – yengil tan jarohati;

sababiy bog'lanish – aybdor harakati bilan kelib chiqqan oqibat o'rtasidagi bog'liqlik.

Ob'ektiv tomon ikki xil ko'rinishda namoyon bo'lishi mumkin:

sog'liqqa sezilarli ta'sir ko'rsatmagan yengil shikast (jinoyat deb topilishi uchun takroriylik – ma'muriy jazodan keyin sodir etilishi talab qilinadi);

sog'liqning 6 kundan 21 kungacha yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatining shu muddatga yo'qolishiga olib kelgan yengil shikast (bunda takroriylik talab etilmaydi).

Jinoyat sub'ekti – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs. Bu umumiy sub'ekt bo'lib, maxsus belgilar talab qilinmaydi.

Sub'ektiv tomoni – Jinoyat faqat qasddan sodir etiladi:

to'g'ri qasd – shaxs yengil shikast yetkazishni xohlaydi;

egri qasd – shunday oqibat kelib chiqishini bilib, bunga ongli ravishda yo'l qo'yadi.

Ehtiyotsizlik shaklida bu jinoyat tarkibi mavjud emas. Motiv va maqsad (janjal, adovat, rashk va h.k.) majburiy belgi emas, lekin ishni baholashda ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

7. Qiynash (JK-110-m.)

Qiynash – bu shaxsga nisbatan muntazam ravishda *jismoniy* yoki *ruhiy azob yetkazish* orqali uning sog'lig'iga zarar yetkazish yoki og'riqli holatga solishdan iborat jinoyatdir. Ushbu jinoyat ham shaxs sog'lig'iga qarshi qaratilgan bo'lib, uning o'ziga xos jihati – harakatlarning takroriyliigi va azob yetkazish xarakterida namoyon bo'lishidir.

Muntazam ravishda jismoniy azob berish – jabrlanuvchiga nisbatan urish, tepish, kaltaklash, turtish, tanasiga og'riq yetkazuvchi boshqa harakatlarni bir marta emas, balki qayta-qayta, muayyan davr mobaynida amalga oshirish tushuniladi.

Bu harakatlar natijasida jabrlanuvchi doimiy ravishda jismoniy og'riq va noqulay holatni his qiladi.

Bu yerda muhim jihat – harakatlarning ***bir martalik emasligi***, balki ***tizimli va davomli*** bo'lishidir.

Asosiy belgilari:

Ko‘p martalik (takrorlanish) - jismoniy azob berish kamida ikki yoki undan ortiq marta sodir etiladi. Bir martalik urish yoki shikast yetkazish bu tushunchaga kirmaydi.

Davomiylik (vaqt omili) – harakatlar ma’lum vaqt davomida amalga oshiriladi. Ular bir kundagi bir necha harakat emas, balki kunlar, haftalar davomida davom etishi mumkin.

Tizimlilik – harakatlar tasodifiy emas, balki muayyan “odatiy” tus oladi. Ya’ni aybdor shaxs doimiy ravishda jabrlanuvchiga zo‘ravonlik qiladi.

Jismoniy og‘riq va qiynalish mavjudligi – harakatlar natijasida jabrlanuvchi og‘riq, azob, noqulaylik his qiladi. Bu og‘riq har doim og‘ir jarohatga olib kelmasligi mumkin, lekin doimiy ta’sir orqali qiynash holati yuzaga keladi.

Sababiy bog‘lanish – Aybdorning harakatlari bilan jabrlanuvchida yuzaga kelgan og‘riq va qiynalish o‘rtasida bevosita bog‘lanish bo‘lishi shart.

Muhim jihat: Muntazam jismoniy azob berishda har bir alohida harakat alohida-alohida baholanmaydi, balki ularning yig‘indisi umumiy qiynash jarayoni sifatida qaratiladi. Shu sababli, hatto alohida holatlarda yengil jarohat bo‘lsa ham, ularning muntazamligi jinoyatni og‘irroq baholashga olib keladi.

Ruhiy azob yetkazish – bu shaxsga nisbatan uning psixik holatiga doimiy yoki qaytalanuvchi ravishda salbiy ta’sir ko‘rsatish orqali qo‘rquv, iztirob, tushkunlik, tahqirlanish holatiga solib qo‘yish va boshqa salbiy ruhiy kechinmalarni keltirib chiqarishdan iborat harakatdir.

Bu holatda jismoniy ta’sir bo‘lishi shart emas, asosiy zarar insonning ichki (psixologik) holatiga qaratilgan bo‘ladi va natijada shaxs o‘zini himoyasiz, qadrsiz yoki xavf ostida his qiladi.

Asosiy belgilari:

Psixologik ta’sir mavjudligi – jabrlanuvchida qo‘rquv, xavotir, ruhiy og‘riq, depressiv holat kabi kechinmalar yuzaga keladi.

Muntazamlilik - ruhiy azob bir marta emas, balki qayta-qayta, ma’lum vaqt davomida amalga oshirilishi kerak.

Zo‘ravonlikning nofizik shakli – bu yerda jismoniy kuch ishlatilmasligi mumkin. Masalan:

- doimiy tahqirlash va haqorat qilish;
- qo‘rqitish (o‘ldirish, zarar yetkazish bilan tahdid qilish);
- izolyatsiya qilish (boshqalar bilan muloqotni cheklash);
- psixologik bosim va manipulyatsiya.

Shaxs qadr-qimmatiga ta’sir – ruhiy azob yetkazish insonning sha’ni, qadr-qimmati va ichki barqarorligiga zarar yetkazadi.

Sababiy bog‘lanish – aybdorning harakatlari bilan jabrlanuvchining ruhiy holati yomonlashuvi o‘rtasida bog‘liqlik bo‘lishi lozim.

Muhim jihat: Ruhiy azobni aniqlash jismoniy jarohatga nisbatan murakkabroq bo‘ladi. Shu sababli amaliyotda: jabrlanuvchining ko‘rsatmalari, guvohlar ma’lumotlari, psixologik yoki psixiatriya ekspertizasi muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Jinoyat tarkibi:

Ob’ekt – shaxsning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘i hamda qadr-qimmati. Qiynash jinoyatida asosiy xavf – jabrlanuvchining psixik va jismoniy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatish hisoblanib, boshqa zo‘ravonlik, yengil tan jarohati yoki tahdidlardan ajratib turadi.

Ob’ektiv tomoni – jinoyat faol harakat asosida sodir etiladi, oqibatda jabrlanuvchida jismoniy azob va ruhiy og‘riq yuzaga keladi.

Sub’ekt – jinoyatni sodir etgan, 16 yoshga to‘lgan, aqli raso va mas’uliyaitga layoqatli, jismoniy shaxs hisoblanadi.bo‘lishi kerak;

Sub’ektiv tomon – jinoyat qasddan sodir etiladi, shaxs o‘z harakatlari bilan jabrlanuvchiga azob yetkazishni xohlaydi yoki bunga ongli ravishda yo‘l qo‘yadi.

Ehtiyotsizlik orqasida badanga o‘rtacha og‘ir yoki og‘ir shikast yetkazish (JK-111-m.).

Ehtiyotsizlik orqasida badanga o‘rtacha og‘ir yoki og‘ir shikast yetkazish – bu shaxsning badan sog‘lig‘iga nisbatan ehtiyotsizlik, ya’ni qasdsiz, ammo boshqa

odamning hayoti yoki sogʻligʻiga jiddiy zarar keltirishi mumkin boʻlgan harakatlar orqali oʻrtacha ogʻir yoki ogʻir shikast yetkazishdir.

Boshqacha aytganda, jinoyatchi shaxs *badanga shikast yetkazishni qasddan emas*, balki *ehtiyotsizlik* tufayli sodir etadi, va bu shikastning darajasi oʻrtacha ogʻir yoki ogʻir boʻlishi mumkin.

Bu holatda JKning 104-moddasi “*Qasddan badanga ogʻir shikast yetkazish*” va 105-moddasi “*Qasddan oʻrtacha ogʻir shikast yetkazish*” jinoyatlaridan asosiy farqli jihati 111-moddada **qasd** mavjud boʻlmaydi, balki jinoyat ehtiyotsizlik natijasida sodir etiladi.

Shuningdek, JK 266-moddasi “Transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish” jinoyati ham ehtiyotsizlik natijasida sodir etiladi, JK-111-moddasidagi jinoyatda shaxs transport vositasini boshqarmaydi.

Jinoyat tarkibi:

Obʻekt - shaxsning sogʻligʻi;

Obʻektiv tomon – harakat yoki harakatsizlik;

Subʻekt – 16 yoshga toʻlgan, aqli raso shaxs.

Subʻektiv tomon – faqat ehtiyotsizlik natijasida sodir etiladi.

11.3. Hayot yoki sogʻliq uchun xavfli jinoyatlar

Hayot yoki sogʻliq uchun xavfli jinoyatlar – bu Oʻzbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida belgilangan, fuqarolarning hayoti va sogʻligʻi xavfsizligini taʼminlaydigan ijtimoiy munosabatlarga real xavf soluvchi ijtimoiy xatarli harakatlardir.

Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismi I boʻlimi, III bobida hayot va sogʻliq uchun xavfli jinoyatlar oʻz ifodasini topgan boʻlib, ular quyidagilardan iborat:

1. Oʻldirish yoki zoʻrlik ishlatish bilan qoʻrqitish (JK-112-m.) – shaxs qasddan yoki qasdlanadigan oqibat ehtimolini bilib, boshqa shaxsni oʻldirish tahdidi yoki jismoniy zoʻrlik bilan qoʻrqitish orqali uning irodasiga taʼsir qilish holati hisoblanadi.

Bu jinoyat shaxsning **tahdid, qo'rqitish yoki zo'rlik orqali boshqalarni qo'rqitish va ularning irodasiga ta'sir qilish** harakatlarini o'z ichiga oladi, bu esa jamoat xavfsizligi va shaxs sog'lig'i uchun xavf tug'diradi.

Ushbu jinoyat belgilari:

Tahdid – bu shaxsga **jismoniy zarar, hayotiga yoki sog'lig'iga xavf** yetkazishi mumkinligi xususida qasdan qilgan faol harakati yoki gapirishi tushuniladi.

Qo'rqitish – bu shaxsning psixikasiga ta'sir etib, uning **qo'rquv, xavotir, iztirob yoki tashvish tuyg'usi paydo bo'lishiga sabab bo'ladigan harakat yoki so'zlardir.**

Irodaga ta'sir qilish – shaxs qo'rqitish tufayli o'z qarorini o'zgartirishi yoki ma'lum harakatni qilishga majbur bo'lishi tushuniladi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt – jabrlanuvchi shaxsning hayoti, sog'lig'i yoki jamoat xavfsizligi;

Ob'ektiv tomon – faol harakat asosida amalga oshiriladi;

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso shaxs.

Sub'ektiv tomon – faqat qasddan sodir etiladi.

2. Tanosil yoki OITS kasalligini tarqatish (113-m.)

Tanosil yoki OITS kasalligini tarqatish – shaxsning o'z kasalligini bilgan holda boshqa shaxslarga **tanosil (sifilis) yoki OITS (SPID) kasalligini tarqatish** orqali ularning sog'lig'i va jamoat xavfsizligiga xavf solishi holati hisoblanadi.

Tanosil kasalligi – bu “*sifilis*” deb ham ataladigan jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyali kasallik bo'lib, asosan **sperma, qon va ba'zi organizm suyuqliklari orqali** yuqadi.

Xususiyatlari:

Yuqish yo'llari: asosan jinsiy aloqa, ba'zi hollarda onaning chaqalog'iga (ondan bolaga) va qon orqali.

Qisqa va uzoq muddatli oqibatlar: davolanmagan holda og'ir sog'liq muammolariga olib kelishi mumkin (jigar, buyrak, nerv tizimiga ta'sir).

Jamoat sog‘lig‘i uchun xavfli: yuqtirish xavfi tufayli aholi salomatligiga salbiy ta‘sir qiladi.

Misol: shaxs o‘z sifilis kasalligi haqida bilgan holda muhofazasiz jinsiy aloqa qiladi va hamkasbini kasal qiladi.

OITS – bu “**Odamning immun yetkazib berish tizimi sindromi**” deb ataladigan kasallik bo‘lib, insonning immun tizimiga og‘ir ta‘sir qiladi va organizmni turli infeksiya va kasalliklarga juda sezgir qiladi.

Xususiyatlari:

Sababchi: OITS kasalligiga **HIV virusi** sabab bo‘ladi.

Yuqish yo‘llari: jinsiy aloqa, qon va qon mahsulotlari orqali, shuningdek, onaning chaqalog‘iga (ondan bolaga) yuqishi mumkin.

Oqibatlari: immun tizimi zaiflashadi, turli infeksiya va sarkoma kabi og‘ir kasalliklar rivojlanishi mumkin.

Jamoat salomatligi uchun xavfli: yuqtirish xavfi tufayli aholi orasida tarqalishi mumkin.

Misol: shaxs HIV virusi bilan kasal ekanini bilgan holda muhofazasiz jinsiy aloqa qiladi va boshqani yuqtirishi mumkin.

Jinoyat tarkibi:

Ob‘ekt – jamoat salomatligi va alohida shaxsning jismoniy sog‘lig‘i hisoblanadi. Ushbu jinoyat orqali inson sog‘lig‘i bilan birga aholi orasida kasallik tarqalishi xavfi yuzaga keladi.

Ob‘ektiv tomon – shaxsning harakati yoki harakatsizligi orqali boshqa shaxsni tanosil kasalligi yoki OITS yuqtirish xavfi ostida qoldirishi yoki amalda yuqtirishi bilan ifodalanadi. Bu yerda sababiy bog‘lanish, ya‘ni aybdor harakati bilan kasallik yuqishi yoki xavf yuzaga kelishi o‘rtasida bog‘liqlik bo‘lishi shart.

Sub‘ekt – maxsus sub‘ekt bo‘lib, u **o‘zining tanosil kasalligi yoki OITS bilan kasallanganini biladigan shaxs** hisoblanadi. Shuningdek, u jinoyat javobgarligi yoshiga yetgan, ya‘ni 16 yosh bo‘lishi va aqli rasoligi talab etiladi.

Sub‘ektiv tomon – asosan qasd shaklida namoyon bo‘ladi. Ya‘ni shaxs o‘zining kasalligini bilgan holda boshqa shaxsni xavf ostida qoldirishini yoki unga

kasallik yuqtirishini anglaydi va shunga ongli ravishda yo‘l qo‘yadi. Ayrim hollarda ehtiyotsizlik elementlari ham uchrashi mumkin, lekin asosiy urg‘u – shaxsning kasalligini bilishiga qaratilgan.

3. Jinoiy ravishda homila tushirish (abort) (JK-114-m.).

Jinoiy ravishda homila tushirish (abort) – bu qonun hujjatlarida belgilangan talab va tartiblarga rioya etmagan holda, maxsus ruxsatsiz yoki tibbiy qoidalarni buzib, homilani sun‘iy ravishda tushirishdir.

Qonun hujjatlarida belgilangan talab va tartiblar - homila tushirish (abort)ni amalga oshirish uchun davlat tomonidan belgilangan **tibbiy, huquqiy va tashkiliy qoidalar majmuasidir**.

Ushbu talab va tartiblarga quyidagilar kiradi:

Tibbiy muassasa talabi – abort faqat tegishli litsenziyaga ega bo‘lgan tibbiy muassasada amalga oshirilishi kerak.

Malaka talabi – uni faqat **malakali shifokor (akusher-ginekolog)** amalga oshirishi lozim.

Muddat (homila davri) talabi – homila tushirish qonun bilan belgilangan muddatlarda amalga oshirilishi shart (odatda ma‘lum haftalargacha ruxsat etiladi).

Ayolning roziligi – abort faqat ayolning **ixtiyoriy va ongli roziligi** bilan amalga oshiriladi.

Tibbiy ko‘rsatmalar – ayrim hollarda (masalan, kech muddatda) abort faqat tibbiy yoki ijtimoiy ko‘rsatmalar mavjud bo‘lganda ruxsat etiladi.

Sanitariya va xavfsizlik qoidalari – amaliyot tibbiy standartlar va sanitariya-gigiena talablariga qat‘iy rioya qilingan holda o‘tkazilishi kerak.

Jinoyat tarkibi:

Ob‘ekt – ayolning sog‘lig‘i va hayoti, shuningdek tibbiy faoliyatning qonuniy tartibi.

Ob‘ektiv tomon – qonunga xilof ravishda homilani tushirish: tegishli tibbiy ma‘lumoti bo‘lmagan shaxs tomonidan abort qilish, tibbiy muassasadan tashqari

joyda va belgilangan qoidalarni buzish orqali amalga oshirish, bu harakat natijasida ayol sog‘lig‘iga zarar yetkazilishi yoki boshqa og‘ir oqibatlar kelib chiqishi mumkin.

Sub’ekt – odatda maxsus sub’ekt, ya’ni tibbiy ma’lumoti bo‘lmagan yoki tibbiy xodim bo‘lsa-da, qonun talablarini buzgan, jinoyat javobgarligi yoshiga yetgan (16 yoshdan yuqori) va aqli raso shaxs bo‘lishi kerak.

Sub’ektiv tomon – qasd shaklida, shaxs abortni qonunga zid ravishda amalga oshirayotganini anglaydi va shunga qasd qiladi.

4. Ayolni homilasini sun’iy ravishda tushirishga majburlash (JK-115-m.)

Ayolni homilasini sun’iy ravishda tushirishga majburlash – bu shaxsning ayolga nisbatan **zo‘rlik ishlatish, tahdid qilish yoki boshqa noqonuniy ta’sirlar orqali** uni abort qilishga majbur etishidir.

Ya’ni, bu jinoyatda ayolning **ixtiyoriy roziligi buziladi** va u o‘z irodasiga qarshi ravishda homilasini tushirishga majbur bo‘ladi.

Xususiyatlari:

Zo‘rlik ishlatish orqali abort qildirish — bu ayolga nisbatan **jismoniy kuch** ishlatish yoki shunday kuch ishlatish xavfi ostida **uni o‘z homilasini sun’iy ravishda tushirishga majbur qilishdir**.

Belgilari:

Jismoniy zo‘rlik mavjudligi – urish, tepish, tan jarohati yetkazish, erkinligini cheklash kabi harakatlar;

Majburlash maqsadi – ayolni abort qilishga undash emas, balki majbur qilish;

Irodaga qarshi harakat – ayol ixtiyoriy qaror qabul qilmaydi.

Sababiy bog‘liqlik – zo‘rlik natijasida ayol abort qilishga majbur bo‘ladi

Tahdid qilish orqali abort qilish – bu ayolga nisbatan uning **hayoti, sog‘lig‘i, mulki yoki boshqa huquq va manfaatlariga zarar yetkazish bilan qo‘rqitish orqali**, uni o‘z homilasini sun’iy ravishda tushirishga majbur qilishdir.

Ya’ni, bu holatda jismoniy zo‘rlik ishlatilmasligi mumkin, ammo **ruhiy bosim va qo‘rquv** ta’sirida ayol o‘z irodasiga qarshi qaror qabul qiladi.

Belgilari:

Tahdid mavjudligi – o‘ldirish, tan jarohati yetkazish, mol-mulkka zarar yetkazish yoki boshqa salbiy oqibatlar bilan qo‘rqitish;

Ruhiy ta’sir (qo‘rquv holati) – ayolda qo‘rquv, iztirob, xavotir paydo bo‘ladi va u shu ta’sirda qaror qabul qiladi;

Majburlash maqsadi – aybdor shaxs ayolni aynan abort qilishga majburlashni ko‘zlaydi;

Irodaga qarshi qaror – ayol o‘z xohishi bilan emas, balki tahdid ta’sirida abort qilishga rozi bo‘ladi;

Sababiy bog‘liqlik – tahdid bilan ayolning abort qilishga rozi bo‘lishi o‘rtasida bevosita bog‘lanish bo‘lishi shart

Jinoyat tarkibi:

Ob’ekt – ayolning **reproduktiv huquqlari**, uning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘i hamda erkin irodasi hisoblanadi.

Ob’ektiv tomon – ayolni **tahdid qilish orqali** (o‘ldirish, tan jarohati yetkazish, mulkiga zarar yetkazish va boshqa salbiy oqibatlar bilan qo‘rqitish) uni homilasini sun’iy ravishda tushirishga majbur qilishda ifodalanadi. Bu yerda tahdid bilan ayolning abort qilishga rozi bo‘lishi o‘rtasida **sababiy bog‘liqlik** bo‘lishi shart.

Sub’ekt – 16 yoshga to‘lgan, aqli raso har qanday shaxs bo‘lishi mumkin (umumiy sub’ekt).

Sub’ektiv tomon – to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd bilan ifodalanadi. Ya’ni aybdor shaxs ayolni tahdid orqali abort qilishga majburlayotganini anglaydi va shu natijaga erishishni istaydi.

5. Kasb yuzasidan o‘z vazifalarini lozim darajada bajarmaslik (JK-116-m.).

Kasb yuzasidan o‘z vazifalarini lozim darajada bajarmaslik – bu shaxsning o‘z kasbiga nisbatan beparvoligi yoki insofsizlik bilan munosabatda bo‘lishi tufayli kasb yuzasidan o‘z vazifalarini bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi badanga o‘rtacha og‘ir yoki og‘ir shikast yetkazilish yoki odam o‘limiga sabab bo‘lishi hisoblanadi.

Ya'ni, shaxs o'z kasbi doirasida harakat qilishi kerak bo'lgan holda, **beparvolik, e'tiborsizlik yoki malakasizlik** tufayli vazifasini lozim darajada bajarmaydi.

Xususiyatlari:

O'z kasbiga nisbatan beparvolik – bu shaxsning kasbiy vazifalarini **to'liq, diqqat bilan va qonun talablariga muvofiq bajarmasligi**, ya'ni ish yuklatilgan darajada mas'uliyatsiz yoki diqqatsiz munosabatda bo'lishi hisoblanadi.

Misol: shifoxonada bemor og'ir ahvolda keltirildi, ammo vrach o'z vaqtida e'tibor qilmay, beparvolik qilganligi sababli, bemor vafot etdi.

O'z kasbiga insofsizlik bilan munosabatda bo'lishi – bu shaxsning kasbiy vazifalarini bajarishda **ijtimoiy, axloqiy va kasbiy talablarga rioya qilmasligi**, ya'ni o'z kasbiga nisbatan **adolatsiz, vijdotsiz va mas'uliyatsiz munosabatda bo'lishidir**.

Misol: Profilaktika inspektori narkologik dispanserda hisobda turgan bemorni oila a'zolarini murojaat bo'yicha dispanserga olib bordi, ammo hujjatlarshtirish ishlarini ertaga yakunlash maqsadida shaxsni joylashtirmasdan uyiga qo'yib yubordi, ushbu shaxs esa uyiga borib turmush o'rtog'idan o'ch olish maqsadida unga pichoq bilan jarohat yetkazdi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt – shaxsning **sog'lig'i** va kasbiy faoliyatning **qonuniy va xavfsiz amalga oshirilishi**.

Ob'ektiv tomon – kasbiy vazifalarni **to'liq, diqqat bilan va qonun talablariga muvofiq bajarmaslik**, ya'ni e'tiborsizlik yoki beparvolik tufayli boshqa shaxsning sog'lig'iga zarar yetkazilishi.

Misol: tibbiyot sohasida shifokor bemorni tekshirmaydi yoki davolashni noto'g'ri amalga oshiradi va bu bemorning salomatligiga salbiy ta'sir qiladi.

Sub'ekt – maxsus sub'ekt – kasbiy faoliyat yurituvchi shaxs (masalan, shifokor, hamshira, harbiy, profilaktika inspektori, quruvchi), 16 yoshdan yuqori va aqli raso bo'lishi kerak.

Sub'ektiv tomon – ehtiyotsizlik shaklida – shaxs o'z harakati natijasini oldindan baholamasligi yoki oqibatlar tug'ishi mumkinligini tushunmasligi.

Mazkur jinoyat shaxsning **kasbiy vazifalarga beparvo munosabati** natijasida boshqa shaxs sog'lig'iga zarar yetkazilishi bilan bog'liq jinoyat hisoblanadi.

6. Xavf ostida qoldirish (JK-117-m.).

Xavf ostida qoldirish – hayoti yoki sog'lig'i xavf ostida qolgan va o'zini o'zi himoya qilish imkoniyatidan mahrum bo'lgan shaxsga yordam ko'rsatmaslik, basharti, aybdor bunday ahvoldagi shaxsga yordam berishi shart va bunday imkoniyatga ega bo'lsa yoxud aybdorning o'zi jabrlanuvchini xavfli ahvolga solib qo'ygan va bu hol badanga o'rtacha og'ir yoki og'ir shikast yetkazilishiga olib kelishi tushuniladi.

Misol: haydovchi yo'l transport hodisasini sodir qildi va jabrlanuvchiga yordam berish o'riniga uni tashlab, voqea joyidan qochib ketdi.

Asosiy belgilari:

Xavfli holat – shaxsning hayoti, sog'lig'i yoki sog'lom turmush tarzi uchun real xavf yuzaga keladi.

Sababiy bog'liqlik – aybdor shaxsning harakati yoki beparvoligi bilan xavfli holat yuzaga kelishi o'rtasida bog'liqlik mavjud.

Qasd yoki ehtiyotsizlik – aybdor shaxs xavf yuzaga kelishini bilishi yoki bilishi kerak edi.

Jabrlanuvchi shaxs xavf ostida qolishi – u o'zini himoya qilish imkoniyati cheklangan holatda qoladi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt - o'zini o'zi himoya qilish imkoniyatidan mahrum bo'lgan shaxsning hayoti va sog'ligi;

Ob'ektiv tomoni – harakat yoki harakatsizlik asosida sodir etiladi;

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxs, aynan ushbu shaxs xavf ostida qolgan shaxsga yordam berish imkoni bo'lishi lozim. Fuqaro cho'kib

ketayotgan bo'lsa, suzishni bilmagan odam unga yordam bera olmasa, uni javobgar qilish mumkin emas.

Sub'ektiv tomoni – qasddan yoki ehtiyotsizlikdan sodir etiladi.

11.4. Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlar

Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlar – bu shaxsning jinsiy munosabatlarda erkinligi va huquqini buzishga qaratilgan, aybdor yoki boshqa shaxslarning shahvoniy ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan, jamiyat uchun xavfli qilmishlar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida bu jinoyatlar Maxsus qismning I bo'limi, IV bobida o'z ifodasini topgan bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Nomusga tegish - zo'rlik ishlatib, qo'rqitib yoki jabrlanuvchining oqizligidan foydalanib, jinsiy aloqa qilish tushuniladi (JK 118- m.).

Nomusga tegish jinoyatining eng asosiy belgisi bu jabrlanuvchining roziligisiz, uning erkiga qarshi, majburlash orqali jinsiy ehtiyojni qondirish hisoblanadi.

Nomusga tegish jabrlanuvchiga quyidagi zararlarni yetkazadi:

Jismoiy zararlar: nomusga tegish maqsadida jabrlanuvchiga tan jarohati yetkazish (urish, dupposlash, bug'ish, qizlik pardaning anatomik butunligini buzish), reproduktiv salomatlikka zarar yetkazish, jinsiy yo'l bilan kasallik yuqtirish va homiladorlikni yuzaga kelishi;

Ruhiy (psixologik) zararlar: Qo'rquv, stress va doimiy xavotir hissi, depressiya va tushkunlik, posttravmatik stress buzilishi va o'zini aybdor his qilish, uyalish, jamiyatdan uzoqlashish, ishonch yo'qolishi;

Ijtimoiy zararlar: oilaviy munosabatlar buzilishi; jamiyatda obro'ga putur yetishi, ta'lim yoki ish faoliyatiga salbiy ta'sir, yaqinlar bilan munosabatlar yomonlashishi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekti - Shaxsning jinsiy erkinligi va jinsiy daxlsizligi , ya'ni insonning o'z xohishiga ko'ra jinsiy munosabatlarga kirishish huquqi himoya qilinadi;

Ob'ektiv tomoni – jismoniy zo'rlik ishlatish, zo'rlik ishlatish bilan tahdid qilish, jabrlanuvchining ojizligidan foydalanish, shu orqali jabrlanuvchining irodasiga qarshi jinsiy aloqa qilish;

Sub'ekt – 14 yoshga to'lgan, aqli raso shaxs;

Sub'ektiv tomon – qasddan sodir etiladi;

Jinoyatning og'irlashtiruvchi holatlari:

- **ikki yoki bir necha shaxsga nisbatan;**
- **takroran**, yoki **xavfli residivist** tomonidan, yoxud ilgari JK 119, 121, 128 va 129-moddalarida ko'rsatilgan jinoyatni sodir etgan shaxs tomonidan;
- **bir guruh shaxslar ishtirokida;**
- **o'ldirish bilan qo'rqitish orqali;**
- ogironlik belgisiga ega ekanligi aybdorga ayon bo'lgan shaxsga;
- **18 yoshga to'lmagan shaxsga;**
- yaqin qarindoshga, sobiq xotiniga (sobiq eriga), bir ro'zg'or asosida birgalikda yashayotgan shaxsga yoxud umumiy farzandga ega bo'lgan shaxsga;
- jabrlanuvchini tarbiyalash, o'qitish va (yoki) unga g'amxo'rlik qilish majburiyatlarini bajarayotgan shaxs tomonidan, shuningdek jabrlanuvchiga qarab turish majburiyatlari qonun bilan zimmasiga yuklatilgan ta'lim, tarbiya, davolash yoki boshqa muassasaning xodimi tomonidan;
- **ommaviy tartibsizlik ishtirokchisi** tomonidan;
- **o'ta xavfli residivist** tomonidan;
- **og'ir oqibatlarga olib kelishi;**
- **14 yoshga to'lmagan shaxsga nisbatan** va bu holat aybdorga ayon bo'lgan holda sodir etilishi.

2. Jinsiy ehtiyojni zo'rlik ishlatib g'ayritabiyy usulda qondirish (JK-119-m.)

Jinsiy ehtiyojni zo'rlik ishlatib g'ayritabiiy usulda qondirish – jabrlanuvchining ixtiyoriy roziligisiz, unga nisbatan zo'rlik ishlatib yoki zo'rlik bilan tahdid qilib yoki ojiz (himoyasiz) holatidan foydalanib jinsiy xarakterdagi harakatlarni **jinsiy aloqaning tabiiy shaklidan boshqa ko'rinishda** amalga oshirish.

Jinsiy aloqaning tabiiy usuli — erkak va ayol o'rtasidagi **anatomik jihatdan tabiiy jinsiy munosabat**, ya'ni jinsiy aloqa.

Jinsiy aloqaning g'ayritabiiy usul – bu jinsiy ehtiyojni qondirishga qaratilgan, lekin **an'anaviy (tabiiy jinsiy aloqa)** hisoblanmaydigan jinsiy xarakterdagi harakatlar.

G'ayritabiiy usulning yuridik adabiyotlardagi turlari:

Oral jinsiy harakatlar — jinsiy ehtiyojni qondirishga qaratilgan va **og'iz orqali amalga oshiriladigan jinsiy xarakterdagi harakatlar**.

Anal jinsiy harakatlar — bu jinsiy xarakterdagi harakatlar bo'lib, ularda **anus (to'g'ri ichak atrofi)** bilan bog'liq kontakt yoki ta'sir qilish harakatlari nazarda tutiladi.

Ixtiyoriy roziliksiz – bu shaxsning erkin va ongli roziligi bo'lmagan holati tushunaladi.

Belgilari:

- Zo'rlik ishlatilishi natijasida o'zi xohlamay rozi bo'lganligi;
- Tahdid natijasida qo'rqib rozi bo'lganligi;
- Shaxs ojiz yoki himoyasiz holatda qariya, nogiron yoki kasal holatda bo'lishi mumkin
- Shaxs ongsiz, ya'ni mast yoki hushidan ketgan holati jinsiy aloqa qilinganligi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt – shaxsning sha'ni va qadr-qimmati, sog'lig'i, **jinsiy erkinligi va daxlsizligi**;

Ob'ektiv tomon – **harakat aosida** jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirish.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan, aqli raso, jismoniy shaxs.

Sub'ektiv tomon – qasddan sodir etiladi, maqsad jinsiy ehtiyojni qondirishga qaratilgan bo'ladi.

Jinoyatning og'irlashtiruvchi holatlari:

- ikki yoki undan ortiq shaxsga nisbatan;
- takroran, xavfli residivist tomonidan yoki ilgari ushbu Kodeksning [118](#), [121](#), [128](#) va (yoki) [129-moddalarida](#) nazarda tutilgan jinoyatlarni sodir etgan shaxs tomonidan;
- bir guruh shaxslar tomonidan;
- o'ldirish bilan qo'rqitib;
- nogironlik belgisiga ega ekanligi aybdorga ayon bo'lgan shaxsga nisbatan;
- o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxsga nisbatan;
- yaqin qarindoshiga, sobiq xotiniga (sobiq eriga), bir ro'zg'or asosida birgalikda yashayotgan shaxsga yoxud umumiy farzandga ega bo'lgan shaxsga nisbatan;
- jabrlanuvchini tarbiyalash, o'qitish va (yoki) unga g'amxo'rlik qilish majburiyatlarini bajarayotgan shaxs tomonidan, shuningdek jabrlanuvchiga qarab turish majburiyatlari qonun bilan zimmasiga yuklatilgan ta'lim, tarbiya, davolash yoki boshqa muassasaning xodimi tomonidan;
- ommaviy tartibsizliklar ishtirokchisi tomonidan;
- o'ta xavfli residivist tomonidan;
- og'ir oqibatlarga olib kelgan;
- o'n to'rt yoshga to'lmagan shaxsga nisbatan sodir etilgan bo'lsa og'irlashtiruvchi holatlar deb baholanadi.

3. Besoqolbozlik (JK-120-m.)

Besoqolbozlik, ya'ni erkakning erkak bilan zo'rlik ishlatmasdan jinsiy ehtiyojini qondirishi.

Besoqolbozlik — bu ikki erkak o‘rtasida **o‘zaro rozilik asosida, zo‘rliksiz, tahdidsiz va jabrlanuvchining o‘jizligidan foydalanmasdan sodir etilgan jinsiy aloqa hisoblanadi.**

Agarda tomonlardan birining ixtiyoriy rozilgisiz zo‘rlik ishlatib jinsiy ehtiyoj qondiriladigan bo‘lsa, nomusga tegish jinoyati bilan huquqiy baholanadi.

Jinoyat tarkibi (umumiy)

Ob‘ekt – jinsiy munosabatlar sohasidagi ijtimoiy tartib

Ob‘ektiv tomon – erkaklar o‘rtasida jinsiy aloqa

Sub‘ekt – 16 yoshga to‘lgan shaxs

Sub‘ektiv tomon – to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd.

4. Shaxsni jinsiy aloqa qilishga majbur etish (JK-121-m.).

Shaxsni jinsiy aloqa qilishga majbur etish – xizmat, moddiy yoki boshqa jihatdan aybdorga qaram bo‘lgan shaxsni jinsiy aloqa qilishga yoki jinsiy ehtiyojni g‘ayritabiiy usulda qondirishga majbur etish tushuniladi.

Bu – shaxsni uning **ixtiyoriy rozilgisiz, zo‘rlik, tahdid, bosim yoki boshqa majburlash usullari orqali jinsiy aloqaga kirishishga majbur qilish.**

Agarda shaxs jinsiy aloqa qilishga yoki jinsiy ehtiyojni g‘ayritabiiy usulda qondirishga rozi bo‘lmasa xizmat xizmat jihatdan rahbari uni ishdan bo‘shatishi, uni oyligini kamaytirishi, mukofot pullarini bermasligi va boshqa shunga o‘xshash xizmat mavqeidan foydalana olish vakolatiga ega bo‘lgan shaxslar bo‘lishi talab etiladi. Agarda ish joyida ikala oddiy inspektor bo‘lsa, bu holatda jinoyat hisoblanmaydi.

Jinoyat tarkibi:

Ob‘ekt – shaxsning hayoti, sog‘ligi, mulki, jinsiy erkinligi, jamoat xavfsizligi;

Ob‘ektiv tomon – harakat va harakatsizlik.

Misol: Qo‘l ostidagi xodimani jinsiy aloqa qilishga ko‘nmaganligi uchun doimiy ravishda xizmat safarlarga yuborish, navbatchilikka qo‘yish – harakat asosida sodir etilsa.

Xodim yaxshi ishlasada, uni mukofot oluvchilar ro'yxatiga qo'shmaslik, moddiy yordam pulini o'z vaqtida bermaslik va h.k. – harakatsizlik asosida amalga oshiradi.

Sub'ekt – 16 yoshga to'lgan aqli raso, jismoniy shaxs.

Sub'ektiv tomon – qasddan sodir etiladi.

Jinoyatning og'irlashtiruvchi holatlari:

- o'sha harakat og'ir oqibatlarga olib kelsa;
- jinsiy aloqada bo'lish yoki jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirishga erishgan bo'lsa;
- o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxsga, yaqin qarindoshiga, sobiq xotiniga (sobiq eriga), bir ro'zg'or asosida birgalikda yashayotgan shaxsga yoxud umumiy farzandga ega bo'lgan shaxsga nisbatan;
- takroran, xavfli residivist tomonidan yoki ilgari ushbu Kodeksning [118](#), [119](#), [128](#) va (yoki) [129-moddalarida](#) nazarda tutilgan jinoyatlarni sodir etgan shaxs tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa.

11.5. Oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi jinoyatlar.

Oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi jinoyatlar – bu O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida belgilangan, jamiyatning **oilaviy munosabatlari, voyaga yetmaganlar manfaati va umumiy axloqiy qadriyatlariga tajovuz qiluvchi qilmishlar** yig'indisidir

O'zbekiston Respublikasi JKning V bobi oila, yoshlar va axloqqa qarshi jinoyatlar (122 – 134-moddalari).

1. Voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash (JK-122-m.).

Voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash – moddiy yordamga muhtoj bo'lgan voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxsni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash, ya'ni ularni moddiy jihatdan ta'minlash uchun sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug'iga binoan undirilishi lozim bo'lgan mablag'ni jami bo'lib ikki oydan ortiq

muddat mobaynida to‘lamaslik, shunday qilmish uchun ma‘muriy jazo qo‘llanilganidan keyin sodir etilgan bo‘lsa, jinoyat deb topiladi.

Mazkur jinoyatning oddiy turi, aliment to‘lashdan bo‘yin tovlash deyiladi.

Moddiy yordamga muhtoj bo‘lgan voyaga yetmagan –bu o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan, moddiy ta‘minlanmagan va hayotiy ehtiyojlarini mustaqil qondira olmaydigan shaxs.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasiga ko‘ra, ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta‘lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar.

Asosiy belgilari:

- yoshi, 18 yoshgacha (voyaga yetmagan);
- daromadi yoki moddiy manbai yo‘q yoki yetarli emasligi;
- ota-ona yoki vasiy tomonidan yetarlicha ta‘minlanmaganligi;
- hayotiy ehtiyojlari (ovqat, kiyim-kechak, yashash, yo‘l kira) qiyin holatda ekanligi.

Agarda ota-ona moddiy yoki ijtimoiy qiyin ahvolda bo‘lsa, bolaning manfaati xavf ostida bo‘lsa yoki ota-ona bolani parvarish qila olmasligi rasman aniqlansa xokimlik huzuridagi vasiylik va homiylik organlari bolani vaqtincha mehribonlik uyiga topshirishi mumkin, ammo davlat avvalo ota-onani ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash orqali oilani saqlab qolishga harakat qiladi. Xuddi shuningdek agar farzandda ruhiy xastalik mavjud bo‘lsa, faqat shifokor (psixiatr) xulosasi asosida, sud qarori bilan (ayniqsa majburiy davolashda) va ota-ona roziligi asosida, agarda bola voyaga yetmagan bo‘lsa ota-onaning roziligi asosida maxsus maktab yoki internatga joylashtiriladi.

Mehnatga layoqatsiz shaxs – bu jismoniy yoki ruhiy holati tufayli mehnat qilish (ishlash) imkoniyati cheklangan yoki umuman mavjud bo‘lmagan insonni anglatadi.

Mehnatga layoqatsiz shaxsni, masalan, (nogiron, keksa, yoki yordamga muhtoj shaxsni) ta'minlash majburiyati bor shaxsning **belgilangan to'lovlarni qasddan to'lamasligi**.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt – oilaviy munosabatlar, aliment olish huquqi (bolalar, mehnatga layoqatsiz ota-ona va boshqalarning huquqlari);

Ob'ektiv tomon – sud qarori bilan belgilangan alimentni uzoq vaqt davomida qasddan to'lamaslik (harakatsizlik). Bunda sud qarori yoki ijro hujjati bo'lishi shart, shuningdek to'lamaslik davomiy bo'lishi talab etiladi, oddiy kechikish emas, balki ataylab bo'yin tovlash bo'lishi kerak.

Sub'ekt – maxsus sub'ekt bo'lib, aliment to'lash majburiyati yuklangan shaxs, ya'ni ota yoki ona (farzandga nisbatan), farzand (ota-onaga nisbatan) bo'lishi mumkin;

Sub'ektiv tomon – to'g'ridan-to'g'ri qasd, aliment to'lashi shartligini biladi, lekin ataylab to'lamaydi.

Muhim jihati: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 80-moddasiga ko'ra, voyaga yetgan mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdir. Agar ushbu farzandlar ota-onasiga g'amxo'rlik qilishdan bo'yin tovlasa, ota-ona farzandini sudga berib, undan aliment undirishi mumkin.

2. Bolani chet davlat hududida nazoratsiz qoldirish (JK-122¹-m.).

Bolani chet davlat hududida nazoratsiz qoldirish – O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga ega bo'lgan bolani ota, ona yoki ularning o'rni bosuvchi shaxs yoxud hamrohlik qiluvchi shaxs tomonidan chet davlat hududida nazoratsiz qoldirish, xuddi shunday xatti-harakat uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan bo'lsa yoxud O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga ega bo'lgan va chet davlat hududida turgan bolaning sud tomonidan belgilangan muddatda O'zbekiston Respublikasi hududiga qaytarilishini ta'minlamaslik tushuniladi.

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt – bolaning huquqlari va xavfsizligi;

Ob'ektiv tomon – chet davlatda nazoratsiz qoldirish (qayta sodir etilgan) yoki sud qaroriga ko'ra qaytarmaslik;

Sub'ekt – ota-ona yoki bolaga mas'ul shaxs;

Sub'ektiv tomon – qasd.

Og'irlashtiruvchi holatlar:

- takroran, xavfli residivist yoki o'ta xavfli residivist tomonidan sodir etilsa;
- badanga o'rtacha og'ir yoki og'ir shikast yetkazilishiga sabab bo'lsa, —
- jabrlanuvchining o'limiga sabab bo'lsa;
- boshqa og'ir oqibatlarga sabab bo'lsa,

Muhim jihati: Agar shaxs O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga ega bo'lgan bolaning O'zbekiston Respublikasiga qaytarilishini jinoyat aniqlangan kundan e'tiboran o'ttiz kun ichida ta'minlagan bo'lsa, javobgarlikdan ozod qilinadi, bundan ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlarida nazarda tutilgan hollar, shuningdek ilgari ushbu modda bo'yicha javobgarlikdan ozod qilingan shaxslar mustasno.

3. Nikoh yoshi to'g'risidagi qonunchilikni yoki nikoh tuzish tartibini buzish (JK-125¹-modda.).

Nikoh yoshi to'g'risidagi qonunchilikni yoki nikoh tuzish tartibini buzish – nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan haqiqatda nikoh munosabatlariga kirishish, ota-ona yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan nikoh yoshiga yetmagan shaxsni erga berish yoxud uylantirish hamda nikohi qonunda belgilangan tartibda qayd etilmagan shaxslar o'rtasida, shu jumladan nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan nikoh tuzishga doir diniy marosimni amalga oshirish, shunday qilmish uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, jinoyat deb topiladi.

Bu jinoyat oila va nikoh munosabatlariga qarshi qaratilgan, ayniqsa voyaga yetmagan shaxslarni himoya qilishga oid normalarni buzadi.

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi 15-moddasiga ko'ra, O'zbekistonda nikoh yoshi erkaklar va ayollar uchun *o'n sakkiz yosh* etib belgilangan.

Uzrli sabablar bo'lganida, alohida hollarda (homiladorlik, bola tug'ilishi, voyaga yetmagan shaxsning to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilinishi (emansipatsiya), nikohga kirishni xohlovchilarning iltimosiga ko'ra nikoh davlat ro'yxatidan o'tkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini ko'pi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin.

Jinoyatning umumiy belgilari:

– nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan rasmiy nikohsiz, amalda er-xotin kabi munosabatda bo'lish;

– ota-ona yoki vasiy tomonidan voyaga yetmaganni majburan erga berish yoki uylantirish;

– nikohni FXDYo orqali qayd etilmasdan, faqatgina diniy marosim (nikoh o'qitish) orqali amalga oshirish, ayniqsa voyaga yetmagan shaxs ishtirok etsa – og'irlashtiruvchi holat hisoblanadi;

Jinoyat tarkibi:

Ob'ekt – oila va nikoh munosabatlari, voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlari;

Ob'ektiv tomon – nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan er-xotin munosabatiga kirish, nikohni qonuniy tartibda rasmiylashtirmasdan, diniy nikoh o'tkazish bilan cheklanish hamda takroriylik (ma'muriy jazodan keyin) amalga oshirilishi. Jinoyat harakat asosida sodir etiladi.

Sub'ekt – 18 yoshga to'lgan shaxs, ota-ona, vasiy yoki nikoh marosimini o'tkazgan shaxs;

Sub'ektiv tomon – qasddan, shaxs qonun talabini biladi, lekin buzadi.

JINOYAT PROTSESSI

12-BOB. JINOYAT PROTSESSINING ISHTIROKCHILARI

12.1. «Jinoyat protsessi» tushunchasi va prinsiplari

Jinoyat protsessi – bu tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning qonunga asoslangan faoliyatidir. Ushbu faoliyat ma'lum bir tartib va tizimga ega bo'lib, unga jalb qilingan barcha shaxslar o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni o'z ichiga oladi (JpK 1-m.). Bu faoliyat jinoyatlarni aniqlash, ochish, oldini olish hamda jinoyat sodir etgan aybdorlarni fosh qilishga qaratilgan (JpK 2-m.).

Shuningdek, jarayon davomida aybdorlarga nisbatan jazo yoki boshqa huquqiy choralar qo'llaniladi. Bunda barcha harakatlar jinoyat-protsessual qonunchiligida belgilangan qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi va ishtirok etuvchi organlar hamda shaxslar o'rtasidagi munosabatlar tizimini tashkil etadi (JpK 11-m.).

Jinoyatlarni ochish va aybdorlarni javobgarlikka tortish uchun davlat tomonidan majburlov choralari qo'llanilishi mumkin. Bu jarayonda inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish maqsadida barcha harakatlar jinoyat protsessining qat'iy qoidalari (prinsiplari) asosida amalga oshiriladi (JpK 11–27-m.).

Jinoyat protsessi bir necha ketma-ket bosqichlardan iborat bo'lib, ularning har biri muayyan vazifani bajaradi va tegishli qaror bilan yakunlanadi:

1. jinoyat ishini qo'zg'atish;
2. dastlabki tergov;
3. ishni sudga ko'rish uchun tayinlash;
4. sud muhokamasi;
5. apellyatsiya tartibida ish yuritish;
6. kassatsiya tartibida ish yuritish;
7. hukm va qarorlarni ijro etish;
8. taftish tartibida ish yuritish.

Jinoyat ishlarini yuritish qoidalari 1994 yil 22 sentabrda qabul qilingan va

1995 yil 1 apreldan kuchga kirgan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi bilan belgilanadi (JpK 1-m.). Bu Kodeks xalqaro huquqning asosiy tamoyillariga mos keladi. Uning asosiy vazifalari jinoyatlarni tez va to‘liq ochish, aybdorlarga adolatli jazo berilishini ta’minlash hamda aybsiz insonlar javobgarlikka tortilishining oldini olishdir (JpK 2-m.). Shuningdek, Kodeks inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, qonuniylikni mustahkamlash hamda huquqiy davlat tamoyillarini qaror toptirishga xizmat qiladi (JpK 2-m.). O‘zbekiston hududida chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar ham ushbu Kodeks asosida ko‘rib chiqiladi (JpK 4-m.).

Jinoyat-protsessual kodeksi ikkita asosiy qismdan – Umumiy va Maxsus qismlardan iborat.

Umumiy qismda jinoyat ishlarini yuritishning poydevori bo‘lgan qoidalar belgilangan. Bu yerda quyidagilar o‘rin olgan:

- Ish yuritishning asosiy tartib-qoidalari va prinsiplari (JpK 1-27-m.);
- Jarayonda kimlar ishtirok etishi (tergovchi, prokuror, sud, ayblanuvchi, jabrlanuvchi va boshqalar) hamda ularning huquq-majburiyatlari (JpK 28-80-m.);
- Dalillarni to‘plash, tekshirish va ularga baho berish tartibi (JpK 81-212-m.);
- Shaxsni ushlab turish va ehtiyot choralarini qo‘llash kabi majburlov harakatlari (JpK 213-274-m.);
- Jinoyat tufayli yetkazilgan zararni qoplash, shaxsni oqlash (reabilitatsiya), muddatlar va xarajatlarni hal qilish masalalari (JpK 275-320-m.).

Maxsus qism esa bevosita jinoyat ishini boshidan oxirigacha amalda yuritish bosqichlarini qamrab oladi:

- Ishni qo‘zg‘atish va sudgacha bo‘lgan tergov jarayonlari (JpK 320¹-405¹-m.);
- Ishni birinchi instansiya sudida ko‘rib chiqish (JpK 405²-477-m.);
- Sud chiqargan qarorlarning qonuniyligi va adolatliligini yuqori sudlarda (apellyatsiya, kassatsiya va taftish tartibida) tekshirish (JpK 478-527¹-m.);
- Sud hukmlarini ijro etish va alohida toifadagi (masalan, voyaga

yetmaganlar yoki ruhiy kasallar) shaxslarga oid ishlarni yuritish (JpK 528-623-m.).

Kodeksning bunday tuzilishi jinoyatni fosh etishdan tortib, to sud hukmi ijro etilguniga qadar bo'lgan barcha jarayonlarni to'liq va tizimli tartibga solish imkonini beradi (JpK Umumiy va Maxsus qismlari).

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 2-bobi Jinoyat protsessi prinsiplari deb nomlangan bo'lib o'z ichiga xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari talablari asosida shakllantirilgan 11 –27-moddalarni qamrab olgan jami 17 ta moddada aks ettirilgan jinoyat protsessining prinsiplari qayd etilgan.

Prinsiplarni ko'rib chiqib tahlil qiladigan bo'lsak:

1) **Qonuniylik (11-m.)** Sudya, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi, himoyachi, shuningdek jinoyat ishini yuritishda ishtirok etuvchi barcha shaxslar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, ushbu Kodeks va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlariga aniq rioya etishlari va ularning talablarini bajarishlari shart.

2) **Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi (12-m.)** O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni faqat sud amalga oshiradi. Bu talab O'zbekiston Respublikasi «Sudlar to'g'risida»gi Qonunining 3-moddasida ham belgilangan.

3) **Jinoyat ishlarini hay'atda va yakka tartibda ko'rib chiqish (13-m.)** Jinoyat ishlari hay'atda ko'riladi, Jinoyat kodeksi 15-moddasining ikkinchi — to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan jinoyatlar to'g'risidagi ishlar esa, sudya tomonidan yakka tartibda ko'riladi.

4) **Sudyalarning mustaqilligi va ularning faqat qonunga bo'ysunishi (14-m.)** Odil sudlovni amalga oshirishda sudyalar va xalq maslahatchilari mustaqildirlar hamda faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalar va xalq maslahatchilari jinoyat ishlarini qonun asosida ko'rib chiqadilar va hal qiladilar.

5) **Jinoyat ishini qo'zg'atishning muqarrarlighi (15-m.)**

Prokuror, tergovchi va surishtiruvchi jinoyat alomatlari topilgan har bir holda, o'z vakolatlari doirasida jinoyat ishini qo'zg'atishlari, jinoiy hodisani, jinoyat sodir

etishda aybdor bo'lgan shaxslarni aniqlash va ularni jazolash uchun qonunda nazarda tutilgan barcha choralarni ko'rishlari shart.

6) Odil sudlovni fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshirish(16-m.)

Jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlov fuqarolarning, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshiriladi.

7) Shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish(17-m.)

Sudya, prokuror, tergovchi va surishtiruvchi ishda qatnashayotgan shaxslarning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishlari shart.

8) Fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish(18-m.) Jinoyat ishini yuritish uchun mas'uliyatli barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar jinoyat protsessida qatnashayotgan fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishlari shart.

9) Sudda jinoyat ishlarining oshkora ko'rilishi (19-m.)

Barcha sudlarda jinoyat ishlari oshkora ko'riladi, bundan davlat sirlarini qo'riqlash manfaatlariga zid keladigan hollar, shuningdek jinsiy jinoyatlar to'g'risidagi ishlar ko'rilayotgan hollar mustasno.

10) Jinoyat ishlari yuritiladigan til (20-m.)

Jinoyat ishlarini yuritish o'zbek tilida, qoraqalpoq tilida yoki muayyan joydagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda olib boriladi.

11) Jinoyat ishlarini yuritishda jamoatchilikning ishtiroki (21-m.) Jinoyat ishi bo'yicha tergov olib borish va ishni sudda ko'rish chog'ida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jinoyat sodir etilgan holatlarni aniqlab olish, aybdorlarni qidirish va fosh etish, adolatli hukm chiqarish, shuningdek jinoyatning sodir etilish sabablari va unga imkon bergan sharoitlarni aniqlash uchun o'z vakolatlari doirasida jamoatchilik yordamidan foydalanishga haqlidir.

12) Haqiqatni aniqlash (22-m.)

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jinoyat yuz berganligini, uning sodir etilishida kim aybdorligini, shuningdek u bilan bog'liq barcha holatlarni

aniqlashi shart.

13) Aybsizlik prezumpsiyasi (23-m.)

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi uning jinoyat sodir etishda aybdorligi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlangunga va qonuniy kuchga kirgan sud hukmi bilan aniqlangunga qadar aybsiz hisoblanadi.

14) Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash (24-m.)

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchi himoyalash huquqiga ega. Himoyalash huquqi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud zimmasidagi gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga va sudlanuvchiga unga berilgan huquqlarni tushuntirib berish hamda u o'ziga qo'yilgan ayblovdan himoyalash uchun qonunda nazarda tutilgan barcha vosita va usullardan foydalanishda haqiqiy imkoniyatga ega bo'lishiga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rish majburiyati bilan ta'minlanadi.

15) Sudda ishlarni yuritishda tortishuv (25-m.)

Birinchi instansiya sudining sud majlisida, shuningdek ishlar yuqori sudlarda ko'rilayotganda ish yuritish taraflarning o'zaro tortishuvi asosida amalga oshiriladi. Ish sudda ko'rilayotganda ayblash, himoya qilish va ishni hal qilish vazifalari bir-biridan alohida bajarilib, aynan bir organ yoki aynan bir mansabdor shaxs zimmasiga yuklatilishi mumkin emas.

16) Dalillarni bevosita va og'zaki usulda tekshirish (26-m.)

Jinoyat ishini yuritishni amalga oshirishda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud dalillarni bevosita tekshirishlari: gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlarni so'roq qilishlari, ekspert xulosalarini eshitishlari, ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirishlari, bayonnoma va boshqa hujjatlarni o'qib eshittirishlari shart. Ushbu Kodeksda nazarda tutilgan alohida hollardagina bu qoidalardan chetga chiqishga yo'l qo'yilishi mumkin.

17) Protsessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi (27-m.)

Protsess ishtirokchilari va boshqa shaxslar, shuningdek jinoyat ishini yuritishdan manfaatdor bo'lgan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning vakillari

ushbu Kodeksda belgilab qo'yilgan tartibda va muddatda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya va sudning protsessual harakati yoki qarori ustidan shikoyat berishga haqlidir.

12.2. Jinoyat protsessining ishtirokchilari va ularning tasnifi

Jinoyat protsessi ishtirokchilari deganda, jinoyat ishi doirasida ma'lum bir huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan hamda tergov yoki sud harakatlarida qatnashuvchi davlat idoralari va shaxslar tushuniladi. Bunday ishtirokchilar qatoriga sud, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi kabi davlat vakillari bilan bir qatorda, ishni hal qilishda muhim o'rin tutuvchi ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, jabrlanuvchi, advokat, shuningdek, moddiy zarar bilan bog'liq bo'lgan fuqaroviy da'vogar va javobgarlar ham kiradi. Bundan tashqari, ishning haqiqiy holatlarini aniqlashda guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar, xolislari va tarjimonlar ham faol qatnashadilar. Qonunchilikni o'rganish shuni ko'rsatadiki, jinoyat protsessida kimlar qatnashishi mumkinligi aniq belgilab qo'yilgan bo'lib, ularning har biri tergov va sud jarayonining o'ziga xos bosqichlarida ishtirok etadi.

Har bir ishtirokchining vakolati va ishdagi o'рни turlicha bo'lib, qonunda sanab o'tilgan barcha sub'ektlar har doim ham har bir jinoyat ishida qatnashishi shart emas. Masalan, ayrim hollarda jarayonda jabrlanuvchi yoki advokat ishtirok etmasligi yoxud gumon qilinuvchining qatnashishi juda qisqa vaqt davom etishi mumkin, shunga qaramay, ular baribir jinoyat protsessining a'zolari hisoblanadi. Umuman olganda, jinoyat protsessi ishtirokchilari qonunda aniq belgilangan, o'z vazifasini bajarish uchun jarayonga jalb qilingan va tegishli huquqiy maqomga ega bo'lgan shaxslardir.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqiy maqomini bilish amaliy ahamiyatga ega. Fuqarolarning sub'ektiv jinoyat-protsessual huquqlari odil sudlov vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishga ko'maklashadi. Aksincha, tergovga qadar tekshiruv organi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning protsess ishtirokchilariga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntirishdan iborat o'z vazifalarini bajarmasliklari qonuniylikning buzilishiga olib keladi.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarini vazifalari va manfaatlaridan kelib chiqib quyidagicha tasniflash mumkin:

1) jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar – sud, sudya va xalq maslahatchilari, sud majlisining kotibi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi hamda tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi;

2) jinoyat ishini yuritishda ishtirok etuvchi jamoat birlashmalari, jamoalar va ularning vakillari – jamoat ayblovchilari va jamoat himoyachilari;

3) jinoyat protsessida o'z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar – jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ularning vakillari va himoyachi;

4) jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar – guvoh, guvohning advokati, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis, garov kiritgan shaxs va boshq.

12.3. Jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar

Sud jinoyat protsessida bir qator muhim vazifalarni bajaradi. U ishni sudda ko'rishga tayyorlaydi, dastlabki eshituvlar o'tkazadi va ishni mazmunan ko'rib chiqib, shaxsning aybdor yoki aybsizligi haqida yakuniy to'xtamga keladi, ya'ni ayblov yoki oqlov hukmi chiqaradi (JpK 29-m.). Shuningdek, chiqarilgan hukmning ijro etilishini ta'minlaydi (JpK 29-m.).

Amaldagi tartibga ko'ra, sud qarorlarining adolatligini tekshirish bir necha bosqichda amalga oshiriladi: hali kuchga kirmagan hukmlar apellyatsiya tartibida, kuchga kirganlari esa kassatsiya tartibida ko'riladi (JpK 29-m.). Bundan tashqari, yangi joriy etilgan taftish instansiyasi orqali ham sud hujjatlarini qayta ko'rib chiqish vakolati mavjud (JpK 29-m.).

Jinoyat ishlarini ko'rishda sud tarkibi ishni hay'atda (sudya va ikki nafar xalq maslahatchisi ishtirokida) yoki qonunda belgilangan ayrim jinoyatlar bo'yicha sudya tomonidan yakka tartibda amalga oshiriladi (JpK 13, 30-m.). Odil sudlovni yuritishda xalq maslahatchilari sudya bilan teng huquqlarga ega bo'lib, barcha

masalalarni hal qilishda faol qatnashadilar (JpK 13-m.).

Muhim o'zgarishlardan biri shundaki, tergov jarayonida inson huquqlarini cheklash bilan bog'liq ko'plab vakolatlar (masalan, qamoqqa olish, uy qamog'i, tintuv o'tkazish yoki pasportning amal qilishini to'xtatib turish kabi iltimosnomalarni ko'rib chiqish) endilikda bevosita tergov sudyasi tomonidan amalga oshiriladi (JpK 31¹-m.).

Sud majlisining kotibi jinoyat ishini ko'rish jarayonida muhim vazifalarni bajaradi va unga raislik qiluvchi sudya tomonidan berilgan topshiriqlar asosida ish yuritadi (JpK 32-m.). Kotib ishni sudda ko'rish uchun tayyorgarlik ko'radi, jarayonda qatnashishi kerak bo'lganlarga vaqt va joy haqida xabar beradi hamda ularning kelgan-kelmaganligini tekshirib, kelmaganlarning sababini sudga ma'lum qiladi.

Uning asosiy majburiyatlaridan biri sud majlisi bayonnomasini yuritishdir. Bayonnomada sudning barcha harakatlari va qarorlari, shuningdek ishtirokchilarning gaplari, arizalari va iltimoslari to'liq hamda aniq yozib borilishi shart. So'nggi qoidalarga ko'ra, sud majlisi kotibi vazifasini sudyaning yordamchisi yoki katta yordamchisi bajarishi belgilangan. Agar kotib ish bo'yicha guvoh, ekspert, jabrlanuvchi yoki boshqa biror taraf sifatida ishtirok etgan bo'lsa yoxud ishtirokchilardan birining qarindoshi bo'lsa, u ushbu ishni yuritishda qatnasha olmaydi va rad qilinishi lozim (JpK 76-m.).

O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar jinoyat ishini o'rganish jarayonida qonunlarning to'g'ri va bir xilda bajarilishini nazorat qiladi (JpK 33-m.).

Prokuror tergov va surishtiruv vaqtida qonun buzilishi holatlarini aniqlasa, ularni kim sodir etganidan qat'i nazar, darhol to'xtatish va bartaraf etish choralarini ko'rish shart (JpK 382-m.). U o'z ishini boshqa biror idora yoki amaldordan mustaqil ravishda, faqat qonunga va Bosh prokurorning ko'rsatmalariga tayangan holda bajaradi (JpK 33-m.).

Prokurorning tergov va surishtiruv bosqichlarida keng vakolatlari mavjud bo'lib, ular ishni yuritish, nazorat qilish va qonuniylikni ta'minlash bilan bog'liq

(JpK 382-388-m.). Shuningdek, u sud jarayonida davlat ayblovchisi sifatida ishtirok etadi va jinoyat ishini sudda ko‘rishda o‘z vakolatlarini amalga oshiradi (JpK 409-m.). Bundan tashqari, prokuror voyaga yetmaganlar ishlari va boshqa alohida toifadagi ishlarni yuritishda ham qonun talablarini nazorat qiladi.

Dastlabki tergovni prokuratura, Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti, ichki ishlar organlari va davlat xavfsizlik xizmati tergovchilari olib boradi. (JpK 35-m.) Tergovchi jinoyat ishini boshlash yoki tugatish, gumondorlarni ushlash va so‘roq qilish, shuningdek tintuv, mulkni xatlash yoki telefon so‘zlashuvlarini eshitib turish kabi harakatlar bo‘yicha sudga iltimosnoma berish huquqiga ega. (JpK 36-m.) U tergovning yo‘nalishi bo‘yicha mustaqil qaror qabul qiladi, biroq qamoqqa olish, uy qamog‘i yoki shaxsning huquqlarini cheklovchi boshqa choralar uchun tergov sudyasining ruxsatini olishi shart. (JpK 36-m.) Agar tergovchi prokurorning ayrim ko‘rsatmalariga (masalan, ayblov hajmi yoki ishni sudga yuborish bo‘yicha) rozi bo‘lmasa, o‘z e‘tirozini yozma bayon qilib, ishni yuqori turuvchi prokurorga topshirishi mumkin. (JpK 36-m.) Tergovchining qonuniy topshiriqlarini barcha tashkilotlar va fuqarolar bajarishi majburiydir. (JpK 36-m.)

Tergov bo‘linmasi boshlig‘ining vakolatlari. Tergov boshqarmasi yoki bo‘limi boshlig‘i tergovchilarning ishini nazorat qiladi va jinoyatlarning o‘z vaqtida, to‘liq hamda xolisona o‘rganilishini ta‘minlaydi. (JpK 37-m.) Boshliq tergovchilarga ishni yuritish bo‘yicha yozma ko‘rsatmalar berish, ishni bir tergovchidan boshqasiga o‘tkazish yoxud tergovda shaxsan o‘zi qatnashish vakolatiga ega. (JpK 37-m.) Boshliqning yozma ko‘rsatmalari tergovchi uchun majburiy hisoblanadi, biroq tergovchi ushbu ko‘rsatmalar ustidan prokurorga shikoyat qilishi mumkin. (JpK 37-m.)

Jinoyat ishlari bo‘yicha surishtiruv:

1) ichki ishlar organlarining;

2) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamentining va uning joylardagi bo‘linmalarining;

3) O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro byurosining va uning joylardagi bo'linmalarining;

4) O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining va uning joylardagi bo'linmalarining;

5) O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining va uning joylardagi bo'linmalarining surishtiruvchilari tomonidan amalga oshiriladi (JPK 38-m.).

Surishtiruvchi jinoyat ishini boshlash, tugatish yoki ishni rad etish haqida qaror qabul qiladi. U jinoyatda gumon qilinayotgan shaxslarni ushlashi va so'roq qilishi, shuningdek, ishni yuritish uchun zarur bo'lgan tergov harakatlarini amalga oshirishi mumkin (JpK 38¹-m.).

Surishtiruvchi shaxsni ayblanuvchi sifatida jalb qilish va unga nisbatan ehtiyot choralarini tanlash huquqiga ega. Biroq, qamoqqa olish, uy qamog'i, tintuv o'tkazish, telefon so'zlashuvlarini eshitib turish, mulkni xatlash yoki pasportning amal qilishini to'xtatib turish kabi inson huquqlarini cheklovchi muhim harakatlar uchun u albatta sudga (tergov sudyasiga) iltimosnoma kiritishi shart (JpK 38¹-m.).

Surishtiruvchi o'z ishida mustaqil bo'lib, tergov yo'nalishini o'zi belgilaydi. Agar u prokurorning ayblov hajmi, ishni sudga yuborish yoki tugatish kabi muhim ko'rsatmalariga rozi bo'lmasa, o'z e'tirozini yozma bayon qilib, ishni yuqori turuvchi prokurorga topshirishga haqli (JpK 38¹-m.). Surishtiruvchining qonuniy talablarini barcha korxona, tashkilot va fuqarolar bajarishi majburiydir (JpK 38¹-m.).

Surishtiruv bo'linmasi boshlig'i va uning o'rinbosari surishtiruvchilarning ishini nazorat qiladi hamda jinoyatlarning o'z vaqtida va xolisona o'rganilishini ta'minlaydi (JpK 39-m.).

Boshliq surishtiruvchiga ishni qanday olib borish, kimni ayblanuvchi sifatida jalb qilish bo'yicha yozma ko'rsatmalar berishi, ishni bir surishtiruvchidan boshqasiga o'tkazishi yoki ishni shaxsan o'zi tergov qilishi mumkin (JpK 39-m.). Boshliqning yozma ko'rsatmalari surishtiruvchi uchun majburiy hisoblanadi. Agar surishtiruvchi bu ko'rsatmalardan norozi bo'lsa, prokurorga shikoyat qilishi mumkin, lekin shikoyat berilganiga qaramay, ko'rsatmani ijro etishi shart (qonunda belgilangan ayrim istisno hollardan tashqari) (JpK 39-m.).

Tergovga qadar tekshiruv quyidagilar tomonidan amalga oshiriladi:

1) ichki ishlar organlari;

2) harbiy qismlar, qo'shilmalarning komandirlari, harbiy muassasalar va harbiy o'quv yurtlarining boshliqlari – ularga bo'ysunuvchi harbiy xizmatchilar, shuningdek o'quv mashqlari o'tkazilayotgan vaqtda harbiy xizmatga majburlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha; O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari xodimlarining xizmat majburiyatini bajarish bilan bog'liq jinoyatlari yoki qism, qo'shilma, muassasa yoxud o'quv yurti joylashgan yerda sodir etgan jinoyatlariga doir ishlar bo'yicha;

3) davlat xavfsizlik xizmati organlari – qonunga ko'ra ularning yuritishiga berilgan ishlar bo'yicha;

4) O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi jazoni ijro etish tizimini boshqarish organlarining boshliqlari, jazoni ijro etish koloniyalari, tarbiya koloniyalari, tergov hibsxonalari hamda turmalarning boshliqlari – shu muassasalar xodimlari xizmatni o'tashning belgilangan tartibiga qarshi qilgan jinoyatlarga doir ishlar, xuddi shuningdek mazkur muassasalar hududida sodir etilgan boshqa jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha;

5) davlat yong'indan nazorat qilish organlari – yong'inlarga doir va yong'inga qarshi qoidalarni buzganlikka doir ishlar bo'yicha;

6) O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmatining Chegara qo'shinlari – O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasini buzganlikka doir ishlar bo'yicha;

7) olis safarda bo'lgan dengiz kemalarining kapitanlari;

8) davlat bojxona xizmati organlari – bojxona to'g'risidagi qonunchilikni buzganlikka doir ishlar bo'yicha;

9) O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo'linmalari – budjet, soliq va valyuta to'g'risidagi qonunchilikni buzganlikka doir ishlar, shuningdek elektr, issiqlik energiyasi, gaz, vodoprovoddan foydalanish bilan bog'liq jinoyatlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha;

10) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro byurosi va uning joylardagi bo‘linmalari – voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni, ota-onani moddiy ta‘minlashdan bo‘yin tovlashga, sud hujjatini ijro etmaslikka, sud hujjatlarini va boshqa organlar hujjatlarini majburiy ijro etish jarayoniga aralashishga, band solingan mol-mulkni qonunga xilof ravishda tasarruf etishga doir ishlar bo‘yicha;

11) O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining Chakana savdo va xizmat ko‘rsatish sohasida huquqbuzarliklarni profilaktika qilish bosh boshqarmasi va uning hududiy bo‘limlari – bozorlar, savdo komplekslari hududlarida va ularga tutash bo‘lgan avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylarida aniqlangan moliyaviy-iqtisodiy va soliq sohalaridagi huquqbuzarliklarga doir ishlar bo‘yicha.

13) O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi va uning joylardagi bo‘linmalari – qonun bilan ularning ish yuritishiga berilgan ishlar bo‘yicha.

14) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati – uning yurituviga taalluqli ishlar bo‘yicha.

Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organlar zimmasiga zarur choralar ko‘rish vazifasi, shu jumladan jinoyat alomatlarini va jinoyat sodir etgan shaxslarni topish, ushbu Kodeksning qoidalariga muvofiq tekshirib chiqilganidan so‘ng jinoyat ishi yuzasidan dalil tariqasida foydalanish mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnika vositalaridan foydalangan holda, zarur choralar ko‘rish vazifasi yuklatiladi. Ichki ishlar, davlat xavfsizlik xizmati, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati, davlat bojxona xizmati organlari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro byurosi hamda Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va ularning joylardagi bo‘linmalari shu maqsadda tezkor-qidiruv tadbirlarini o‘tkazishga haqli.

Tezkor-qidiruv faoliyatini o‘tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi.

12.4. Jinoyat ishini yuritishda ishtirok etuvchi jamoat birlashmalari, jamoalar va ularning vakillari

Jinoyat ishlarini sudga ko'rish jarayonida nafaqat davlat organlari, balki jamoatchilik ham faol qatnashishi mumkin. Buning uchun turli tashkilotlar, korxonalar yoki jamoat birlashmalari (masalan, mahalla qo'mitasi yoki mehnat jamoasi) o'z vakillarini – jamoat ayblovchisi yoki jamoat himoyachisi sifatida sudga yuborishga haqli (JpK 42-m.).

Vakil o'z-o'zidan sudga borib qatnasha olmaydi. Buning uchun jamoa yoki tashkilot yig'ilish o'tkazib, ma'lum bir shaxsning nomzodini tanlashi va bu haqda qaror (bayonnoma) qabul qilishi kerak. Ushbu qaror sudga taqdim etilgandan so'ng, vakil jarayonda qatnashish huquqini oladi. Agar tashkilot fikridan qaytsa, o'z vakilini istalgan vaqtda qaytarib olishi yoki boshqasi bilan almashtirishi mumkin (JpK 42-m.).

Jamoat ayblovchisi sudga jamoatchilikning ayblov bo'yicha fikrini ifodalaydi. Uning asosiy huquq va majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- u jinoyat ishi materiallari bilan to'liq tanishishi va kerakli ma'lumotlarni yozib olishi mumkin;
- sudga yangi dalillar taqdim etish va boshqalar ko'rsatgan dalillarni tekshirishda qatnashish huquqiga ega;
- u sudga so'zga chiqib, ayblov qanchalik isbotlangani haqida jamoaning fikrini bayon qiladi;
- agar sud davomida shaxsning aybsizligiga ishonch hosil qilsa, ayblovdan voz kechishi mumkin.

Majburiyati u sud majlislarida muntazam qatnashishi va ishning haqiqiy holatlarini aniqlashda sudga yordam berishi shart (JpK 43-m.).

Jamoat himoyachisi, aksincha, sudlanuvchining ahvolini yengillashtirish yoki uni oqlashga xizmat qiladigan holatlarni yuzaga chiqarishga harakat qiladi:

- u sudlanuvchini oqlaydigan yoki jazoni yengillashtiradigan dalillarni sudga taqdim etadi.
- sud muzokaralarida so'zga chiqib, nima uchun sudlanuvchiga yengilroq jazo berish yoki uni umuman javobgarlikdan ozod qilish kerakligini asoslab beradi.

Majburiyati u o'z tashkilotining ijobiy fikrini sudga yetkazishi va

sudlanuvchining ahvolini yaxshilaydigan har bir detalni aniqlashga ko‘maklashishi lozim (JpK 44-m.).

Xulosa qilib aytganda, jamoatchilik vakillari sudga faqat kuzatuvchi emas, balki ishning adolatli hal etilishiga ta’sir ko‘rsatuvchi faol ishtirokchi sifatida jalb qilinadi.

12.5. Jinoyat protsessida o‘z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar. Himoyachi va vakillar

Jinoyat protsessida o‘z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar – ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, ularning himoyachilari va vakillari, jabrlanuvchi, fuqaroviy da’vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari hisoblanadi.

Ayblanuvchi – jinoyat-protsessual hujjatlarda belgilangan tartibda ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinishi haqida qaror chiqarilgan shaxsdir. Ayblanuvchi sudda *sudlanuvchi* deb, hukm chiqarilganidan keyin esa *mahkum* yoki *oqlangan shaxs* deb ataladi.

JPKning 46-moddasida ayblanuvchining huquq va majburiyatlari ko‘rsatilgan. Ayblanuvchining zimmasiga ko‘rsatuv berish, shuningdek, o‘zining aybdor emasligini yoki ishning boshqa biror holatlarini isbotlash majburiyati yuklanishi mumkin emas.

Gumon qilinuvchi – jinoyat sodir etgani to‘g‘risida ma’lumotlar bor bo‘lsa-da, bu ma’lumotlar uni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish uchun yetarli bo‘lmagan shaxsdir. Shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida e’tirof etish to‘g‘risida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror chiqaradi. Uning huquqlarini oddiy tilda quyidagicha tushuntirish mumkin:

Gumon qilinuvchi eng avvalo o‘zining nimada ayblanayotganini bilish va ushlanganidan keyin darhol advokatiga yoki yaqin qarindoshiga qo‘ng‘iroq qilish huquqiga ega. Ushlangan vaqtdan boshlab unga advokat berilishi shart va u advokati bilan istalgancha xoli uchrasha oladi.

Ushlangan shaxs 24 soat ichida so‘roq qilinishini talab qilishga haqli. So‘roq paytida u ko‘rsatuv berishdan bosh tortishi mumkin, shuningdek, uning aytganlari

keyinchalik o'ziga qarshi dalil sifatida ishlatilishi mumkinligi haqida ogohlantiriladi.

Agar gumon qilinuvchi tilni tushunmasa, o'z ona tilida gapirishi va bepul tarjimon xizmatidan foydalanishi mumkin. Bundan tashqari, u dalillar taqdim etish, tergov harakatlarida qatnashish va tergovchi yoki sudning qarorlaridan norozi bo'lsa, shikoyat qilish huquqiga ega.

Gumon qilinuvchining majburiyatlarini quyidagicha tushunish mumkin:

Birinchidan, u tergovchi yoki prokuror chaqirganda aytilgan vaqtda yetib kelishi shart. Ikkinchidan, u tergov jarayoniga xalaqit bermasligi, ya'ni dalillarni yo'q qilishga urinmasligi yoki guvohlarni qo'rqitmasligi lozim. Uchinchidan, tergovchining ekspertiza o'tkazish yoki tekshiruv uchun namunalar olish haqidagi qarorlariga qarshilik ko'rsatmasligi kerak.

Eng muhim qoida: gumon qilinuvchi o'zining aybsiz ekanini isbotlab berishga majbur emas va ko'rsatuv berishdan bosh tortishi mumkin. Uning aybini isbotlash tergovchi va prokurorning vazifasi hisoblanadi.

Jinoyat, xuddi shuningdek, aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi shaxsga ma'naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar yetkazgan deb hisoblash uchun dalillar bo'lgan taqdirda, bunday shaxs *jabrlanuvchi* deb e'tirof etiladi. Jabrlanuvchi deb e'tirof etish haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror – qaror, sud esa – ajrim chiqaradi.

Agar jabrlanuvchi yosh bola (voyaga yetmagan) bo'lsa yoki ruhiy holati tufayli o'z huquqlarini himoya qila olmasa, uning o'rniga ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari qatnashadi. Jinoyat shaxsning o'limiga sabab bo'lgan hollarda esa uning yaqin qarindoshlari jabrlanuvchi deb tan olinadi.

Jinoyat, xuddi shuningdek, aqli noraso shaxsning jamoat uchun xavfli qilmishi shaxsga, korxonaga, muassasaga yoki tashkilotga mulkiy zarar yetkazgan deb hisoblash uchun dalillar bo'lsa, ular *fuqaroviy da'vogar* deb e'tirof etiladi. Fuqaroviy da'vogar deb e'tirof etish haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Fuqaroviy da'vogarning huquq va majburiyatlari JPKning 57-moddasida tartibga solingan. Fuqaroviy da'vogar deb e'tirof etilgan

shaxs ayni vaqtda jabrlanuvchining barcha huquqlaridan foydalanadi va uning majburiyatlarini bajaradi.

Ayblanuvchi tomonidan yoki ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan aqli noraso shaxs tomonidan yetkazilgan zarar uchun qonunga ko'ra, mulkiy javobgar shaxs – korxona, muassasa yoki tashkilot ishda fuqaroviy javobgar sifatida ishtirok etish uchun jalb qilinishi mumkin. *Fuqaroviy javobgar* sifatida jalb qilish haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Odatda, fuqaroviy javobgar sifatida qonunga binoan moddiy javobgarlikka ega bo'lgan ota-onalar, homiylar, vasiylar yoki boshqa shaxslar, shuningdek muassasalar, tashkilotlar va korxonalar jalb etilishlari mumkin. Fuqaroviy javobgarning huquq va majburiyatlari JPKning 59-moddasida tartibga solingan.

Qonuniy vakil ishda ishtirok etishga voyaga yetmagan yoxud belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz deb e'tirof etilgan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchining huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun jalb qilinadi. Jinoyat ishlarida voyaga yetmagan yoki muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslarning manfaatlarini himoya qilish uchun ularning ota-onalari, farzandlikka olganlar, vasiylar yoxud homiylari qonuniy vakil sifatida ishtirok etishlari mumkin. Agar bunday shaxs biron-bir muassasa yoki tashkilot qaramog'ida bo'lsa, o'sha tashkilotning vakili ham bu vazifani bajara oladi. Bunda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining vakili ular bilan doimiy ravishda birga bo'lishi belgilangan. Jabrlanuvchining vakili esa nafaqat u bilan birga, balki zarurat tug'ilganda uning o'rniga ham ishda qatnashish huquqiga ega (JpK 60-m.).

Shaxsning qonuniy vakil sifatida ishga kirishishi uchun surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror maxsus qaror, sud esa ajrim chiqarishi lozim bo'ladi. Ba'zi hollarda qonuniy vakilning manfaatlari u vakillik qilayotgan shaxsning (masalan, farzandining) manfaatlariga zid kelib qolishi mumkin. Bunday vaziyatlarda o'sha shaxsning huquqlarini to'laqonli himoya qilish maqsadida ishga alohida advokat tayinlanadi (JpK 60-m.).

Qonuniy vakil o'z vazifasini bajarish jarayonida o'zi himoya qilayotgan shaxsga tegishli bo'lgan barcha protsessual huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi.

Shuningdek, vaziyat taqozo qilsa, ushbu vakil ish bo'yicha guvoh sifatida so'roq qilinishi yoki jarayonda himoyachi, fuqaroviy da'vogar yoxud fuqaroviy javobgar sifatida ham qatnashishi mumkin. Bunday holatlarda u zimmasiga yuklatilgan tegishli huquq va majburiyatlar doirasida harakat qiladi (JpK 61-m.).

Jinoyat ishida jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgarning manfaatlarini himoya qilish uchun vakillar ishtirok etishi mumkin. Bunday vakillar sifatida birinchi navbatda advokatlar yoki vakil sifatida qatnashish uchun maxsus ruxsatnomasi bor shaxslar jalb etiladi. Shuningdek, surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan yaqin qarindoshlar va boshqa shaxslarga ham ishda vakil sifatida qatnashishga ruxsat berilishi mumkin (JpK 62-m.).

Vakilning ishga kirishishi uchun uning jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar yoki fuqaroviy javobgar bilan tuzgan topshiriq shartnomasi asos bo'lib xizmat qiladi (JpK 63-m.). Agar jarayonda yuridik shaxs ishtirok etayotgan bo'lsa, uning rahbari vakil sifatida qatnashishi uchun alohida ishonchnoma talab etilmaydi. Biroq yuridik shaxs nomidan uning shtatdagi xodimlari yoki advokatlar vakillik qilmoqchi bo'lsa, ularga rahbar tomonidan berilgan ishonch qog'ozi bo'lishi shart (JpK 63-m.).

Jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning, fuqaroviy javobgarning vakili tegishlicha jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar ega bo'lgan protsessual huquqlardan foydalanadi. Vakil ish yuritishning istalgan vaqtida o'z majburiyatlarini bajarishni davom ettirishdan voz kechishga haqlidir. Vakilning huquq va majburiyatlari JPKning 63-moddasida tartibga solingan.

Himoyachi – gumon qilinuvchilarning, ayblanuvchilarning, sudlanuvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonunda belgilangan tartibda himoya qilishni amalga oshirish hamda ularga zarur yuridik yordam ko'rsatish vakolatiga ega bo'lgan shaxsdir.

Ishda himoyachilar sifatida advokatlar ishtirok etishlari mumkin. Advokatning ishda ishtirok etishiga u advokat guvohnomasini ko'rsatganidan va muayyan ishni yuritishga vakolatli ekanligini tasdiqlovchi orderni taqdim etganidan keyin yo'l qo'yiladi.

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari yoki qonuniy vakillaridan birining advokat bilan bir qatorda himoyachi sifatida ishtirok etishiga gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosnomasi bo'yicha surishtiruvchining, tergovchining qarori yoki sud ajrimiga binoan yo'l qo'yilishi mumkin.

Himoyachining ishda ishtirok etishga jinoyat protsessining har qanday bosqichida, shaxs ushlanganida esa uning harakatlanish erkinligiga bo'lgan huquqi amalda cheklangan paytdan boshlab ruxsat etiladi. Himoyachi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, ularning qonuniy vakillari, shuningdek gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosi yoki roziligi bilan boshqa shaxslar tomonidan taklif etiladi. Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosiga ko'ra, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud ishda himoyachining ishtirok etishini ta'minlaydi.

Tergovchi, prokuror, sudning o'z zimmlaridagi ayblanuvchiga himoyalaniş huquqini ta'minlashdan iborat majburiyatlarini bajarmasliklari hukmning bekor qilinishiga yoki ishning qo'shimcha tergovga qaytarilishiga olib keladi.

12.6. Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar

Jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda nafaqat asosiy taraflar, balki guvoh, ekspert, mutaxassis, tarjimon va xolislari kabi boshqa ishtirokchilar ham qatnashadi. Bular orasida eng ko'p uchraydigani guvohlar bo'lib, jinoyat ishi bo'yicha biron-bir muhim ma'lumotni bilishi mumkin bo'lgan har qanday shaxs guvoh sifatida chaqirilishi mumkin (JpK 65-m.).

Biroq qonunchilikda ayrim shaxslarni guvoh yoki jabrlanuvchi sifatida so'roq qilish taqiqlangan holatlar mavjud. Masalan, sudya yoki xalq maslahatchisidan hukm chiqarish paytida maslahatxonada nimalar muhokama qilingani haqida ko'rsatuv olib bo'lmaydi. Shuningdek, advokatlar va vakillar o'z vazifalarini bajarish davomida o'zlariga ma'lum bo'lgan sirlarni aytishga majbur emaslar. Bundan tashqari, jismoniy yoki ruhiy nuqsoni sababli voqealarni to'g'ri tushuna olmaydigan va bu haqda so'zlab berishga qodir bo'lmagan shaxslar ham so'roq

qilinmaydi (JpK 115-m.).

Guvohlarning o'ziga xos huquq va majburiyatlari bor bo'lib, ular qonun bilan muhofaza qilinadi (JpK 66-m.). Shuni alohida ta'kidlash joizki, gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining yaqin qarindoshlari o'z jigarlariga qarshi ko'rsatuv berishga majbur emaslar. Ular faqat o'zlari rozi bo'lgan taqdirdagina guvoh yoki jabrlanuvchi sifatida so'roq qilinishlari mumkin.

Advokatura institutining isloh qilinishi natijasida jinoyat protsessi ishtirokchilari safiga yangi bir a'zo – guvohning advokati ham qo'shildi. Guvohning advokati deganda, qonunda belgilangan tartibda guvohning huquqlarini himoya qiladigan va unga zarur huquqiy yordam ko'rsatadigan mutaxassis tushuniladi. Shuni bilish muhimki, ushbu jinoyat ishida biron-bir tarafning (masalan, ayblanuvchi yoki jabrlanuvchining) manfaatini himoya qilayotgan shaxs ayni shu ish bo'yicha guvohga advokatlik qila olmaydi (JpK 66¹-m.).

Guvohning advokati o'z guvohnomasini ko'rsatib, orderini topshirgandan so'ng, guvoh tergovga yoki sudga chaqirilgan ilk daqiqalardan boshlab jarayonga kirishadi. Uning bir qator muhim huquqlari mavjud: advokat o'z mijozni qaysi jinoyat ishi bo'yicha chaqirilganini bilish, so'roq va boshqa tergov harakatlarida bevosita qatnashish hamda guvohga qisqacha maslahatlar berib turish huquqiga ega. Shuningdek, u tergovchining ruxsati bilan guvohga savollar berishi, agar jarayondagi tarjimon noxolis bo'lsa, uni almashtirishni talab qilishi mumkin. So'roq tugaganidan keyin esa, bayonnomaga mijozining huquqlari buzilganligi haqida e'tirozlarini kiritishni talab qilishga haqli (JpK 66¹-m.).

Shu bilan birga, guvohning advokati zimmasiga jiddiy majburiyatlar ham yuklatiladi. U o'z mijoziga sifatli yuridik yordam ko'rsatishi shart. Eng muhimi, advokat haqiqatni aniqlashga xalaqit bermasligi, ya'ni dalillarni yo'q qilishga yoki soxtalashtirishga urinmasligi, boshqa guvohlarni yo'ldan urmasligi lozim. Shuningdek, u tergov jarayonida va sud majlislarida belgilangan tartib-qoidalarga qat'iy rioya qilishi talab etiladi (JpK 66¹-m.).

Jinoyat ishi bo'yicha xulosa berish uchun yetarli bilim va tajribaga ega bo'lgan har qanday shaxs ekspert sifatida jalb qilinishi mumkin. Ekspertiza tayinlash

va uni o'tkazish bilan bog'liq barcha jarayonlar qonunchilikda belgilangan maxsus tartib-qoidalar asosida amalga oshiriladi (JpK 172–187-m.).

Ekspertiza tadqiqoti fan, texnika, san'at yoki hunarning istalgan sohasini qamrab olishi mumkin, biroq huquqiy masalalar bo'yicha ekspertiza o'tkazilishiga yo'l qo'yilmaydi. Bunda ekspert o'z zimmasiga yuklatilgan huquq va majburiyatlar doirasida harakat qiladi (JpK 68-m.).

Jinoyat protsessida taftish o'tkazish muddatlariga ham alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, odatda bu jarayon o'ttiz kalendar kun davom etadi. Agar tekshirilayotgan hujjatlar hajmi juda katta bo'lsa yoki faoliyat ko'lami keng bo'lsa, bu muddat ma'lum shartlar asosida uzaytirilishi mumkin. Xususan, tadbirkorlik sub'ektlari uchun taftish muddati qo'shimcha o'ttiz kungacha uzaytirilsa, davlat tashkilotlari va davlat ulushi yuqori bo'lgan korxonalar uchun tergov yoki sud muddatlaridan oshmaydigan vaqtgacha cho'zilishi mumkin. Bunday uzaytirishlar faqat asoslantirilgan iltimosnoma va yuqori turuvchi prokurorlarning roziligi yoki sud ajrimi bilan amalga oshiriladi (JpK 187¹⁻¹¹-m.).

Jinoyat ishini tergov qilish yoki sudda ko'rish jarayonida dalillarni izlab topish, ularni to'g'ri qayd etish va mustahkamlashda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ko'maklashish uchun maxsus bilimga ega bo'lgan mutaxassislar jalb etiladi. Bunday vazifani bajarish uchun shifokorlar, pedagoglar yoki o'z sohasining ustasi bo'lgan boshqa malakali shaxslar chaqirilishi mumkin. Shuningdek, tergov va sud majlislarida turli texnika vositalaridan, masalan, videokamera yoki ovoz yozish qurilmalaridan foydalanish zarur bo'lganda ham mutaxassis yordamiga tayaniladi (JpK 69-m.).

Mutaxassisning ishda ishtirok etishi va uni chaqirish tartibi qonunning bir qancha moddalari bilan tartibga solingan bo'lib, uning aniq huquq va majburiyatlari ham belgilab qo'yilgan (JpK 70-m.). Mutaxassis o'zining bilimi va tajribasi bilan tergov harakatlarini amalga oshirishda faqat ko'makchi vazifasini o'taydi (JpK 70-m.).

Mutaxassisning ekspertdan asosiy farqi shundaki, u maxsus tadqiqotlar o'tkazmaydi va yakuniy xulosa bermaydi. Agar ekspert tomonidan berilgan xulosa

jinoyat ishida muhim dalil sifatida qabul qilinsa, mutaxassisning bildirgan fikri bunday yuridik kuchga ega bo'lmaydi. U shunchaki tergovchi yoki sudga texnik yoki ilmiy jihatdan to'g'ri yo'nalish ko'rsatib yuboradi (JpK 70-m.).

Jinoyat ishi yuritilayotgan tilni bilmaydigan shaxslarga ko'maklashish uchun jarayonga tarjimon jalb etiladi. Tarjimon – bu tarjima qilish uchun zarur bo'lgan tillarni mukammal biladigan va surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud tomonidan tayinlanadigan mutaxassisdir (JpK 71-m.).

Tarjimon xizmatidan bir necha holatlarda foydalaniladi. Birinchidan, agar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, jabrlanuvchi yoki boshqa ishtirokchilar ish olib borilayotgan tilni bilmasa yoki yetarli darajada tushunmasa, tarjimon chaqirilishi shart. Ikkinchidan, agar ishtirokchilar kar yoki soqov bo'lsa, ularning imo-ishoralarini tushunadigan mutaxassis ham tarjimon sifatida jarayonga jalb qilinadi. Shuningdek, biror-bir yozma matnni boshqa tildan o'girish zarurati tug'ilganda ham uning yordamiga tayaniladi (JpK 71-m.).

Tergov va sud jarayonlarida tilni bilmaydigan shaxs qatnashayotgan bo'lsa, tarjimon ishtirokisiz biron-bir harakatni amalga oshirish mumkin emas. Tarjimon tayinlash haqida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Shuni alohida qayd etish lozimki, jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari, hatto tergovchi yoki sudya o'sha tilni juda yaxshi bilsa ham, tarjimon vazifasini bajarishga haqli emaslar. Tarjimonni tanlashda asosan davlat muassasalari va maxsus o'quv yurtlariga murojaat qilinadi, agar imkon bo'lmasa, xususiy shaxslar ham taklif etilishi mumkin (JpK 71-m.).

Tarjimon o'z vazifasini bajarish davomida ma'lum huquqlarga ega. U tarjimani aniqlashtirish uchun ishtirokchilarga savollar berishi, o'zi qatnashgan tergov va sud bayonnomalari bilan tanishib, ularga o'z mulohazalarini kiritishi mumkin. Agar mutaxassis o'z bilimi va malakasi yetarli emasligini his qilsa, tarjima qilishdan voz kechish huquqiga ham ega. Shuningdek, u tergovchi yoki sudning harakatlari ustidan shikoyat qilishi mumkin. Tarjimonning barcha huquq va majburiyatlari qonunda aniq belgilab qo'yilgan (JpK 72-m.).

Jinoyat protsessida tergov harakatlarining qonuniy va adolatli

o'tkazilayotganini tasdiqlash uchun xolislari ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror ma'lum bir tergov harakatining jarayoni va natijalarini qayd etish maqsadida xolislarini chaqiradi (JpK 73-m.).

Xolis sifatida ishtirok etish uchun ishning natijasidan shaxsiy manfaatdor bo'lmagan, voyaga yetgan kamida ikki nafar fuqaro jalb etilishi lozim. Tergov harakati boshlanishidan avval mas'ul shaxs xolislariga ularning qonunda belgilangan huquq va majburiyatlarini batafsil tushuntirib beradi. Shuni yodda tutish kerakki, agar xolis uzrli sababsiz o'z vazifasini bajarishdan bosh tortsa, u qonuniy javobgarlikka tortilishi mumkin (JpK 74-m.).

Ba'zi hollarda xolis o'zi bevosita ishtirok etgan tergov jarayoni qanday o'tganligi haqida guvoh sifatida so'roq qilinishi ham mumkin. Bunday vaziyatda u guvohlar uchun belgilangan barcha huquqlardan foydalanadi va tegishli majburiyatlarni bajaradi (JpK 66-m.).

Bundan tashqari, xolislar tergovchining qonuniy talablarini bajarmaslik, unga qarshilik ko'rsatish yoki tergov tartibini buzish kabi noqonuniy harakatlar yuz berganda, ushbu holatlarni tasdiqlash uchun ham jalb etiladi.

Jarayonning boshqa ishtirokchilari bo'lgan ekspert, mutaxassis va tarjimonlar o'z vazifalarini bajarganliklari uchun haq olish huquqiga egadirlar. Agar bu vazifalar ularning bevosita xizmat topshirig'i sifatida bajarilmagan bo'lsa, ularning sarflagan xarajatlari qonunda ko'rsatilgan tartib va miqdorda qoplab beriladi (JpK 72, 70, 68-m.).

12.7. Jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiladigan holatlar. Rad qilishlar

Jinoyat ishini adolatli ko'rib chiqish uchun uni yuritayotgan shaxslarning xolisligi eng muhim shartlardan biri hisoblanadi. Shu sababli, qonunchilikda sudya, xalq maslahatchisi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi va sud majlisi kotibining ishda ishtirok etishiga to'sqinlik qiladigan aniq holatlar belgilab qo'yilgan. Agar shunday holatlar mavjud bo'lsa, mazkur shaxslar ishni yuritishdan chetlashtirilishi, ya'ni rad qilinishi lozim (JpK 76-m.).

Birinchi navbatda, agar ushbu mansabdor shaxslar mazkur jinoyat ishida boshqa biror maqomda qatnashayotgan yoki ilgari qatnashgan bo'lsalar, ular ishni yurita olmaydilar. Masalan, tergovchi yoki sudya ayni shu ish bo'yicha ilgari jabrlanuvchi, guvoh, ekspert, tarjimon yoki advokat sifatida ishtirok etgan bo'lsa, endilikda ishni xolis boshqara olmaydi deb hisoblanadi (JpK 76-m.).

Ikkinchidan, qarindoshlik aloqalari ham ishtirok etishga monelik qiladi. Agar yuqorida sanab o'tilgan mansabdor shaxslar ishga aloqador bo'lgan boshqa bir ishtirokchining yoki ishni yuritish uchun mas'ul bo'lgan shaxsning qarindoshi bo'lsa, ular jarayondan chetlatiladi (JpK 76-m.).

Uchinchidan, shaxsning beg'arazligiga va xolisligiga shubha tug'dirishi mumkin bo'lgan har qanday boshqa holatlar ham rad qilish uchun asos bo'ladi. Bunday qoidalar jinoyat ishi bo'yicha qabul qilinadigan qarorlar faqat qonunga asoslanishini va hech qanday shaxsiy manfaatlarga bog'liq bo'lmasligini ta'minlashga xizmat qiladi (JpK 76-m.).

Jinoyat ishlarini ko'rishda xolislikni ta'minlash maqsadida qonunchilikda sudyalarning ishtirokini cheklaydigan qat'iy qoidalar belgilangan. Xususan, agar sudya muqaddam ayni shu ish bo'yicha surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud majlisi kotibi vazifasini bajargan bo'lsa, ushbu ishni qayta ko'rishda qatnashish huquqidan mahrum etiladi (JpK 76-m.). Shuningdek, birinchi instansiya, apellyatsiya yoki kassatsiya sudlarida ishtirok etgan sudya, agar uning ishtirokida chiqarilgan hukm yoki ajrim bekor qilingan bo'lsa, ushbu ishni qaytadan ko'rishda ishtirok eta olmaydi (JpK 78-m.).

Jarayonning boshqa ishtirokchilari bo'lgan ekspert, mutaxassis, tarjimon va xolislar uchun ham shu kabi cheklavlar mavjud. Agar ushbu shaxslar ishda ishtirok etayotgan biror-bir tarafga xizmat yuzasidan yoki boshqa jihatdan qaram bo'lsalar, ular ishda qatnashishga haqli emaslar va rad qilinishlari lozim (JpK 76-m.). Bundan tashqari, ekspert, mutaxassis yoki tarjimonning o'z kasbiga noloyiqligi ayon bo'lib qolsa, ular jarayondan chetlatiladi (JpK 79, 80, 81-m.).

Xolislar uchun belgilangan alohida taqiqlar ham mavjud bo'lib, unga ko'ra ichki ishlar organlari, Davlat xavfsizlik xizmati, prokuratura, adliya yoki sud tizimi

xodimlari xolis sifatida jalb qilinishi mumkin emas (JpK 82-m.). Bu qoidalar jinoyat ishi bo'yicha to'planadigan dalillar va chiqariladigan qarorlarning haqqoniyligini kafolatlashga xizmat qiladi.

Jinoyat protsessida himoyachi yoki vakil sifatida ishtirok etishning ham o'z chegaralari bor. Qonunga ko'ra, advokat yoki vakil muayyan holatlarda ishni yuritishdan chetlashtirilishi shart. Xususan, agar shaxs ilgari ayni shu ish bo'yicha sudya, prokuror, tergovchi, kotib, guvoh, ekspert yoki xolis sifatida qatnashgan bo'lsa, endilikda u himoyachi yoki vakil bo'la olmaydi (JpK 76-m.).

Shuningdek, qarindoshlik aloqalari ham bu borada cheklov o'rnatadi. Agar himoyachi yoki vakil ishni ko'rayotgan sudya, prokuror yoki tergovchi bilan qarindosh bo'lsa, uning jarayonda ishtirok etishi taqiqlanadi. Bundan tashqari, o'zi yuridik yordam berayotgan shaxsning manfaatlariga zid bo'lgan taraf bilan qarindoshlik aloqalari bo'lishi ham ishdan chetlatishga asos bo'ladi (JpK 76-m.).

Amaldagi sudyalari, prokurorlar va tergovchilar boshqa shaxslarning ishida vakil sifatida qatnasha olmaydilar. Bu qoidadan faqat ikkita istisno mavjud: ular muomalaga layoqatsiz shaxslarning qonuniy vakili sifatida yoki o'zlari ishlaydigan va ishda da'vogar yoki javobgar bo'lgan muassasa nomidan vakil bo'lib qatnashishlari mumkin (JpK 79-m.).

Manfaatlar to'qnashuvining oldini olish maqsadida yana bir muhim qoida belgilangan. Agar himoyachi yoki vakil hozirda yoki ilgari o'z mijozining manfaatlariga zid bo'lgan boshqa bir shaxsga yuridik yordam ko'rsatgan bo'lsa, u ushbu ishda ishtirok etish huquqidan mahrum etiladi (JpK 79-m.). Bunday tartib har bir ishtirokchining huquqlari xolis va sifatli himoya qilinishini ta'minlashga qaratilgan.

Jinoyat ishini yuritishda xolislikni ta'minlash maqsadida, agar biror-bir ishtirokchining jarayonda qatnashishiga monelik qiladigan holatlar aniqlansa, o'sha shaxs – xoh u sudya, prokuror, tergovchi bo'lsin, xoh advokat yoki ekspert – darhol o'zini o'zi rad etishi shart. Bordi-yu, ular bunday qilmasalar, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, jabrlanuvchi yoki ularning vakillari tomonidan rad qilish haqida talab qo'yilishi mumkin (JpK 76-m.).

Rad qilish haqidagi arz albatta asoslantirilgan bo'lishi kerak. Ishni tergov qilish bosqichida bu masalani prokuror yoki tergovchi, sud jarayonida esa sudning o'zi ko'rib chiqadi. Rad qilingan shaxs qaror qabul qilingunga qadar o'z vaziyati bo'yicha tushuntirish berish huquqiga ega (JpK 81-m.).

Sudyani rad etish masalasi boshqa sudyalar tomonidan, rad qilingan sudyaning ishtirokisiz hal etiladi. Agar ovozlar teng kelib qolsa, sudya ishdan chetlashtirilgan hisoblanadi. Agar ishni sudya yakka o'zi ko'rayotgan bo'lsa, rad qilish masalasini uning o'zi hal qiladi. Prokurorni ishdan chetlashtirish masalasi esa tergov paytida yuqori turuvchi prokuror, sudda esa ishni ko'rayotgan sud tomonidan ko'rib chiqiladi (JpK 81-m.).

Tergov davrida berilgan rad qilish haqidagi arizalar 24 soat ichida, sud majlisida esa darhol hal etilishi lozim. Bu masala bo'yicha surishtiruvchi yoki tergovchi qaror, sud esa ajrim chiqaradi (JpK 81-m.). Qonunda belgilangan bunday tartib-qoidalar jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlashda har qanday shaxsiy manfaatdorlik yoki noxolislikning oldini olishga xizmat qiladi (JpK 76–80-m.).

Savol va topshiriqlar

1. Jinoyat protsessining ishtirokchilari qanday tasniflanadi?
2. Tergovchi qanday vakolatlarga ega?
3. Qanday tergovga qadar tekshiruv organlarini bilasiz?
4. Jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiluvchi qanday holatlar mavjud?
5. Kim va qaysi tartibda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, mahkum sifatida tan olinadi?
6. Qanday hollarda himoyachi jinoyat protsessida ishtirok etishi shart?
7. Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar kimlar?
8. Jinoyat protsessida jabrlanuvchining protsessual maqomini tushuntiring.
9. Ekspertni guvoh sifatida so'roq qilish mumkinmi?
10. Prokurorning vakolatlarini aytib bering.

13-BOB. DALILLAR VA ISBOTLASH JARAYONI

13.1. Isbotlash predmeti va doirasi

Jinoyat ishining xususiyatidan qat'i nazar, ishni to'g'ri va adolatli hal qilish uchun isbotlanishi shart bo'lgan muhim holatlar mavjud. Bu holatlar majmui huquq tilida isbotlash predmeti deb ataladi va u o'z ichiga bir nechta asosiy yo'nalishlarni oladi (JpK 82-m.).

Birinch navbatda, jinoyat nimaga qaratilgani, ya'ni uning ob'ekti, yetkazilgan zararining turi va miqdori hamda jabrlanuvchining shaxsi bilan bog'liq ma'lumotlar aniqlanishi lozim. Shu bilan birga, voqea qachon, qaerda va qanday usulda sodir etilgani, qilmish va kelib chiqqan oqibatlar o'rtasidagi bog'liqlik ham isbotlanishi shart (JpK 82-m.).

Ish bo'yicha haqiqatni aniqlash uchun mazkur jinoyat aynan shu shaxs tomonidan sodir etilganligini isbotlash eng muhim bosqichlardan biridir. Bunda shaxsning aybi qanday ko'rinishda bo'lgani – u jinoyatni ataylab (qasddan) yoki ehtiyotsizlik oqibatida sodir etgani, shuningdek, uni bu yo'lga nima majbur qilgani (sababi) va ko'zlagan maqsadi aniq bo'lishi kerak (JpK 82-m.).

Bundan tashqari, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining shaxsini ifodalovchi barcha holatlar, ya'ni uning fe'l-atvori, muqaddam sudlangan-sudlanmagani va boshqa shaxsiy sifatlari ham isbotlash jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi (JpK 82-m.).

Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar yoki ruhiy kasalligi bor shaxslarga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bilan bog'liq ishlarda isbotlanishi lozim bo'lgan holatlar doirasi yanada kengayadi. Bunday hollarda ayblanuvchining aniq yoshi, ruhiy holati, sog'lig'ining darajasi va ishni to'g'ri hal qilish uchun muhim bo'lgan boshqa jihatlarni aniqlash shart hisoblanadi (JpK 82-m.). Ushbu ma'lumotlarning qanchalik aniq to'planganligiga qarab, jarayonning qaysi bosqichida bo'lishidan qat'i nazar, muhim qarorlar qabul qilinadi. Masalan, to'plangan ma'lumotlar asosida jinoyat ishini qo'zg'atish yoki uni rad etish, ishni tugatish yoxud oqlov hukmini chiqarish kabi xulosalarga kelinadi

(JpK 83-84-m.).

Jinoyat sodir etilgan voqealar tergov va sud paytida allaqachon o'tmishda qolgan faktlar bo'lgani bois, ular faqat dalillar yordamida qayta tiklanadi va aniqlanadi. Agar ish bo'yicha isbotlanishi kerak bo'lgan har bir holatni shubha qoldirmaydigan darajada tasdiqlovchi ishonchli dalillar to'plangan bo'lsa, bunday dalillar majmui ishni yakuniy hal qilish uchun yetarli deb topiladi (JpK 85-m.).

Tekshiruv jarayonini to'g'ri tashkil etish va isbotlanishi lozim bo'lgan holatlar doirasini aniq belgilash tergovchi yoki sudning faolligiga, shuningdek, dalillarning sifati va soniga bevosita bog'liqdir. Dastlabki tergov jarayonida isbotlash doirasi bir xil turmaydi; yangi holatlar yuzaga chiqishi yoki mavjud ma'lumotlarning o'zgarishiga qarab, isbotlanishi kerak bo'lgan masalalar ko'lami ham kengayib yoki torayib borishi mumkin (JpK 86-m.).

13.2. Dalil, uning turlari va tasnifi

Jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlashda dalillar eng muhim vosita hisoblanadi. Qonunga ko'ra, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilganmi yoki yo'qmi, bu ishda shaxsning aybi bormi va ishni to'g'ri hal qilish uchun zarur bo'lgan boshqa holatlarni aniqlashga xizmat qiladigan har qanday haqiqiy ma'lumot dalil deb tan olinadi (JpK 81-m.).

Dalillar turli shakllarda bo'lishi mumkin. Ular qatoriga guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining bergan ko'rsatuvlari, ekspertlarning tayyorlagan xulosalari va ashyoviy dalillar kiradi. Shuningdek, zamonaviy vositalar – ovozli va videoyozuvlar, fotosuratlar, tergov va sud jarayonlarida tuzilgan bayonnomalar hamda boshqa tegishli hujjatlar ham dalil sifatida qabul qilinadi (JpK 81-m.).

Har qanday ma'lumot ham dalil bo'la olmaydi; buning uchun u ma'lum bir xususiyatga ega bo'lishi kerak. Agar to'plangan ma'lumot yoki fakt jinoyat ishini to'g'ri hal qilish uchun zarur bo'lgan holatlarni aniqlashga bevosita yordam bersa, bu dalilning aloqadorligi deb ataladi. Aynan mana shu aloqadorlik dalilning mazmun-mohiyatini va uning ish uchun qanchalik muhimligini ifodalab beradi (JpK

82-m.).

Jinoyat ishida to'plangan ma'lumotlar haqiqiy dalil sifatida tan olinishi uchun ular bir qancha muhim talablarga javob berishi kerak.

Birinchidan, dalilning maqbulligi deganda, uning qonunda ruxsat berilgan manbalardan va vakolatli shaxslar (tergovchi, sudya) tomonidan belgilangan qoidalarga amal qilgan holda olingani tushuniladi. Agar ma'lumotni olish yoki qayd etishda qonun buzilgan bo'lsa, u dalil sifatida ishlatilishi mumkin emas (JpK 94-m.).

Ikkinchidan, dalilning ishonchliligi uning haqiqatga qanchalik mos kelishini anglatadi. Bu tergov va sud jarayonida ma'lumotlarni sinchiklab tekshirish orqali aniqlanadi (JpK 95-m.). Agar to'plangan barcha aloqador va ishonchli dalillar ishni mazmunan hal qilish va to'g'ri qaror chiqarish uchun yetarli bo'lsa, bu dalillarning yetarliligi deb ataladi (JpK 95-m.).

Dalillar o'z xususiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi:

Xususiy dalillar: Bunga odamlarning bergan ko'rsatuvlari, ekspert xulosalari va tergov bayonnomalari kiradi. Bu yerda asosiy jihat shundaki, inson voqeani o'z ongi orqali qabul qiladi va ma'lumotni og'zaki yoki yozma shaklda taqdim etadi (JpK 81-m.).

Ashyoviy dalillar: Bular jinoyat izlarini o'zida saqlab qolgan moddiy buyumlardir. Ulardagi ma'lumotlar so'z bilan emas, balki buyumning holati, undagi o'zgarishlar va belgilarni bevosita ko'rish orqali olinadi (JpK 203-m.).

Ayblov va oqlov dalillari: Shaxsning aybini tasdiqlovchi yoki uni inkor etuvchi, javobgarligini yengillatuvchi ma'lumotlardir (JpK 82-m.).

Bevosita va bilvosita dalillar: Voqeani to'g'ridan-to'g'ri isbotlovchi yoki boshqa holatlar orqali xulosa chiqarishga yordam beruvchi ma'lumotlar hisoblanadi (JpK 95-m.).

Tergovchi yoki sud axborotni qaysi manbadan olishiga qarab, dalillar dastlabki va hosila turlarga bo'linadi. Agar ma'lumot bevosita voqea guvohidan yoki asl hujjatdan olinsa, bu dastlabki dalil hisoblanadi. Ammo axborot boshqa bir shaxsning so'zlaridan yoki hujjatning nusxasidan, ya'ni «ikkinchi qo'l»dan olinsa, u hosila dalil deb ataladi (JpK 81-m.).

Dalillarni ayblov va oqlov guruhlariga ajratishda ularning shaxsga nisbatan qo'yilgan aybga munosabati asos qilib olinadi. Muayyan shaxsning jinoyat sodir etganini tasdiqlaydigan yoki uning aybini og'irlashtiradigan har qanday ma'lumot ayblov dalilidir. Aksincha, shaxsning jinoyatga aloqasi yo'qligini ko'rsatadigan yoki uning aybini yengillashtiradigan faktlar oqlov dalillari hisoblanadi (JpK 82-m.).

Shuningdek, dalillar isbotlash jarayonidagi roliga ko'ra bevosita va bilvosita turlarga bo'linadi. Bevosita dalillar jinoyat ishi uchun muhim bo'lgan holatlarni to'g'ridan-to'g'ri isbotlab beradi. Bilvosita dalillar esa ikkilamchi faktlar haqida ma'lumot berib, ular yordamida asosiy voqealar haqida mantiqiy xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi (JpK 95-m.).

13.3. Isbotlash jarayoni: dalillarni aniqlash, to'plash, tekshirish va baholash

Jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlashga qaratilgan butun boshli faoliyat isbotlash jarayoni deb ataladi. Bu shunchaki oddiy harakat emas, balki surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud tomonidan amalga oshiriladigan murakkab protsessual jarayondir. Isbotlashning asosiy maqsadi – dalillarni topish, to'plash, ularning to'g'riligini tekshirish va yakunda ularga baho berishdan iborat (JpK 85-m.).

Ushbu jarayonda nafaqat davlat organlari, balki gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi va ularning himoyachilari ham faol ishtirok etish huquqiga ega. Shuningdek, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va javobgarlar ham o'z manfaatlarini himoya qilish uchun isbotlashda qatnashadilar. Zarur hollarda bu jarayonga guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar va xolislar kabi boshqa shaxslar ham jalb etiladi (JpK 86-m.).

Dalillarni to'plash uchun qonunda belgilangan maxsus tergov va sud harakatlari o'tkaziladi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Ishtirokchilarni so'roq qilish, yuzlashtirish va tanib olish uchun ko'rsatish;
- Hodisa joyini ko'zdan kechirish, tintuv o'tkazish va kerakli buyumlarni olib qo'yish;
- Ko'rsatuvlarni joyida tekshirish va eksperimentlar o'tkazish;

- Espertiza tayinlash, taftish o'tkazish va tekshiruv uchun namunalar olish;
- Telefon so'zlashuvlarini eshitib borish va taqdim etilgan hujjatlarni qabul qilish (JpK 87-m.).

Mana shunday harakatlar orqali to'plangan ma'lumotlar jinoyat ishining har tomonlama va xolis ko'rib chiqilishiga xizmat qiladi (JpK 94-m.).

Isbotlash jarayoni bir nechta muhim bosqichlardan iborat bo'lib, ularning har biri jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni qaror toptirishga xizmat qiladi.

Dalillarni to'plash – bu surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning kerakli ma'lumotlar manbaini izlab topish, ulardan zarur axborotni olish va bu axborotni rasmiy ravishda qayd etish borasidagi faoliyatidir. Bu jarayon faqat jinoyat-protsessual qonunida ko'rsatilgan shakl va usullarda amalga oshiriladi (JpK 87-m.). Dalillar jinoyat protsessining istalgan bosqichida to'planishi mumkin, biroq bunda har bir bosqichning o'ziga xos qoidalariga amal qilinadi (JpK 88-m.).

Dalillarni tekshirish – bu to'plangan ma'lumotlarning qanchalik haqiqatga mosligini hamda ular olingan manbalarning ishonchliligini aniqlash jarayonidir. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud har bir dalilni puxta, har tomonlama va xolis ko'rib chiqishi shart (JpK 94-m.). Tekshirish jarayonida har bir dalil alohida o'rganilishi bilan birga, u boshqa mavjud dalillar bilan solishtirib ko'riladi (JpK 95-m.). Bu faoliyat bilan jinoyat ishi bo'yicha yakuniy qaror qabul qilish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar shug'ullanadilar (JpK 94-m.).

Dalillarni baholash – bu surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudyalarning aqliy faoliyati bo'lib, unda to'plangan ma'lumotlarning ish uchun qanchalik ahamiyatli ekanligiga yakuniy xulosa qilinadi. Bu jarayonda mutasaddi shaxslar qonunga va o'zlarining huquqiy ongiga tayangan holda, ichki ishonchlari asosida qaror qabul qiladilar. Baho berish davomida har bir dalilning ishga aloqadorligi, olinish usulining qonuniyligi (maqbulligi) va haqiqatga mosligi (ishonchliligi) tekshiriladi. Agar to'plangan dalillar majmui biron-bir protsessual qaror chiqarish uchun yetarli deb topilsa, demak, isbotlash vazifasi bajarilgan hisoblanadi (JpK 95-m.).

Dalillarni to'plash va tekshirish jarayonida inson huquqlarini himoya qilish

maqsadida qonunchilikda bir qator qat'iy taqiqlar belgilangan. Jumladan, shaxslarning hayoti va sog'lig'iga xavf soladigan yoki ularning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitadigan har qanday harakatlarni amalga oshirish qat'iy man etiladi (JpK 95-1-m.).

Shuningdek, tergov jarayonida zo'rlik ishlatish, qo'rqitish, aldash yoki boshqa noqonuniy yo'llar bilan ko'rsatuv yoki hujjatlar olishga intilish taqiqlanadi. Bunday yo'l bilan olingan har qanday ma'lumot dalil sifatida o'z kuchini yo'qotadi (JpK 94-m.). Yana bir muhim qoida shundan iboratki, tergov harakatlarini tungi vaqtda, ya'ni kechki soat 22:00 dan ertalab 06:00 gacha o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi, kechiktirib bo'lmaydigan holatlar bundan mustasno (JpK 88-m.).

Axloq qoidalariga rioya qilish maqsadida, agar tergov yoki sud harakati shaxsni yechintirish bilan bog'liq bo'lsa, jarayonda faqat o'sha shaxs bilan bir jinsda bo'lgan mutaxassislar yoki shifokorlar ishtirok etishi mumkin. O'zga jinsdagi shaxslarning bunday holatda hozir bo'lishi taqiqlangan bo'lib, bu insonning shaxsiy daxlsizligi va hayosini hurmat qilish tamoyiliga asoslanadi (JpK 144, 151-m.).

Tergov va sud jarayonlarida qo'lga kiritilgan har qanday buyum yoki hujjat albatta rasmiy bayonnomada aniq ko'rsatilishi shart. Bunda muhim bir qoida bor: olib qo'yilgan narsa yoki hujjatning egasiga bayonnomaning nusxasi yoki undan ko'chirma topshiriladi va bu haqda undan tilxat olinadi (JpK 91-m.).

Jinoyat ishida ishlatiladigan har qanday ma'lumot yoki narsa faqat tergov yoki sud bayonnomasiga qayd etilganidan keyingina huquqiy kuchga ega bo'ladi va dalil sifatida tan olinadi. Ushbu bayonnomalarning to'g'ri va xolis yuritilishi uchun tergov bosqichida surishtiruvchi va tergovchi, sudda esa raislik qiluvchi sudya va sud kotibi shaxsan javobgar hisoblanadi (JpK 91-m.).

Ba'zida tergov jarayonida ishtirokchilar turli sabablarga ko'ra bayonnomaga imzo qo'yishdan bosh tortishi yoki sog'lig'i tufayli imzo qo'ya olmasligi mumkin. Bunday vaziyatlarda surishtiruvchi yoki tergovchi bayonnomaga tegishli yozuvni kiritadi va bu holatni o'z imzosi bilan tasdiqlaydi (JpK 93-m.). Shuningdek, fuqaroning tergovchi talablarini bajarishdan bosh tortganini yoki jarayonga qarshilik ko'rsatganini qayd etish uchun xolislar jalb etilishi mumkin (JpK 93-m.).

Agar tergov yoki sud jarayoni ishtirokchisi jismoniy nuqsoni sababli bayonnomani o'zi o'qiy olmasa yoki imzolay olmasa, uning roziligi bilan bu hujjatni advokati, vakili yoki u ishonadigan boshqa bir fuqaro ovoz chiqarib o'qib berishi mumkin. Bunday holatda bayonnomani o'sha o'qib bergan shaxs imzolaydi va yuz bergan holat haqida hujjatga maxsus qayd kiritiladi (JpK 92-m.).

Jinoyat ishi bo'yicha dalillarni topish, to'plash va tekshirish maqsadida amalga oshiriladigan barcha rasmiy harakatlar tergov harakatlari deb ataladi. Bu harakatlar orqali voqea tafsilotlari aniqlanadi va mustahkamlanadi (JpK 87-m.).

Dalillarni to'plash va tekshirishda asosan quyidagi tergov harakatlaridan foydalaniladi: guvoh, jabrlanuvchi yoki ayblanuvchilarni so'roq qilish, shaxslarni bir-biri bilan yuzlashtirish yoki tanib olish uchun ko'rsatish shular jumlasidandir. Shuningdek, ko'rsatuvlarni voqea joyida tekshirish, hodisa joyini ko'zdan kechirish, shaxsni guvohlantirish va zarurat tug'ilganda murdani qabrdan chiqarib olish (eksgumatsiya) kabi harakatlar ham amalga oshiriladi (JpK 135-152-m.).

Bundan tashqari, tergov davomida eksperimentlar o'tkazish, tintuv qilish va kerakli buyumlarni olib qo'yish, telefon so'zlashuvlarini maxsus qurilmalar yordamida eshitish hamda ekspertizalar tayinlash orqali muhim ma'lumotlar to'planadi. Jarayon davomida taqdim etilgan turli narsa va hujjatlar rasmiy ravishda ishga qo'shib qo'yiladi va ular ashyoviy yoki yozma dalil sifatida qabul qilinadi (JpK 157-203-m.).

Tergov harakatlarining borishi va natijalari sud uchun dalil bo'lib xizmat qiladigan tegishli bayonnomalarda qayd etilishi kerak. Tergov harakatlari bir qator hollarda qaror bo'yicha o'tkaziladi va uning natijalari bayonnomalar bilan mustahkamlanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlashning qanday protsessual kafolatlari mavjud?
2. Qonunda dalillarning turlari belgilanganmi?
3. Isbot qilish predmeti va doirasi nima, ularning o'zaro munosabati qanday?

4. Isbot qilish jarayonining qanday bosqichlarini bilasiz?
5. Isbot qilishning umumiy shartlari tizimi nimadan iborat?
6. Dalillarni baholash nima, ular qanday elementlardan tashkil topgan?
7. Isbot qilish ishtirokchilari qanday tasniflanadi?
8. Dalillarni bayonnomalarda qayd etish tartibi qanday?
9. Dalillarni tasniflash va uning amaliy ahamiyatini ayting.
10. Guvohlik immunitetini tushuntiring.

14-BOB. PROTSESSUAL MAJBURLOV

14.1. Protsessual majburlov choralari va ularning ahamiyati

Davlat organlari jinoyat protsessi vazifalarini bajarish, tergov va sud ishlarini to‘sqinliksiz amalga oshirish maqsadida majburlov choralarini qo‘llash vakolatiga ega. JpK 2-m.

Protsessual majburlov choralari – bu tergov yoki sud harakatlariga xalaqit berayotgan, o‘z majburiyatlarini bajarmayotgan shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi. Shuningdek, ular gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining yana jinoyat sodir etishining oldini olish va chiqarilgan hukm ijrosini ta’minlash uchun ishlatiladi. JpK 221, 242, 254¹, 255, 261, 265-m.

Jinoyat protsessida qo‘llaniladigan asosiy majburlov choralari quyidagilar:

Ushlab turish – shaxsning erkinligini vaqtincha cheklash. JpK 221-m.

Ehtiyot choralari – ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchining xulq-atvorini nazorat qilish (masalan: qamoqqa olish, garov, uy qamog‘i). JpK 242-m.

Pasportning (harakatlanish hujjatining) amal qilishini to‘xtatib turish – qidiruvdagi shaxsning chet elga chiqib ketishi yoki mamlakat tashqarisida harakatlanishini cheklash maqsadida qo‘llaniladigan chora. JpK 254¹-m.

Lavozimdan chetlashtirish – shaxsning o‘z xizmat mavqeidan foydalanib tergovga xalaqit berishini to‘xtatish. JpK 255-m.

Majburiy keltirish – chaqiruvga binoan kelmagan shaxslarni ichki ishlar organlari yordamida majburan olib kelish. JpK 261-m.

Shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish – ekspertiza o‘tkazish uchun shaxsni shifoxonaga yotqizish. JpK 265-m.

14.2. Protsessual majburlov choralarining turlari va mohiyati

Ushlab turish deganda, gumon qilinuvchini qisqa muddatga ozodlikdan mahrum etib, vaqtincha saqlash hibsxonasiga joylashtirishdan iborat protsessual majburlov chorasi tushuniladi. Ushlab turish uchun asos bo‘lib muayyan shaxsning jinoyat sodir etishda ishtirok etganligini tasdiqlovchi faktik ma’lumotlar xizmat

qiladi. JPKning 221-moddasida ushlab turishning asoslari keltirilgan va ularga quyidagilardan iborat:

1) shaxsning jinoyat ustida yoki bevosita uni sodir etganidan keyin qo‘lga tushishi;

2) jinoyat shohidlari, shu jumladan jabrlanuvchilarning uni jinoyat sodir etgan shaxs tariqasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatishlari;

3) gumon qilinuvchining o‘zida yoki kiyimida, yonida yoki uyida sodir etilgan jinoyatning yaqqol izlarining topilishi;

4) shaxsni jinoyat sodir qilishda gumon qilish uchun asos bo‘ladigan ma’lumotlar mavjud bo‘lib, uning qochmoqchi bo‘layotganligi yoki doimiy yashaydigan joyining yo‘qligi yoxud shaxsi aniqlanmagan bo‘lishi.

Agar jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan shaxs ochiqda qolsa, tergovdan qochib ketishi, haqiqatni aniqlashga xalaqit berishi yoki yana yangi jinoyatga qo‘l urishi mumkin deb hisoblansa, uni ushlab turish uchun asos paydo bo‘ladi. Bu harakat ushlab turishning asosiy sababi bo‘lib xizmat qiladi (JpK 221-m.). Shaxsni ushlash vakolatiga surishtiruvchi, tergovchi va prokuror egadir. Shuningdek, jinoyat ustida qo‘lga tushgan yoki sodir etgan qilmishidan keyin darhol ta’qib qilinayotgan shaxsni har qanday fuqaro ushlab, eng yaqin huquqni muhofaza qilish organiga topshirishga haqlidir (JpK 220-m.).

Inson erkinligini cheklash bilan bog‘liq bo‘lgan ushlab turish jarayoni qat’iy muddatlarga bo‘ysunadi. Shaxs huquqni muhofaza qiluvchi organga keltirilgan vaqtdan boshlab ushlab turish muddati 48 soatdan oshmasligi kerak. Alohida hollarda, agar qo‘shimcha dalillarni to‘plash zarur bo‘lsa, sud tergovchi yoki prokurorning iltimosnomasiga binoan bu muddatni yana 24 soatga uzaytirishi mumkin. Shunday qilib, umumiy ushlab turish muddati jami 72 soatdan oshmasligi shart (JpK 226-m.).

Ushlab turish muddati tugaguniga qadar shaxsga nisbatan aniq bir to‘xtamga kelinishi lozim. Bu vaqt ichida unga ayb e’lon qilinishi va qamoqqa olish yoki boshqa ehtiyot chorasini qo‘llash masalasi sud tomonidan hal etilishi kerak. Agar gumon qilinuvchiga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi tanlangan bo‘lsa, u

ushlangan kundan boshlab 10 kun ichida unga rasman ayblov qo'yilishi shart. Bordini, ushbu muddat o'tib ketsa-yu, ayb e'lon qilinmasa, shaxs darhol qamoqdan ozod etilishi lozim (JpK 226-m.).

Ushlab turish davomida surishtiruvchi va tergovchi jinoyat tafsilotlarini oydinlashtirish hamda shaxsning voqeaga aloqadorligini tekshirish uchun barcha zarur tergov harakatlarini o'tkazish vakolatiga egadir (JpK 36-m.). Bu jarayonlarning barchasi jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni qaror toptirishga qaratiladi (JpK 38-2-m.).

Shaxs ushlangan ilk daqiqalardan boshlab gumon qilinuvchi maqomiga ega bo'ladi va shu paytning o'zidayoq unda qurol bor-yo'qligini yoki jinoyatga aloqador ashyolarni yashirgan-yashirmaganligini aniqlash uchun tintuv qilinadi. Bu jarayonda amalga oshirilgan har bir harakat va aniqlangan holatlar maxsus bayonnomada batafsil qayd etilishi shart (JpK 224-m.).

Gumon qilinuvchini ushlab turish haqidagi bayonnomada uni qo'lga olgan xodimning ma'lumotlari bilan bir qatorda, ushlangan shaxsning kimligi – familiyasi, ismi, tug'ilgan yili va joyi, ishlash manzili hamda shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari haqidagi axborotlar aniq ko'rsatiladi. Shaxs ushlanganda o'tkazilgan shaxsiy tintuv natijalari ham alohida qayd etiladi (JpK 225-m.).

Bayonnomada shaxsni ushlab turishga nima sabab bo'lganligi, ya'ni uning qochib ketish xavfi yoki boshqa motivlari, shuningdek, ushlangan aniq vaqti (soati va daqiqasigacha), joyi va ushlangan shaxsning bergan tushuntirishlari albatta yozib qo'yilishi lozim. Ushbu hujjatni uni tuzgan xodim, ushlangan shaxsning o'zi va jarayonda qatnashgan xolislar imzolaydilar. Agar bayonnoma surishtiruvchi tomonidan tuzilgan bo'lsa, uni surishtiruv organi boshlig'i ham tasdiqlashi talab etiladi (JpK 225-m.).

Jinoyat sodir etganlikda gumon qilinib ushlab turilgan shaxsni ozod qilish tartibi qonunchilikda aniq belgilab qo'yilgan. Shaxs bir necha holatlarda darhol ozod etilishi shart: birinchidan, agar uning jinoyat sodir etganligi haqidagi gumonlar o'z tasdig'ini topmasa; ikkinchidan, uni qamoqqa olishga ehtiyoj sezilmasa yoki sud bunday chorani qo'llashni rad etsa (JpK 227-m.).

Shuningdek, ushlab turishning qonunda belgilangan muddati tugagan bo'lsa va bu vaqt ichida shaxsga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi tanlanmagan yoki ushlab turish muddati sud tomonidan uzaytirilmagan bo'lsa, u qo'yib yuboriladi (JpK 227-m.).

Ushlab turilgan shaxsni ozod qilish haqida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror chiqaradi, sud esa tegishli ajrim qabul qiladi. Ushbu hujjatlar asosida ushlab turilganlar saqlanadigan joyning boshlig'i shaxsni erkinlikka chiqaradi. Agar surishtiruvchi yoki tergovchi shaxsni ushlab turish uchun asoslar qolmaganini aniqlasa, uni kechiktirmasdan darhol ozod qilishi shart (JpK 227-m.).

Jinoyat sodir etganlikda gumon qilinib ushlab turilgan shaxsni ozod qilish tartibi qonunchilikda aniq belgilab qo'yilgan. Shaxs bir necha holatlarda darhol ozod etilishi shart: birinchidan, agar uning jinoyat sodir etganligi haqidagi gumonlar o'z tasdig'ini topmasa; ikkinchidan, uni qamoqqa olishga ehtiyoj sezilmasa yoki sud bunday chorani qo'llashni rad etsa (JpK 227-m.).

Shuningdek, ushlab turishning qonunda belgilangan muddati tugagan bo'lsa va bu vaqt ichida shaxsga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi tanlanmagan yoki ushlab turish muddati sud tomonidan uzaytirilmagan bo'lsa, u qo'yib yuboriladi (JpK 227-m.).

Ushlab turilgan shaxsni ozod qilish haqida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror chiqaradi, sud esa tegishli ajrim qabul qiladi. Ushbu hujjatlar asosida ushlab turilganlar saqlanadigan joyning boshlig'i shaxsni erkinlikka chiqaradi. Agar surishtiruvchi yoki tergovchi shaxsni ushlab turish uchun asoslar qolmaganini aniqlasa, uni kechiktirmasdan darhol ozod qilishi shart (JpK 227-m.).

Jinoyat protsessida ishtirokchilarning tergovga yoki sudga kelishini ta'minlash uchun majburiy keltirish chorasi qo'llaniladi. Bu chora asosan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi yoki guvoh chaqirilgan vaqtda hech qanday uzrli sababsiz kelmasa ishlatiladi. Agar gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi tergovdan yashirinib yurgan bo'lsa yoki uning aniq yashash joyi bo'lmasa, uni oldindan xabardor qilmasdan ham majburiy olib kelish mumkin. Shuni unutmaslik kerakki, guvoh yoki jabrlanuvchining majburiy olib kelingani uni

ko'rsatuv berishdan bosh tortganlik uchun qonunda belgilangan javobgarlikdan ozod qilmaydi.

Majburiy keltirish jarayoni qanday amalga oshiriladi? Buning uchun surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror majburiy keltirish haqida qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Ushbu hujjatda shaxsning ismi-sharifi, uning ishdagi maqomi, yashash joyi va uni qaerga, qachon olib kelish kerakligi aniq yoziladi. Majburiy keltirish haqidagi qaror yoki ajrim ijro etish uchun ichki ishlar organiga topshiriladi.

Ichki ishlar xodimi shaxsni topgach, uni qaror bilan tanishtirib, imzo oladi va tegishli idoraga olib boradi. Bunda shaxsning majburiy keltirilishi bilan bog'liq ariza yoki shikoyatlari bo'lsa, ular alohida ma'lumotnomada qayd etiladi. Agar shaxs og'ir kasal bo'lsa, xizmat safarida bo'lsa yoki qochib ketganligi sababli uni olib kelishning iloji bo'lmasa, ichki ishlar xodimi bu haqda ma'lumotnoma tuzib, tergovchiga yoki sudga xabar beradi. Shuningdek, majburiy keltirish jarayonida insonning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitadigan harakatlarga yo'l qo'yilmaydi.

Ayblanuvchi yoki sudlanuvchining sog'lig'i yoki ruhiy holatini tekshirish uchun statsionar ko'rikdan o'tkazish zarur bo'lsa, ular maxsus tibbiy muassasaga joylashtirilishi mumkin. Agar gumon qilinuvchining ruhiy holati unga ayb e'lon qilishga yo'l qo'ymasa-yu, lekin uning jinoyat sodir etganligiga yetarli dalillar bo'lsa, u ham ekspertiza uchun psixiatriya shifoxonasiga yuboriladi. Shaxs tibbiy muassasada bo'lgan vaqtda uning gumon qilinuvchilik muddati tugasa, ruhiy holatiga qarab unga yo ayb e'lon qilinadi, yoki tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash bo'yicha ish yuritiladi.

Jabrlanuvchi va guvohlarni o'z xohishiga qarshi ravishda tibbiy muassasaga yotqizish taqiqlanadi. Bunga faqat istisno hollarda, ya'ni ular og'ir yoki o'ta og'ir jinoyatni fosh qilayotgan bo'lsa va ularning gaplarini tekshirishning boshqa iloji bo'lmasagina yo'l qo'yiladi. Tergov bosqichida shaxsni shifoxonaga yotqizish masalasini faqat sud hal qiladi.

Shaxs tibbiy muassasaga dastlab ko'pi bilan bir oy muddatga joylashtiriladi. Agar shifokorlar ekspertizani yakunlash uchun ko'proq vaqt kerak deb hisoblashsa, sud bu muddatni yana bir oygacha uzaytirishi mumkin. Muddatni uzaytirish

haqidagi iltimosnomani prokuror belgilangan vaqt tugashidan kamida olti kun oldin sudga kiritishi kerak.

Agar tibbiy muassasa qamoqqa olinganlarni saqlash uchun maxsus moslashtirilgan bo'lsa, ayblanuvchiga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi o'z kuchida qolishi mumkin. Aks holda, qamoq ehtiyot chorasi bekor qilinadi yoki yengilrog'iga almashtiriladi. Shuni alohida qayd etish kerakki, shaxsning tibbiy muassasada o'tkazgan har bir kuni uning qamoqda saqlash muddatiga qo'shib hisoblanadi.

Agar jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan shaxs tergov yoki suddan qochib ketishi, chet elga chiqib yashirinishi mumkin deb hisoblansa, uning pasportining amal qilishi vaqtincha to'xtatib turiladi. Bu chora shaxsning harakatlanish imkoniyatini cheklash va uning jarayonda ishtirok etishini ta'minlash uchun qo'llaniladi. Bunda nafaqat O'zbekiston Respublikasi fuqarosining pasporti yoki ID-kartasi, balki xorijga chiqish pasporti ham vaqtinchalik kuchini yo'qotadi.

Ushbu jarayon qanday amalga oshiriladi? Tergov bosqichida tergovchi yoki prokuror shaxsning pasportini to'xtatib turish haqida sudga iltimosnoma kiritadi. Ishni sud ko'rib chiqayotgan bo'lsa, sudning o'zi ajrim chiqaradi. Sud bu masalani ko'rib chiqib, ijobiy qaror qabul qilsa, bu haqda tegishli ichki ishlar organlari va chegara xizmatlariga xabar beriladi. Shundan so'ng shaxs ushbu hujjatdan foydalanib yurtdan chiqib keta olmaydi yoki davlat xizmatlaridan foydalanishda cheklovlarga duch keladi.

Pasportni vaqtincha to'xtatib turish chorasi toki unga bo'lgan ehtiyoj qolmaguncha yoki jinoyat ishi yakuniga yetguncha davom etishi mumkin. Agar shaxs aybsiz deb topilsa yoki uning qochib ketish xavfi yo'qolsa, sud qarori bilan pasportning amal qilishi qayta tiklanadi. Shuni aytish kerakki, bu chora shaxsni fuqarolikdan mahrum qilmaydi, balki faqat hujjatning yuridik kuchini vaqtincha to'xtatib qo'yadi.

14.3. Ehtiyot choralarining umumiy tavsifi

Ehtiyot choralari – bu surishtiruv organi, tergovchi, prokuror yoki sud

tomonidan ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki mahkumga nisbatan qo'llaniladigan maxsus majburlov usullaridir. Bu choralardan asosiy maqsad shaxsning tergov va suddan qochib ketishining oldini olish, uning haqiqatni aniqlashga xalaqit berishiga yo'l qo'ymasdan, jinoiy faoliyatini davom ettirishini to'xtatish hamda tayinlangan jazoning ijro etilishini ta'minlashdan iborat (JpK 235-m).

Muayyan bir ehtiyot chorasini tanlashda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud bir qancha muhim jihatlarga e'tibor qaratadi. Jumladan, shaxsga qo'yilgan ayblovning qanchalik og'irligi, uning kimligi, yoshi, sog'lig'ining holati, nima ish bilan shug'ullanishi, oilaviy sharoiti va boshqa shu kabi muhim holatlar albatta hisobga olinadi (JpK 236-m).

Ehtiyot chorasini qo'llash, uni boshqasiga almashtirish yoki butunlay bekor qilish ishni yuritayotgan mas'ul xodimning qarori yoxud sudning ajrimi bilan amalga oshiriladi. Agar ehtiyot chorasiga bo'lgan ehtiyoj qolmasa yoki vaziyat o'zgarsa, u bekor qilinishi yoki yengilroq'iga almashtirilishi mumkin (JpK 237-m).

Ehtiyot chorasini qo'llash, uni bekor qilish yoki boshqasiga o'zgartirish haqidagi qaror yoki sud ajrimida bir qator muhim ma'lumotlar albatta ko'rsatilishi shart. Jumladan, shaxs aynan qaysi jinoyatni sodir etganlikda ayblanayotgani, tanlangan chora qanday qonuniy asoslarga tayanib qo'llanilgani yoki nega bekor qilinayotgani aniq dalillar bilan tushuntirib berilishi lozim. Shuningdek, qaror qabul qilishda shaxsning yoshi, sog'lig'i va oilaviy sharoiti kabi holatlar qanday ta'sir qilgani ham izohlanadi va bu hujjat o'sha shaxsning o'ziga darhol o'qib eshittiriladi (JpK 237-m).

Agar bitta jinoyat ishi bo'yicha bir necha kishi javobgarlikka tortilayotgan bo'lsa, ularning har biri uchun alohida-alohida ehtiyot chorasi tanlanadi va alohida qaror chiqariladi. Bu har bir ayblanuvchining shaxsi va qilmishiga alohida baho berish imkonini beradi (JpK 235-m).

Qonunchilikda ehtiyot choralarining bir nechta turlari belgilangan bo'lib, vaziyatga qarab ularning eng munosibi tanlanadi. Bularga munosib xulq-atvorda bo'lish haqida tilxat berish, biror kishining yoki jamoat birlashmasining kafilligi, garov puli to'lash, uy qamog'i yoki eng og'ir chora sifatida qamoqqa olish kiradi.

Voyaga yetmaganlar uchun ularni kuzatuv ostiga olish yoki harbiy xizmatchilar uchun qo'mondonlik nazorati kabi maxsus choralar ham mavjud (JpK 237-m).

Munosib xulq-atvorda bo'lish to'g'risidagi tilxat – bu ayblanuvchi yoki sudlanuvchining tergov va suddan qochib ketmaslik, haqiqatni aniqlashga xalaqit bermasligi hamda jinoiy faoliyatni davom ettirmasligi haqida bergan yozma va'dasidir. Ushbu hujjatni imzolagan shaxs tergovchi, prokuror yoki sudning chaqiruvi bilan belgilangan vaqtda yetib kelish majburiyatini o'z zimmasiga oladi (JpK 248-m).

Bu ehtiyot chorasi qo'llanilganda, shaxs tegishli mas'ullarning ruxsatisiz o'zi yashayotgan hududni (shahar yoki tumanni) tark etmasligi shart. Shuningdek, agar u o'sha hudud doirasida yashash manzilini o'zgartirmoqchi bo'lsa, bu haqda albatta xabar berishi lozimligi belgilab qo'yiladi (JpK 248-m).

Agar ayblanuvchi yoki sudlanuvchi bergan yozma majburiyatini buzsa, ya'ni ruxsatsiz boshqa joyga ketsa yoki chaqirilganda kelmasa, unga nisbatan qamoq yoki uy qamog'i kabi qattiqroq ehtiyot chorasi qo'llanilishi mumkin. Tilxat olinayotgan vaqtda shaxs bunday oqibatlar haqida oldindan ogohlantiriladi (JpK 248-m).

Shaxsiy kafillik ehtiyot chorasining asosiy mazmuni shundan iboratki, jamiyatda ishonch qozongan shaxslar gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining o'zini yaxshi tutishi va tergov yoki sud chaqiruviga vaqtida kelishi haqida yozma ravishda va'da beradilar (JpK 249-m).

Bu chora nafaqat shaxsning idoralarga kelishini ta'minlaydi, balki uning yangi jinoyat sodir etmasligi yoki haqiqatni aniqlashga xalaqit bermasligi uchun ham xizmat qiladi. Kafil bo'ladigan odamlar sonini tergovchi, prokuror yoki sud belgilaydi, ammo alohida hollarda juda katta ishonchga ega bo'lgan bir kishining kafilligi ham kifoya qilishi mumkin (JpK 249-m).

Kafil bo'layotgan shaxsga ishni mazmuni tushuntiriladi va u o'z zimmasiga olgan majburiyati uchun javobgarligi haqida ogohlantiriladi. Agar gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi qochib ketsa, yangi jinoyat qilsa yoki tergovga xalaqit bersa, kafil bo'lgan shaxslar qonunda belgilangan tartibda javobgarlikka tortiladilar (JpK 250-m).

Jamoat birlashmasi yoki tashkilot jamoasi o'z a'zosi bo'lgan ayblanuvchi yoki sudlanuvchini kafillikka olish haqida qaror qabul qilish huquqiga ega. Bunda jamoa shaxsning o'zini munosib tutishi va chaqirilganda yetib kelishi haqida yozma majburiyat tayyorlab, uni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga taqdim etadi. Agar ushbu idoralar jamoaning taklifiga rozi bo'lsa, mazkur ehtiyot chorasini qo'llash haqida rasmiy qaror chiqariladi (JpK 251-m).

Bu ehtiyot chorasini qo'llash uchun eng muhim shart – kafillik masalasi jamoat birlashmasi yoki tashkilot xodimlarining umumiy majlisida ko'rib chiqilgan bo'lishi kerak. Majlisning yozma qarorida jamoa ayblanuvchining xulq-atvoriga va tergov yoki sudga kelishiga kafolat berishi aniq ko'rsatilishi shart (JpK 251-m).

Jarayon davomida jamoa vakiliga qo'yilgan ayblovning mohiyati tushuntiriladi, ayblanuvchining o'zi esa agar berilgan ishonchni oqlamasdan o'zini yomon tutsa, unga nisbatan qamoq kabi og'irroq chora qo'llanishi mumkinligi haqida ogohlantiriladi. Ushbu tushuntirishlar va ogohlantirishlar haqida maxsus bayonnoma tuziladi (JpK 251-m).

Garov – bu ayblanuvchi yoki sudlanuvchining tergov va suddan qochmasligini ta'minlash uchun tergov organi yoki sudning maxsus hisobvarag'iga topshiriladigan pul mablag'lari yoki qimmatbaho buyumlardir. Garov sifatida nafaqat pul yoki zargarlik buyumlari, balki ko'chmas mulk ham qabul qilinishi mumkin (JpK 245-m).

Garovni qabul qilish jarayonida albatta bayonnoma tuziladi. Bu hujjatda ayblanuvchiga o'z majburiyatlarini buzmaslik haqida bergan va'dasi, garov qo'yuvchiga esa agar ayblanuvchi qochib ketsa yoki tartibni buzsa, garovga tikilgan mulkdan mahrum bo'lishi tushuntirilgani qayd etiladi. Bayonnomaning garovni qabul qilgan xodim, garov qo'yuvchi va ayblanuvchining o'zi imzolaydi (JpK 245-m).

Garovning eng kam miqdori bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan kam bo'lishi mumkin emas. Garov summasini belgilashda tergovchi yoki sud ayblovning qanchalik og'irligini, ayblanuvchi va garov qo'yuvchining shaxsini, ularning moddiy ahvoli va o'zaro munosabatlarini hisobga oladi (JpK 245-m).

Agar ish tugatilsa, sud hukmi kuchga kirsa yoki ehtiyot chorasi ayblanuvchining aybisiz o'zgartirilsa, garov egasiga qaytarib beriladi. Biroq, agar ayblanuvchi bergan va'dasini buzsa va tartibni buzsa, garovdagi pul yoki mulk sud qarori bilan davlat foydasiga musodara qilinadi va ayblanuvchiga nisbatan qamoq kabi og'irroq chora qo'llaniladi (JpK 245-m).

Qamoqqa olish eng og'ir ehtiyot chorasi bo'lib, u fuqaroning shaxsiy erkinlik va daxlsizlik huquqlarini jiddiy cheklaydi. Shu sababli, bu chora faqat boshqa yengilroq choralar (masalan, garov yoki tilxat) ayblanuvchining qochib ketishi yoki yangi jinoyat sodir etishining oldini olishga kuchi yetmagan hollardagina qo'llaniladi (JpK 242-m).

Ilgari bu choraga prokuror ruxsat bergan bo'lsa, endilikda qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi to'liq sudlarga o'tkazilgan. Bu chora odatda uch yildan ortiq qamoq jazosi berilishi mumkin bo'lgan qasddan sodir etilgan jinoyatlar yoki besh yildan ortiq jazo tayinlanishi mumkin bo'lgan ehtiyotsizlik orqali qilingan jinoyatlar bo'yicha qo'llaniladi. Biroq, alohida hollarda, masalan, ayblanuvchi yashiringan bo'lsa, shaxsi aniqlanmasa yoki O'zbekistonda doimiy yashash joyi bo'lmasa, yengilroq jinoyatlar uchun ham qamoq ehtiyot chorasi tanlanishi mumkin (JpK 242-m).

Qamoqqa olish masalasini sud yopiq majlisda ko'rib chiqadi. Buning uchun tergovchi prokurorning roziligi bilan sudga iltimosnoma va uni asoslantiruvchi hujjatlarni (masalan, jinoyat ishi qo'zg'atish haqidagi qaror, so'roq bayonnomalari va boshqalar) taqdim etishi shart. Agar gumon qilinuvchi ushlab turilgan bo'lsa, bu hujjatlar ushlab turish muddati tugashidan kamida o'n ikki soat oldin sudga berilishi kerak (JpK 243-m).

Sudya iltimosnomani ko'rib chiqib, uchta qarordan birini qabul qiladi: qamoqqa olishni ma'qullaydi, rad etadi yoki dalillar yetarli bo'lmasa, ushlab turish muddatini yana 48 soatgacha uzaytiradi. Agar sud qamoqqa olish haqida ajrim chiqarsa, ayblanuvchi sud zalining o'zida qamoqqa olinadi. Agar rad etsa, shaxs darhol ozod qilinadi (JpK 243-m).

Tergov davomida qamoqqa olish ehtiyot chorasiga ehtiyoj qolmasa, prokuror

yoki uning roziligi bilan tergovchi bu chorani bekor qilishi yoki yengilrog'iga almashtirishi mumkin. Bunda qamoqqa olish to'g'risida avval qaror chiqargan sud albatta xabardor qilinadi (JpK 240-m).

Uy qamog'i – bu gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchini qamoqqa olish uchun asoslar yetarli bo'lsa-da, lekin uning yoshi, sog'lig'i yoki oilaviy sharoitini hisobga olib, haqiqiy qamoqxonaga joylashtirishni nomuvofiq deb topganda qo'llaniladigan choradir. Bunda shaxs o'zi yashab turgan uyida yoki sog'lig'i yomon bo'lsa, tibbiy muassasada jamiyatdan to'liq yoki qisman ajratilgan holda nazorat ostida saqlanadi (JpK 242-1-m).

Uy qamog'idagi shaxsga nisbatan bir qator qat'iy taqiqlar o'rnatilishi mumkin. Masalan, unga uyini tark etish, muayyan odamlar bilan ko'rishish, har qanday aloqa vositalaridan (telefon, internet) foydalanish, xat-xabar olish yoki jo'natish taqiqlab qo'yilishi mumkin. Vaziyatga qarab, ushbu cheklovlarning hammasi yoki faqat ba'zilar qo'llaniladi (JpK 242-1-m).

Uy qamog'ining muddati qancha bo'lishi, uni kim va qanday uzaytirishi hamda bu qaror ustidan qaerga shikoyat qilish mumkinligi haqidagi qoidalar xuddi qamoqqa olish ehtiyot chorasi uchun belgilangan tartibda amalga oshiriladi (JpK 243, 245, 248-m).

Voyaga yetmagan ayblanuvchilarga nisbatan oddiy ehtiyot choralaridan tashqari, ularni ota-onalari, vasiylari yoki homiylari qaramog'iga topshirish kabi maxsus chora ham qo'llaniladi. Agar bola maxsus bolalar muassasasida tarbiyalanayotgan bo'lsa, u o'sha yerdagi ma'muriyatning kuzatuvi ostiga berilishi mumkin (JpK 557-m).

Bu choraning asosiy mazmuni shundaki, mas'ul shaxslar voyaga yetmagan bolaning o'zini yaxshi tutishini va tergovchi yoki sud chaqirganda vaqtida borishini ta'minlash haqida yozma ravishda va'da beradilar. Bu usul nafaqat bolaning qochib ketmasligini ta'minlaydi, balki tergov jarayonidayoq uni qayta tarbiyalash uchun yaxshi imkoniyat yaratadi (JpK 557-m).

Tergovchi bolani kuzatuv ostiga topshirishdan oldin ota-ona yoki vasiylarning bunga qurbi yetishini, ularning bola xatti-harakatiga ijobiy ta'sir o'tkaza olishini

yaxshilab o'rganishi kerak. Buning uchun ularning shaxsiy xislatlari va jamiyatdagi obro'siga e'tibor qaratiladi (JpK 557-m).

Ushbu ehtiyot chorasi faqat ota-ona yoki vasiylarning o'z roziligi bilan qo'llaniladi. Mas'uliyatni zimmasiga olayotgan shaxslarga bola nimada ayblanayotgani tushuntiriladi va agar ular o'z vazifasini bajarmasa, ya'ni bola qochib ketsa yoki o'zini yomon tutsa, qonuniy javobgarlikka tortilishlari haqida ogohlantiriladi (JpK 557-m).

Muddatli harbiy xizmatda bo'lgan yoki harbiy yig'inga chaqirilgan shaxslarga nisbatan qo'mondonlik kuzatuv ehtiyot chorasi qo'llanilishi mumkin. Bunda surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan ayblanuvchi o'zi xizmat qilayotgan harbiy qism yoki muassasa rahbariyatining nazoratiga topshiriladi (JpK 253-m).

Qo'mondonlik kuzatuvining asosiy mazmuni shundaki, harbiy qism rahbariyati ayblanuvchining o'zini munosib tutishi va tergov yoki sudga xalaqit bermasligi uchun qonunda belgilangan barcha choralarni ko'radi. Ushbu ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi rasmiy hujjat harbiy qo'mondonlik uchun ijro etilishi majburiy bo'lgan topshiriq hisoblanadi. Bunda qo'mondonlikka harbiy xizmatchi aynan nimada ayblanayotgani va nima uchun nazorat kerakligi batafsil tushuntiriladi (JpK 253-m).

Agar ayblanuvchi qo'mondonlik nazoratida bo'la turib, o'zini yomon tutsa, tergovdan qochishga urinsa yoki yangi jinoyat sodir etsa, harbiy qism rahbariyati bu haqda darhol tergovchi, prokuror yoki sudga xabar berishi shart. Bunday holatda ayblanuvchiga nisbatan qamoqqa olish kabi og'irroq ehtiyot chorasi qo'llanilishi mumkin (JpK 253-m).

Savol va topshiriqlar

1. Protsessual majburlov choralarining ahamiyati va ularni qo'llash asoslarini tushuntiring.
2. Qaysi qonunda protsessual majburlov choralarining turlari belgilangan?
3. Ushlab turish asoslari nimalardan iborat?
4. Jinoyat-protsessual ushlab turish ma'muriy ushlab turishdan qanday

farqlanadi?

5. Ehtiyot choralarining qanday turlarini bilasiz?

6. Ehtiyot choralarini tanlash va bekor qilishning qanday protsessual tartibi mavjud?

7. Qamoqda saqlash muddatlarini aytib bering.

8. Protsess ishtirokchilarining xavfsizligi qanday tartibda ta'minlanadi?

9. Ushlab turish muddatlari qancha?

10. Ehtiyot choralari kimga nisbatan qo'llaniladi?

15-BOB. TERGOVGA QADAR TEKSHIRUV, UNING MOHIYATI VA VAZIFALARI

15.1. Tergovga qadar tekshiruv organlari tizimi va ularning vazifalari.

Sud huquq tizimida tergovga qadar tekshiruv jarayoni muhim o‘ringa ega hisoblanadi. Ushbu jarayon dastlabki protsessual faoliyat hisoblanib, jinoyat to‘g‘risidagi ariza, xabar yoki boshqa ma’lumotlar asosida amalga oshiriladi. Tergovga qadar tekshiruv jarayonining asosiy maqsadi sodir etilgan voqeadagi jinoyat alomatlari mavjud yoki mavjud emasligini aniqlash, voqeaning haqiqiy holatlarini sinchkovlik bilan o‘rganish hamda qonuniy qaror qabul qilishdan iboratdir.

Tergovga qadar tekshiruv deganda, jinoyatchilikka qarshi kurashish vazifalarini bajarishga qaratilgan, jinoyat-protsessual qonunchiligi bilan tartibga solingan, ushbu harakatni amalga oshiruvchi organlar tomonidan jinoyatni oldini olish yoki unga yo‘l qo‘ymaslik, jinoyatlarni tez va to‘liq ochish, dalillarni izlash, to‘plash, saqlash va ularga huquqiy baho berish, jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi, aybi bo‘lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi, qonunni to‘g‘ri tatbiq etilishini ta’minlash uchun kechiktirib bo‘lmas tezkor qidiruv, tergov va boshqa protsessual harakatlarni o‘tkazish jarayonlaridan iborat bo‘lgan ishni sudga qadar yuritishning alohida shakli tushuniladi.

Hozirgi kunda jamiyatda qonuniylikni ta’minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish hamda jinoyatlarni oldini olishda tergovga qadar tekshiruvning ahamiyati kattadir. Chunki, aynan ushbu jarayonda jinoyat haqida kelib tushgan ma’lumotlarning haqqoniyligi tekshiriladi va asossiz ravishda jinoyat ishi qo‘zg‘atilishining oldi olinadi.

Albatta, tergovga qadar tekshiruv jarayoni inson huquqlarini hurmat qilgan holda, qonuniylik va adolat prinsiplari asosida olib borilishi lozim. Hech kim qonunga zid ravishda aybdor deb topilishi yoki asossiz javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Tergovga qadar tekshiruvning samarali tashkil etilishi huquq-tartibotni ta'minlash, jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlash hamda odil sudlovni amalga oshirish uchun muhim omil hisoblanadi.

Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organlar JPKning 39¹-moddasida belgilab qo'yilgan. Unga ko'ra, tergovga qadar tekshiruv quyidagilar tomonidan amalga oshiriladi:

1) ichki ishlar organlari;

2) harbiy qismlar, qo'shilmalarning komandirlari, harbiy muassasalar va harbiy o'quv yurtlarining boshliqlari – ularga bo'ysunuvchi harbiy xizmatchilar, shuningdek o'quv mashqlari o'tkazilayotgan vaqtda harbiy xizmatga majburlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha; O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari xodimlarining xizmat majburiyatini bajarish bilan bog'liq jinoyatlari yoki qism, qo'shilma, muassasa yoxud o'quv yurti joylashgan yerda sodir etgan jinoyatlariga doir ishlar bo'yicha;

3) davlat xavfsizlik xizmati organlari – qonunga ko'ra ularning yuritishiga berilgan ishlar bo'yicha;

4) O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi jazoni ijro etish tizimini boshqarish organlarining boshliqlari, jazoni ijro etish koloniyalari, tarbiya koloniyalari, tergov hibsxonalari hamda turmalarning boshliqlari – shu muassasalar xodimlari xizmatni o'tashning belgilangan tartibiga qarshi qilgan jinoyatlarga doir ishlar, xuddi shuningdek mazkur muassasalar hududida sodir etilgan boshqa jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha;

5) davlat yong'indan nazorat qilish organlari – yong'inlarga doir va yong'inga qarshi qoidalarini buzganlikka doir ishlar bo'yicha;

6) O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmatining Chegara qo'shinlari – O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasini buzganlikka doir ishlar bo'yicha;

7) olis safarda bo'lgan dengiz kemalarining kapitanlari;

8) davlat bojxona xizmati organlari – bojxona to'g'risidagi qonunchilikni buzganlikka doir ishlar bo'yicha;

9) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo‘linmalari – budjet, soliq va valyuta to‘g‘risidagi qonunchilikni buzganlikka doir ishlar, shuningdek elektr, issiqlik energiyasi, gaz, vodoprovoddan foydalanish bilan bog‘liq jinoyatlar to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha;

10) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro byurosi va uning joylardagi bo‘linmalari – voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni, ota-onani moddiy ta‘minlashdan bo‘yin tovlashga, sud hujjatini ijro etmaslikka, sud hujjatlarini va boshqa organlar hujjatlarini majburiy ijro etish jarayoniga aralashishga, band solingan mol-mulkni qonunga xilof ravishda tasarruf etishga doir ishlar bo‘yicha;

11) O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining Chakana savdo va xizmat ko‘rsatish sohasida huquqbuzarliklarni profilaktika qilish bosh boshqarmasi va uning hududiy bo‘limlari – bozorlar, savdo komplekslari hududlarida va ularga tutash bo‘lgan avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylarida aniqlangan moliyaviy-iqtisodiy va soliq sohalaridagi huquqbuzarliklarga doir ishlar bo‘yicha.

13) O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi va uning joylardagi bo‘linmalari – qonun bilan ularning ish yuritishiga berilgan ishlar bo‘yicha.

14) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati – uning yurituviga taalluqli ishlar bo‘yicha.

Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organlar zimmasiga zarur choralar ko‘rish vazifasi, shu jumladan jinoyat alomatlarini va jinoyat sodir etgan shaxslarni topish, JPKning qoidalariga muvofiq tekshirib chiqilganidan so‘ng jinoyat ishi yuzasidan dalil tariqasida foydalanish mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnika vositalaridan foydalangan holda, zarur choralar ko‘rish vazifasi yuklatiladi. Ichki ishlar, davlat xavfsizlik xizmati, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati, davlat bojxona xizmati organlari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro

byurosi hamda Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va ularning joylardagi bo‘linmalari shu maqsadda tezkor-qidiruv tadbirlarini o‘tkazishga haqli².

JPKning 320²-moddasi muvofiq tergovga qadar tekshiruv harakatlari surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror tomonidan ham olib borilishi mumkin.

Shuningdek, tergovga qadar tekshiruv harakatlari JPKning 41-bobida belgilangan qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi.

Tergovga qadar tekshiruv organlariga quyidagi vazifalar belgilangan:

1) jinoyatni oldini olish yoki unga yo‘l qo‘ymaslik uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish;

2) jinoyatlarni tez va to‘liq ochish uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish;

3) dalillarni izlash, to‘plash va saqlash uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish;

4) jinoyat sodir etishda gumon qilingan shaxslarni ushlash va yashiringan gumon qilinuvchilarni qidirib topish uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish;

5) jinoyat tufayli yetkazilgan moddiy zararining qoplanishini ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish.

Jinoyatni oldin olish yoki unga yo‘l qo‘ymaslik uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish deganda, jinoyat sodir etilayotganligi haqida xabar kelib tushganda yoki aniqlanganda tezkorlik bilan qonunda belgilangan tezkor qidiruv tadbiri, tergov va boshqa protsessual harakatlarni o‘tkazish orqali ushbu jinoyat natijasida salbiy oqibatlari kelib chiqishidan avval uni sodir etilishini to‘xtatish tushuniladi.

Jinoyatlarni tez va to‘liq ochish uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish deganda, jinoyat sodir etilganidan so‘ng qisqa vaqt ichida uning holatlarini aniqlash, jinoyatni sodir etgan shaxsni topish va ushbu harakatlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan boshqa protsessual

² O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi (<https://lex.uz/docs/111460>).

choralarni ko'rish tushuniladi. To'liq ochish esa, jinoyatning barcha holatlarini sinchkovlik bilan, har tomonlama, to'la va xolisona tekshirib chiqilishini anglatadi.

Dalillarni izlash, to'plash va saqlash uchun kechiktirib bo'lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish deganda, sodir etilgan jinoyatga daxldor bo'lgan izlarni va ish uchun ahamiyatli bo'lgan ma'lumotlar, narsalar va hujjatlarni qidirib topish va ularni yo'qolib ketishi yoki yaroqsiz holga kelishiga yo'l qo'ymaslik uchun qonunda belgilangan tartibda olish yo'li bilan ularni to'plash, rasmiylashtirish va saqlash uchun vakolatli shaxslarga topshirish tushuniladi.

Jinoyat sodir etishda gumon qilingan shaxslarni ushlab va yashiringan gumon qilinuvchilarni qidirib topish uchun kechiktirib bo'lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish deganda, jinoyatni sodir etishda gumon qilingan shaxsni jinoyat sodir etayotgan paytida yoki sodir etganidan keyin darhol qo'lga olinishi, yashiringan gumon qilinuvchilarni qidirib topish esa, gumon qilinuvchi shaxsning tergov yoki suddan yashiringanda uning qaerdaligini va yashiringan joyini aniqlash, so'ng uni ushlab hamda tergov yoki sudga majburiy tarzda keltirish tushuniladi.

Jinoyat tufayli yetkazilgan moddiy zararning qoplanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan, kechiktirib bo'lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirish deganda, jinoyat natijasida yetkazilgan moddiy zarar miqdorini aniqlash, yetkazilgan moddiy zarar miqdoridan kam bo'lmagan miqdorda gumon qilinuvchi yoki fuqaroviy javobgarining mol-mulkini yoki jinoiy yo'l bilan topilgan mol-mulkni aniqlash va uni xatlash choralarni ko'rish hisoblanadi.

15.2. Tergovga qadar tekshiruvning boshlanishi va muddatlari.

Tergovga qadar tekshiruv fuqarolarning murojaatlari, tashkilotlarni xabarlari, ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan ma'lumotlar yoki huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari tomonidan bevosita aniqlangan holatlar asosida boshlanishi mumkin. Mazkur bosqichda vakolatli organlar kelib tushgan ma'lumotlarni sinchkovlik bilan, har tomonlama, to'liq va xolisona tekshirishga majbur hisoblanadi.

Tergovga qadar tekshiruv o'tkazish deganda jinoyat haqidagi ariza, xabar yoki boshqa ma'lumotni ro'yxatga olish hamda jinoyat ishini qo'zg'atish qonuniyligini va asoslar mavjudligini aniqlash maqsadida ayrim tezkor qidiruv, tergov va protsessual harakatlarni bajarish, olingan yoki aniqlangan ma'lumotlardan kelib chiqqan holda tegishli qaror qabul qilish jarayoni tushuniladi.

Tergovga qadar tekshiruv o'tkazish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ariza, xabarlarni qabul qilish va ro'yxatga olish;
- arizalar va xabarlarni tekshirish, hal etish va uning muddatlariga rioya etish;
- tekshiruv natijalari haqida xabar berish;
- ushlangan shaxs huquqlari (qonuniylik)ni to'liq ta'minlash;

Tergovga qadar tekshiruv davomida quyidagi holatlar aniqlanishi zarur:

- jinoyat hodisasining mavjudligi yoki mavjud emasligi;
- agarda jinoyat holati mavjud bo'lsa, aynan qanday turdagi jinoyat sodir etilganligi;
- jinoyatning qachon, qaerda, qanday usul bilan sodir etilganligi;
- kimga, qanday shaklda va qancha miqdorda zarar yetkazilganligi;
- jinoyatni sodir etishda qanday vositalar qo'llanilganligi;
- jinoyat aynan kim tomonidan sodir etilganligi,
- sodir etilgan jinoyatning maqsadi, motiv (sabab)lari va hokazo.

Yuqorida keltirilgan holatlarining aniqlanishi jinoyat ishini qo'zg'atish, keyinchalik qilmishga yuridik jihatdan to'g'ri baho berish va jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilishga imkon beradi.

Tergovga qadar tekshiruv muddati - JPKning 329-moddasida belgilangan. Unga ko'ra, jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma'lumotlar ro'yxatga olinishi va darhol, jinoyat ishini qo'zg'atish uchun sabab qonuniyligini va asoslar yetarli ekanligini tekshirish zarurati bo'lgan taqdirda esa, o'n sutkadan kechiktirmasdan hal qilinishi lozim. Ushbu muddat jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma'lumotlar olingan paytdan boshlab hamda to'ishni qo'zg'atish yoki qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida qaror chiqarilguniga qadar yoxud tergovga qadar tekshiruv materiallari JPKning 587-moddasiga (Tergovga qadar o'tkazilgan

tekshiruv materiallarini yoki jinoyat ishini surishtiruvchi, tergovchi tomonidan prokurorga yuborish tartibi) muvofiq prokurorga yuborilguniga qadar bo'lgan vaqtni o'z ichiga oladi.

O'n sutka muddat ichida tergovga qadar tekshiruv o'tkazilib, uning davomida qo'shimcha hujjatlar, tushuntirishlar talab qilib olish, shuningdek shaxsni ushlab turish, JPKning 162-moddasi 2-qismiga muvofiq shaxsiy tintuv va olib qo'yish, hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish, ekspertiza o'tkazish, taftish tayinlash, tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tkazish haqida topshiriqlar berish mumkin. Tergovga qadar tekshiruv vaqtida boshqa tergov harakatlarini o'tkazish man qilinadi.

Alohida hollarda, tergovga qadar tekshiruv muddati quyidagi holatlardan biri mavjud bo'lgan taqdirda, surishtiruvchi, tergovchi yoki tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxsining asoslantirilgan qaroriga ko'ra prokuror tomonidan bir oygacha uzaytirilishi mumkin:

1) o'tkazish uchun ko'p vaqt talab qiladigan ekspertiza, xizmat tekshiruvi, taftish yoki boshqa tekshiruv tayinlangan bo'lsa;

2) olis joylarda bo'lgan yoki chaqiruvga binoan hozir bo'lishdan bo'yin tovlayotgan shaxslardan tushuntirishlar talab qilib olish zarur bo'lsa;

3) yangi holatlar aniqlanib, ularni qo'shimcha tarzda tekshirmasdan turib qaror qabul qilishning imkoni bo'lmasa.

4) yetkazilgan moddiy zararning o'rnini ixtiyoriy ravishda qoplash va (yoki) jinoyat oqibatlarini bartaraf etish uchun O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasida belgilangan muddat o'tmagan bo'lsa.

Hujjatlar talab qilish deganda korxona, muassasa va tashkilotlar faoliyatida yuritiladigan yoki muayyan shaxsda bo'lgan moliya-xo'jalik, shaxsga oid, arxiv hujjatlari, yig'ma jildlar, bayonnomalar, taftish yoki xizmat tekshiruv dalolatnomalari, kasallik varaqalari, xulosalar, ma'lumotnoma, mutaxassis ma'lumotnomasi, qayd jurnallari, qaydnomalar, chipta, ruxsatnoma, tilxat, qo'lyozma xatlar, rasmiy hujjatlar, qoralama yozuvlarni va boshqa ishga oid hujjatlarni so'rash tushuniladi. Hujjatlar talab qilib olish rasmiy so'rov xati orqali amalga oshirilishi shart.

Tushuntirishlar talab qilish deganda esa, jismoniy shaxsdan unga ma'lum bo'lgan va ish uchun ahamiyatli holatlar haqidagi ma'lumotlarni so'rab olish (yozma shaklda), ya'ni tushuntirish xati olish tushuniladi. Bu jarayon ham mazmunan hujjatlarini talab qilib olishga o'xshaydi. Tushuntirish xati olishda shaxsning xotirasida aks etgan ma'lumotni og'zaki ifodalab, qog'ozda qayd etish yoki bevosita qog'ozga yozgan holda taqdim etish orqali amalga oshiriladi.

Tushuntirish xati dalil hisoblanmasligi haqidagi fikrlar ham mavjud bo'lib, ushbu fikr tarafdorlari tushuntirish xatida aks etgan ma'lumot qachonki so'roq bayonnomasida aks etsagina dalilga aylanadi, deb e'tirof etadilar. Ammo shuni ta'kidlash o'rinliki, jinoyat ishi uchun ahamiyatli bo'lgan har qanday ma'lumot jinoyat-protsessual qonun talablarini buzmaganda holda olingan va rasmiylashtirilgan bo'lsa, dalil sifatida tan olinadi. Tushuntirish xatlari ham belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan bo'lsa, ekspert xulosasi, ma'lumotnomalar va boshqa hujjatlar kabi daliliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Ba'zi hollarda amaliyotda tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxslari tomonidan o'tkazilgan tergovga qadar tekshiruv materiallaridagi kamchiliklar bo'yicha surishtiruvchi va tergovchilar tomonidan e'tirozlar bildirilishi uchraydi. Bunday hollarga yo'l qo'ymaslik uchun tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxslari bilan surishtiruvchi va tergovchilarning hamkorlikda ish olib borishlarini ta'minlash maqsadga muvofiq.

Savol va topshiriqlar

1. Surishtiruv organlari oldida qanday vazifalar turadi?
2. Surishtiruv organlarining vakolatlari nimalardan iborat?
3. Surishtiruv qanday boshlanadi va qancha davom etadi?
4. Surishtiruvning protsessual xususiyatini tushuntirib bering.
5. Surishtiruvchi tergovchining topshiriqlari, ko'rsatmalari va talablarini qanday tartibda va muddatda bajaradi?
6. Tergovchining surishtiruv organi bilan hamkorligi nima va u qanday ahamiyatga ega?
7. Jinoyat ishini qo'zg'atish va dastlabki tergov bosqichlarida tergovchi va

surishtiruv organining hamkorligi haqida tushuntiring.

8. Dastlabki tergovning bosqichlarini aytib bering.

**J.X.Yuldashev, J.S.Muxtorov, X.X.Baxramov, A.A.Abdubositov, D.R.Ravshanbekov,
N.L.Melikulov, B.A.Ulugbekov, B.K.Musurmonov, O.S.Subanov, M.I.Suvankulov,
A.S.Vaxidov, J.Q.Xamrayev, S.S.Usmonov, D.J.Eshqulov, X.A.Turabbayev, U.E.Rasulev,
M.T.Ummatov, Sh.X.G'aniyev, A.A.Gafurov**

YURIDIK TAYYORGARLIK

DARSLIK

Bosishga ruxsat etildi ____2025 y. Nashriyot-hisob tabog'i ____.
Adadi ____ nusxa. Buyurtma № ____ . Bahosi shartnoma asosida

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti,
100213. Toshkent shahar Husayn Boyqaro ko'chasi, 27a-uy.

